

qwertyuiopasdfghjklzxcvbnmqwert

САВРЕМЕНИ СТРАНИ ПИСЦИ

КОЛО ПРВО

1

Уредник
ПЕТАР ЦАЦИЋ

ФРАНЦ КАФКА

ЗАМАК

ТРЕЋЕ ИЗДАЊЕ

ПРОСВЕТА • БЕОГРАД
1963

ГЛАВА ПРВА

Било је доцкан увече кад је К. стигао. Село је лежало у дубоком снегу. Од брега на коме се налази замак није се ништа видело; био је обавијен маглом и тмином, и ни најмањи зрачак светлости није одавао велики замак. К. је дуго стајао на дрвеном мосту који с друма води у село и гледао навише у привидну празнину.

Онда је пошао да тражи преноћиште. У гостионици су још били будни. Истина, гостионичар није имао собу за издавање, али, у највећој мери изненађен и збуњен посетом позног госта, хтео је да пусти К. да спава у самој гостионици, на једној сламарици. К. је с тим био сагласан. Неколико сељака су још пили пиво, али он није хтео ни с ким да разговара, сам је с тавана донео сламарицу и легао у близини пећи. Ту је било топло, сељаци су били мирни, он их је још неко време уморним очима испитивачки посматрао, а онда је заспао.

Али га пробудише већ после кратког времена. Поред њега су стајали гостионичар и један младић, обучен по варошки, с лицем као у глумца, ситних очију и густих обрва. И сељаци су још били ту; неки су окренули столице да би боље видели и чули. Младић се врло учтиво извини што је К. пробудио, представи му се као син управитеља замка и онда рече: » Ово село је својина замка; ко овде станује или ноћи, у извесном смислу станује, односно ноћи, у замку. А то нико не сме без грофове дозволе. Међутим, ви ту дозволу немате, или је бар нисте показали «.

К. се беше упола подигао, забацио косу и, гледајући одоздо у људе, рече: »У какво сам то село залутао ? Зар овде постоји замак ? «

» Свакако да постоји «, одговори младић полако, док су неки вртили главом због постављеног питања, » замак грофа Вествеста «.

» И за преноћиште мора се имати дозвола ? « питао је К., као да је хтео да се увери да ли ранија саопштења није чуо у сну.

» Дозвола се мора имати «, гласио је одговор, а било је прилично подругивања на рачун К. кад младић раширених руку упита гостионичара и госте:

» Или се, ваљда, не мора имати дозвола ? «

» Онда морам да набавим дозволу «, рече К. зевајући и подиже покривач као да хоће да устане.

» Да, али од кога ? « упита младић.

» Од господина грофа«, рече К. »не остаје ми ништа друго «.

» Сад, у пола ноћи, тражити дозволу од господина грофа ! « узвикну младић и устукну један корак.

» Зар то није могуће ? « упита К. равнодушно.

» Зашто сте ме онда будили ? «

Сада младића обузе бес. » То је мангупско понашање ! « узвикну он. » Захтевам да се поштује грофовска власт. Пробудио сам вас зато да вам саопштим да имате одмах да напустите грофовску област. «

» Доста с лудирањем «, рече К. упадљиво тихо, опружи се и превуче покривач преко себе. » Ви сте, млади човече, мало претерали и ми ћемо сутра још разговарати о вашем понашању. Гостионичар и ова господа су ми сведоци, уколико су ми сведоци уопште потребни. Иначе, изволите знати да сам ја земљомер кога је гроф позвао. Моји помоћници с апаратима стићи ће сутра колима. Ја нисам хтео да пропустим прилику за пешачење по снегу, али сам на жалост, у неколико махова залутао и скретао с пута, па сам зато стигао тако доцкан. Да је сада доцкан да се пријављујем у замку знао сам и сам, без ваше поуке. Зато сам и пристао да овде преноћим, у чему сте ме ви — благо речено — нељубазно омели. С тим сам завршио своје излагање. Лаку ноћ, господо «. И К. се окрете према пећи.

Још је чуо како се иза његових леђа устручљиво питају: » Земљомер ? « а онда наступи општа тишина. Али младић се брзо прибра и гласом који је био довољно пригушен да би изгледало као да је то из обзира према заспалом К., и довољно гласан да га овај не пречује, рече гостионичару: » Питаћу телефоном «, Шта, има и телефон у овој сеоској гостионици? Баш је све савршено удешено! У појединостима то је изненадило К., али, узевши у целини, то је и очекивао. Испостави се да је телефон био готово изнад његове главе, што он онако сањив није ни приметио. Ако је већ младић морао да телефонира, онда ни поред најбоље воље

није могао то учинити а да не омете спавање. У питању је било само да ли ће му К. допустити телефонирање или не, он се одлучио да допусти. Али тада, наравно, није више имало ни смисла изигравати заспалог, и он се окрете и опружи на леђа. Видео је сељаке како се снебивајући прибијају један уз другог и дошаптавају — долазак земљомера није била мала ствар. Врата на кухињи била су отворена и цео отвор испуњавала је крупна прилика гостионичарке која је ту стајала. Гостионичар јој се на прстима приближи да је обавести. А онда поче телефонски разговор. Управитељ је спавао, али подуправитељ, односно један од подуправитеља, неки господин Фриц, био је ту. Младић, који се представи као Шварцер, исприча да је нашао К., човека тридесетих година, прилично одрпаног, како мирно спава на сламарици, са малецном торбом као узглављем и једним чворноватим штапом недалеко од себе. То је, наравно, њему било сумњиво, и пошто је гостионичар очигледно занемарио своју дужност, то је његова, ШварцEROва, дужност била да ствар темељно испита. Буђење, саслушавање, претњу по дужности протеривањем из грофовије, све је то К. врло нељубазно примио, како се на крају показало, а можда и с правом, јер он тврди да је земљомер кога је гроф позвао. Наравно, дужност је у најмању руку формално проверити тврђење, и Шварцер зато моли господина Фрица да се у главној канцеларији обавести да ли се заиста очекује један такав земљомер и да му се одговор одмах телефонски саопшти.

Онда је настала тишина: тамо се Фриц обавештавао, а овде се чекало на одговор. К. остаде лежећи, ниједном се не окрете, изгледало је да није нимало радознао, и гледао је преда се. Шварцерово причање, мешавина заједљивости и обазривости. даде му представу о извесном дипломатском образовању које у замку у приличној мери имају и мали људи као Шварцер. А били су тамо и марљиви: главна канцеларија има ноћну службу. И, очигледно, дала је брзо одговор, јер Фриц је већ звонио. Истина, изгледало је да је његов извештај врло кратак, јер Шварцер одмах бесно баци слушалицу: » Јесам ли ја казао ! « узвикну он. » Какав земљомер ! Обична лажљива скитница, а вероватно и

нешто горе ! « К. помисли да ће сад сви навалити на њега, Шварцер, сељаци, гостионичар и гостионичарка, сви. Да би избегао бар први налет, он се сав завуче испод покривача. Међутим, телефон још једном зазврја и, како се К. учини, овог пута нарочито јако. Он полако извуче главу испод покривача. Мада нимало није било вероватно да је опет у питању К., све замуче и Шварцер се врати апарату. Он саслуша једно подуже саопштење и онда рече полако: » Дакле, грешка ? То ми је заиста непријатно. Шеф канцеларије лично телефонира. Чудна, чудна ствар. Како то да објасним господину земљомеру ? «

К. начуљи уши. Дакле, замак га је наименовао за земљомера. То је за њега с једне стране било неповољно, јер се показало да у замку знају о њему све што је потребно, да је однос снага одмерен и да је борба прихваћена с осмехом. Али с друге стране то је било повољно, јер је, по његовом мишљењу, пружало доказ да је био потцењиван, а да ће имати више слободе него што је смео да очекује. Међутим, преварили су се ако верују да ће га овим заиста промућурним признањем његовог професионалног статуса стално држати у страху. То га је само мало жацнуло, и то је све.

К. одмахну руком Шварцеру, који му се бојажљиво приближавао, одби и понуду да пређе у гостионичареву собу, узео само од гостионичара некакав напитака за спавање, а од његове жене умиваоник са сапуном и убрусом; што се тиче гостионице није морао чак ни да тражи да се она испразни, јер сви навалише на врата, окрећући главе од њега да их ујутру не би познао. Лампа би угашена и око њега најзад завлада мир. Спавао је чврсто све до јутра, само једном или двапут лако узнемирен у сну шушкањем пацова.

Хтео је да оде у село одмах после доручка, који је као и цела његова исхрана и преноћиште, по наводима гостионичара, ишао на рачун замка. Али како је гостионичар — с којим је он проговорио само неколико неопходних речи, сећајући се његовог синоћног понашања — с неомолбом на уснама непрестано облетао око њега, он се сажали и дозволи му да седне поред њега.

» Још се нисам упознао с грофом «, рече К., » кажу да добро плаћа добар рад, је ли то истина ? Кад неко, као ја, оде тако далеко од жене и детета, онда хоће нешто и да донесе кући «.

» У погледу тога не треба господин ништа да се брине, нико се не жали да је рђаво плаћен «. — » Истина «, додаде К., » ја нисам баш стидљив и умео бих да кажем грофу своје мишљење, али, наравно, далеко је боље изићи накрај с господом мирним путем «.

Гостионичар је седео према К. на самој ивици прозорског наслона, као да се није усуђивао да седне удобније, и цело време је гледао К. својим великим, мрким, плашљивим очима. Најпре се трудио да дође до К., а сад је изгледало да би најрадије од њега побегао. Да ли се плашио да га овај не испитује о грофу ? Да ли није био сигуран у овог » господина «, за шта је он К. држао ? К. је морао да га разоноди. Он погледа у сат и рече: » Ускоро ће стићи моји помоћници, можеш ли овде да их сместиш ? «

» Свакако да могу, господине «, одговори гостионичар, » али зар неће и они да станују с тобом у замку ? «

Одрече ли се он то лака срца својих гостију и нарочито К., кад га безусловно препушта замку?

» То још није сигурно «, узврати К., » прво морам да знам какав посао имају за мене. Ако треба, на пример, да радим овде доле, онда је паметније да овде доле и станујем. Поред тога плашим се да ми живот горе у замку неће одговарати. Ја хоћу увек да сам слободан «.

» Не знаш ти замак«, рече гостионичар тихо.

» Свакако «, рече К., » не треба прерано судити. За сада ја о замку не знам ништа више сем да они тамо умеју да изаберу правог земљомера. Имају можда они тамо и друге предности. И он устаде да би ослободио гостионичара, који је немирно гризао усне. Није било лако задобити поверење овог човека.

Излазећи, К. примети на зиду један таман портрет у тамном оквиру. Приметио га је још док је лежао, али са свог лежишта није могао да разликује појединости и чинило му се да је права слика била извађена из оквира и да се види само црна подлога.

Али као што се сада показало, то је ипак била слика, попрсје једног човека педесетих година. Главу је држао тако дубоко погнуту на груди да су се очи једва виделе. У овом погнутом ставу највише су се, изгледа, истицали високо изразито чело и јак повијен нос. Брада, због положаја главе притиснута о груди, налазила се знатно ниже. Лева рука, завучена у густу браду, служила је као подупирач, али главу није могла више да подигне. » Ко је то ? « упита К. » Гроф ? « Он је стајао пред сликом и није ни обраћао пажњу на гостионичара. » Не «, рече овај, » то је управитељ замка «. — » Истина, имате лепог управитеља у замку, али је штета што има онаквог сина «, додаде К. » Не «, узврати гостионичар, привуче К. мало к себи и шапну му на уво: » Шварцер је синоћ мало претеривао, његов отац је само подуправитељ и то последњи по рангу «. У том тренутку гостионичар му је изгледао као какво дете. » Мангуп «, рече К. кроз смех, али гостионичар се није смејао већ рече: » Али и његов отац је моћан «. — » Хајде, бре, ти сматраш да је свако моћан «, рече К. » Можда сматраш да сам и ја ? « — » Не «, одговори овај, снебивајући се али одлучно, » не сматрам да си и ти моћан «. — » Значи умеш добро да опажаш! «, рече К. » У поверењу речено, ја заиста нисам моћан. Ваљда због тога и ја уважавам моћне исто колико и ти, само нисам тако искрен као ти и нећу то увек да признам «. К. потапша гостионичара лако по образима да би га утешио и показао се благонаклонији према њему. Тада се овај ипак мало насмеја. Са својим меканим голобрадим лицем, он је заиста био младић. Како ли је само дошао до своје задружне, постарије жене, која је кроз кухињско прозорче могла да се види како размахује рукама и послује у кухињи. Међутим, К. није хтео више испитивати гостионичара, да не би с његовог лица отерао с муком изазвани осмејак. Он му још само даде знак да му отвори врата, па изиђе у лепо зимско јутро.

Сада је горе видео замак, јасно оцртан у чистом ваздуху, још разговетнији на снегу који је, прилагођавајући се свим облицима, свуда лежао у танком слоју. Уосталом, изгледало је да је на брегу много мање снега него овде у селу, где се К. исто

онако с муком кретао као јуче по друму. Овде је снег допирао до прозора кровињара и одмах се опет простирао по ниском крову, али тамо на брегу све је слободно и лако штрчало увис, бар тако је овде изгледало.

Замак, како се одавде из даљине приказивао, одговарао је у целини његовим очекивањима. То није био ни стари утврђени племићки замак, а ни нова раскошна грађевина, већ један издужени строј зграда, који је сачињавало мало двоспратних али много ниских, прибијених једна уз другу; кад се не би знало да је то замак, могло би се сматрати да је варошица. К. је видео само један торањ, али није могло да се разазна да ли овај припада каквој стамбеној згради или цркви. Око њега су облетала јата чавки.

К. је ишао даље, очију упртих у замак, јер га ништа друго није занимало. Али кад је пришао ближе, замак га је разочарао. Била је то ипак једна заиста бедна варошица, склепана од сеоских кућа, која се одликовала само по томе што је ваљда све било зидано од камена, али малтер беше већ одавно отпао и камен је почео да се круни. К. се летимично сети градића из свог завичаја : једва је заостајао за овим тобожњим замком. Да је њему стало само до разгледања, било би штета овако дуго пешачити, и он би боље учинио да је опет посетио свој стари крај у којем одавно није био. У мислима упореди црквени торањ из свог завичаја с торњем тамо горе. Онај торањ, одређен, истањујући се без колебања право навише, широка крова, завршен црвеним циглама, права овоземаљска зграда — шта друго можемо да зидамо ? — али с вишим циљем него ниске гомиле кућа, и с јаснијим изразом него што га има тмурни радни дан. Међутим, овај торањ горе — једини који се види — торањ на једној згради за становање, као што се сад показало, можда главној згради замка, само је једнолика округла грађевина, делом милостиво покривена бршљаном, с малим прозорима који су сада одсјајивали на сунцу — било је у томе нечег лудачког — и једним таванастим завршетком, чији су зидни зупци штрчали према плавом небу, несигурни, неравномерни, трошни, као да су нацртани плашљивом и несигурном дечјом руком. Изгледало је

као да је неки укућанин помућена ума, који је с правом требало да буде држан затворен у најзабаченијој соби куће, пробио кров и уздигао се да се покаже свету.

К. је опет застао, као да је имао већу моћ расуђивања кад стоји. Али у томе би ометен. Иза сеоске цркве, код које је застао — то је у ствари била само једна капела проширена по угледу на кош да би могла да прими парохијане — налазила се школа. Ониска дуга зграда, која је чудновато уједињавала карактер привременог и врло старог, стајала је иза једног врта с гвозденом оградом, који је сада био снежна пољана. Баш тада излазила су деца с учитељем. У збијеној групи деца су окружила учитеља, све очи гледале су у њега, непрекидно су са свих страна ћеретала, а К. уопште није разумео њихов брз говор. Учитељ, млад омањи човек с уским раменима, али не толико да би изгледао смешан, врло усправан, посматрао је К. још издалека; истина, осим његове групе деце, К. је био једини видљив човек у целој околини. Као намерник, К. поздрави први, иако је био у питању један мали човек склон заповедању, » Добар дан, господине учитељу «, рече он. Деца намах замукоше и ова изненадна тишина, као припрема за његове речи, свакако је годила учитељу. » Посматрате замак ? « упита он блажим гласом него што је К. очекивао, али таквим тоном као да не одобрава то што К. чини.

» Да «, рече овај, »ја нисам одавде, тек сам од синоћ у овом месту «.

» Не допада вам се замак ? « упита учитељ брзо. » Како ? « узврати К., мало збуњено, и понови питање у ублаженом облику : » Да ли ми се замак допада ? Зашто претпостављате да ми се не допада ? « — » Ни једном који није одавде не допада се «, рече учитељ. Да не би на то рекао нешто неумесно, К. окрете разговор и упита : » Ви свакако познајете грофа ? « — » Не«, одговори учитељ и хтеде да се удаљи. Али К. није попуштао, већ још једном упита : » Како ? Не познајете грофа ? « — » Како бих га познавао ? « одговори учитељ тихо и додаде гласно, на француском : » Водите рачуна о присутности невине деце «. К. искористи то као повод да упита : » Да ли бих могао једном да

вас посетим, господине учитељу ? Остајем овде дуже времена и осећам се већ сад мало усамљен : не припадам сељацима, а исто тако ни замку «. — » Између сељака и замка није велика разлика «, рече учитељ. » Може бити, али то ниуколико не мења мој положај. Могу ли једном да вас посетим ? « — » Станујем у Лабудовској улици, код месара «. То је истина био више податак о адреси него позив за посету, али К. ипак рече : » Добро, доћи ћу «. Учитељ климну главом и продужи с гомилом деце која одмах почеше поново викати на сав глас. Убрзо се изгубише у једном стрмом сокачету. Међутим, К. је био расејан и озлојеђен разговором. Први пут од свог доласка осетио је прави замор. Изгледало је првобитно да га дуги пут доведе није нимало изморио — како је он пешачио данима, мирно, корак по корак ! Али сад су се појављивале последице превеликог напора, и то у незгодно време. Нешто га је неодрживо гонило да тражи нова познанства, али свако ново познанство повећавало је замор. Било је већ сувише и то што себе у таквом стању ипак присиљава да продужи шетњу бар до улаза у замак.

И тако је опет пошао даље, али то је био дуг пут. Улица, то јест ова главна сеоска улица, није водила на брег, већ само близу брега, а онда је, као намерно, савијала и, мада се није удаљавала од

замка, није му се ни приближавала. К. је стално очекивао да улица скрене ка замку и, пошто је то очекивао, ишао је даље. Очигледно, онако уморан он се није усуђивао да напусти улицу, а и чудио се дужини села, које као да је било без краја, стално изнова кућерци са замрзлим прозорским окнима и снег, а нигде људи. Најзад се отрже од ове улице која као да је везала за себе и нађе се у једном уском сокачету : снег још дубљи, извлачење ногу које су упадале био је тежак посао, обли га зној, он најзад стаде, и више није могао даље.

Али К. није био сам — десно и лево стајали су сеоски кућерци. Направи од снега грудву и баци је у један прозор. Врата се одмах отворише — прва врата која се отворише за време целог пута кроз село — и у њима је стајао неки стари сељак у мрком гуњу, с главом мало нагнутом у страну, љубазан и слабачак. »

Смем ли мало к вама ? « рече К., » врло сам уморан «. Он уопште не чу шта је стари рекао, већ благодарно прихвати пружену му даску, која га одмах спасе снега, и у неколико корака нађе се у соби.

Једна велика соба у полутами. Онај ко улази споља не може испрва ништа да види. К. се саплете о неко корито и једна женска рука га задржа. Из једног угла чула се гласна дечја вика; у другом се ваљала густа пара и од полусветлости чинила мрак. К. је стајао као у облацима. » Он је пијан «, рече неко. » Ко сте ви ? « упита један осоран глас, а онда, обраћајући се старцу : » Зашто си га пустио унутра ? Зар треба пуштати унутра све што лута улицама ? « — » Ја сам грофов земљомер «, рече К., покушавајући да се оправда пред неким који је био још невидљив. » Ах, то је земљомер «, рече један женски глас, а онда настаде потпуна тишина. » Ви ме познајете ? « упита К. » Свакако «, рече кратко исти глас. То што су га познавали није, изгледа, значило препоруку за њега.

Најзад пара се мало прореди и К. је могао полако да се снађе. Ово је, изгледа, био дан општег прања. Близу врата прано је рубље. Али пара је долазила из другог угла, где су се у дрвеном кориту толико великом да такво К. још никад није видео — имало је обим два кревета — купала два човека у води која се пушила. Али још веће изненађење — а није се знало тачно у чему се то изненађујуће састоји — представљао је десни кутак. Из великог отвора, јединог на задњем зиду собе, допирала је, вероватно из дворишта, бледа снежна светлост и давала сјај свиле одећи једне жене, уморно заваљене у високој наслоњачи, сасвим у углу. На грудима је држала одојче. Неколико деце играло се око ње, сељачка деца као што се могло видети, али она као да њима није припадала. Свакако, болест и умор префињују и сељаке.

» Седите «, рече један од мушкараца, један брадоња, уз то још с накомтрешеним брковима испод којих је, задихано дувајући, држао стално отворена уста. Држећи руку изнад једног ведре с водом — што је било смешно видети — он показа на један ковчег, и притом попрска К. по целом лицу топлим водом. На

ковчегу је већ седео старац који је К. пустио у собу. К. је био благодаран што може најзад да седне. Сада више нико није о њему водио рачуна. Жена која је прала рубље, плавојка, младалачки једра, тихо је певала радећи ; мушкарци у дрвеном кориту плускали су се и вртили ; деца су хтела да им приђу, али их је у том стално ометало упорно прскање водом, што није мимоишло ни К. ; жена у наслоњачи лежала је као без живота, не спуштајући поглед чак ни на дете на грудима, већ гледајући неодређено у висину.

К. је дуго гледао ову непроменљиво лепу, жалосну слику, а онда мора да је заспао, јер кад га је тргао један јак глас, његова глава је лежала на рамену старца поред њега. Мушкарци су били завршили купање у кориту — у којем су се сада брчкала деца под надзором плавокосе жене — и стајали обучени испред њега. Показа се да је од њих двојице онај дерњави брадоња био мање важан. Други наиме, исте величине као брадоња али са много краћом брадом, био је тих човек, спорих мисли, здепаст, пуначак и у лицу, погнуте главе. » Господине земљомере «, рече он » ви овде не можете да останете. Извините за нељубазност «. — » Нисам ни хтео да останем «, рече К., » већ само мало да се одморим, то сам учинио и сад идем «. — » Вас свакако чуди недостатак гостољубивости «, рече човек, » али гостољубивост није наш обичај, нама гости нису потребни «.

Мало освежен спавањем, а и мало пријемчивији за утиске него дотле, К. се обрадова овим отвореним речима. Он се сад кретао слободније, забадао штап овамо-онамо, приближио се жени у наслоњачи, а усталом био је растом највећи у соби.

» Наравно «, рече К., » гости вам нису потребни. Али ту и тамо неко вам је ипак потребан, као на пример ја, земљомер «. — » Не знам ја то «, рече човек полако, » пошто су вас звали вероватно сте потребни, али то је изузетак, а ми, ми мали људи држимо се правила, то нам не можете замерити «. — » Не, не «, узврати К., » имам само да вам будем захвалан, вама и свима овде «. А онда, неочекивано за све, К. се буквално једним покретом

окрете и нађе се пред женом у наслоњачи. Она га је посматрала уморним плавим очима, једна свилена прозирна марама падала јој је до половине чела, одојче је спавало на њеним грудима. » Ко си ти ? « упита је К. Одмахујући руком — није било јасно да ли је то значило презир према К. или се односило на њен сопствени одговор — она рече : » Једна девојка из замка «.

Све је то трајало само један тренутак, а К. је већ имао с десна и лева она два мушкарца, који су га, као да не постоји друго средство за споразумевање, ћутке свом снагом вукли према вратима. Старац је видео у томе нешто што га је обрадовало и он је плескао рукама. Смејала се и праља, уз паклену дреку коју су изненада дигла деца.

Међутим, К. се брзо нађе на улици, док су сељаци с прага куће мотрили на њега. Опет је падао снег, па ипак је изгледало мало светлије. Брадоња је довикнуо нестрпљиво : » Куда ћете ? Овуда се иде у замак, овуда у село «. К. не одговори њему, али рече оном другом који је поред све своје закопчаности изгледао приступачнији : » Ко сте ви ? Коме треба да захвалим што сам био прихваћен ? « — » Ја сам штавилац кожа, Лаземан «, гласио је одговор, » али да захваљујете немате никоме «. — » Добро «, рече К., » можда ћемо се још који пут наћи заједно «. — » Не верујем «, узврати овај. У том тренутку брадоња узвикну с уздигнутом руком : » Добар дан, Артуре ! Добар дан, Јеремијо ! « К. се осврте — ипак у овом селу има још људи који се показују на улици ! Путем који води из замка долазила су два младића, средњег раста, оба врло витка, у тесним оделима, врло слична један другом чак и у лицу. Боја њиховог лица била је тамномрка, али шиљата брадица одударала је ипак својом нарочитом црном бојом. С обзиром на овакво стање путева, они су ишли изненађујуће брзо, избацујући у такту своје танке ноге. » Куда сте наумили ? « викну брадоња. Споразумевати се с њима било је могуће само довикивањем, тако су брзо ишли а нису се заустављали. » Послови ! « довикнуше они кроз смех. » Где ? « — » У гостионици ! « — » И ја идем тамо ! « узвикну К. јаче од других, осетивши велику жељу да га она двојица поведу. Истина, познанство с њима није му се чинило нарочито препоручљиво,

али очигледно су добри и пријатни сапутници. Они чуше његове речи, али ипак само климнуше главама и продужише.

К. је још стајао у снегу, без много воље да подигне ногу да би она корак даље поново утонула у дубоки снег. Штавилац кожа и његов друг, задовољни што су се најзад отресли К., повлачили су се, стално се осврћући, полако у кућу, кроз само мало отворена врата, и К. се нађе сам са снегом који га је опкољавао. » То би била прилика за мало очајавање «, помисли он, » кад бих овде стајао само случајно, а не намерно «.

Тада се на кућерку с леве стране отвори један мајушан прозор. Затворен он је, ваљда због одблеска снега, изгледао плав, и био је тако мален да се сада, кад је био отворен, у њему није могло да види цело лице оног који је гледао, већ само очи, старачке мрке очи. » Он стоји тамо «, чу К. како говори један дрхтави женски глас. » То је земљомер «, рече један мушки глас. Онда човек приђе прозору и упита, не баш нељубазно али ипак тако као да му је стало да на улици, пред његовом кућом, буде све у реду : » Кога чекате ? « — » Чекам санке које би ме повезле «, рече К. » Овде нема санки «, одговори човек на прозору, » овде нема саобраћаја «. — » Али то је ипак пут који води у замак «, примети К. » Па ипак овде нема саобраћаја «, узврати човек с извесном неумољивошћу. Онда обојица заћуташе. Али човек на прозору се очигледно нешто премишљао, јер је још држао отворен прозор из којег је куљао дим. » Рђав пут «, рече К., да би му помогао. Али овај само одговори : » Да, заиста «. Међутим, после кратке паузе, ипак рече : » Ако хоћете, повешћу вас својим санкама «. — » Учините то, молим вас «, рече К. обрадован, » а колико тражите за то ? « — » Ништа «, одговори човек. К. се веома зачуди. » Па ви сте земљомер и припадате замку «, објасни човек. » Куда хоћете да вас одвезем ? « — » У замак «, одговори К. брзо. » Онда не возим «, рече човек без премишљања. » Ја припадам замку«, рече К., понављајући речи које му је он сам рекао. » Може бити «, узврати овај остајући при своме. » Одвезите ме онда до гостионице «, рече К. » Добро «, пристаде човек, » одмах долазим са санкама «. Све то није остављало утисак неке нарочите љубазности, већ пре једне

себичне, плашљиве и готово педантне жеље да се К. уклони испред куће.

Капија дворишта се отвори и изиђоше једне мале санке за лак терет, сасвим равне, без икаквог седишта, које је вукао слаби коњић, а поред њих један човек, погурен, слабачак, гегав, мршава црвена назебла лица, које је изгледало изузетно ситно због вуненог шала чврсто умотаног око главе. Човек је био очигледно болестан и изишао је само да би одвезао К. Овај помену нешто о томе, али човек само одмахну руком. К. дознаде само толико да је то кочијаш Герштекер и да је узео ове неудобне санке зато што су баш оне стајале спремне, а извлачење других трајало би дуго. » Седајте «, рече он и показа на задњи део санки. » Сешћу поред вас «, рече К. » Ја ћу ходати «, узврати Герштекер. » Али зашто ? « упита К. » Ходаћу «, понови Герштекер и доби такав напад кашља да се сав тресао и рукама морао да се држи за санке. К. не рече ништа више, седе позади у санке, кашљање се полако стиша и они кренуше.

Замак тамо горе, већ загонетно замрачен, у који се К. надао да доспе још данас, опет се удаљавао.

Али као да су хтели да му приликом овог привременог растанка пруже још један знак, тамо горе одјекну звук звона, раздраган звук звона који учини да бар за тренутак срце задрхта, као да му прети — јер у звуку је било и нечег болног — испуњење оног за чим је несигурно тежило. Али убрзо замуче велико звоно и одмени га једно слабо монотono мало звоно, можда још тамо горе а можда већ у селу. Истина, ово звоњење боље је одговарало спорој вожњи и бедном али неумитном возачу.

» Слушај «, узвикну К. изненада — већ су били у близини цркве, до гостионице није било више далеко, К. је већ могао да се осмели на понешто — » веома ме чуди како си смео да ме возиш на сопствену одговорност. Зар смеш то ? « Герштекер не поклони пажње томе што К. говори и продужи мирно да корача поред коњића. » Хеј ! « довикну му К., направи грудву од снега који је лежао на санкама и погоди њом Герштекера посред уха. Сада овај стаде и окрете се. Међутим кад га К. виде тако изблиза — санке су отишле још мало напред — ту погурену и у извесној

мери осакаћену прилику, то црвено уморно, ситно лице с некако различитим образима, једним пљоснатим а другим упалим, уста, отворена на ослушкивање, неколико појединачних зуба, он понови са саосећањем оно што је мало пре рекао са заједљивошћу : да ли Герштекер неће можда бити кажњен што је њега возио ? » Шта ти хоћеш ? « упита Герштекер не схвативши питање, али и не сачека неко даље разјашњење, већ подвикну коњићу и они продужише.

ДРУГА ГЛАВА

Кад су се сасвим приближили гостионици — К. је то знао по једном завијутку — било је већ потпуно мрачно. Зар је тако дуго био ван гостионице ? По његовом рачуну једва сат или два, а отишао је још јутрос и није био гладан, и до малочас била је равномерна светлост, а сада је помрачина. »Кратки дани, кратки дани ! « рече у себи, склизну са санки и упути се у гостионицу.

Горе на малим спољним степеницама зграде стајао је гостионичар, који га је ту чекао да би му пожелео добродошлицу, и са светилком у уздигнутој руци осветљавао му прилаз. Сећајући се летимично кочијаша, К. застаде : однекуд је допирао кашаљ, то је био он. Добро, ускоро ће га већ опет видети. Тек кад је био горе код гостионичара, који га понизно поздрави, примети с обе стране врата по једног човека. Он узе гостионичару светилку из руке и осветли ту двојицу : то су били исти људи које је већ срео и који су били ословљени именима Артур и Јеремија. Они га поздравише по војнички. Присећајући се времена кад је служио војску, тог срећног времена, он се насмеја. » Ко сте ви ? « упита и загледа и једног и другог. » Ваши помоћници «, одговорише они. » То су ваши помоћници «, потврди тихо гостионичар. » Како ? « упита К. » Ви сте моји стари помоћници које сам ја позвао и које чекам ? « Они то потврдише климањем главе. » Онда добро «, рече К. после краћег ћутања, » добро је што сте дошли. Уосталом «, настави он после још једног кратког ћутања, » ви сте много задоцнили, врло сте нехатни «. —» Био је дуг пут «, рече један. » Пут је дуг «,

понови К., » али ја сам вас срео кад сте долазили из замка «. — » Да « одговорише они без неког ближег објашњења. » Где су вам апарати ? « упита К. » ми их немамо«, одговорише они. » Апарати које сам вам поверио на чување ? « питао је К. » Ми их немамо «, поновише они. » Ал' сте ми ви неки људи ! « рече К. » Разумете ли се ви нешто у премеравање земље ? « — » Не «, гласио је одговор. » Али ако сте ви моји стари помоћници, онда се морати разумети «. Они су ћутали. » Хајде, дођите «, рече К. и угура их испред себе у кућу.

Онда су у гостионици седели утроје за једним сточићем, уз пиво, прилично ћутљиви, К. у средини, десно и лево помоћници. Иначе су само још за једним столом седели сељаци, слично као и синоћ. » Тешко је с вама «, рече К. и опет, као већ често дотле, упореди њихова лица : » Како ћу вас разликовати ?

Ви се разликујете само по именима, иначе сте један другом слични као « — он замуца, а онда нехотично настави — » да, иначе сте слични један другом као змије «. Они су се смешкали. » Обично нас не мешају «, рекоше као да се правдају. » Верујем «, рече К. » У то сам се и сам уверио. Али ја видим само својим очима, а њима не могу да вас разликујем. Због тога ћу с вама поступати као да сте један човек, обојицу ћу звати именом Артур, као што се један од вас зове. Ти ваљда ? « — » Не «, рече овај, » ја се зовем Јеремија «. — » То је свеједно «, рече К. » Именом Артур зваћу обојицу. Пошаљем ли негде Артура, ићи ћете обојица ; дам ли нешто Артуру да уради, радићете обојица. То има за мене тај велики недостатак што не могу да вас употребим за одвојене радове, али и преимућство, јер за све штоо вам ставим у задатак одговарате заједно и неподељено. Како ћете ви да поделите посао између себе, мени је свеједно, само не смете један на другом да се изговарате, јер за мене сте један човек «. Они су размишљали, а онда рекоше : » То ће нам бити врло незгодно «. — » Како да не «, рече К., » наравно да ће бити незгодно али тако остаје «. Већ од неког времена К. је приметио једног сељака како се шуња око стола. Сељак се најзад одлучи, приђе једном помоћнику и хтеде да му нешто дошапне. » Извините ! « узвикну К., тресну руком о сто и устаде. » То су моји

помоћници и ми сада имамо пословни разговор. Нико нема права да нам смета «. — » О, молим, молим«, рече сељак уплашено и, идући натрашке, врати се свом друштву. » То пре свега морате имати у виду », рече К. пошто је опет сео, » без моје дозволе не смете ни с ким да говорите. Ја сам овде туђинац, а и ви, ако сте моји стари помоћници, онда сте и ви то исто. Због тога ми три туђинца морамо да се држимо заједно. Дајте ми зато руке «. Они их брже-боље испружише. » Оставите своје ручерде«, рече К., » али моја наредба важи. Ја идем сада да спавам, а и вама то саветујем. Данас смо пропустили један радни дан, али сутра посао почиње врло рано. Морате да нађете једне санке за возњу у замак и да с њима чекате спремни, овде пред кућом, у шест сати«. — » Добро «, рече један. Али други упаде : » Кажеш добро, а знаш да није могуће «. — » Мир ! « рече К. » Да се нисте, ваљда, већ почели међусобно разликовати «. Али сада и онај први рече : » Има право, није могуће, без дозволе ниједан туђинац не сме у замак «. — » Од кога треба тражити дозволу ? « — » Не знам, ваљда од управника замка «. — » Онда ћемо телефонски да је тражимо, одмах телефонирајте управнику, обојица ! « Они потрчаше апарату, добише везу — како су се тискали ! У таквим стварима били су претерано послушни — и упиташе да ли К. може с њима да дође сутра у замак. Одговор »Не ! « допре чак до стола за којим је К. седео. Истина, одговор је био још потпунији и гласио је : » Ни сутра, ни ма у који други дан «. — » Сам ћу телефонирати «, рече К. и устаде. Док је дотле на њега и његове помоћнике мало обраћана пажња — изузев само случаја с оним сељаком — његова последња примедба изазва општу радозналост. Кад се К. подиже, подигоше се и сви други, и, мада је гостионичар покушавао да задржи сељаке, они се приближише телефонском апарату, тискајући се у полукруг око К. Код њих је преовлађивало мишљење да К. неће добити одговор. Он је морао да их моли да буду мирни и да њему није потребно да чује њихово мишљење.

Из слушалице је допирало зујање какво К. још није чуо при телефонирању. Изгледало је као кад се брујање безбројних дечјих гласова — али ни то опет није било брујање већ песма

далеких, бескрајно далеких гласова — као кад се то брујање на неки просто немогућ начин слије у један једини висок али снажан глас који удара на уво, као да тражи да продре дубље а не само до бедног слуха. К. није телефонирао већ је ослушкивао, ослоњен левом руком о наслон телефона, и тако слушао.

Није знао колико дуго ; уосталом све дотле док га гостионичар не повуче за капут — један момак је дошао с поруком за њега. » Бежи ! « дрекну К. не могавши да се обузда. Можда се то чуло и кроз телефон, јер баш тада се неко јави. Разви се овакав разговор : » Овде Освалд. Ко је тамо ? « чу се један строг, надмен глас, с једном малом језичном маном, као што се К. учини, а коју је глас настојао да надокнади повећаном строгошћу. К. се устручавао да каже ко је, јер га је телефон чинио беспомоћним; онај тамо могао је да га заспе грдњом, да спусти слушалицу и да му на тај начин затвори један пут који можда није био без важности. Али његово оклевање изазвало је нестрпљење код оног другог. » Ко је тамо ? « понови он и додаде : » Било би ми врло мило кад се одатле не би толико телефонирао; малочас је неко телефонирао «. К. се не упусти у то да одговори на ту примедбу, већ рече, створивши изненадну одлуку: » Овде је помоћник господина

земљомера «. — » Који помоћник ? Кога господина ? Какав земљомер ? « К. се присети јучерашњег телефонског разговора. » Питајте Фрица «, рече он кратко. То је помогло, на његово сопствено чуђење. Али још више него што је помогло, њега зачуди усклађеност службе тамо. Одвог је гласио : » Знам сад. Вечити земљомер ! Да, да, па даље. Који помоћник ? « — » Јосиф «, рече К. Мало му је сметало мрмљање сељака иза његових леђа ; очигледно, они се нису слагали с тим што се он лажно представио. Међутим К. није имао времена да се бави њима, јер је био потпуно заузет разговором. » Јосиф ? « чу се питање. » Помоћници се зову « ... — настаде мала пауза ; очигледно, онај тамо тражио је имена од неког другог — » Артур и Јеремија «. — » То су нови помоћници «, рече К. » Не, то су стари «. — » То су нови, а ја сам стари који је данас дошао господину земљомеру «. — » Не ! « одјекивало је у апарату. » Ко сам онда ја ? « упита К.,

мирно као и досад. После извесног ћутања рече тај исти глас, с истом језичном маном, па ипак као да је какав други, дубљи и више поштовања достојан глас : » Ти си стари помоћник «.

К. је послушкивао звук гласа и при том готово пречу питање : » Шта си хтео ? « Он би најрадије већ спустио слушалицу. Од овог разговора ништа више није очекивао. Али силом околности он још упита : » Кад може мој шеф да дође у замак ? « — » Никад ! « гласио је одговор. » Добро «, рече К. и окачи слушалицу.

Сељаци који су стајали иза њега већ су се сасвим примакли. Помоћници, гледајући га испод ока, били су заузети терањем сељака од њега. Међутим, изгледало је да је све то само комедија, а и сељаци, задовољни разговором, полако попустише. Тада, позади, један човек, идући брзим кораком, раздвоји њихову групу, поклони се пред К. и предаде му једно писмо. К. задржа писмо у руци и гледаше у доносиоца, који му се за тренутак учини важнији. Између њега и помоћника постојала је велика сличност: и овај је био витак као и они, исто онако оскудно обучен, гибак и окретан као и они, па ипак сасвим друкчији. Кад би К. имао њега за помоћника ! Он га је мало потсећао на жену с одојчетом коју је видео код штавиоца кожа. Био је обучен у бело, истина његово одело није било од свиле већ зимско као сва друга, али је имало финоћу и свечан изглед одела од свиле. Лице му је било светло и ведро, очи врло крупне, а његов осмех је имао нечег невероватно бодрећег; он пређе руком преко лица као да је хтео да растера тај осмех, али у томе не успе. » Ко си ти ? « упита К. » Зовем се Барнабас «, рече он. » Ја сам момак «. Док је говорио његова уста отварала су се и затварала мушки, па ипак благо. » Допада ли ти се овде ? « упита К. и показа на сељаке, чију је радозналост још побуђивао и који су, са својим потпуно измученим лицима — лубања им је изгледала као да је одозго ударом спљескана и да су црте лица постале при том удару, — са својим похлепним уснама и отвореним устима, гледали, али опет и нису гледали, јер неки пут њихов поглед је лутао унаоколо и зауставио би се на неком незанимљивом предмету ; К. затим показа и на помоћнике који

су се држали загрљени, образ уз образ, и смешкали, није било јасно да ли из понизности или подсмешљиво. Све му то показало, као да му представља своју пратњу коју су му изузетне прилике наметнуле, и очекиваше — у томе је лежала поверљивост до које му је било стало — да Барнабас стално увиђа разлику између њега и њих. Али Барнабас не одговори на питање — истина из безазлености, што се могло видети — већ као лепо васпитан служитељ схвати то као уобичајену реч господара, само што у смислу питања баци поглед унаоколо, поздрави знаком руке познанике међу сељацима и измења неколико речи с помоћницима, све то слободно и природно, не мешајући се с њима. К. се — одбијен али не и постиђен — врати писму које је држао у руци и отвори га. Оно је гласило : » Врло поштовани господине. Ви сте, као што знате, примљени у грофовску службу. Ваш први претпостављени је општински деловођа у селу који ће вам подробније саопштити услове вашег рада и награде, и коме ћете ви полагати рачуна о своме раду. Ипак, ја вас нећу губити из вида. Барнабас, доносилац овог писма, распитиваће се код вас с времена на време да би дознао ваше жеље, и мени ће их саопштавати. Ви ћете ме увек наћи спремног да вам будем на услузи, уколико је то могуће. Мени је стало до тога да имам задовољне раднике «. Потпис није био читљив, али је уз потпис стајало : » Управитељ канцеларије Х «. — » Причекај ! « рече К. Барнабасу, који се поклони, а затим викну гостионичарку да му покаже једну собу, јер хоће неко време да буде сам с писмом. Истовремено се присети да је Барнабас, поред све наклоности коју он има према њему, ипак само момак, и он му поручи једно пиво. Обрати пажњу како ће Барнабас то примити ; овај то прими са задовољством и одмах попи пиво. Онда К. оде с гостионичарем. У кућици нису могли да му ставе на расположење ништа друго сем једне мале собе на тавану, а и ту је било тешкоће, јер је требало сместити на неко друго место две слушкиње које су дотле ту спавале. Истина, требало је само одстранити слушкиње, иначе соба је остала непромењена, без простирке на једином кревету, само два јастука и једно коњско ћебе, и то све онако како је остало од прошле ноћи. На зиду

неколико побожних слика и фотографија војника. Није чак било ни проветрено, очигледно се није ни очекивало да нови гост ту остане дуго, и ништа није учињено да би он остао. Међутим К. је пристајао на све ; он се зави у ћебе, седе за сто и при свећи поче да чита писмо.

Писмо није било уједначено, имало је места у којима се с њим говорило као с равноправним, као с неким чија се воља поштује. Такав је био наслов, такво оно место које се односило на његове жеље. Али било је опет места у којима се отворено или прикривено поступало према њему као према каквом раднику који је са седишта оног управитеља једва приметан и управитељ мора да се напреже да га » не губи из вида « ; његов претпостављени није нико више него сеоски деловођа, коме он мора чак и рачуна о себи да полаже, а њему раван је ваљда једино сеоски полицајац. То су несумњиво биле противречности, и оне су тако очигледне да су морале да буду намерне. Јер за њега је било готово немогуће да према једној таквој установи гаји сулуду помисао да је ту можда деловала и неодлучност. Штавише, он је у томе видео да му је отворено пружен избор и остављено на вољу шта да учини с упутствима у писму : да ли хоће да буде сеоски радник с једном, истина, означеном, али само привидном везом са замком, или да буде само привидно сеоски радник који у стварности цео свој радни однос заснива на извештајима које преноси Барнабас. К. није оклевао са избором, не би оклевао ни да није имао досадашња искуства. Само као сеоски радник, по могућности што даље од господе из замка, он је био у стању да постигне нешто у замку. Ови људи у селу, који су још тако неповерљиви према њему, проговориће опет кад он постане, ако не баш њихов пријатељ, а оно бар њихов суграђанин, и кад се једном не буде разликовао од Герштекера или Лаземана — а то треба да се догоди брзо, јер од тога све зависи — онда ће му се свакако најједном отворити сви путеви који би му, да је упућен само на господу тамо горе и њихову милост, остали не само заувек затворени већ и невидљиви. Истина, постојала је једна опасност, и она је у писму била довољно наглашена, чак с извесном радошћу приказана као

неизбежна. То је био положај радника. Служба, претпостављени, рад, одредбе о надницама, радници, о томе је врвело у писму, и чак кад је речено оно друго, о личности, речено је с тог становишта. Ако је К. желео да буде радник, он је то могао, али са свом страховитом озбиљношћу и без икаквих других изгледа. К. је знао да се не прети отвореном принудом, ње се није ни плашио, најмање овде, али сила обесхрабрујућих околности, навикавање на разочарања, дејство неприметних утицаја сваког тренутка — тога се несумњиво плашио, па ипак морао је с том опасношћу да се прихвати борбе. У писму такође није прећутано да, ако до борбе треба да дође, К. мора да има смелости да је почне ; то је речено с финоћом и само једна немирна савест — немирна, не рђава — могла је то да примети. То су биле оне три речи » као што знате «, у вези његовог пријема у службу. К. се пријавио и отада је знао, као што је у писму било наглашено, да је примљен.

Он скиде слику са зида и обеси писмо о ексер. У овој соби ће становати, ту треба да виси писмо.

Онда сиђе у гостионицу. Барнабас је седео с помоћницима за једним сточићем. » Ах, ту си «, рече К. без неког повода, већ само зато што му је било мило да види Барнабаса. Овај одмах скочи. Чим је К. ушао, подигло се и сељаци да би му се приближили, јер им је већ ушло у обичај да га прате. » Али шта хоћете стално од мене ? « узвикну К. Они се не увредише, окренуше се и полако се вратише својим местима. При одлажењу, један, с неодређеним осмехом који неки други прихватише, олако рече, као да објашњава : » Чује се увек нешто ново «, и он облизну усну, као да је » ново « неко јело. К. не рече ништа у знак помирења с њима — било је добро да га се мало плаше. Међутим, тек што је сео за Барнабасов сто, осети иза леђа дах једног сељака ; дошао је, каже, да узме сланик, али К. тресну љутито ногом и сељак умаче без сланика. Заиста је било лако овладати њим ; требало је само натуткати сељаке на њега. Њихово упорно суделовање чинило му се горе него закопчаност других, а уосталом и то је била закопчаност, јер кад би К. сео за њихов сто, они сигурно не би остали да седе. Само га је

Барнабасова присутност задржавала да не диже вику. Ипак се и даље претећи окрете према њима ; и они су се били окренули према њему. Али кад их виде како тамо седе, сваки на своме месту, говорећи међу собом, без неке видљиве међусобне везе, повезани једни с другима само тиме што у њега зуре, њему се учини као да уопште и није злонамерност то што их наводи да га прогањају. Можда би заиста хтели нешто од њега, али нису у стању то да кажу, а ако није то, онда је можда само детињарија — детињарија која се овде изгледа одомаћила. Зар није детињаст и гостионичар који стоји као укопан држећи обема рукама чашу пива коју треба да донесе неком госту, гледа у К. и не чује дозивање гостионичарке, која је промолила главу кроз кухињско прозорче ?

Нешто мало умирен, К. се обрати Барнабасу. Помоћнике би радо одстранио, али није могао да пронађе повод. Уосталом, они су мирно гледали у своје пиво. » Прочитао сам писмо «, рече К. » Знаш ли ти садржину ? « — » Не «, одговори му Барнабас, али изгледало је да његов поглед каже више него његове речи. Можда се К. варао овде у оцени добра, као што се код сељака варао у оцени зла, али и даље се осећао угодно у Барнабасовом присуству. » У писму се говори и о теби. То јест, ти треба повремено да преносиш вести између мене и управитеља, па сам зато мислио да ти је позната садржина «. — » Ја сам «, рече Барнабас, » само добио налог да писмо предам, да чекам док буде прочитано и да пренесем твој одговор, било усмени или писмени, ако се теби учини да је то потребно «. — » Добро «, рече К., »није потребно ништа писмено, али испоручи господину управитељу — како се он зове ? Нисам могао да прочитам потпис «. — » Клам «, рече Барнабас. » Испоручи, дакле, господину Кламу моју захвалност за пријем у службу и за његову изузетну љубазност коју ја, као неко који овде још није имао прилике да се покаже, умет да ценим. Ја ћу се потпуно управљати према његовим смерницама. Нарочите жеље данас немам «. Барнабас, који је пажљиво слушао, замоли К. за дозволу да понови његов налог. К. пристаде, и он понови све дословно. Онда устаде да се опрости.

Цело време К. је посматрао његово лице и учини то сад последњи пут. Барнабас је био готово исто толико висок као и К., па ипак је изгледало као да се његов поглед спушта на К., али то се дешавало малтене понизно, јер је било немогуће да овај човек хоће неког да постиди. Истина, он је био само момак, преносилац порука, није чак знао ни садржину писма које је имао да испоручи, али сам његов поглед, његов осмех, његов ход, изгледали су већ као нека порука, макар да он ни о њој ништа није знао. И К. му пружи руку, што њега очигледно изненади, јер је хтео само да се поклони.

Чим је Барнабас отишао — пре него што ће да се отворе врата, он се још мало ослони раменом о њих и прелете собу једним погледом који ником појединачно није био намењен — К. рече помоћницима : » Донећу из собе своје цртеже, а онда ћемо разговарати о следећем послу «. Они хтедоше да пођу. К. је морао још одлучније да понови своју наредбу. Барнабас није више био у ходнику. Али ипак, тек што је изишао. Међутим, ни пред кућом — падао је нови снег — К. га не виде. Он викну : » Барнабасе ! « Нема одговора. Да није још у кући ? Изгледало је да је то једина могућност која још остаје. Па ипак, К. је викао његово име из све снаге. Име је одјекивало кроз ноћ. Из даљине дође једва чујан одговор; значи, Барнабас је већ одмакао толико далеко. К. га поново викну и истовремено пође му у сусрет; кад су се срели, гостионица се више није видела. » Барнабасе «, рече му К. не могући да савлада извесно подрхтавање свога гласа, » хтео сам још нешто да ти кажем. Примећујем и то да је ипак врло рђаво удешено то што сам ја, ако ми нешто затреба, упућен само на твоје случајно долажење из замка. Да те сад случајно нисам стигао — а ти летиш, ја сам мислио да си још у кући — ко зна колико бих морао да чекам док се ти поново не појавиш «. — » Али ти можеш да молиш управитеља да долазим увек у време које ти одредиш «. — » Ни то није довољно «, рече К., » можда ја нећу имати ништа да кажем целу једну годину, а четврт сата после твог одласка искрсне нешто неодложно «. — » Треба ли онда да кажем управитељу да између њега и тебе буде успостављена нека друга веза, а не преко мене ? « — » Не, не «,

рече К. » Ја сам ту ствар поменуо само узгред, овог пута ипак сам те срећно стигао «. Барнабас рече : » Хоћемо ли да се вратимо у гостионицу да би могао да ми даш нов налог ? « Он већ учини један корак у правцу гостионице. « Није потребно, Барнабасе «, рече К., » ја ћу те пратити један делић пута «. — » Зашто нећеш да идеш У гостионицу ? « упита Барнабас. » Сметају ми људи тамо«, рече К. »И сам си видео како су сељаци наметљиви «. — » Могли бисмо да одемо у твоју собу «, рече Барнабас. » То је соба за слушкиње, прљава и мемљива; да не бих морао тамо да останем, хтео сам да одем мало с тобом. Ти само мораш дозволити «, додаде К., да би сасвим савладао његово оклевање, » да се добро ухватим за тебе, јер ти идеш сигурније «. И К. се обеси о његову руку. Било је сасвим мрачно, К. уопште није могао да види његово лице, једва је назирао његово тело, а још малопре је тражио да напипа руку.

Барнабас је попустио, удаљили су се од гостионице. Истина, К. је осећао да, упркос највећем напрезању, не може да држи корак с Барнабасом, да он отежава његово слободно кретање и да, под сличним околностима, због овакве ситнице може све да пропадне, нарочито у споредним улицама, као у оној у којој је К. пре подне упао у снег, и да само помоћу Барнабаса може из њих да се извуче. Али сада се отресао таквих бојазни, а тешило га је и то што је Барнабас ћутао. Пошто иду ћутећи, онда и за Барнабаса само ходање мора да представља сврху њиховог удруживања.

Ишли су, али К. није знао куда ; ништа није могао да види. Није знао чак ни да ли су прошли поред цркве. Услед напора које је ходање изазивало, он није био у стању да господари својим мислима. Уместо да буду управљане према циљу, оне су лутале. Стално је ускрсавао завичај, и он би обузет сећањем на њега. И тамо је на главном тргу стајала црква, која је делом била опкољена старим гробљем, а ово једним високим зидом. Само мало који дечак је успевао да се успуже уз тај зид; то ни њему није било пошло за руком. Дечаке на то није терала радозналост, гробље за њих није више представљало никакву тајну. Они су често улазили у гробље, кроз његова мала врата с гвозденим решеткама. Једино је глатки високи зид био оно што су они

хтели да савладају. Али једно пре подне — миран, празан трг био је као обливен светлошћу; кад га је К. раније или доцније видео таквог ? — он у том успе изненађујуће лако. На једном месту, на којем је већ неколико пута узалуд покушавао, он се одмах успуза уза зид, држећи међу зубима једну малу заставу. Још се малтер одроњавао под њим, а он је већ био горе. Забоде заставицу, која се залепрша на ветру; погледа унаоколо, а и преко рамена, на крстове који као да су тонули у земљу ; овде сада нико није био већи од њега. Тада случајно наиђе учитељ и свуче га са зида једним љутитим погледом. При скакању мало повреди колено и с муком је успео да дође до куће, али на зиду је ипак био. Тада му се чинило да ће му то осећање победе служити као подршка дуго кроз живот, што није било сасвим будаласто, јер оно му дође у помоћ сада после толико година, у снежној ноћи, док је држао Барнабаса испод руке. Он се још више припи уз њега, Барнабас га је безмало вукао, ћутање није прекидано. Што се тиче пута, К. је, судећи по стању друма, могао само да закључи да нису скретали на споредне путање. Он се заветова да га никакве тегобе ходања, још мање брига због повратка, неће одвратити од настављања пута. А имаће већ довољно снаге да се даље тетура. Ни пут ваљда није бескрајан ? По дану, замак је лежао као мета коју је лако достићи, а момак је свакако знао најкраћи пут.

Тада Барнабас застаде. Где су сад ? Да ли се може даље ? Хоће ли га Барнабас оставити ? У томе неће успети. К. је држао Барнабаса испод руке тако чврсто да је и њега самог болело. Или се десило оно невероватно, па су они већ у замку, или пред капијама замка ? Али колико је К. знао, уопште нису ишли узбрдо. Или га је можда Барнабас водио неким путем који се неприметно пење ? » Где смо ми « упита К. тихо, више себе него њега. » Код куће «, рече Барнабас исто тако. » Код куће ? « — » Али сад пази, господине, да се не оклизнеш. Пут иде низбрдо «. — » Низбрдо ? « — » Још само неколико корачаја «, додаде он, и већ закуца на врата.

Отвори их једна девојка. Стајали су на прагу велике собе која је била готово у мраку, јер је само у дну, изнад једног стола, лево, горела мајушна уљана лампа. » Ко долази с тобом, Барнабасе ? «

упита девојка. » Земљомер «, одговори он. » Земљомер «, понови девојка гласније према онима за столом. На то се одатле подиглоше два стара људска бића, човек и жена, и још једна девојка. Поздравише К., а Барнабас му их све представи; то су били његови родитељи и његове сестре, Олга и Амалија. К. их једва погледа. Скинуше му мокар капут да се суши крај пећи. Он то допусти.

Дакле, нису били они код куће, већ је код куће био само Барнабас. Али шта ће они овде ? К. поведе Барнабаса у страну и упита га : » Зашто си дошао кући ? Или можда ви станујете већ у кругу замка ? « — » У кругу замка ? « понови Барнабас као да није разумео питање. » Али, Барнабасе, ти си хтео из гостионице да одеш у замак ? « рече К. » Не, господине «, узврати Барнабас, » хтео сам да одем кући ; ја тек изјутра идем у замак. Ја никад тамо не ноћим «. — » Тако «, рече К., » ти ниси хтео да одеш у замак, већ само овамо ? « — Барнабасов осмех учини му се сад мање ведар, а и он сам мање угледан. — » Зашто ми ниси то рекао ? « — » Ти ме ниси питао, господине «, рече Барнабас. » Хтео си да ми даш још један налог, али ниси хтео да одеш ни у гостионицу ни у своју собу, па сам онда помислио да ми налог можеш несметано дати и овде, код мојих родитеља. Они ће се одмах удаљити, ако ти заповедиш. Ти би могао, ако ти се код нас више свиђа, овде и да преноћиш. Зар нисам поступио како треба ? « К. није могао да одговори. То је, дакле, био неспоразум, гадан, низак неспоразум, и К. је потпуно насео. Дозволио је да га занесе Барнабасов уски свилено сјајни копоран који је овај сад откопчао и испод којег се на кошчатим грудима сеоског слуге појавила груба кошуља, сива од прљавштине с много закрпа. И све унаоколо не само да је било као та кошуља, већ још и горе : стари рахитични отац који се примицао помажући се више рукама којима је пипао него укоченим ногама које су се полако вукле, и мајка, с рукама прекрштеним на грудима, која је због своје пуноће могла да прави само мајушне кораке. Обоје, отац и мајка, чим је К. ушао, пошли су из свога кутка ка њему, а још су били далеко од њега. Сестре, плавојке сличне једна другој, а обе Барнабасу, али с оштријим цртама лица од Барнабасових, високе

снажне девојке, стајале су око придошлих и очекивале коју поздравну реч од К. Он, међутим, није могао ништа да каже. Веровао је да овде, у селу, свако има значаја за њега, и тако је заиста и било, једино ови људи овде нису га се нимало тицали. Да је могао савладати пут до гостионице сам, отишао би одмах. Могућност да ујутру рано оде с Барнабасом у замак није га нимало привлачила. Он је хтео да доспе у замак сада, у ноћи, неопажен, под вођством Барнабаса, али онаквог Барнабаса какав му се досад привиђао, човека који му је био ближи него сви други које је досад овде видео и за кога је веровао да је уско повезан са замком, много више него што би се могло судити по његовом видљивом положају. Али са сином ове породице, којој је он потпуно припадао и с којом је већ седео за столом, с једним човеком кога карактерише и то да није смео у замак чак ни да ноћи, — да оде с њим у замак руку под руку и по светлом дану, представљало би смешан, безнадежан покушај.

К. седе на наслон прозора, решен да и ноћ проведе ту а да иначе не прима никакве услуге од породице. Људи из села, који су га терали од себе или га се плашили, изгледали су му мање опасни, јер су га у основи упућивали на њега самог. Помагали му да држи прибрране снаге; међутим, овакви привидни помагачи који га, захваљујући једној малој маскаради, уместо у замак воде породици, само га доводе у пометњу и, хтели они то или не хтели, раде на разбијању његових снага. Он уопште не одговори на један позив с породичног стола, већ остаде да седи погнуте главе.

Тада устаде Олга, она нежнија од сестара, која показу чак извесне знаке девојачке несналажљивости, приђе му и замоли га да дође за сто. Хлеб и сланина стоје тамо спремни, а она ће сад донети пиво. » Одакле ? « упита К. » Из гостионице «, рече она. То га обрадова. Он је замоли да за њега не доноси пиво, али да га отпрати до гостионице, јер га тамо чекају важни послови. Показа се, међутим, да она није хтела да иде тако далеко, не у његову гостионицу, већ у једну другу, много ближу, у Господски конак. К. је ипак замоли да може да је прати, можда ће се, мислио је, тамо наћи могућност да преноћи, ма каква иначе била та

могућност, али он би је претпоставио најбољој постељи овде у кући. Олга не одговори одмах, већ гледаше према столу. Тамо беше устао брат, који климну главом одобравајући и рече : » Кад господин хоће «. Ова сагласност умало не наведе К. да повуче своју молбу, јер онај тамо могао је да даје сагласност само незначајнијем од себе. Међутим, кад се поведе разговор о питању да ли ће К. бити примљен у гостионицу, и сви у то изразише сумњу, он упорно остаде при томе да иде, не трудећи се да својој молби нађе неки разумљив разлог, јер ова породица морала је да га прими онаквог какав је, он је према њој у извесној мери био лишен осећања стидљивости. Истина, само га је Амалија помало збуњивала својим озбиљним, отвореним, хладним и можда мало тупим погледом.

На кратком путу до гостионице — К. се био припио уз Олгу, јер друкчије није могао да се помогне, и она га вукла готово исто онако као раније њен брат — он дознаде да је ова гостионица одређена у ствари само за господу из замка, која, кад имају у селу нека посла, у њој се хране, а понеки пут и ноће. Олга је говорила тихо и као у поверењу, и њему је било пријатно да иде с њом, безмало исто онако као и кад је ишао с њеним братом. К. се бранио од тог осећања пријатности, али оно је било ту.

Гостионица је споља била врло слична оној у којој је становао К. У селу, изгледа, уопште није било великих спољних разлика, али мале разлике ипак су могле одмах да се примете. Улазне степенице имале су ограду, а једна лепа светиљка висила је над вратима. Кад уђоше, једна застава с грофовским бојама залепрша се над њиховим главама. У ходнику их одмах сусрете гостионичар, који је очигледно прегледао све по кући. Он у пролазу погледа К. својим малим очима, испитивачким или сањивим, и рече : » Господин земљомер има приступа само у крчму «. —» Свакако «, рече Олга, која се одмах заузе за К., » он само мене прати «. Међутим, онако неблагодаран, К. се одвоји од Олге и узе гостионичара на страну. Олга остаде да чека стрпљиво на крају ходника. » Радо бих хтео да преноћим овде «, рече К. » На жалост, то је немогуће «, одговори гостионичар. » Вама, изгледа, то још није познато. Цела кућа је намењена

искључиво господи из замка. « — » Можда је то пропис «, рече К., » али је сигурно могуће пустити ме да спавам у неком кутићу «. — » Ја бих вам изванредно изишао у сусрет «, рече гостионичар, » али без обзира на строгост прописа, о коме ви говорите на начин неупућенога, то није остварљиво ни зато што су господа у крајњој мери осетљива ; ја сам уверен да она нису у стању, у најмању руку неприпремљена, да поднесу ни саму појаву некога страног човека. Кад би вас ја, дакле, пустио да преноћите овде, и случајно — а случај је увек на страни господе — ви били откривени, то не би била пропаст само за мене већ и за вас самог. То звучи смешно, али је истина «. Овај високи, до грла закопчани господин који је, с једном руком упртом у зид а другом подбоченом о кук и с прекрштеним ногама, говорио у поверењу са К., мало нагнут према њему, изгледао је готово тако као да не припада више селу, мада је његово тамно одело још имало изглед празничког сељачког одела. »Верујем вам потпуно «, рече К., » а нимало не потцењујем ни значај прописа, мада сам се невешто изразио. Али бих на једно хтео да вам скренем пажњу : ја у замку имам јаке везе и имаћу још веће, оне вас осигуравају од сваке опасности која би могла да настане због мог ноћења овде, и пружају вам уједно јемство да сам ја у стању да се потпуно одужим за учињену малу услугу «. — » Знам «, рече гостионичар и понови још једном : » Ја то знам «. Сада је требало да К. своје тражење још енергичније изнесе, али њега помете баш овакав одговор гостионичара, и он само упита : » Има ли данас много господе из замка овде на преноћишту ? « — » У том погледу данас је боље«, рече гостионичар, примамљиво у извесној мери. » Остао је само један господин «. К. још није био у стању да наваљује, али се већ надао да је скоро примљен и зато само још упита за име господина, » Клам «, рече гостионичар као узгред, обраћајући се својој жени која је дотрчала у изношеној старомодној хаљини, претрпаној наборима, али варошки отменој. Дошла је да зове гостионичара, јер господин управитељ има неку жељу. Пре него што ће да оде, гостионичар погледа К., као да сам К. а не више он има да одлучи о преноћишту. Међутим К. није био у стању ништа да

каже, нарочито га је запањила околност да је ту баш његов претпостављени. Мада ни сам себи није могао то сасвим да објасни, он се према Кламу није осећао онако слободан као иначе према замку. Да га Клам затече овде не би истина значило ужасну ствар у гостионичаревом смислу, али би му то ипак било мучно и неугодно, као кад би лакомислено нанео бол неке коме дугује захвалност. При том га је тешко притискивало то што види да се у тим обзирима већ одражавају последице стања подређености, радничког стања, последице којих се плашио и које није могао да савлада чак ни овде где су се оне тако јасно испољавале. Стајао је тако, гризао усне и ћутао. Још једном, пре него што ће да ишчезне иза једних врата, гостионичар баци поглед на К. Овај је гледао за њим и није се мицао с места све док не дође Олга и повуче га. » Шта хоћеш од гостионичара ? « упита Олга. » Хтео бих овде да преноћим «, рече К. » Али ти ћеш да ноћиш код нас «, рече Олга зачуђено. » Да, свакако «, рече К., остављајући њој да тумачи његове речи.

ТРЕЋА ГЛАВА

У крчми, једној великој соби, потпуно празној у средини, седело је неколико сељака поред зидова, уз бурад и на њима. Али ови сељаци су изгледали друкчије него они из гостионице у којој је К. одсео. Били су чистији и деловали складније, обучени у сивожућкасто грубо сукно, копорани су били дебели, чакшире припијене, уз тело. То су били мали, на први поглед међусобно врло слични људи, с плоснатим, кошчатим, а ипак пуначким лицима. Сви су били мирни и нису се готово мицали, само су погледима пратили придошле, полако и равнодушно. Па ипак, зато што их је било толико и што је све било тако мирно, они направише извештај утисак на К. Он опет узео Олгу испод руке, да би људима објаснио своје присуство. Из једног угла се подиже неки човек, један Олгин познаник, и хтеде да јој приђе, али је К. руком којом ју је држао окрете на другу страну. Сем ње, нико то

није могао да примети, а она то прими с прикривеним погледом и с осмехом.

Пиво је точила млада девојка по имену Фрида ; неугледна, ситна, плава девојка са тужним очима и мршавим образима, али која је изненађивала својим погледом, који је одавао изузетну промишљеност. Кад се овај поглед заустави на К., њему се учини да је тај поглед већ расправио ствари које се њега тичу, о чијем постојању он сам дотле ништа није знао, али у шта га је уверио овај поглед. К. је непрестано и са стране посматрао Фриду, чак и кад је она почела да говори са Олгом. Пријатељице, рекло би се, Олга и Фрида нису биле; оне изменише једва неколико хладних речи. К. хтеде да им помогне, и зато упита изнебуха : » Познајете ли господина Клама ? « Олга се засмеја. » Зашто се смејеш ? « упита К. љутито. » Па ја се не смејем «, рече она и продужи да се смеје. » Олга је још сасвим детињаста девојка «, рече К. и наже се преко стола за точење пића да би још једном чврсто привукао Фридин поглед. Она је, међутим, држала оборен поглед, и рече тихо : » Да ли бисте хтели да видите господина Клама ? « К. је замоли за то. Она показа руком на једна врата одмах лево до ње. » Овде је једна мала рупа на вратима кроз коју можете да гледате унутра «. — » Али ови људи овде ? « упита К. Она напући доњу усну и својом необично меком руком привуче К. вратима. Кроз малу рупу, која је очигледно била пробушена зато да би служила за вурење, он сагледа готово целу суседну собу. За једним писаћим столом у средини собе, на удобној округлој столици с наслоном седео је, блештаво осветљен електричном сијалицом која је висила пред њим, господин Клам. Један дебели, троми господин средње величине. Његово лице још није имало бора, али образи су били мало опуштени под тежином старости. Црни бркови дуги и ушиљени. Очи покривене накривљеним наочарима чија су стакла одсјајивала. Да је господин Клам потпуно седео за столом, К. би могао да види само његов профил. Али пошто је био готово окренут према њему, К. га је гледао право у лице. Кламов леви лакат лежао је на столу, а десна рука, у којој је држао Вирџинија цигару, почивала је на коленима. На столу је стајала пивска чаша.

Пошто је ивица суседног стола била висока, К. није могао да види да ли на столу леже акта и каква су, али му се чинило да је сто празан. Да би то проверио, замоли Фриду да и она погледа кроз рупу и каже му шта види. Међутим, пошто је она била у соби кратко време пре тога, могла је одмах да потврди да тамо не леже никаква акта. К. је упита да ли треба већ да се склони, али она му рече да може да вири кроз рупу докле му је воља. К. је сад био сам са Фридом, јер Олга је, како је он летимичним погледом могао да утврди, ипак нашла пут до својих познаника, и седела на једном високом бурету клатећи ногама. » Фридо «, упита К. шапатам, » познајете ли ви господина Клама добро ? « » О да «, рече она, » врло добро «. Она се наслони на К. враголасто, као што он тек сад примети, доведе у ред своју танку, изрезану, сивкасту блузу, која је висила на њеном мршавом телу тако као да му не припада. Онда рече : » Не сећате ли се Олгиног смеха ? « — » Да, неваљалица «, рече К. » Али «, рече Фрида помирљиво, » она је имала и разлога да се смеје. Ви сте питали да ли познајем Клама, па забога « — ту се она нехотице мало усправи, и опет се на К. устреми њен победоносни поглед који није био ни у каквој вези с оним што се говорило — » па ја сам Кламова љубавница «. — » Кламова љубавница ? « рече К. Она климну главом. » Онда сте ви за мене једна уважена особа «, рече К., смешећи се да не би разговор међу њима изгледао сувише озбиљан. » Не само за вас «, рече Фрида љубазно, али не прихвати његово смешкање. Он је имао средство против њене понесености и употреби га, упитавши : » Јесте ли већ били у замку ? « Али то није упалило, јер она одговори : » Нисам, али зар није довољно то што сам овде у крчми ? « Она је, очигледно, била лудо поносна и хтела је, изгледа, то да испољи нарочито у односу према К. » Заиста «, рече К., » овде у крчми. Па ви разумете гостионичарски посао «. — » Свакако «, рече она. » А почела сам у гостионици Код моста, као девојка за шталу «. — » С овим нежним рукама «, рече К. упола питајући и ни сам не знајући да ли он то само ласка или га је она заиста освојила. Њене руке су биле уистини мале и нежне, али исто тако би се могло рећи и слабачке и неизразите. » О томе онда нико није

водио рачуна«, рече она, » па чак ни сад «. К. је погледа упитно. Она заврте главом и не хтеде даље да говори. » Ви, наравно «, рече К., » имате своје тајне и нећете о њима да говорите с неким кога тек од пре пола сата познајете и који још није имао прилике да вам каже ко је и какав је «. Али, као што се показало, то је била неумесна примедба, јер је изгледало као да је Фриду пробудио из сањарења које је њему било пријатно. Из кожне торбице, која је висила о њеном појасу, она извади једно дрвце, запуши њиме рупу на вратима и рече, очигледно усиљавајући се да К. не примети промену у њеном расположењу : » Што се вас тиче, ја ипак знам све, ви сте земљомер «. А онда додаде : » Али сад морам на посао «, и оде на своје место за столом, док се ту и тамо подиже понеко од гостију да му она наточи празну чашу. К. је хтео још једном неупадљиво да говори с њом, и зато узе са стола једну празну чашу и приђе јој. » Само још нешто, госпођице Фридо «, рече он, » изванредан је случај и заиста је потребна изузетна снага уздићи се од девојке за шталу до крчмарице, али да ли је тиме достигнут крајњи циљ за једно такво људско створење ? Бесмислено питање. Немојте да ми се смејете, госпођице Фридо, али из ваших очију више говори борба која вас чека у будућности, него она која је већ прошла. Међутим, у свету су препреке велике, оне су све веће уколико су већи циљеви, и зато није срамота осигурати помоћ једног малог, безначајног, али исто тако борбеног човека. Можда бисмо могли да једном насамо и у миру разговарамо, без ових многих очију које буље у нас «.

— » Не знам шта хоћете «, рече она, али је изгледало да овог пута и против њене воље у њеном гласу не одјекују победе њеног живота, већ пре бескрајна разочарања. » Хоћете ли, ваљда, да ме одвојите од Клама ? Господе боже ! « и она склопи руке. » Ви сте ме прозрели «, рече К. као заморен толиким неповерењем, » баш то била је моја потајна намера. Ви треба да оставите Клама и да постанете моја љубавница. Али, наравно, сад могу да идем. Олга ! « викне К. » Хајдемо кући«. Олга послушно сиђе с бурета, али није могла одмах да се ослободи својих пријатеља који беху направили круг око ње. Тада Фрида рече тихо, гледајући га

претећим погледом : » Кад могу да разговарам с вама ? « — » Могу ли овде да преноћим ? « упита К. » Да «, одговори Фрида. » Могу ли одмах да останем ? « — » Изиђите с Олгом да бих могла да испратим ове људе. Онда се мало после можете вратити «. — » Добро «, рече К. и чекаше нестрпљиво на Олгу. Али сељаци је нису пуштали. Они су измислили једну игру, чији је центар била Олга. Ухваћени у коло играли су око ње и увек, на заједнички усклик, један би прискочио Олги, обухватио је једном руком око кукова и обрнуо је неколико пута. Коло је бивало све брже, усклици, похлепни, промукли, сливали су се постепено готово у један једини. Олга, која је малопре без муке могла да пробије круг, сада се још само разбарушене косе тетурала од једног до другог. » Ето какве ми људе шаљу овамо «, рече Фрида и од љутине угризе своје танке усне. » Ко су они ? « упита К. » Кламова послуга «, рече Фрида. » Стално ми доводи тај свет чија ме присутност растројава. Ја скоро не знам шта сам данас с вама говорила, господине земљомере. Да нисам можда рекла нешто ружно ? Опростите ми, али томе је крива присутност ових људи. Они су најгори и најодвратнији за које уопште знам. И њима морам ја да сипам пиво у чаше ! Колико сам пута већ молила Клама да их не доводи ; ако већ морам да подносим слуге друге госпoде, бар он би могао да има обзира према мени, али све су молбе узалуд, и читав сат пре него што ће он да стигне, они навале овамо као стока у шталу. Али сада заиста нека иду у шталу, где им и јесте место. Да нисте ви ту, ја бих развалила ова врата и Клам би сам морао да их најури «. — » Зар их он не чује ? « упита К. » Не «, рече Фрида, » он спава «. — » Како ! « узвикну К. » Спава ? Кад сам гледао кроз рупу у собу, он је још био будан и седео за столом « — » Тако он седи и даље «, објасни Фрида, » али и онда, кад сте га ви гледали, он је већ спавао. Зар бих вас ја иначе пустила да гледате кроз рупу ? То је његов начин спавања, господа спавају врло много, просто је несхватљиво. Уосталом, да не спава толико, како би могао да поднесе ове људе ? Али сада ћу сама да их разјурим «. Она узе из угла бич и прискочи играчима једним јединим високим не баш сигурним скоком као, на пример, кад јагње скаче. Они је најпре

дочекаше као какву нову играчицу и за тренутак је заиста изгледало као да ће Фрида да испусти бич, али онда га она опет подиже. » У име Клама «, узвикну она, » у шталу ! Сви у шталу ! « Сада су видели да нема шале. Обузети једним за К. неразумљивим страхом, они почеше да се тискају према задњем делу крчме, где се, под притиском првог који је наваљивао, отворише једна врата, свеж ноћни ваздух продре унутра и они сви ишчезоше из крчме, заједно са Фридом, која их је очевидно јурила кроз двориште у шталу.

У тишини која изненада настаде, К. чу кораке у ходнику. Да би се некако склонио, он скочи иза стола са пићем где је једино могао да се сакрије. Истина, задржавање у крчми није му било забрањено, али пошто је хтео да преноћи овде, било је добро избећи сада сваки нежељени сусрет. И зато, кад се врата отворише, он се завуче под сто. Бити ту пронађен није наравно било сасвим безопасно, али ипак у том случају не би био неуверљив ни изговор да се ту сакрио од сељака који су били подивљали. То је био гостионичар. » Фридо ! « викао је и неколико пута прође кроз собу.

Срећом, убрзо дође Фрида, која и не помену К. већ се само пожали на сељаке и онда оде иза стола, у жељи да нађе К. Ту је К. могао да додирује њену ногу, и одсада се осећао сигуран. Пошто Фрида није поменула К., морао је најзад то да учини гостионичар. » А где је земљомер ? « упита он. То је уопште био учтив човек, лепо васпитан сталним и у извесној мери слободним опхођењем с далеко вишима од себе, али је с Фридом говорио с нарочито много уважавања, што је падало у очи највише због тога што се он у разговору непрестано понашао као послодавац према намештеници, уз то једној не баш смерној намештеници. » Сасвим сам заборавила на земљомера «, рече Фрида и стави своју малу ногу К. на груди. » Сигурно је већ одавно отишао «. — » Али ја га нисам видео «, рече гостионичар, » а скоро цело време био сам у ходнику «. — » Овде свакако није «, рече Фрида хладно. » Можда се сакрио«, рече гостионичар. » Судећи по утиску који сам о њему добио, може се за њега много шта поверовати «. — » Али ту смелост он зацело нема «, рече

Фрида и притисну К. јаче ногом. Било је нечег пријатног и неусиљеног у њеном бићу, што К. раније уопште није запазио, а што се нарочито показало кад се она наједном насмеја и с речима » Можда се овде сакрио « саже према њему, летимце га пољуби, а онда опет усправи и као разочарана рече : » Не, није овде «. Али сад и гостионичар пружи повод за чуђење, кад рече : » Врло ми је непријатно што не знам са сигурношћу да ли је отишао. Није то само због господина Клама, већ и због прописа. Али пропис важи за вас, госпођице Фридо, као и за мене. За крчму одговарате ви, а све остало у кући ја ћу још претражити. Лаку ноћ. Пријатно спавање ! « Он још честито није ни напустио собу, а Фрида већ угаси електричну светлост и нађе се поред К. испод стола. » Драги мој, мили мој ! « шапутала је она, али уопште не додирну К., већ је као опијена љубављу лежала на леђима, раширених руку ; за њихову срећну љубав време је било бескрајно и она је више уздисала него певала једну песмицу. Онда се уплаши што је К. остао миран и предан мислима, и поче да га вуче као дете. » Ходи, па ми ћемо се угушити овде доле ! « Они се загрлише, њено мало тело горело је у његовим рукама, и они се као у бесвести — из које се К. непрестано али узалуд покушавао да спасе — откотрљаше неколико корака даље, лупише тупо о Кламова врата, а онда се нађоше лежећи у једној локвици пива и ђубрету које је покривало под. Ту прођоше часови, часови заједничког дисања, заједничког куцања срца, часови у којима је К. стално имао осећање да лута или да је већ толико далеко у туђини као ниједан човек пре њега, у туђини у којој чак ни ваздух није као ваздух у завичају, у којој се од туђинштине човек мора да угуши, и против чијих се безумних омамљивања не може учинити ништа друго него ићи даље, даље лутати. И зато, бар у првом тренутку, њега не уплаши, већ је пре деловало као утешно буђење, кад Фриду из Кламове собе позва дубок, заповеднички и уједно равнодушан глас. » Фридо « , рече јој К. на уво, и тако пренесе позив из собе. Са потпуно урођеном послушношћу Фрида хтеде да скочи, али онда се присети где је, опружи се, тихо се засмеја и рече : » Нећу ваљда да идем, никад више нећу да му одем «. К. је хтео да јој противречи, да је

наговара да иде Кламу, поче већ да скупља крајеве њене блузе, али није могао ништа да каже, био је сувише срећан што држи Фриду у својим рукама, али сувише уплашено-срећан, јер му се чинило, ако га Фрида напусти, напустиће га све што има. И Фрида, као да је ојачала његовим пристанком, стиснутом песницом залупа на врата и викну : » Ја сам код земљомера ! Ја сам код земљомера ! « Заиста, Клам ућута на то. Али онда се подиже К., клекну поред Фриде, загледа се у тмурну светлост праскозорја. Шта се десило ? Где су биле његове наде ? Шта је могао да очекује од Фриде сада кад је све било изгубљено ? Уместо да најбрижљивије иде напред, с обзиром на величину непријатеља и циља, он се овде целу ноћ ваљао у локвама пива чији га је задах сада ошамућивао. » Шта си учинила ? « рече он као да говори за себе. » Сад смо обоје пропали «. — » Не «, рече Фрида, » само сам ја пропала, али сам ипак добила тебе. Буди миран, гледај само како се она двојица смеју «. — » Ко ? « упита К. и окрете се. На столу су седела оба његова помоћника, мало неиспавани али весели ; то је била веселост која је произлазила из верног испуњавања дужности. » Шта ћете овде ? « дрекну К., као да су они за све криви. Он потражи бич који је Фрида синоћ имала. » Морали смо да те тражимо «, рекоше помоћници, » пошто ниси дошао к нама у гостионицу. Онда смо те тражили код Барнабаса и најзад нашли овде. Седимо овде целу ноћ. Служба заиста није лака «. — » Ви сте мени потребни дању, не ноћу «, рече К. » Вуците се одавде ! « — » Сада је дан «, рекоше они, не мрднувши. Био је заиста дан, врата која воде у двориште отворише се и унутра похрлише сељаци с Олгом, на коју К. беше потпуно заборавио. Олга је била живахна као и синоћ, мада су јој хаљина и коса биле у страшном нeredу, и она с врата потражи К. погледом. » Зашто ниси са мном ишао кући ? « упита она готово у сузама. » Због једне такве жентураче ! « рече затим и понови то неколико пута. Фрида, која је за тренутак била ишчезла, врати се с једном малом бошчом рубља. Олга се повуче у страну, жалосна. » Сада можемо отићи «, рече Фрида. Било је по себи разумљиво да је мислила на гостионицу Код моста у коју је требало да оду. К. с Фридом, иза њих помоћници — то је била

поворка. Сељаци показаше велико презирање према Фриди, што је било по себи разумљиво, јер она је с њима досад строго поступала. Један сељак чак узео свој штап и намести га тако као да није хтео да је пусти да прође док не прескочи штап, али један њен поглед био је довољан да га отера. Напољу, у снегу, К. одахну мало. Срећа што је напољу, у природи, била је тако велика да је овом приликом чинила подношљивим тешкоће пута ; да је био сам, пешачио би још боље. У гостионици он одмах оде у собу и леже у кревет, док Фрида направи лежиште на поду поред кревета. Помоћници су се такође увукли у собу, били избачени, али се онда опет вратили кроз прозор. К. је био сувише уморан да их још једном тера. Гостионичарка сама дође горе да поздрави Фриду, која је назва » мамице «. Дође до поздрављања, несхватљиво срдачног, с љубљењем и дуготрајним грљењем. У собици је уопште било мало мира, често су улазиле и слушкиње, лупајући мушким цокулама које су имале на ногама, да би нешто унеле или изнеле. Ако им је било потребно ма шта од разних ствари које су служиле као постељина у кревету, оне су то безобзирно извлачиле испод К. Фриду су поздравиле као себи равну. Али упркос овог узнемиравања, К. остаде у постељи цео дан и целу ноћ. За ситне потребе побринула се Фрида. Кад је, најзад, идућег јутра устао, сасвим освежен, то је био већ четврти дан његовог боравка у селу.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

Он је желео да с Фридом говори у четири ока, али у томе је био спречаван већ самим наметљивим присуством помоћника, с којима се Фрида, уосталом, ту и тамо шалила и смејала. Истина, њима није много требало : сместили су се у једном углу, на две старе женске хаљине прострте на поду. Њихова је тежња била, као што су често о томе с Фридом говорили, да не сметају господину земљомеру и да заузимају што је могуће мање места. У том погледу су чинили разне покушаје, истина увек уз ћућорење и кикотање, стискали руке и ноге, припијали се један

уз другог и, у сумраку, у њиховом углу видело се само једно велико клубе. Ипак, из искуства по дану знало се, на жалост, да су они врло пажљиви посматрачи, да увек зуре у К., макар и на свој привидно детињаст начин, употребљавајући руке као дурбине и чинећи сличне бесмислице, или само намигују и праве се као много заузети неговањем својих брадица, до којих им је много стало, и чију су дужину и густину безбројно пута употребљавали и позивали Фриду да она пресуди. Са своје постеље, К. је често потпуно равнодушно посматрао шта њих троје раде.

Кад се осети довољно окрепљен да би могао напустити постељу, они сви притрчаше да му буду на услузи. Он није био толико окрепљен да би могао да одбије њихове услуге, и примети да због тога долази у извесну зависност од њих, што је могло да има рђаве последице ; али је морао с тим да се помири. А и није било баш непријатно пити за столом добру кафу коју је Фрида донела, грејати се поред пећи коју је Фрида заложила, гледајући помоћнике како се жустро и неспретно десет пута пењу уз степенице и силазе низ њих, да би донели воду за прање, сапун, чешаљ, огледало и, најзад, јер је К. изразио тиху и јасну жељу, чашицу рума.

Усред тог наређивања и услуживања К., више у добром расположењу него што се надао успеху, рече помоћницима: » Хајдете сад напоље, вас двојица, више ми нисте потребни, хоћу да говорим насамом с госпођицом Фридом «. Кад на њиховим лицима не виде неки нарочити отпор, као одштету за то, он додаде : » Онда ћемо нас тројица ићи општинском деловођи, чекајте доле у гостионици на мене « Зачудо, они послушаше, само што при изласку рекоше : » Могли бисмо и овде да чекамо «. К. одговори на то: » Знам, али ја то нећу «.

К. је љутило, али му је у извесној мери и годило, кад Фрида, која му одмах по изласку помоћника седе у крило, рече : » Драги мој, шта ти имаш против помоћника ? Ми не треба ништа да кријемо од њих. Они су одани «. — » Ах, одани «, рече К., » стално њушкају за мном, то је бесмислено, одвратно«. — » Ја верујем да те разумем «, рече она, обеси му се о врат и хтеде још

нешто да каже, али није могла да говори ; и пошто је столица стајала поред самог кревета, они се превалише у кревет. Тамо су лежали, али не онако занети као онда у ноћи. Она је тражила нешто, и он је тражио нешто, тражили су бесно, правећи гримасе, заривајући главу у груди једно другог, тражили су, и њихова грљења и њихова раздражена тела нису им помагала да забораве, већ су их напротив подсећала на дужност да траже ; и као што пси очајно чепркају земљу, чепркали су они по својим телима; и беспомоћни, разочарани, да би још извукли последњу срећу, њихови језици по који пут прелазили би свом ширином лица другог. Тек их умор смири и учини захвалним једно другом. Онда се и слушкиње попеше горе. » Гле, како ови овде леже «, рече једна, и из сажаљења баци преко њих покривач.

Кад се К. доцније ослободио покривача и погледао око себе, помоћници су — што га није зачудило — опет били у свом углу, опомињали један другог на озбиљност, показујући прстом на К., и по војнички га поздрављали ; сем тога, уза сам кревет седела је гостионичарка и плела чарапу, ситан рад који је мало био у складу с њеним огромним телом које је готово замрачивало собу. » Већ одавно чекам «, рече она и подиже своје широко, многим старачким борама избраздано лице, али које је, узето онако велико у целини, још било свеже, а некад можда и лепо. Речи су звучале као прекор, истина неумесан, јер К., наравно, није тражио да она дође. Она зато само климањем главе потврди њене речи, подиже се и седе. Устаде и Фрида, али остави К. и наслони се на столицу гостионичарке. » Зар не би могло, газдарице «, рече К. расејано, » да то што хоћете да ми кажете буде одложено док се не вратим од општинског деловође. Имам тако важан разговор «. — » Ово је важније, верујте ми, господине земљомере «, рече гостионичарка. » Тамо је у питању свакако само неки посао, али овде је реч о једном људском бићу, о Фриди, мојој драгој слушкињи «. — » А, тако «, рече К., » онда наравно; само не разумем зашто се та ствар не препусти нама двојима «. — » Због љубави, због бриге «, рече гостионичарка и привуче себи главу девојке која је стајала, а њена глава допирала је само до рамена гостионичарки која је седела. »

Пошто Фрида има такво поверење у вас «, рече К. » ни ја не могу друкчије. А како је Фрида ту недавно моје помоћнике назвала оданим, то смо ми сви овде пријатељи између себе. Онда, газдарице, могу да вам кажем да ја сматрам за најбоље да се Фрида и ја венчамо, и то врло брзо. На жалост, на жалост, ја тиме не могу да надокнадим Фриди што је због мене изгубила службу у Господском конаку и Кламово пријатељство «. Фрида подиже главу, очи су јој биле пуне суза, ничег победничког није било у њима. » Зашто ја ? Зашто баш ја да будем изабрана ? « — » Како ? « упиташе К. и гостионичарка истовремено. » Збуњена је, сирото дете «, рече гостионичарка, » због толико накупљене среће и несреће «. И као у потврду ових речи, Фрида сад јурну на К., поче дивље да га љуби, као да у соби нема никог, и онда, плачући, држећи га стално у загрљају, паде пред њим на колена. Милујући обема рукама Фридину косу, К. упита гостионичарку: » Рекао бих да ми дајете за право ? « — » Ви сте частан човек «, рече гостионичарка, и онда са сузама у гласу, мало оронула и тешко дишући, ипак нађе снаге да каже : » Треба сада још само промислити о јемствима која ћете морати дати Фриди, јер ма колико било велико моје поштовање према вама, ви сте ипак овде страни, не можете ни на ког да се позовете, и ваше домаће прилике овде нису познате. Дакле, јемства су потребна, то увиђате и ви, драги господине земљомере, ви сте сами истакли шта све губи Фрида због везе са вама «. — » Свакако, јемства, наравно «, рече К., » најбоље је дати их преко јавног бележника, али и грофовска управа умешаће се ваљда у то. Уосталом, и ја имам нешто неизоставно да обавим пре свадбе. Морам да говорим с Кламом «. — » То је немогуће «, рече Фрида, подиже се мало и приби уз К. » Шта ти пада на памет ! « — » То мора бити «, рече К. » ако је мени немогуће да то остварим, мораћеш ти «. — » Ја не могу, ја не могу «, рече Фрида, » никад Клам неће говорити с тобом. Како можеш уопште да верујеш да ће Клам да говори с тобом ! « — » А да ли ће говорити с тобом ? « упита К. » Неће, исто тако «, узврати Фрида, » неће ни с тобом ни са мнош, то је просто немогуће «.

Она се раширених руку обрати гостионичарки : »Видите, газдарице, шта он тражи ! « — »Ви сте особењак, господине земљомере «, рече гостионичарка и било је страшно видети како је сада изгледала седећи усправно, раширених ногу, са снажним коленима која су се пробијала кроз танку сукњу. » Ви тражите немогуће «. — » Зашто је то немогуће ? « упита К. » Ја ћу вам то објаснити «, рече гостионичарка, али таквим гласом као да то објашњење није последња услуга коју чини, већ пре прва казна коју изриче, » радо ћу вам објаснити. Ја истина не припадам замку, само сам жена и само газдарица овде у једној гостионици последњег реда — није баш последњег, али није ни далеко од тога — и зато може да се деси да ви не придате нарочиту важност моме објашњењу, али ја сам кроз живот ишла отворених очију и имала сам посла с многим људима и цео терет посла овде сама сам носила, јер мој муж је, додуше, добар човек, али за гостионичара није, и шта значи одговорност, то никад неће схватити. Ви, на пример, имате да захвалите само његовој немарности — ја сам те вечери била већ уморна до изнемоглости — што сте овде у селу, што овде на кревету седите мирно и удобно «. — » Како ? « упита К. будећи се из неке расејаности, подстакнут више радозналости него љутњом. » Само његовом нехату захваљујте то ! « узвикну гостионичарка још једном, с кажипрстом упртим у К. Фрида покуша да је стиша. » Шта ти хоћеш ? «, рече гостионичарка нагло се окренувши целим телом. » Он ме је питао и морам да му одговорим, како ће иначе да разуме оно што је нама по себи разумљиво, да господин Клам никад с њим неће говорити ; шта ја кажем, неће ! — не може никад с њим говорити. Чујте, господине земљомере ! Господин Клам је господин из замка, то по себи значи нешто, да и не говорим о положају који Клам иначе заузима, а који је врло висок. А шта сте ви, о чији се пристанак на женидбу ми овде тако понизно отимамо ? Ви нисте из замка, ви нисте из села, ви нисте ништа. Али, на жалост, ви сте ипак нешто, туђинац, неко који је прекобројан, и свуда на путу, неко због кога има стално незгода, због кога се слушкиње морају исељавати, неко чије намере нису познате, неко који је завео нашу најмилију малу Фриду и коју

му, на жалост, морамо дати за жену. Због свега тога ја вам у ствари не чиним никакве прекоре. Ви сте оно што сте. Ја сам у свом животу сувише видела, па бих могла да поднесем и овај призор. Али реците сами по себи шта ви управо тражите. Човек као што је Клам треба с вама да говори ! Болело ме је кад сам чула да вас је Фрида пустила да вирите кроз рупу на вратима, већ што је то учинила, значи да сте је ви завели. Реците, ипак, како сте се осећали кад сте видели Клама ? Не можете да одговорите. Знам, осећали сте се добро. Ви уопште нисте у стању да Клама видите онаквог какав јесте, то није надменост с моје стране, јер ни ја нисам у стању. Клам треба да говори с вама, али он никад не говори чак ни с људима из села, још никад он сам није говорио ни с ким из села. То је, наравно, била велика почаст за Фриду, почаст због које ћу ја бити поносна све до своје смрти, што је он имао обичај да узвикује бар Фридино име, и што је она могла да му каже што год је хтела, и што је добила дозволу да вири кроз рупу, али говорио он није чак ни с њом. И то што је он понекад звао Фриду не мора да има ону важност која се томе радо хоће да прида, јер он је само Фридино име узвикивао — ко зна његове намере ? — а што је, наравно, Фрида трком долазила, то је њена ствар, и што је Клам њу и без противљења пуштао к себи, то је његова доброта ; али да је он баш њу звао, то се не може тврдити. Истина, сада је и то што је било заувек прошло. Можда ће Клам и даље изговарати име » Фрида «, то је могуће, али приступ к њему она сигурно неће више имати — девојка која се упустила с вама. И само једно, само једно ја не могу да схватим овом мојом сиротом главом, како је једна девојка за коју се говорило да је Кламова љубавница — уосталом ја сматрам да је то обележје врло претерано — како је дозволила да је ви чак и додирнете «.

» Заиста, то је чудно «, рече К. и привуче на крило Фриду, која му се одмах повинова, истина оборене главе, » али сматрам да то доказује да и све друго није баш тачно онако као што ви верујете. Тако, на пример, ви сте свакако у праву кад кажете да сам ја према Кламу нико и ништа ; и кад ја сад тражим да говорим с Кламом и од тога не могу да ме одврате чак ни ваша

објашњења, тиме још није речено да сам ја у стању да издржим Кламово присуство без затворених врата која нас деле, и да нећу да побегнем из собе чим се он појави. Али једна таква бојазан, ма колико оправдана, за мене још није разлог да се не усудим на једну такву ствар. Међутим, успем ли ја да не устукнем пред њим, онда уопште није ни потребно да он са мном говори, за мене је довољно да видим утисак које моје речи праве на њега, а ако не направе никакав или их он уопште не чује, ипак сам у добитку, јер сам слободно говорио пред једним од моћних. Али ви, газдарице, са својим великим познавањем живота и људи, и Фрида, која је до јуче била Кламова љубавница — ја не видим зашто бих одбацивао ту реч — ви бисте ми свакако могли лако створити могућност да говорим с Кламом, ако ни на који други начин а оно бар у Господском конаку, вероватно је он још и сад тамо «.

» То је немогуће «, рече гостионичарка, » и ја видим да вама недостаје способност да то схватите. Али реците, најзад, о чему хоћете да говорите с Кламом ? «

» О Фриди, наравно «, одговори К.

» О Фриди ? « упита гостионичарка не схватајући и обрати се Фриди : » Јеси ли чула, Фридо, он, он хоће да с Кламом говори о теби, с Кламом ! «

» Ах, газдарице «, рече К., » ви сте врло паметна жена, и свима уливате поштовање, а ипак вас плаши свака ситница. Па ето, хоћу да говорим с њим о Фриди, и то није толико нечувено колико је по себи разумљиво. Јер ви сте сигурно у заблуди кад верујете да је Фрида изгубила сваку важност за Клама од тренутка кад сам се ја појавио. Кад то верујете потцењујете га. Ја добро разумем да је с моје стране нескромно што вас поучавам у томе погледу, али ипак морам то да чиним. У односу између Клама и Фриде ништа због мене није могло да се измени. Или није постојала никаква стварна веза, — а то у ствари говоре они који Фриди одузимају почасан назив љубавнице — лепо, онда не постоји ни данас ; или је, међутим, постојала, а како је онда могла да буде покварена због мене који сам, како сте ви тачно рекли, нико и ништа у Кламовим очима. У тако што не верује се

у првом тренутку страха, али већ најмање размишљање постави ствар на право место. Уосталом, пустимо Фриду да она каже своје мишљење о томе «.

С погледом који је лутао у даљину, с образом на грудима К., Фрида рече : » Сигурно је онако како је рекла мамица : Клам неће више за мене да зна. Истина не зато што си дошао ти, драги мој, тако нешто не би могло њега да уздрма. Међутим, ја верујем да је његово дело што смо се ми нашли заједно под столом ... благословен, а не проклет, нека је тај час ! « — » Ако је тако «, рече К. полако, јер слатке су биле Фридине речи и он за који тренутак затвори очи да би пустио речима да га свега прожму, » ако је тако, онда има још мање разлога плашити се разговора с Кламом «.

» Заиста «, рече гостионичарка и погледа К. с висине. » ви ме по који пут потсећате на мог мужа, пркосни сте и детињастии као и он. Само сте неколико дана у овоме месту, и већ хоћете све да знате боље него домороци, боље него ја стара жена и боље него Фрида, која је у Господском конаку толико видела и чула. Не поричем да је изузетно могуће и постићи нешто против прописа и утврђених обичаја ; ја тако што нисам доживела, али ваљда има таквих примера, може бити ; међутим, сигурно је да се то не дешава на начин како ви то радите, стално говорећи » не, не «, тврдоглаво остајући при своме и не слушајући ни најдобронамерније савете. Мислите ли да су моје бриге вас ради ? Јесам ли ја водила рачуна о вама док сте били сами ? Мада би било добро да сам то чинила, јер понешто би се могло избећи. Једино што сам онда рекла своме мужу у вези с вама, било је : Држи се далеко од њега ! То би важило за мене и данас, да није сада Фрида увучена у вашу судбину. Њој имате да захваљујете — допадало се то вама или не — за моје старање, чак и обзире које имам према вама. И ви не можете мене просто да пренебрегавате, јер сте ми ви строго одговорни као јединој која с материнском бригом бди над малом Фридом. Можда Фрида има право и да је све што се десило Кламова воља, али о Кламу ја сад ништа не знам ; ја никад нећу с њим говорити, он је за мене потпуно недостижан; међутим, ви седите овде, држите моју

Фриду и ја ћу вас — зашто то да прећуткујем — издржавати. Да, издржавати, јер покушајте, младићу, ако вас ја испратим из куће, ма где у селу да нађете склониште, па макар и у једној псећој кућици «.

» Хвала вам «, рече К. » то су неувијене речи и ја вам потпуно верујем. Дакле, тако је несигуран мој положај и с њим у вези и положај Фридин «.

» Не! « упаде гостионичарка бесним узвиком. » Фридин положај у овом погледу не стоји ни у каквој вези с вашим. Фрида припада мојој кући и нико нема права да њен положај овде назива несигурним «.

» Добро, добро «, рече К., » ја вам и у томе дајем за право, нарочито зато што се Фрида, из мени непознатих разлога, сувише изгледа, плаши вас да би се умешала. Останимо, дакле, привремено само при мени. Мој положај је у највећој мери несигуран, ви то не поричете, већ се штавише упињете то да докажете. Као и све што ви кажете, и ово је тачно највећим делом, али не сасвим. Тако, на пример, ја знам за једно сасвим добро преноћиште које ми стоји на расположењу «.

» Где то ? Где то ? « повикаше и Фрида и гостионичарка, и то у један глас и толико радознало као да имају исте побуде за то питање.

» Код Барнабасових «, рече К.

» Пропалице ! « викну гостионичарка. » Препређене пропалице. Код Барнабасових ! Чујете ли ви « — и она се окрете према углу, али помоћници су се већ одавно примакли и држали се за руке иза гостионичарке, која сада, као да јој је потребна подршка, ухвати једног од њих за руку — » чујете ли ви где господин луња, код Барнабасове породице ! Наравно, тамо он добија преноћиште! Ах, што га ипак пре није имао тамо него у Господском конаку ! А где сте ви били ? «

Пре него што помоћници одговорише, К. рече : » То су, газдарице, моји помоћници, али ви поступате с њима тако као да су ваши помоћници, а моји чувари. Ја сам готов да у свему другом у најмању руку најучтивije расправљам о вашем мишљењу, али не што се тиче мојих помоћника, јер је ту ствар

сасвим јасна. Молим вас зато да не говорите с мојим помоћницима, а ако моја молба није довољна, забрањујем својим помоћницима да вам одговарају «.

» Дакле, не смем с вама да говорим «, рече гостионичарка, и сви троје почеше да се смеју, гостионичарка иронично али много блаже него што је К. очекивао, а помоћници на свој убичајени и потпуно неодговоран начин, који је могао да значи много и ништа.

» Немој да се љутиш «, рече Фрида, » ти треба правилно да разумеш наше узбуђење. Ако хоћеш, ми само Барнабасу имамо да будемо захвални што сада припадамо једно другом. Кад сам те први пут видела у крчми — ушао си под руку с Олгом — ја сам о теби већ понешто знала, али углавном била сам према теби потпуно равнодушна, али не само према теби, према готово свему била сам равнодушна, готово свему. И онда сам, истина, с много чим била незадовољна, а понешто ме је и љутило, али какво је било то незадовољство и та љутња! Вређао би ме неки гост у крчми, они су увек јурили за мном, — ти си видео те деране тамо, али су долазили још гори, Кламова послуга није била оно најгоре, — дакле, неко би ме вређао, али шта је то значило за мене? Било ми је као да се то десило пре много година, или да се не дешава мени, или као да чујем да се само прича, или да сам и сама већ то заборавила. Али све се толико променило откад ме је Клам оставио, да ја то не могу описати, чак више ни себи, представити «.

И Фрида прекиде своју причу, главу је била тужно погнула, а руке држала прекрштене на крилу.

» Видите «, узвикну гостионичарка и то тако као да не говори она сама, већ свој глас само позајмљује Фриди, чак се и примаче ближе и седе сасвим поред Фриде, » видите ли сада, господине земљомере, последице ваших поступака, а за своју поуку могу да гледају и ваши помоћници, с којима ја, наравно, не смем да говорим ! Ви сте Фриду истргли из најблаженијег стања у коме се икад налазила, и то сте успели пре свега зато што Фрида, у свом детињасто претераном сажалењу, није могла

да поднесе да висите Олги о руку, и тако будете препуштени Барнабасовој породици. Она је вас спасла и тиме себе жртвовала. И сада, кад се то догодило, и Фрида заменила све што је имала за срећу да седи на вашим коленима, ви долазите и бацате као свој велики адут у игри то што сте чак имали могућности да ноћите код Барнабаса. Тиме ваљда хоћете да докажете да нисте од мене зависни. Свакако, да сте заиста ноћили код Барнабаса, ви бисте били независни од мене толико, да бисте одмах, али у трен ока, морали да напустите моју кућу «.

» Мени нису познати греси Барнабасове породице «, рече К., и Фриду, која је била као без живота, пажљиво подиже, полако посади на кревет, а сам устаде, » можда ви у томе имате право, али сам несумњиво и ја био у праву кад сам од вас тражио да наше ствари, Фридине и моје, пустите нама самима. Ви тада поменуште нешто о љубави и бризи, тога ја после нисам много приметио, али утолико више мржње, охолости и претње избацивањем из куће. Ако сте циљали на то да одбијете Фриду од мене или мене од Фриде, онда сте поступали врло вешто ; па ипак, уверен сам да вам то неће поћи за руком ; а ако би вам и пошло, ви ћете се — дозволите једном и мени једну мрачну претњу — горко за то кајати. Што се тиче стана који ми стављате на уживање — ви при том можете да имате у виду само ову одвратну рупу — није нимало сигурно да ви то чините по сопственој вољи, штавише изгледа да о томе постоји једно упутство грофовске власти. Ја ћу јавити тамо да ми је овде отказано, и кад ми после тога буде додељен други стан, ви ћете, наравно, моћи слободно да одахнете, али ја још дубље. А сада због ове и других ствари идем општинском деловођи ; молим вас, побрините се за Фриду, коју су ваши такозвани матерински говори добро удесили «.

Онда се он обрати помоћницима. » Хајдете ! « рече им, узе с ексера Кламово писмо и хтеде да крене. Гостионичарка га је ћутећи гледала и тек кад он стави руку на кваку, она рече : » Господине земљомере, још нешто ћу вам дати да са собом понесете : ма шта ви говорили и ма колико хтели да ме вређате, мене стару жену, ви сте ипак Фридин будући муж. Само зато вам

кажем да сте ви страховита незналица у погледу прилика овде, глава се човеку врти кад вас слуша и кад у мислима упореди са стварношћу то што ви говорите и мислите. Немогуће је то незнање одстранити наједном, а можда није могуће уопште, али много шта било би боље кад бисте ви мени бар мало веровали и своје незнање стално имали пред очима. Ви бисте, на пример, одмах постали праведнији према мени и почели да схватате какав је ужас то за мене претстављало — а последице тог ужаса још трају — кад сам сазнала да је моја најмилија мала, да се тако изразим, напустила орла да би се везала с гуштером. Уистини, стварни однос је још много гори, и ја се морам стално трудити да то заборавим, иначе не бих могла ниједну мирну реч с вама да проговорим. Ах, ви сте сад опет љути. Али не, останите за тренутак да бисте чули још само ову молбу : ма куда ишли, будите тога свесни да ви овде најмање знате од свих, и будите опрезни; овде код нас, где вас Фридино присуство штити од незгода, можете од свег срца слободно да брбљате, овде можете да нам, на пример, причате како намерава да говорите с Кламом, али у стварности, само у стварности не чините то, ја вас молим; молим вас «.

Она устаде посрћући мало од узбуђења, приђе му, ухвати га за руку и гледаше у њега молећиво. » Ја, газдарице «, рече К. » не разумем зашто се ви због једне такве ствари понижавате да мене молите. Ако је за мене немогуће да говорим с Кламом, као што ви кажете, онда ја нећу успети да говорим, молили ме или не молили. Али ако је ипак могуће, зашто не бих то учинио, нарочито кад с отпадањем вашег главног приговора постају сумњиве и остале ваше бојазни. Ја сам незналица, нема сумње, та истина свакако постоји и то је врло жалосно по мене; али постоји ту ипак та предност што незналица има више смелости, и због тога ћу ја радо неко време, док снаге трају, да останем при незнању и његовим несумњиво рђавим последицама. Међутим, те последице углавном погађају само мене, и највише због тога ја не разумем зашто ви молите. Ви ћете се свакако увек старати о Фриди, и ако ја потпуно ишчезнем из њеног видика, то с вашег

гlediшта може да значи само срећу. Чeга се, дакле, плашите ? Не плашите ли се ваљда — незналици све изгледа могуће «, и К. притом већ отвори врата, » ваљда се не плашите за Клама ? « Гостионичарка је ћутећи посматрала како он жури низ степенице, у пратњи помоћника.

ПЕТА ГЛАВА

Разговор са општинским деловођом није задавао К. нарочите бригае, што је безмало и њега самог зачудило. Покушавао је то да објасни тиме што је, по његовом досадашњем искуству, званичан додир са грофовском влашћу био за њега врло прост. То је, с једне стране, потицало отуда што је у расправљању његове ствари постављено једно начело које је наизглед било врло повољно за њега, а с друге стране, због дивљења достојног јединства службе, које се као нарочито савршено наслућивало баш тамо где га привидно уопште није било. Кад би с времена на време размишљао о тим стварима, К. је био склон да свој положај сматра задовољавајућим, мада би увек после таквих наступа лагодности, брзо говорио себи да баш у томе лежи опасност.

Непосредан однос с властима није, наравно, био нарочито тежак, јер ма како да су биле добро организоване, власти су браниле њима далеке невидљиве ствари у име далеке невидљиве госпoде, док се К. борио за нешто најживотније и блиско, за самог себе ; уз то још, бар сасвим на почетку, он је то чинио по сопственој вољи, јер је био нападач; и не само да се једино он борио за себе већ су то чиниле још и друге снаге које он није познавао, али у које је могао да верује по мерама које су предузимале власти. Међутим тиме што су му многе излазиле у сусрет у неважним стварима — о важним дотле уопште није било говора — власти су му ускраћивале могућност ситних лаких победа, а с том могућношћу и одговарајуће задовољство, као и добро засновану сигурност у даље веће победе, која проистиче из тог задовољства. Уместо тога допуштале су му, истина само у

оквиру села, да се провлачи куд год је хтео, и тиме га размазиле и ослабиле, одстрањујући овде уопште сваку борбу, али су је зато пренеле у један стран живот, ван службених односа, потпуно недогледан и мутан. На тај начин могло би да се деси, ако не буде стално на опрезу — упркос све љубазности власти и упркос потпуног испуњења свих тако претерано лаких службених обавеза, а заваран привидном благонаклоношћу која му се указује — да једног дана својим осталим животом управља тако необазриво да се овде скрха, и да власти, још благе и пријатељске, можда и против своје воље, али у име неког њему непознатог јавног поретка, буду принуђене да дођу и уклоне га с пута. А шта је управо овде значио тај остали живот ? Нигде још К. није видео да су служба и живот толико испреплетени, уистини испреплетени толико да је неки пут, изгледало да су служба и живот измешали своја места. Шта је, на пример, досада значила само формална моћ коју је Клам вршио у службеном односу према К., кад се упореди с оном моћи коју је Клам у пуној стварности имао у спаваћој соби К. И тако се показало да су у извесној мери лакомисленије поступање и извештан немир допуштени овде само у непосредном додиру с властима, док је иначе увек потребна велика опрезност, освртање на све стране пре сваког корака.

К. нађе да деловођа потпуно потврђује његово досадашње схватање о властима. Деловођа, један пријатан избријани дебелко, био је болестан, имао је тежак напад костобоље, и био је у постељи кад је примио К. » То је, дакле, наш господин земљомер «, рече он, хтеде да се подигне ради поздрава, али није могао, поново се баци на јастуке и извини се показујући на своје ноге. Једна жена, мирна, готово као сенка у сумраку собе с малим прозором, још више замрачене завесама, донесе К. столицу и стави је поред кревета. » Седите, седите, господине земљомере «, рече деловођа, » и реците ми своје жеље «. К. прочита Кламово писмо и попрати га неким примедбама. Опет је имао осећање изванредне лакоће у додиру с властима. Оне су буквално носиле сваки терет, све је могло да им се натовари, а да сам човек остане нетакнут и слободан. Деловођа се нелагодно

мешкољио у кревету, као да је и он то на свој начин осећао. Најзад рече : » Господине земљомере, као што сте и сами приметили, ја сам знао о целој тој ствари. Што сам још ништа нисам предузео, то има свој разлог најпре у мојој болести, а затим у томе што ви тако дуго нисте дошли, па сам мислио да сте одустали од те ствари. Али сада, пошто сте били тако љубазни да ме посетите, мораћу да вам кажем целу али неугодну истину. Ви сте примљени за земљомера, као што кажете ; само, на жалост, нама земљомер није потребан. Границе нашег малог газдинства су повучене, све је уредно уведено. Преношења имања готово нема, а ситне препирке око разграничења расправе се саме од себе. Зашто би нам онда био потребан земљомер ? «

Мада о томе свакако раније није размишљао, К. је у души био уверен да је сличан одговор очекивао. Баш зато је могао одмах да каже : » То ме много чуди. То квари све моје планове. Могу само да се надам да је посреди неспоразум «. — » На жалост, није «, рече деловођа, » онако је како кажем «. — » Али, како је то могуће ! « узвикну К. » Нисам ваљда правио овај бескрајан пут зато да бих сад био послат натраг! « — » То је друго питање «, рече деловођа, » питање о коме ја не одлучујем, али, наравно, могу да вам објасним како је био могућ овај неспоразум. У једном тако великом надлештву као што је грофовско може да се деси да једно одељење нареди ово, друго оно, једно не зна за друго, виша контрола је, додуше, необично тачна, али по својој природи стиже доцкан, и тако ипак може да настане мала забуна. Наравно, увек су то само мајушне ситнице, као на пример ваш случај. Мени још није позната ниједна грешка у великим стварима, али и ситне су често врло неугодне. Што се, међутим, вашег случаја тиче, ја ћу вам, не правећи никакве службене тајне — зато нисам довољно бирократ, ја сам сељак и остајем то — испричати отворено како је све текло. Пре много времена, био сам онда деловођа тек неколико месеца, дође налог, не могу више да се сетим од ког одељења, у којем господа саопштавају, на њима својствен категоричан начин, да један земљомер треба да буде постављен, и општини се налаже да припреми све потребне планове и

скице за његове радове. Овај налог, наравно, није се односио на вас, јер то је било пре много година и ја се тога више не бих сећао да сад нисам болестан и имам довољно времена да размишљајм и о најбезначајнијим стварима. » Мици «, рече он, прекидајући изненада свој извештај, жени која је још тумарала по соби у некој несхватљивој запослености, » молим те, погледај тамо у ормару, можда ћеш наћи налог. Он је наиме «, рече затим окрећући се према К., » из мог првог времена, кад сам ја још све чувао «. Жена одмах отвори ормар. К. и деловођа посматрали су је. Ормар је био набијен хартијама. При отварању слетеше два велика свежења аката, повезани онако као што се повезује дрво за потпалу, а жена престашена одскочи у страну. .» Доле би требало да је, доле «, рече деловођа, управљајући с кревета. Да би дошла до доњих хартија, жена је послушно бацала све из ормара, дохватајући акта обема рукама. Већ пола собе било је покривено хартијама. » Много рада је уложено«, рече деловођа климајући главом, » а ово је само један мали део. Главну масу држим у кошу, али је највећи део пропао. Ко ће све то заједно да држи! Али у кошу има још врло много. Можеш ли да нађеш налог ? « обрати се он затим поново својој жени. » Треба да тражиш акт на коме је реч *земљомер* плавим подвучена «. — » Овде је сувише мрачно «, рече жена, » морам да донесем свећу «, и она оде из собе, газећи преко хартија. » Моја ми је жена «, рече деловођа, » велика помоћ у овом тешком службеном послу, који ипак мора да се обавља само узгред. Истина, за писмене радове имам још једног помоћника, учитеља, али је ипак немогуће стићи, увек се много несвршеног гомила у оном сандуку «, и он показа на један други ормар. » А нарочито не може да се савлада сад кад сам болестан «, рече он и завали се уморно, али ипак не без поноса. Кад се жена врати са свећом и клечећи пред ормаром настави с тражењем, К. рече : » Могу ли ја да помогнем вашој жени у тражењу ? « Деловођа заврте главом смешећи се : » Као што сам вам већ рекао, ја пред вама немам службене тајне, али да вас пустим да ви сами тражите по актима, тако далеко ипак не могу да идем«. Сада је у соби било мирно, само се чуло

шушкање хартија, и деловођа је чак можда мало и дремуцкао. Тихо куцање на вратима наведе К. да се окрене. То су, наравно, били помоћници. Ипак су постали мало васпитанији, не навалише одмах у собу, већ су најпре шапутали кроз отшкринута врата : » Хладно нам је напољу «. — » Ко је то ? « упита деловођа, тргнувши се. » Само моји помоћници «, рече К., » не знам где да их оставим да ме чекају, напољу је хладно, а овде су на сметњи. « — » Мени не сметају «, рече деловођа љубазно. » Пустите их унутра. Уосталом, ја их познајем. Стари познаници. « — » Али мени досађују «, рече К. отворено и пређе погледом од помоћника на деловођу и онда опет на помоћнике, и нађе да се сва тројица подједнако и на исти начин смешкају. » Али кад сте већ овде «, рече он пробе ради, » онда останите и помогните деловођиној госпођи да нађе један акт на коме је плавим подвучена реч *земљомер* «. Деловођа не рече ништа против. Оно што К. није смео, смели су помоћници. Они се одмах бацише на хартије, али су више рили по гомили него што су тражили, и док је један срицао један напис, други би му увек истрзао акт из руку. Жена је, међутим, клечала пред празним сандуком, изгледало је да више уопште и не тражи акт. У сваком случају, свећа је стајала врло далеко од ње.

» Помоћници «, рече деловођа са својим осмехом пуним самозадовољства, као да се све одвија онако како је он удесио, али нико није у стању чак то ни да наслути, » дакле, они вам досађују, али то су ипак ваши сопствени помоћници «. — » Не «, одговори К. хладно ; » они су ми тек овде дошли «. — » Како то дошли «, рече деловођа, » додељени, хоћете рећи «. — » Добро, онда додељени «, рече К. » Али могу од мене да буду и одељени, толико је неразмишљено било то додељивање «. — » Неразмишљено се овде не дешава ништа «, рече деловођа, заборави чак да га ноге боле и усправи се. » Ништа «, рече К, » а како оно стоји с мојим постављењем ? « — » И ваше постављење је било добро промишљено «, одговори деловођа, » само су узгредне околности унеле забуну, ја вам то могу доказати на основу аката «. — » Акта неће бити нађена«, рече К. » Неће бити нађена! « узвикну деловођа. » Мици, молим те, потражи мало

брже ! А ја вам ипак могу претходно да испричам целу историју и без аката. На овај налог, о коме сам вам говорио, ми смо се захвалили и одговорили да нам земљомер није потребан. Изгледа, међутим, да налог није стигао у првобитно одељење, назовимо га А, већ заблудом у једно друго, у Б. одељење А, дакле, остало је без одговора, али на жалост ни Б није добило цео наш одговор ; да ли се изгубио уз пут — у самом одељењу сигурно није, ја јемчим за то — тек и у одељење Б стигла је само кошуљица за акта на којој ништа друго није било забележено сем да је у њој приложени акт — кога, на жалост, у стварности више није било — који се односи на постављење једног земљомера. У међувремену, одељење А је чекало на наш одговор, оно је истина имало белешке о тој ствари, али као што се то, разумљиво, често дешава и може да се деси и поред све тачности у обављању свих послова, референт се ослонио на то да ћемо ми ипак одговорити, и да ће он онда или поставити земљомера, или по тој ствари водити даље с нама преписку. Због тога је занемарио белешке и на целу ствар заборавио. Међутим, у одељењу Б кошуљица за акта дошла је у руке једном референту који је чувен по својој савесности, зове се Сордини, Италијан је. Чак је и мени, посвећеном, несхватљиво како је један човек с таквим способностима остављен на једном готово подређеном положају. Наравно, тај Сордини послао нам је кошуљицу натраг, да је испунимо. Међутим, од оног првог акта из одељења А прошло је већ много месеца, ако не и година. То је разумљиво, јер кад акт иде својим нормалним путем, као што је правилно, он доспе у своје одељење најдаље истог дана и још је истог дана решен ; али ако једном погреши пут, а због савршености организације он мора заиста с напрезањем да тражи погрешан пут — онда наравно траје врло дуго. И зато, кад смо добили Сординијеву ноту, ми смо могли само неодређено да се сећамо целе ствари, то јест Мици и ја, учитељ ми тада још није био додељен, копије смо чували само од најважнијих предмета, укратко, могли смо да одговоримо само врло неодређено да ми о таквом једном постављењу ништа не знамо и да код нас не постоји никаква потреба за земљомером «.

» Али «, прекиде се овде деловођа, као да је у ватри причања сувише далеко отишао или бар може да изгледа да се пребацио, » да вама ова прича није досадна ? «

» Не «, рече К. » Забавља ме. «

На то ће деловођа : » Ја вам је не причам да бих вас забављао. « — » Она ме забавља тиме «, рече К., » што ми пружа увид у ону смешну збрку која стицајем околности одлучује о судбини једног човека «.

» Увид још нисте добили «, рече деловођа озбиљно, » и могу даље да вам причам. Наш одговор, наравно, није могао да задовољи једног Сординија. Ја се дивим том човеку, мада је он за мене право мучење. Он наиме, сумња у сваког, и кад, на пример, упозна неког у безбројним приликама као човека достојног највећег поверења, он у следећој прилици већ сумња у њега, као да га уопште не познаје, то јест као да га познаје као пропалицу. Сматрам да је то правилно чиновник мора тако да поступа; на жалост, по својој природи ја не могу да се придржавам таквог начела. Ви видите како ја вама, страном човеку, све отворено износим, не могу друкчије, па ето. Напротив Код Сординија наш одговор је одмах изазвао неповерење. Разви се велика преписка. Сордини је питао зашто ми је сад наједанпут пало на памет да земљомер не треба да буде постављен. Ја сам му одговорио, помажући се изванредним сећањем које има Мици, да је први подстрек потекао од Управе (да је у питању било друго одељење, то смо потпуно били заборавили). Сордини опет: зашто тај службени поднесак тек сад помињем : ја опет : јер сам се тек сад њега сетио ; Сордини : то је врло чудно ; ја : нимало није чудно кад се један предмет толико повлачи ; Сордини : ипак је чудно, јер поднесак кога сам се сетио уопште не постоји ; ја : наравно да не постоји, јер се цео акт изгубио ; Сордини : морала би да постоји бар нека прибелешка у погледу оног првог поднеска, али она не постоји. Ту сам запео, јер да се у Сординијевом одељењу поткрала нека грешка, то се нисам усуђивао ни да тврдим ни да верујем. Можда ви, господине земљомере, пребацујете у себи Сординију да је, с обзиром на моје тврђење, требало да се распита о тој ствари код других одељења. Међутим,

баш би то било неправилно, и ја не желим да макар само у вашим мислима иједна мрља падне на овог човека. Једно од основних радних начела власти је да се уопште не рачуна с могућим грешкама. То начело оправдава изврсна организација целине, и оно је потребно да би се постигла крајња брзина у обављању послова. Сордини није смео уопште да се распитује код других одељења, уосталом ова му одељења не би ништа одговорила, јер би одмах приметила да је реч о истраживању једне могуће грешке «.

» Извините, господине деловођо, да вас прекинем једним питањем «, реч К., » нисте ли малопре поменули контролну власт ? Судећи по вашем излагању, газдовање је тако да се човеку смучи при помисли да контрола може да изостане «.

» Ви сте врло строги «, рече деловођа, » али ухиљадостручите своју строгост, и она опет неће бити ништа у поређењу са строгошћу коју власт примењује према самој себи. Само неко сасвим неупућен може да поставља ваше питање : има ли контроле ? Постоји само контрола. Истина она није ту да проналази грешке у буквалном смислу, јер грешака и нема, а чак и ако се једна грешка деси, као у вашем случају, ко сме непобитно да тврди како је то грешка ! « — » То је за мене нешто сасвим ново ! « узвикну К.

» За мене је нешто сасвим старо «, рече деловођа. » Ни ја нисам ништа мање од вас уверен да је грешка учињена, и Сордини се из очајања због тога тешко разболео и прва надлежна контрола, којој захваљујемо за проналажење извора грешке, такође признаје овде грешку. Али ко сме тврдити да ће друга контрола имати исто мишљење, и трећа, и редом остале ? «

» Можда «, рече К., » али боље да се не упуштам у та размишљања. Уосталом први пут чујем о тим контролним установама и, наравно, не могу још да их разумем. Само ми се чини да овде треба разликовати две ствари : наиме, прво је то што се дешава у самим надлештвима и што службено може да буде схваћено овако или онако, и друго, моја стварна личност, ја који стојим изван надлештва и коме од стране надлештва може

да буде. нанесена штета, која би представљала такву бесмислицу да ја још не могу да верујем да је опасност озбиљна. За оно прво важи ваљда то што ви, господине деловођо, причате с таквим изванредним познавањем ствари да оно запањује, али бих ипак хтео да чујем коју реч о себи «.

» Доћи ћу и на то «, рече деловођа » али ипак ви то нећете разумети, ако још нешто претходно не изнесем. Било је преурањено и то што сам већ сад поменуо контролне власти. Враћам се, дакле, на несугласице са Сординијем. Као што сам навео, моја одбрана је полако попуштала. А кад Сордини добије у руке ма и најмање преимућство према некоме, он је већ победио, јер тада се још више повећају његова пажња, енергија и присебност духа ; а он за нападнутог представља језив, а за непријатеље нападнутог диван призор. Само зато што сам ја и ово последње доживео у другим случајевима, у стању сам да о њему овако говорим. Уосталом, ја још нисам успео да га видим очима; он не може да сиђе овамо, одвише је претрпан пословима; мени су његову собу описали тако као да су сви зидови покривени стубовима наслаганим великим свежењевима аката, и то су само акта на којима Сордини ради, а пошто се акта без престанка скидају и domeћу, то се ови стубови непрестано руше, и то стално рушење, које се сваки час дешава, постало је карактеристично за радну собу Сординија. Наравно, Сордини је радан човек, и он посвећује исту пажњу најмањем као и највећем предмету «.

» Господине деловођо «, рече К., » Ви стално називате мој случај једним од најситнијих, па ипак он је запослио толике чиновнике, па иако је он можда у почетку и био мали, ревношћу чиновника типа господина Сординија постао је велики случај. На жалост, и сасвим против моје воље, јер моје честољубље нимало не иде за тим да се стварају и руше велики стубови аката настали због мене, већ да као мали земљомер радим у миру за малим цртаћим столом «.

» Не«, рече деловођа, » то није велики случај. У томе погледу немате разлога да се жалите, јер то је један од највећих случајева међу малима. Опсег рада не одређује важност

предмета, кад то верујете ви сте још врло далеко од разумевања власти. Али, чак и ако се узме опсег рада, ваш случај би био један од најситнијих и најобичнијих случајева, јер они без такозване грешке задају још много више посла и много више напорног рада. Уосталом, ви још не знате ништа о стварном послу који је изискивао ваш случај, ето, о томе ћу сада да вам причам. У прво време Сордини ме је оставио на миру, али су долазили његови чиновници, протоколарна саслушања угледних житеља вршена су свакодневно у Господском конаку. Ови су махом мени држали страну, али неки су се поколебали. Питање премеравања земље је тугаљиво за сељаке ; они су наслућивали неки тајни договор и неправичности, уосталом, нашли су себи и вођу, и Сордини је из њихових исказа могао добити утисак да неће сви бити против постављања једног земљомера, кад бих ја то питање изнео пред општински одбор. И тако је оно што је по себи било разумљиво — наиме, да земљомер није потребан — ипак, у најмању руку, постало сумњиво. У томе се нарочито истицао неки Брунsvик — и ви га свакако не познајете — он можда није рђав човек, али је глуп и занесењак, он је Лаземанов шурак «.

» Штавиоца коже ? « упита К., и он описа брадоњу кога је видео код Лаземана.

» Да, то је тај «, рече деловођа,

» Познајем и његову жену «, рече К., онако више насумце.

» Могуће је «, рече деловођа и заћута.

» Она је лепа «, настави К., » али мало бледа и болешљива. Она је, јелте, из замка ? « То је било речено полуупитно.

Деловођа погледа на сат, усуд медицину у кашику и прогута је на брзину.

» Ви у замку познајете свакако само канцеларијска уређења ? « упита К. грубо.

» Да«, одговори деловођа ироничним, па ипак захвалним осмехом. »Али то и јесте најважније. А што се тиче Брунсвика ; кад бисмо могли да га искључимо из општине, ми бисмо скоро сви били срећни, а нарочито Лаземан. Али онда је Брунsvик вршио извештај, говорник, истина, није, али је грлат, а

некима је и то довољно. И тако је дошло до тога да сам ја био принуђен да ствар изнесем пред општински одбор, што је уосталом представљало једини Брунсов успех, јер, наравно, велика већина у општинском одбору није хтела да чује за земљомера. И од тада су већ прошле године, али кроз цело то време ствар није мировала, делом због Сординијеве савесности, јер он се трудио да најбрижљивије истражи и оцени како побуде већине тако и побуде опозиције, а делом и због Брунсове глупости и сујете, јер он има разне личне везе с властима и ствара јој посла стално новим проналасцима своје маште. Наравно, Сордини није дозвољавао да га Брунсов вара — како може један Брунсов да вара Сординија ? Али баш да не би дозволио да буде преварен, била су потребна нова проверавања, и пре него што би она била завршена, Брунсов би измислио опет нешто ново, јер он је врло активан, што је ознака његове глупости. А сада ћу да вам говорим о једној нарочитој особини нашег управног апарата. Због своје прецизности, он је у крајњој мери осетљив. Када се о једном предмету сувише дуго расправљало, и пре него што се расправљање заврши, може да се деси да он изненада, муњевито, нађе свој завршетак на неком неподвижном месту, које доцније не може да се установи, а које, мада махом правилно, али ипак самовољно, предмет реши. Рекло би се као да управни апарат није могао више да подноси напрезање и узнемиравање које траје годинама због једног истог, по себи можда безначајног предмета, и ствар је решио сам од себе, без помоћи чиновника. Наравно, чуда нема, и неки чиновник је свакако написао решење или донео писмену одлуку ; у сваком случају, међутим, бар одавде од нас, а ни из управе, не може да се утврди који је чиновник у овом случају одлучивао и из којих разлога. Тек контрола установи то много доцније ; ми, међутим, то више не сазнамо, уосталом тада једва да би то још кога и занимало. Али, као што је речено, баш ове одлуке најчешће су одличне, а оно што им смета то је да се о њима, као што се обично дешава, доцкан дозна и да се због тога и даље страшно расправља о предметима који су већ давно решени. Не знам да ли је и у вашем случају дошло до једне такве одлуке —

понешто говори за, понешто против ; али да је дошло, онда би вама био упућен позив, и ви бисте правили велики пут догде и притом би протекло много времена, а у међувремену Сордини би овде и даље до изнемоглости обрађивао исту ствар, Брунsvик сплеткарио, а обојица му досађивали. Ја само наговештавам ту могућност, али сигурно знам следеће : контрола је открила да је из одељења А пре много година упућено једно питање општини у вези једног земљомера, и одговор досад није стигао. Недавно су се распитивали код мене и тако је цела ствар објашњена, одељење А задовољило се мојим одговором да нам земљомер није потребан, и Сордини је морао да увиди да у овом случају није био надлежан и да је, истина без сопствене кривице, уложио толики труд, бескорисно и кидајући себи живце. Да нису, као увек, нови послови притискивали са свих страна и да ваш случај није био само један мали случај — могло би се готово рећи најмањи међу малима — ми бисмо сви одахнули, па верујем чак и сам Сордини. Само је Брунsvик гунђао, али то је било смешно. Е, сада, господине земљомере, представите ви себи моје разочарање, кад, после срећног завршетка целе ствари — а и пошто је већ протекло толико времена — ви се наједном сад појављујете и све добија изглед као да ће цела ствар опет да почне испочетка ! Да сам ја чврсто решен, колико до мене стоји, да то ни у ком случају не дозволим, свакако разумете ? «

» Свакако «, рече К., » али још боље разумем да је овде прављена ужасна злоупотреба са мном, а можда и са законима. Ја ћу умети да своју личност браним од тога «.

» Шта хоћете да радите ? « упита деловођа.

» Не бих хтео то да одајем «, одговори К.

» Нећу да се намећем «, рече деловођа, » само вам стављам на знање да имате у мени — нећу рећи пријатеља, јер ми се једва познајемо — али у извесној мери пословног пријатеља. Не дозвољавам само да ви будете примљени за земљомера; иначе можете се увек у поверењу обратити мени, истина у границама мојих могућности, које нису велике «.

» Ви стално говорите о томе «, рече К., » да треба да будем примљен за земљомера, али међутим ја сам већ примљен. Овде

је Кламово писмо «.

» Кламово писмо «, рече деловођа. » Оно има вредност и заслужује уважање због Кламовог потписа, који изгледа да је прави, али ја се не усуђујем да се сам о томе изјашњавам — Мици ! « викну он, а онда » Али шта, ви ту радите ? « .

Помоћници и Мици, на које тако дуго није обраћана пажња, ваљда су у међувремену били пронашли тражени акт и хтели су опет све да затворе у ормар, али то нису успевали због повећане гомиле несређених аката. Онда су сигурно помоћници дошли на идеју коју су сада остваривали. Положили су ормар на под, натрпали сва акта унутра, поседали сви на врата ормара и тако сад покушавали да их полако притисну.

» Акт, дакле, није нађен «, рече деловођа. » Штета, али нама је већ познат цео историјат, управо акт нам више и није потребан, уосталом он ће свакако још бити пронађен, вероватно је код учитеља, код кога са налазе још многа акта. Али, Мици, дођи овамо са свећом и прочитај ми ово писмо «.

Мици дође и изгледала је још увелија и неугледнија седећи на ивици кревета, приљубљена уз снажног, пуног живота мужа, који је беше обгрлио. При светлости свеће падало је сада у очи само њено ситно лице, са јасним оштрим цртама које је једино ублажавао зуб времена. Тек што је погледала писмо, она склопи руке. » Од Клама «, рече. Заједно су прочитали писмо, мало међу собом шапутали, а онда баш кад су помоћници узвикивали » ура « јер су успели да затворе врата и Мици их гледала с тихом благодарношћу, деловођа рече :

» Мици је потпуно мога мишљења и сада и ја могу да се усудим да то мишљење кажем. Ово писмо није уопште службени акт, већ приватно писмо. То се већ јасно огледа и у ословљавању : » Врло поштовани господине «. Сем тога, у њему ниједном речи није речено да сте ви примљени за земљомера већ је само у оштрим цртама говор о служби у грофовији, а и то није обавезно речено, већ сте ви само примљени » као што сами знате «, што значи да на вама лежи терет доказивања да сте примљени. Најзад, у службеном погледу ви сте искључиво упућени на мене, деловођу, као свог непосредно претпостављеног који треба све

ближе да вам саопшти, што је највећим делом већ и учињено. За неког који уме да чита службена акта и према томе још боље разуме приватна писма, то је јасно као дан. Да ви, као туђинац, то не увиђате, мене не чуди. Све у свему, писмо значи само то да Клам намерава да лично води рачуна о вашем случају, ако будете примљени у грофовску службу «.

» Ви, господине деловођо «, рече К., » тумачите писмо тако добро да од њега, накрају, не остаје ништа друго сем потписа на празном листу хартије. Зар не примећујете како тиме омаловажавате Кламово име које се правите да уважавате ? «

» То је неспоразум «, рече деловођа. » Ја не поричем важност писму, нити га омаловажавам својим разлагањима, напротив. Приватно Кламово писмо има, наравно, много већу важност него службени акт ; само, важност коју му ви придајете, оно нема «.

» Познајете ли Шварцера ? « упита К.

» Не «, рече деловођа. » Можда ти, Мици ? Ни ти. Не, не познајемо га «.

» То је чудновато«, рече К. » Он је син једног подуправитеља «.

» Драги господине земљомере «, рече деловођа, » откуд ћу ја да познајем све синове свих подуправитеља ? «

» Добро «, рече К., » онда морате да ми верујете да је то он. С тим Шварцером имао сам непријатан сукоб још на сам дан свога доласка. Он се онда телефонски распитао код подуправитеља који се зове Фриц и добио је обавештење да сам ја примљен за земљомера. Како то објашњавате, господине деловођо ? «

» Врло просто «, одговори деловођа. » Ствар је у томе што ви још никад нисте дошли у прави додир с нашим властима. Овакви додири су сви само привидни, али их ви због своје неупућености сматрате за стварне. А што се тиче тог телефона : видите, код мене, који заиста имам много посла с властима, нема телефона. У крчмама и томе слично телефон може вршити добру службу, као што је, рецимо, врши аутомат за музику, али нешто више од тога није. Јесте ли већ једном овде телефонирали ? Да ? Лепо, онда ћете ме ваљда разумети. Очигледно, телефон у замку

функционише изванредно. Причали су ми да се тамо телефонира без прекида, што наравно убрзава рад. То непрекидно телефонирање ми чујемо у овдашњим телефонима као шуштање и песму, то сте већ сигурно чули. У ствари, то шуштање и то певање, то је једино исправно и уверљиво што нам овдашњи телефони преносе, све остало је варљиво. Не постоји никаква стварна телефонска веза са замком, никаква централа која спроводи наше позиве : кад одавде телефоном позовете неког у замку, онда звони на свим апаратима у најнижем одељењу или, боље речено, звонило би кад не би скоро код свих апарата звонце било искључено, као што ја то тачно знам. Истина, ту и тамо неки преморени чиновник осети потребу да се мало разоноди, нарочито увече и ноћу, и укључи звоно ; тада ми добијемо одговор, али одговор који је само шала. То је, наравно, сасвим разумљиво. Ко сме да присвоји себи право да због својих ситних брига звони усред најважнијих послова које се обављају помамном бозином ? Ја такође не разумем како неко са стране може да верује кад, на пример, зове телефоном Сординија, да је то баш заиста Сордини који му одговара. Више је вероватно да је то неки мали регистратор неког сасвим другог одељења. С друге стране, опет, у изузетним часовима, може се десити да кад зовете малог регистратора, одговори вам лично Сордини. Истина, боље је онда побећи с телефона пре него што се чује прва реч «.

» Ја свакако на то нисам тако гледао «, рече К., » те појединости нисам знао ; међутим у те телефонске разговоре нисам много веровао и увек ми је било јасно да стварну важност има оно што се у самом замку дозна или постигне «.

» Не «, рече деловођа, хватајући се за једну реч, » стварну важност несумњиво имају ови телефонски разговори, како и не би ? Како може бити без важности обавештење које даје један чиновник из замка ? Рекао сам то већ и поводом Кламовог писма ; све те изјаве немају званичну важност ; кад им придајете званичну важност онда грешите ; али, с друге стране, њихова важност у пријатељском или непријатељском смислу врло је велика, најчешће већа него што званична важност икад може да буде «.

» Добро «, рече К., » претпоставимо да је све то тако, онда ја имам подоста добрих пријатеља у замку ; кад се тачно ствар гледа, још је идеја оног одељења од пре много година, да би једном могао да се позове један земљомер, представљала према мени пријатељски акт, и они су се током времена низали један за другим, док онда нисам, истина с рђавим завршетком, домамљен овамо, а сад ми се прети избацивањем «.

» Има извесне истине у вашем схватању «, рече деловођа » Ви имате право кад кажете, да се изјаве замка не смеју примати дословно. Али обазривост је свуда потребна, не само овде, и утолико потребнија уколико је важније тврђење о коме је реч. Оно, међутим, што затим кажете о домамљивању, мени је несхватљиво. Да сте моја излагања боље пратили, морали бисте увидети да је питање вашег призивања сувише тешко, да би могло да буде разјашњено у току једног малог разговора «.

» Произлази, дакле, из тога «, рече К., » да је све нејасно и нерешљиво, сем избацивања «.

» Ко би се усудио да вас избаци господине земљомере ? « упита деловођа. » Баш нејасност порекла питања обезбеђује најучтивији поступак према вама, али изгледа само да сте ви сувише осетљиви. Нико вас овде не задржава, али то ипак не значи истеривање «.

» Ах, господине деловођо «, рече К., » сад сте опет ви онај који све сувише јасно види. Ја ћу вам набројати нешто од тога што ме овде задржава : жртва коју сам учинио да бих отишао од куће, дуг и тегобан пут, оправдане наде које сам стварао у вези постављења овде, потпуно одсуство материјалних средстава, немогућност да нађем сад опет други одговарајући посао код куће, и најзад, али не на последњем месту, моја вереница која је овдашња «.

» Ах, Фрида «, рече деловођа нимало изненађен. » Знам. Али Фрида би свуда ишла с вама. Што се осталог тиче, ту би требало нешто учинити и ја ћу о томе да говорим у замку. Ако дође неко решење или ако буде потребно да вас претходно још једном саслушам, ја ћу вас звати. Слажете ли се с тим ? «

» Не, ни најмање «, рече К., » нећу никакве поклоне из замка, већ своје право «.

» Мици «, обрати се деловођа својој жени, која је још седела прибијена уз њега и расејано се играла Кламовим писмом, правећи од њега лађицу, а које јој К. престрашен истрже сад из руку. » Мици, нога почиње страшно да ме боли, морамо да променимо облогу «.

К. устаде. » Онда ћу да се опростим «, рече он. » Да «, рече Мици, која је већ стављала неки мелем, » а и велика је промаја «. К. се окрете, помоћници су у својој службеној жустрини, као увек неумесној, одмах на примедбу свог шефа отворили оба крила врата. Да би болесникову собу поштедео хладног ваздуха који је нагло навирао, К. се опрости само на брзину од деловође. Онда истрча из собе, вукући за собом помоћнике, и брзо затвори врата.

ШЕСТА ГЛАВА

Пред гостионицом га је чекао гостионичар. Он се не би усудио да говори, кад му се не би поставило питање, и зато га К. упита шта хоће. » Јеси ли већ нашао нов стан ? « упита гостионичар, гледајући у земљу. » То ти питаш по налогу своје жене «. рече К., » ти си свакако потпуно зависан од ње ? « — » Не «, узврати гостионичар, » не питам то по њеном налогу. Али она је због тебе врло узбуђена и несрећна, не може да ради, лежи у кревету, уздише и непрестано јадикuje «. — » Треба ли да одем њој ? « упита К. » Ја бих те молио «, рече гостионичар, » хтео сам још од деловође да те зовем, послушковао сам на вратима, али ви сте разговарали, па нисам хтео да сметам, а и бринуо сам се због жене, па сам се брзо вратио, али ме она није хтела да пусти к себи, тако ми ништа друго није било остало, него да те чекам «. — » Пожури онда «, рече К., » ја ћу брзо да је умирим «. — » Кад би то могао «, рече гостионичар.

Прођоше кроз видну кухињу, у којој се три или четири служавке, свака при свом тренутном послу, далеко једна од

друге, просто укочише кад угледаше К. Уздисање гостионичарке чуло се већ у кухињи. Она је лежала у једном собичку без прозора, одељеним од кухиње танком преградом од дасака. У њему је било места само за један велики брачни кревет и један ормар. Кревет је био постављен тако да се с њега могла видети цела кухиња и пратити рад у њој. Међутим из кухиње једва да се ишта могло видети у собичку. У њему је све било потпуно мрачно, само је нешто светлији био креветски покривач са белим и црвеним коцкама. Тек пошто се уђе и очи се навикну, могле су се разликовати појединости. » Најзад сте дошли «, рече гостионичарка slabим гласом. Лежала је на леђима, имала је очигледно тешкоће са дисањем, а перину беше одгурнула од себе. У постељи је изгледала много млађа него у хаљинама, али једна ноћна капица од нежног везива, коју је носила, мада је била премала и стајала накриво на њеној коси, истицала је оронулоост лица, и оно је побуђивало саучешће. » Како сам могао да дођем ? « рече К. благо. » Упште ме нисте звали «. — » Није требало да пустите да вас чекам тако дуго «, рече гостионичарка с тврдоглавошћу болесника. » Седите «, рече она и показа руком на ивицу кревета, » а ви други идите ! « Сем помоћника, у међувремену су се угурале и служавке. » И ја ћу да идем, Гардена«, рече гостионичар. То је било први пут да је К. чуо гостионичаркино име. » Наравно «, рече она полако, а затим додаде расејано, као да је обузета другим мислима : » Зашто би требало баш ти да останеш ? « Али кад се сви повукоше у кухињу — овог пута и помоћници одмах послушаше, истина бацили су били око на једну служавку — Гардена је била довољно обазрива да увиди да се из кухиње може чути све што се овде говори, јер одаја није имала врата, и зато нареди свима да и кухињу напусте. То одмах би и учињено.

» Молим вас, господине земљомере «, рече затим Гардена, » ту у ормару, одмах спреда, виси један шал, додајте ми га, хоћу да се покријем, не подносим перину, дишем тешко «. И кад јој К. додаде шал, она рече : » Видите, леп шал, зар не ? « К. се чинило да је то само обичан вунени шал, опипа га још једном, из учтивости, али не рече ништа. » Да, леп је то шал «, рече

гостионичарка и уви се у њега. Сада је лежала задовољна ; све што ју је болело као да је руком било однето, сети се чак и своје косе која је због лежања била у неред, подиже се за тренутак и уреди је мало око капице. Имала је густу косу.

К. постаде нестрпљив и рече: » Ви сте, газдарице, рекли да ме питају да ли сам већ нашао други стан «. — » Ја рекла да вас то питају ? « зачуди се гостионичарка. » Не, то није тачно «. — » Ваш муж ме је то баш сад питао «. — » Верујем то «, рече гостионичарка, » он ми је подвалио. Кад нисам хтела да ви останете овде, он вас је задржавао ; сад кад сам срећна што овде станујете, он вас тера. Такав је он увек «. — » Значи, дакле, да сте своје мишљење о мени много променили ? За сат два ? « — » Нисам променила мишљење «, узврати гостионичарка, опет слабијим гласом, » пружите ми руку. Тако. А сада ми обећајте да ћете бити потпуно искрени, а и ја ћу бити искрена према вама «. — » Добро «, рече К., » али ко ће да почне ? « — » Ја «, одговори гостионичарка. Није изгледало да тиме хоће да му изиђе у сусрет, већ напротив зато што жели прва да говори.

Она извуче испод јастука једну фотографију и пружи је К. » Погледајте ову слику «, рече она молећиво. Да би боље видео, К. крочи један корак у кухињу, али ни тамо није било лако распознати нешто на слици, јер је била избледела од старости, изломљена на више места, изгужвана и замрљана. » Није баш у врло добром стању «, рече К. » На жалост «, рече гостионичарка, » тако је то кад се нешто годинама стално са собом вуче. Али ако пажљиво гледате, све ћете моћи да видите, уверена сам. Могу уосталом да вам помогнем, кажите ми само шта видите, мени је веома мило да слушам о слици. Дакле, шта ? « — » Једног младића «, рече К. » Тачно је «, потврди гостионичарка. » А шта он ради ? : — » Лежи, рекао бих на једној дасци, раширио је руке и зева «. Гостионичарка се насмеја. » То је сасвим погрешно «, рече она. » Али, ево, овде је даска и овде лежи он «, остаде К. упорно при свом гледишту. » Ипак загледајте боље «, рече гостионичарка љутито, » да ли заиста лежи ? « — » Не «, признаде сад К., » не лежи већ лебди, а, ево, сада видим, то уопште није даска већ вероватно разапет конопац

и младић га прескаче«. — » Наравно «, рече гостионичарка обрадована, » он скаче, тако се вежбају службени разносачи порука. Знала сам да ћете видети. Погледајте његово лице «. — » Од лица једва да се нешто види «, рече К., » он се, изгледа, много напреже. Уста су му отворена, очи стиснуте, а коса лепрша «. — » Врло добро «, рече гостионичарка, одајући признање. » Неко ко га није лично познавао и не може више да види. Али био је то леп младић, ја сам га само једном летимично видеела и никад га нећу заборавити «. — » Ко је то ? « упита К. » Он је био служитељ преко кога ме је Клам први пут позвао к себи «, рече гостионичарка.

К. није могао добро да чује, јер му је пажњу одвраћало звецкање стакла. Одмах је видео шта је узрок сметњи. Помоћници су стајали у дворишту и цупкали с ноге на ногу. Правили су се као да су срећни што опет виде К., од среће га показивали један другоме и притом непрестано лупкали у кухињски прозор. На један његов претећи миг, они одмах престадоше, почеше се одгуркивати, али би увек један умакао другом, и већ би опет били код прозора. К. се брзо врати у собичак, где га помоћници споља нису могли да виде, а ни он њих није морао да гледа. Међутим, тихо, као молећиво лупање у прозорско окно још дуго га је и тамо прогонило.

» Опет ти помоћници «, рече он извињавајући се гостионичарки и показа руком према дворишту. Али она није обраћала пажњу на њега, узела му је слику, гледала је, погладила и опет гурнула под јастук. Њени покрети постали су спорији, али не од замора већ под теретом сећања. Звала је К. да му прича, а због приче је заборавила на њега. Играла се ресама свог шала. Тек после неког времена она подиже поглед, пређе руком преко очију и рече: » И овај шал је од Клама. Капица исто тако. Слика, шал и ноћна капица, то су три успомене које имам од њега. Нисам тако млада као Фрида, нисам ни сујетна као она, ни тако осетљива, она је врло осетљива; укратко, умем да се снађем у животу, али морам да признам без те три ствари не бих овде дуго издржала, да, не бих ваљда издржала ни један дан. Вама ове три успомене можда изгледају ситне, али видите :

Фрида, која је толико дуго била с Кламом, нема никакву успомену, питала сам је, она је одвише сањалица и тешко се задовољава ; ја, напротив, ја која сам само трипут била код Клама — доцније ме више није звао, не знам зашто — ја сам, као слутећи краткоћу свог времена, донела ове поклоне. Истина, мора се човек сам потрудити, Клам сам од себе ништа не даје, али ако се тамо види нешто пригодно, онда се то може измолити «.

К. се осећао нелагодно због ових прича, ма колико да су се и њега тицале. » Пре колико је времена све то било ? « упита он с уздахом.

» Пре више од двадесет година «, рече гостионичарка. » Много више од двадесет година «.

» Тако дуго траје верност према Кламу «, рече К. » Али да ли је вама јасно, газдарице да ви мени оваквим својим признањима задајете тешке бриге, кад мислим на свој будући брак ? «

Гостионичарка нађе да је неумесно да К. меша у то своје личне ствари и погледа га осорно са стране.

» Не љутите се, газдарице «, рече К. » Ништа не кажем против Клама, али ја сам стицајем прилика доведен у извесну везу са Кламом ; то не може да пориче ни највећи обожавалац Клама. Ето, због тога кад год се помене Клам, морам и на себе да мислим, друкчије не иде. Уосталом, газдарице« — овде он ухвати њену устручљиву руку — » мислите на то како се рђаво завршио наш претходни разговор и да хоћемо овог пута у миру да се растанемо «.

» Имате право «, рече гостионичарка и погну главу. » Али имајте обзира према мени. Ја нисам осетљивија од других, напротив, свако има осетљива места, моје је само ово «.

» На жалост «, рече К., » оно је истовремено и моје, али ћу умети да се савладам. А сада ми објасните, газдарице, како ћу ја у браку да подносим ту језиву верност према Кламу, ако претпоставим да је Фрида слична вама ? «

» Језиву верност ? « понови гостионичарка мргодно, » да ли је то баш верност ? Верна сам свом мужу, али Кламу ? Клам ме је једном учинио својом љубавницом, могу ли тај углед икад да

изгубим ? И како ћете ви то поднети код Фриде ? Ах, господине земљомере, ко сте уопште ви, да се усуђујете тако што да питате ? «

» Газдарице ! « опомену је К.

» Знам «, рече она, повинујући се, » али мој муж није постављао таква питања. Не знам кога би требало сматрати несрећним, мене онда, или Фриду сада; Фриду која је самовољно напустила Клама, или мене коју он није хтео више да зове. Можда ипак Фриду, мада, и она, изгледа, није тога још свесна у пуној мери. Али ипак, моја несрећа је онда била потпуно овладала мојим мислима, јер сам стално морала да се питам и у суштини још ни данас нисам престала да се питам : зашто се то десило ? Трипут ме је Клам звао, а четврти пут није, и никад више четврти пут ! Шта је могло тада још да ме занима ? О чему сам другом могла да разговарам са својим мужем, за кога сам се убрзо после тога удала ? По дану нисмо имали времена, гостионицу смо преузели у жалосном стању и морали смо се потрудити да је подигнемо, али ноћу ? Годинама, наши ноћни разговори односили су се само на Клама и на разлоге промене његове ћуди. А кад би мој муж заспао при оним разговорима, ја сам га будила и разговарали смо даље «.

» Ја бих сада «, рече К., » ако ми дозволите, поставио једно врло грубо питање ! «

Гостионичарка је ћутала.

» Дакле, не смем да питам «, примети К., » и то ми је довољно «.

» Наравно «, рече гостионичарка, » да вам је довољно и још како. Ви све рђаво тумачите, чак и ћутање. Друкчије и не можете. Дозвољавам вам да питате «.

» Ако све рђаво тумачим «, рече К., » можда сам онда рђаво протумачио и своје питање, можда оно уопште није грубо. Хтео сам само да знам како сте упознали свог мужа и како је ова гостионица дошла у вашу својину ? «

Гостионичарка се намршти, али рече равнодушно :

» То је врло обична прича. Отац ми је био ковач, а Ханс, мој садашњи муж, који је био коњушар код једног богатог сељака,

долазио је често мом оцу. То је било после мог последњег састанка с Кламом, ја сам била врло несрећна, мада није требало да будем, јер све се одигравало коректно, и што више нисам смела да идем Кламу, то је било зато што је Клам тако одлучио, дакле било је коректно ; само су разлози били мутни, по њима сам смела да чепркам, али да будем несрећна, то нисам смела. Али, ето, ипак сам била несрећна и нисам могла да радим и седела сам у нашем вртићу пред кућом, по цео дан. Ту ме је виђао Ханс, сео би по који пут поред мене, нисам му се жалила, али он је знао у чему је ствар, и пошто је он добар дечко, дешавало се да је са мном заједно плакао. А кад тадашњи гостионичар, коме умре жена, па је морао да напусти посао — био је већ стар човек — прође једном поред нашег вртића и виде нас како тамо седимо, застаде и без околишавања понуди нам да узмемо гостионицу у закуп. Није тражио новац унапред, јер је имао поверења у нас, а одредио је и низак закуп. Нисам хтела да будем оцу на терету, друго ми је све било свеједно, и тако, у мислима на гостионицу и на нови посао који ће вероватно донети мало заборава, ја сам дала Хансу руку. То је цела прича «.

За који тренутак владала је тишина, а онда К. рече : » Гостионичарево поступање било је лепо, али необазриво, или је он имао нарочите разлоге да верује вама двома «.

» Он је добро познавао Ханса«, рече гостионичарка, » он је био Хансов ујак «.

» Онда, свакако «, рече К., » Хансовој породици је очигледно било много стало до те везе «.

» Вероватно «, узврати гостионичарка, » не знам, нисам о томе никад водила рачуна «.

» Па ипак мора да је било тако «, рече К., » кад је породица била спремна да поднесе такву жртву и да вам просто, без јемства, преда гостионицу у руке «.

» Није баш било необазриво, као што се доцније показало«, рече гостионичарка. » Бацила сам се на посао била сам снажна, ја, ковачева ћерка, нису ми били потребни ни служавка ни слуга ; била сам свуда, у гостионици, у кухињи, у штали, у дворишту, кувала сам тако да сам привукла чак и госте из Господске

кафане. Ви још нисте ручали у гостионици, не познајете госте који код нас ручају, онда их је било још више, отад су се већ многи растурили. А резултат је био тај, да смо могли не само благовремено да платимо закуп већ и да све откупимо неколико година доцније, и да је данас све готово без дуга. Резултат тога је даље, истина, да сам ја при том пропала, добила срчану болест и, ето, постала стара жена. Ви свакако мислите да сам ја много старија од Ханса а у ствари он је само две или три године млађи и зацело никад неће остарити, јер од његовог рада — пушити лулу, слушати шта причају гости, онда испразнити лулу и који пут донети пиво — од таквог рада се не стари «.

» То што сте ви постигли заслужује дивљење « , рече К., » у то нема сумње, али ми смо говорили о времену пре ваше удаје, а тада је ипак било чудновато да је Хансова породица уз новчане жртве, или бар примањем једног великог ризика, који је представљало уступање гостионице, наваљивала да се узмете, и при том никакву другу наду није имала сем наду у вашу радну способност, која тада уопште још није била позната, и у Хансову радну способност, за коју је ипак морало да се зна да не постоји «.

»Па добро«, рече гостионичарка уморно, » ја знам куда ви циљате и како при том грешите. У овим стварима нема ни трага од Клама. Зашто је требало да се он о мени стара, или боље речено: како би се он уопште могао о мени старати ? Па он уопште више није ни знао за мене. То што ме више није звао било је знак да ме је заборавио. Кад он неког престане да позива, заборави га потпуно. О томе нисам хтела да говорим пред Фридом. Али то није само заборав, већ и нешто више. Јер ако неког заборавите, можете опет да га познате. Код Клама то није могуће. Кога он више не зове, тога је он потпуно заборавио, не само за прошлост, већ буквално и за сву будућност. Ако се много потрудим, ја могу да се уживим у ваше мисли, у мисли које су бесмислене овде, али које су можда исправне тамо, у туђини, из које долазите. Можда вас оне терају у сулудост да верујете да ми је Клам дао Ханса за мужа баш зато да ја не бих имала много сметње да му дођем, ако ме у будућности једном позове. Али ни

сулудост не може да иде даље. Где је тај човек који би могао да ме спречи да не отрчим Кламу, кад би ми Клам дао само један знак ? Бесмислица, потпуна бесмислица ; сами постајемо брљиви, кад се том бесмислицом занимамо «.

» Не «, рече К., » нећемо да побрљавимо, јер нисам у својим мислима ишао тако далеко као што сте ви претпоставили, мада сам, да кажем истину, био на томе путу. Мене је прво зачудило само то што се родбина толико уздала у тај брак и што су се та уздања у ствари и испунила, истина по цену вашег срца, вашег здравља. Мени се, истина, наметала мисао о вези тих чињеница с Кламом, али ипак не, или бар још не онако грубо као што сте ви то представљали, очигледно са циљем да ми опет пребаците, јер вам то чини задовољство. Нека вам буде ! Али моја мисао била је ово : Очигледно је да је првобитни подстрек за удадбу био Клам. Без Клама ви не бисте били несрећни и утучено седели у вртићу, без Клама не би вас Ханс тамо видео, без ваше утучености стидљиви Ханс се никад не би усудио да вас ослови, без Клама не би се никад нашли расплакани с Хансом, без Клама стари добри ујак-гостионичар никад не би видео Ханса и вас како тамо смирено седите једно уз друго, без Клама ви не бисте били тако равнодушни према животу, не бисте се, дакле, удали за Ханса. Лепо, рекао бих, у свему томе има довољно Клама. Али има и више. Да нисте покушавали све то да заборавите не бисте радили с толиком безобзирношћу према себи и толико разрадили посао. Дакле, и ту је Клам. Али независно од тога, Клам је такође узрок и вашој болести, јер још пре удаје ваше срце је било исцрпено због несрећне страсти. Остаје још питање зашто је Хансовој родбини брак изгледао тако примамљив. Ви сте сами једном поменули да бити Кламова љубавница представља уздизање угледа који се не губи више ; дакле, можда их је то примамљивало. А поред тога, мислим, и нада да добра звезда која вас је одвела Кламу — под предпоставком да је то била добра звезда, али ви тако тврдите — припада вама, да дакле мора с вама да остане, а не да вас онако изненада и брзо напусти, као што је то Клам учинио «.

» Мислите ли све то озбиљно ? « упита гостионичарка.

» Озбиљно «, одговори К. брзо, » само верујем да Хансова родбина није била сасвим у праву са својим надама и чини ми се да видим грешку коју је учинила. Споља изгледа да је све како треба. Ханс је добро збринут, има ваљану жену, уважаван је, газдинство је без дугова. Али, уистини, све није како би требало, он би сигурно био много срећнији с једном обичном девојком којој би он био прва велика љубав ; кад он, као што му ви пребацујете, стоји у гостионици као изгубљен, то је зато што се он осећа изгубљен — мада се, бар колико га ја досад познајем, због тога свакако не осећа и несрећан — али је исто тако сигурно да би с неком другом женом тај лепушкасти, разумни човек био срећнији, под чим ја подразумевам самосталнији, марљивији и мужевенији. Али свакако ни ви сами нисте срећни и, како сами рекосте, без оне три успомене уопште не бисте више живели, а имате уз то још и болесно срце. Дакле, да ли се родбина пребацила у својим надама ? Ја не сматрам. Благослов је био над вама, требало га је само умети свући «.

» Али шта је пропуштено да се учини ? « упита гостионичарка. Лежала је сада испружена на леђима и гледала у таваницу.

» Питати Клама «, рече К.

» Сад смо опет дошли до вас«, рече гостионичарка.

» Или до вас «, рече К., » наши случајеви се додирују «.

» Шта хоћете, дакле, од Клама ? « упита гостионичарка. Она се усправила, протресла узглавнике да би се на њих могла наслонити седећи, и гледала је К. право у очи. » Ја сам вам отворено испричала свој случај, из којег сте могли нешто да научите. Кажите ми сад исто тако отворено шта хоћете да питате Клама. С муком сам наговорила Фриду да се попне у своју собу и да остане тамо ; плашила сам се да нећете штети у њеном присуству довољно отворено да говорите «.

» Немам шта да кријем «, рече К., » али бих најпре хтео да вам на нешто скренем пажњу. Клам одмах заборави, рекосте. Прво, то ми изгледа сасвим неуверљиво, друго, то је недоказљиво, очигледно је само легенда коју је измислио мозак

оних девојака које су баш сада у милости код Клама. Мене чуди да ви верујете у једну тако баналну измишљотину «.

» То није легенда «, рече гостионичарка, » напротив, то је произишло из општег искуства «.

» Али и да би било оповргнуто новим искуствима«, рече К. » Затим, постоји извесна разлика између вашег и Фридиног случаја. Није се десило у извесном смислу да Клам није више звао к себи Фриду, штавише, звао ју је, али она му се није одазвала. Могуће је чак да он још на њу чека «.

Гостионичарка је ћутала и погледом премеравала К. Онда рече : » Све што имате да кажете, мирно ћу саслушати. Боље је да говорите отворено него мене да штедите. Само једну молбу имам. Не употребљавајте Кламово име. Зовите га он или тако некако, али не по имену «. — » Добро «, рече К., » али тешко је рећи шта од њега хоћу. Најпре, хоћу да га видим изблиза, онда хоћу да чујем његов глас, онда хоћу да знам шта он мисли о нашем венчању. О чему ћу га, можда, још молити, зависи од тока разговора. Много шта може да постане предмет разговора, али за мене је најважније да се нађем с њим лице у лице. Наиме, ја нисам још непосредно говорио ни с једним чиновником. Изгледа да је постићи то теже него што сам веровао. Али моја је дужност да говорим с њим као с приватним човеком, а то је по моме мишљењу много лакше постићи. Са њим као са чиновником ја бих могао да говорим само у његовој вероватно неприступачној канцеларији у замку, или што је већ питање, у Господској кафани. Међутим, као с приватним човеком могу свуда, у кући, на улици, где год успем да га сретнем. Да ћу при том имати према себи и чиновника, радо ћу примити на знање, али то није мој првенствени циљ «.

» Добро «, рече гостионичарка и забаци лице у јастуке, као да говори нешто бестидно. » Ако ја својим везама успем да спроведем Кламу вашу молбу за разговор с њим, обећавате ли ми да нећете ништа предузимати на своју руку док одозго не стигне одговор ? «

» То не могу да вам обећам «, рече К., » ма колико да бих волео да испуним вашу молбу, односно вашу ћудљиву жељу.

Наиме, ствар је хитна нарочито после неповољног исхода мог разговора с деловођом «.

» Тај приговор отпада «, рече гостионичарка, » деловођа је потпуно безначајна особа. Зар то нисте приметили ? Он не би могао да остане ниједан дан на свом положају да није његове жене која све види «.

» Мици ? « упита К. гостионичарку. Гостионичарка потврди главом. » И она је била тамо «, додаде К.

» Је ли изнела своје мишљење ? « упита гостионичарка.

» Није «, одговори К., » али ја нисам ни имао утисак да је она то у стању «.

» Дабогме «, рече гостионичарка, » тако погрешно ви видите све овде. У сваком случају : како је деловођа поступио с вама нема никаквог значаја, а са женом ја ћу улучити прилику да говорим. И ако ја вама сад још обећам да ће Кламов одговор стићи најдаље у року једне недеље, имате ли можда још какав разлог да не попустите ?

» Све то није одлучујуће «, рече К. » Моја одлука је непоколебљива и ја бих покушао да је спроведем и кад би стигао одречан одговор. Пошто унапред имам ту намеру, ја не могу претходно молити да будем примљен. Оно што би без молбе остало само један можда смео али добронамеран покушај, у случају одречног одговора представљало би отворено противстављање. А то би, наравно, било много горе «.

» Горе ? « рече гостионичарка. » Противстављање је то у сваком случају. Уосталом, радите како хоћете. Дајте ми хаљину «. Не обзирући се на К., она навуче хаљину и пожури у кухињу. Већ дуже време из гостионице се чуло комешање и куцање на кухињско прозорче. Помоћници су га једном отворили и викнули кроз њега да су гладни. На прозорчету су се појавила тада и друга лица. Чуло се чак и певање, тихо, али у више гласова.

Свакако, разговор К. с гостионичарком успорио је много кување ручка ; он још није био готов, а гости су се већ били искупили. Ипак се нико није усудио да уђе у кухињу и тако прекрши гостионичаркину забрану. Међутим, кад посматрачи с

кухињског прозорчета јавише да гостионичарка долази, служавке појурише у кухињу, и када К. уђе у гостионицу, једно необично многобројно друштво — преко двадесет мушкараца и жена, провинциски али не по сељачки обучених — журило је од кухињског прозорчета, где се било искупило, ка столовима да заузме места. Само у једном углу, за једним малим столом, већ је седео један брачни пар с неколико деце ; муж, пријатан плавокоси господин, с рашчупаном седом косом и брадом, стајао је нагнут према деци и једним ножем давао такт њиховој песми, трудећи се стално да певање буде тише; свакако је хтео да им песмом завара глад. Гостионичарка се извини друштву с неколико равнодушно изговорених речи; нико не учини приговор. Она потражи гостионичара, који је, међутим, наставши се пред тешком ситуацијом, већ одавно побегао. Онда полако оде у кухињу. Више и не погледа К., који се пожури у своју собу да нађе Фриду.

СЕДМА ГЛАВА

К. нађе горе учитеља. Собу је, срећом, било тешко познати, захваљујући Фридиној вредноћи. Била је добро проветрена, пећ добро заложена, под опран, кревет намештен, ствари слушкиња, то одвратно ђубре, ишчезле су заједно с њиховим сликама, сто, који вам је дотле, где год се окренули, просто парао очи својом даском огрезлом у прљавштини, био је покривен белим плетеним столњаком. Сада би се могли већ и гости примати ; није много сметало ни то што је оно мало његовог рубља, које је Фрида очигледно раније опрала, висило поред пећи да би се осушило. Учитељ и Фрида седели су за столом и подигоше се кад К. уђе. Фрида поздрави К. једним пољупцем, учитељ се мало поклони. Расејан и још узрујан разговором с гостионичарком, К. поче да се извињава што још није стигао да посети учитеља ; изгледало је као да он сматра да је учитељ, нестрпљив због његовог недоласка, сам дошао у посету. Учитељ, опет, као да се на свој одмерен начин сам полако присећао да је једном између њега и К. уговорена нека врста посете. » Ви сте дакле, господине

земљомере, онај странац с којим сам пре неколико дана разговарао на Црквеном тргу ? « — » Да », рече К. кратко ; оно што је подносио онда у својој осамљености, није морао да трпи овде у својој соби. Он се обрати Фриди и посаветова се с њом о једној важној посети коју мора одмах да учини и због које би требало да буде што боље обучен. Не испитујући даље К., Фрида позва помоћнике, који су још били заузети испитивањем новог столњака, и нареди им да доле у дворишту добро очисте одело и ципеле К., које овај одмах поче да скида. Она са своје стране скиде једну кошуљу с конопца и сиђе у кухињу да је изгладача.

К. је сад био сам са учитељем, који је опет мирно седео за столом ; он га пусти да чека још мало, скиде кошуљу и поче да се пере над умиваоником. Тек сада њему окренут леђима, упита учитеља за разлог његовог доласка. » Долазим по налогу господина општинског деловође », рече овај. К. изјави спремност да саслуша налог. Међутим, пошто је због плускања водом било тешко разумети његове речи, учитељ би принуђен да приђе ближе и наслони се на зид поред К. За своје прање и своју ужурбаност К. се извини хитношћу претстојеће посете. Учитељ пређе преко тога и рече : » Ви сте били неучтивии према господину општинском деловођи, том старом заслужном, искуствима богатом и уваженом човеку «. — » Да сам био неучтив, то не знам », рече К. док се брисао, » али да сам мислио на друге ствари а не на учтиво понашање, то је тачно, јер је био у питању мој животни опстанак, који је доведен у опасност због срамотног службеног газдовања, чије појединости вама немам потребе да разлажем, јер ви сте и сами активан члан те администрације. Да ли се општински деловођа жалио на мене ? « — » Коме би се он имао жалити ? « упита учитељ. » А чак и кад би имао коме, да ли би се он икад жалио ? Ја сам само по његовом диктату саставио један мали записник и тако сам упознат са добротом господина деловође и начином на који сте одговарали «.

Док је К. тражио свој чешаљ, који Фрида мора да је реда ради негде склонила, он рече : » Како ? Записник ? Накнадно, у мојој отсућности, саставио је записник неко ко уопште није

присуствовао разговору ? То ми се допада. И чему записник ? Је ли то званичан поступак ? « — » Не «, рече учитељ, » поступак је полузваничан, и записник је полузваничан ; направљен је само зато што код нас у свему мора да влада строги ред. У сваком случају он постоји и не служи вама на част «. К. је најзад пронашао чешаљ, који је био склизнуо у кревет, и рече мирније: » Нека га нек постоји. Јесте ли зато дошли да ми то јавите? « » Не «, одговори учитељ. » Али ја нисам аутомат и морао сам да вам кажем своје мишљење. Напротив, налог који имам само је један доказ више доброте господина деловође ; подвлачим да је мени та доброта несхватљива и да налог испуњавам само по нужности свог положаја и из поштовања према господину деловођи «. К. је сада, умивен и очешљан, седео за столом, чекајући на своју кошуљу и одело; то што је учитељ имао да му каже занимало га је мало ; био је такође под утицајем рђавог мишљења које је гостионичарка имала о деловођи. » Ваљда је већ прошло подне ? « Упита се он, мислећи на пут који му предстоји, а онда се поправи и рече : » Хтели сте нешто да ми испоручите од деловође «. — » Па да «, рече учитељ, слежући раменима као да скида са себе сваку одговорност. » Господин општински деловођа се боји да ви не предузмете нешто непромишљено на своју руку, ако још дуго не падне одлука по вашем предмету. Што се мене тиче, ја не знам зашто се он због тога плаши ; моје је мишљење да је најбоље пустити вас да радите шта хоћете. Ми нисмо ваши анђели чувари и нисмо дужни да свуда за вама трчимо. Добро. Али господин деловођа је другог мишљења. Саму одлуку он не може да убрза, јер је то ствар грофовске управе. Међутим, он хоће да ствар реши у свом сопственом малом делокругу, да донесе привремено заиста широкогрудо решење, и само од вас зависи да ли ћете га примити : он вам привремено нуди место школског служитеља «. У првом тренутку К. готово и не обрати пажњу на то шта му је понуђено, али та чињеница да му се нешто нуди, учини му се да није без значаја. Она је указивала на то да је, по деловођином схватању, он у стању да почини у своју одбрану ствари од којих је требало заштитити се чак и по цену увлачења општине у извесне

трошкове. И како је цела ствар озбиљно схваћена ! Учитељ, који је овде већ неко време чекао, а претходно још и записник састављао, морао је, натеран од деловође, свакако трком овамо да дође. Кад учитељ виде да се К. ипак замислио, он настави : » Ја сам ставио своје приговоре. Указао сам на то да досад школски служитељ није био потребан; црквењакова жена распрема с времена на време, а све надгледа учитељица, госпођица Гиза. Ја имам довољно главобоље с децом, нећу још да имам на глави и школског служитеља. Господин деловођа је приметио да је у школи ипак прљаво. Ја сам, у атар истине, одговорио да није баш тако страшно. А питао сам још уз то, да ли ће бити боље кад за служитеља узмемо тог човека ? Сигурно не. На страну то што он нема ни појма о таквом послу, али школска зграда има само две учионице без нузпросторија. У једној од учионица, дакле, служитељ ће морати да станује, да спава, можда чак и да кува, што наравно неће допринети увећању чистоће. Међутим, господин деловођа је указао на то да је то место за вас спас у невољи и да ћете се ви свим силама трудити да добро вршите дужност ; даље је господин деловођа био мишљења да с вама добијамо уједно и радну снагу ваше жене и ваших помоћника, тако да не само школа већ и школски врт могу бити одржавани у узорном реду. Све сам ја то с лакоћом оповргао. Најзад, господин деловођа није више ништа могао да наведе у вашу корист, смејао се и рекао само да сте ви ипак земљомер и да ћете због тога нарочито лепо умети да правилно постављате леје у школском врту. Наравно, против пошалице не можете се борити разложима, и тако сам дошао с налогом к вама «. — » Стварате себи непотребне бриге, господине учитељу », рече К. » Не пада ми на памет да примим то место «. — » Врло добро », рече учитељ, » врло добро, одбијате без икаквог устручавања », — и он узе шешир, поклони се и изиђе.

Одмах затим у собу се попе Фрида, с изразом пометености на лицу, са неизглачаном кошуљом у руци, не одговарајући на питања ; да би је расположио, К. јој исприча о учитељу и његовој понуди ; чим то чу, она баци кошуљу и опет истрча. Убрзо се врати, али са учитељем, који је изгледао мрзовољан и уопште

није К. поздравио. Фрида замоли учитеља да се мало стрпи — очигледно је то већ неколико пута учинила док га је увела — и кроз једна споредна врата, за која К. уопште није знао, она одвуче К. на таван, и најзад му ту, сва задихана од узбуђења, исприча шта јој се десило. Гостионичарка, огорчена што се понизила да се пред К. исповеда и, што је још горе, да му чини уступке у погледу његовог састанка с Кламом, чиме ништа није постигла сем, како рече, што је добила његово хладно и поврх тога неискрено одбијање, решена је сада да К. више не трпи у својој кући ; ако има везе са замком, нека их брзо искористи, јер још данас, сад одмах, мора да напусти кућу, а она ће пристати да га врати само на изричан захтев власти и ако буде на то присиљена ; ипак она се нада да до тога неће доћи, јер она има везе са замком и умеће већ да их употреби. Уосталом, он је у гостионицу и доспео само нехатом гостионичара, а и иначе није у некој нужди, јер се колико јутрос хвалисао да му једно преноћиште стоји спремно на располагању. Фрида, наравно, треба да остане ; ако би се и Фрида иселила са К., то би њу, гостионичарку, дубоко унесрећило ; већ на саму помисао о томе, она се тамо доле у кухињи плачући скљокала поред штедњака, сирота жена са болесним срцем ! Али како би друкчије и могла да поступи сада кад је, бар по њеном схватању, у питању светиња Кламове успомене ! Ето тако стоји ствар с гостионичарком. Фрида ће, истина, пратити К. где год он хоће, по снегу и леду, о томе, наравно, не треба даље трошити речи, али је ипак њихов заједнички положај врло тежак, и зато је она с великом радошћу поздравила деловођину понуду, па иако то не представља одговарајуће место за К., оно је ипак само привремено, то је нарочито наглашено, а добиће се тиме у времену и лако наћи друге могућности, чак и ако крајња одлука испадне неповољна. » У случају потребе «, узвикну Фрида на крају, загрливши К., » отићи ћемо одавде, шта нас задржава у селу ? Засад, међутим, зар не, најмилији мој, прихватићемо понуду. Ја сам вратила учитеља, ти ћеш само да му кажеш да прихватамо, ништа друго, и ми се пресељавамо у школу «.

» То није добро «, рече К., не мислећи то баш сасвим озбиљно, јер му је становање задавало мало бриге, а сем тога било му је овако без одела врло хладно овде на тавану, који је с две стране био без зида и прозора, због чега је хладан ваздух правио јаку промају. » Тек што си лепо удесила собу, а већ морамо да се селимо ! Нерадо, нерадо примам то место, мучно ми је већ и ово тренутно понижавање пред тим малим учитељем, а сада он још треба да ми буде и претпостављени. Кад бисмо могли само још мало да останемо овде, можда ће мој положај већ данас после подне да се измени. Кад би бар ти овде остала, могли бисмо да причекамо, а учитељу бисмо дали само један неодређен одговор. За мене ће се увек наћи преноћиште, ако се мора онда свакако код Бар — «. Фрида му руком запуши уста. » То не «, рече она уплашено. » Молим те, немој то више да поновиш. Иначе идем свуда с тобом. Ако хоћеш, остаћу сама овде, ма колико то било за мене жалосно. Ако хоћеш, одбићемо понуду, ма колико то по моме мишљењу било погрешно. Јер, види, ако ти нађеш другу прилику чак и данас по подне, онда ћемо ми, то је по себи разумљиво, одмах напустити место у школи, нико нас у томе неће спречити. А што се тиче понижавања пред учитељем, пусти ме да се ја бринем да их не буде, ја ћу с њим да говорим, ти ћеш да стојиш као да си нем, ни доцније неће бити друкчије, никад нећеш морати с њим да говориш, ако то нећеш, у ствари ја ћу бити његова потчињена, али чак ни ја нећу то бити, јер ја познајем његове слабости. Према томе, ништа не губимо ако место прихватимо, а много ако одбијемо ; у сваком случају, сем ако још данас нешто не постигнеш у замку, ти нећеш нигде, заиста нигде у селу наћи ни за самог себе преноћиште, хоћу да кажем преноћиште због којег се ја нећу морати да стидим као твоја будућа жена. А кад не добијеш преноћиште, нећеш ваљда од мене тражити да ја спавам овде у топлој соби, а да знам да ти напољу луташ по ноћи и мразу «. К., који се цело време, с рукама прекрштеним на грудима, лупао шакама по слабинама да би се малко угрејао, рече : » Онда ништа друго не преостаје него да примимо. Ходи «.

У соби, он се одмах пожури према пећи ; о учитељу није водио рачуна. Овај, седећи за столом, извуче сат и рече : » Већ је доцкан «. — » Али зато смо сада потпуно сагласни, господине учитељу «, рече Фрида, » ми примамо то место «. — » Добро «, рече учитељ, » али место је понуђено господину земљомеру. Он мора да се изјасни «. Фрида прискочи К. у помоћ. » Наравно «, рече она, » он прима место, зар не, К. ? « И тако је К. целу своју изјаву могао да сведе на једно » да «, које чак није било упућено учитељу, већ Фриди. » Онда «, рече учитељ, » остаје ми још само да вас упознам са вашим службеним дужностима, да бисмо се у том погледу једном за свагда разумели. Ви, господине земљомере, имате свакодневно да чистите и ложите обе учионице, да сами вршите мање оправке у згради, као и на школским и гимнастичким справама, да одржавате путање кроз врт очишћене од снега, да идете и доносите што је потребно за мене и за госпођицу учитељицу, и у топлија годишња доба да обављате све радове у врту. За све то имате право да станујете по својој вољи у једној од две учионице ; међутим, кад се настава не држи истовремено у обе учионице, а ви станујете баш у оној у којој се она држи, мораћете се, наравно, преместити у другу собу. Кувати у школи не смете, зато ћете се ви и ваши хранити овде у гостионици на рачун општине. Да се морате понашати како доличи достојанству школе и да нарочито деца, а посебно приликом наставе, не смеју никако бити сведоци неприличних призора у вашем домаћем животу, то само онако помињем, јер као образован човек морате и сами то да знате. У вези с тим додаћу још да ми тражимо да ви своје односе са госпођицом Фридом озаконите што је могуће пре. О свему томе и још неким ситницама биће састављен службени уговор који ћете морати да потпишете чим се уселите у школску зграду«. К. се чинило да све то није важно и као да њега не дира или га бар не обавезује; дражило га је једино разметање учитељево и он рече немарно : » Па да, то су уобичајене обавезе «. Да би мало загладили ову примедбу, Фрида се мало распита о плати. » Да ли ће плата бити додељена «, рече учитељ, » биће решавано тек после једномесечне пробне службе «. — » Али то је тежак услов за нас

«, рече Фрида. » Треба да се венчамо готово сасвим без пара и да ни из чега стварамо покућанство. Да ли бисте ипак могли, господине учитељу, да се једном претставком обратимо општини и да молимо за једну малу плату одмах ? Саветујете ли нам то ? « — » Не «, рече учитељ, који се стално обраћао К. » Једна таква претставка била би прихваћена само кад бих је ја препоручио, а ја то нећу учинити. » Уступање овог места претставља већ једну услугу вама, а са услугама се не сме претеривати, ако је човек свестан своје одговорности према заједници «. Али сад се ипак и К. умеша, готово против своје воље. » Што се, господине учитељу, тиче услуга «, рече он, » верујем да се варате. Можда сам пре ја тај који чиним услуге «. — » Не «, одговори учитељ с осмехом, јер је најзад присилио К. да говори. » Тачно сам о томе обавештен. Нама је школски служитељ исто тако мало потребан као, рецимо, земљомер. Школски служитељ или земљомер, то је за нас терет о врату. Мораћу још много да размишљам како да правдам издатак пред општином. Најбоље би било и најпре би одговарало истини, кад бих просто изишао са захтевом и уопште га не образлагао «. — » И ја то мислим «, рече К., » да морате да ме примите против своје воље. Мада вам то задаје тешке бриге, морате да ме примите. Ако је неко приморан да некога прими у службу, и овај други пристане да буде примљен, онда је он тај који чини услуге. « — » Чудна ствар «, рече учитељ, » шта би то нас приморавало да вас примимо ; једино што нас на то приморава, то је добро, предобро срце господина деловође. Ја већ видим да ћете се ви, господине земљомере, морати одрећи многих фантазија пре него што постанете употребљив школски служитељ. А то се тиче додељивања извесне плате, такве ваше примедбе, наравно, не иду томе у прилог. На жалост, такође примећујем да ће ми ваше понашање још много мука задавати; цело време расправљате се са мном — стално то гледам и не могу просто себи да верујем — у кошуљи и гаћама «. — » Да «, узвикну К. смејући се, и плесну рукама, » проклети помоћници ! Где ли су ? « Фрида потрча вратима ; учитељ који увиде да К. неће више с њим да говори, упита Фриду кад мисле да се преселе у школу. » Данас «, рече Фрида. » Онда ћу доћи сутра ујутру да све

прегледам «, рече учитељ, одмахну руком у знак поздрава, хтеде да прође кроз врата која је Фрида отворила, али се судари са служавкама, које су већ долазиле са својим стварима да се опет сместе у собу. Морао је, у пратњи Фриде, да се провлачи између њих, јер оне се никоме нису склањале с пута. » Ала се вама жури «, рече К. служавкама, којима је овога пута био врло задовољан, » ми смо још овде, а ви већ наваљујете «. Оне нису ништа одговарале, само су вртеле својим завежљајима из којих су провиривали њему већ добро познати прљави дроњци. » Изгледа да ви никад не перете своје ствари «, рече К., али не да их вређа, већ са извесном наклоношћу. Оне то приметише, истовремено отворише своја тврда уста, показаше своје лепе, као у животиња јаке зубе, и смејаху се без гласа. » Добро, дођите «, рече К., » сместите се, то је ваша соба «. Пошто су се оне још устручавале — њихова соба, изгледало ми је, била се одвише променила — К. узе једну за мишицу, да је уведе. Међутим, он је одмах пусти, тако су обе имале зачуђен поглед, који, по кратком узајамном договарању, нису више скидале са К. » Али сад сте доста буљиле у мене «, рече К., бранећи се од неког неугодног осећања, узео одело и чизме које Фрида, у пратњи бојажљивих помоћника, тек што беше донела, и обуче се. Увек му је било несхватљиво, и би му сад опет, стрпљење које је Фрида имала с помоћницима. Уместо да у дворишту чисте одело, она их је после дужег тражења нашла доле за ручком, са неочишћеним оделом згужваним на крилу, које је она морала да очисти ; и уопште се није препирала с њима — што прост свет чини тако радо — штавише у њиховом присуству причала је о њиховом великом јавашлуку као о каквој малој шали, и још уз то лупкала једног по образу, лагано, као да га мази. К. је намеравао да првом приликом говори о томе с њом. Али сада је било крајње време да се иде. » Помоћници остају овде да ти помогну при селидби«, рече К. Истина, они нису били за то ; онако сити и задовољни, радо би се мало прошетали. Тек кад Фрида рече : » Наравно, ви остајете овде «, они се помирише с тим. » Знаш ли куд идем ? « упита К. » Да «, одговори Фрида. » И ти ме, дакле, више не задржаваш ? « упита К. » Ти ћеш наићи на толике

сметње«, рече Фрида, » шта ту вреди моја реч «. На растанку она пољуби К., даде му, пошто није ручао, свежењић с хлебом и кобасицама, што је одоздо донела за њега, подсети га на то да се више не враћа овамо већ да дође право у школу и, са руком на његовом рамену, испрати га до пред кућна врата.

ОСМА ГЛАВА

К. би мило што је измакао мувању слушкиња и помоћника у топлој соби. А мало је и мрзло, снег беше чвршћи и ишло се лакше. Како је сад почело и да се смркава, то он убрза кораке.

У замку, чији су облици већ почели да се расплињују, владао је мир ; К. још никад није приметио тамо ни најмањи знак живота, можда и није било могуће приметити нешто из ове даљине, па ипак очи су тражиле, јер нису хтеле да трпе ту тишину. Кад би К. погледао замак, чинило му се понекад као да посматра неког који ту мирно седи и зури пред себе, али не као изгубљен у мислима и због тога одвојен од свега другог, већ слободно и безбрижно као да је сам и да га нико не посматра, па ипак је морао приметити да је посматран, али га то ни најмање није узнемиравало и заиста — није се знало да ли је то узрок или последица — погледи посматрача нису могли да се задржавају на њему, већ су клизили. Тај утисак био је данас још јачи због раног мрака ; што је дуже гледао, све је мање разазнавао и све је дубље и дубље тонуо у сумрак.

Баш кад је К. стигао у још неосветљени Господски конак отвори се прозор на првом спрату и један млад, дебео, избријан господин у кожуху наже се кроз прозор и остаде тако. На поздрав К.-ов он не одговори ни најовлашним климањем главе.

Ни у ходнику ни у крчми К. не нађе никог: задах устајалог пива осећао се још јаче него прошли пут ; тако што се заиста није дешавало у гостионици Код моста. К. одмах приђе вратима кроз која је прошли пут посматрао Клама, притисну кваку, али врата су била закључана. Онда покуша да опипа рупу за вирење,

али она је канда била тако добро запушена да се на овај начин није могла пронаћи, и он зато упали жижицу. Тада га трже један крик. У углу између врата и келнераја близу пећи седела је згурена једна млада девојка, и једва отвореним поспаним очима буљила у њега осветљеног пламсањем жижице. То је, очигледно, била Фридина наследница. Она се брзо прибра, упали електричну светлост, израз њеног лица био је љутит, а онда она познаде К. »Ах, господин земљомер«, рече осмехујући се, пружи му руку и претстави се : » Ја сам Пепи «. Она је била мала, црвена, здрава, њена бујна црвенкастоплава коса била је уплетена у велику кику, с коврчастим праменовима око лица ; имала је једну не много прикладну и без набора хаљину од светлосиве материје, која је на доњем крају детињасто-наивно била привезана пантљиком, тако да ју је спутавала. Распита се о Фриди и да ли се она неће скоро вратити. То је било питање које се готово граничило с пакошћу. » Ја сам «, рече она затим, » брзо дозвана овамо чим је Фрида отишла, јер овде не може да буде употребљен било ко; досад сам била собарица, али замена коју сам направила није добра. Много је овде посла увече и ноћу, то много замара, једва ћу моћи да издржим, не чуди ме што је Фрида напустила овај посао«.

.— » Фрида је овде била врло задовољна «, рече К., да би Пепи најзад скренуо пажњу на разлику која постоји између ње и Фриде, а о којој она не води рачуна. » Немојте јој веровати «, рече Пепи, » Фрида је у стању да се савлађује као мало ко. Што неће да призна, она то не признаје, а притом се и не примећује да има нешто што би требало да призна. Ја неколико година служим овде заједно с њом, увек смо спавале у истом кревету, али присне пријатељице ми нисмо, и свакако да данас она већ и не мисли више на мене. Њена једина пријатељица је можда само стара гостионичарка из гостионице Код моста, а и то је карактеристично«. — » Фрида је моја вереница «, рече К. и потражи узгред рупу за вирење на вратима. » Знам «, рече Пепи, » због тога вам ја и причам. Иначе то за вас не би било важно «. — » Разумем «, рече К., » и ви хоћете да кажете да могу да се поносим што сам придобио једну тако затворену девојку «. — »

Да «, одговори му она смејући се задовољно, као да га је придобила за неки тајни споразум у погледу Фриде.

Међутим, то уопште нису биле њене речи које су К. занимале и помало одвраћале од тражења, већ њена појава и њено присуство на овом месту. Истина, она је била много млађа од Фриде, готово још дете, и њена одећа деловала је смешно, вероватно се била обукла тако у складу са схватањем које је имала о претераној важности крчмарице. Али у извесном погледу она је била у праву што је имала такво схватање, јер ово место, за које није била дорасла, додељено јој је изненада, без њене заслуге и свакако само привремено, јер јој није била поверена чак ни кожна торбица коју је Фрида увек носила о појасу. И њено тобожње незадовољство тим местом није било ништа друго до разметање. Па ипак, упркос њене детињасте брљивости, можда је и она имала везе са замком. Она је, ако не лаже, била собарица и, не знајући шта то значи, проводила је овде дане спавајући, али један загрљај овог малог, дебелог, мало погуреног тела, не би истина могао да јој отргне то што има, али би могао њега мало да раздрма и ободри за тежак пут. Онда ваљда ни с Фридом није било друкчије ? Па ипак, било је друкчије. Треба се само сетити Фридиног погледа, да би се то разумело. Никад не би К. дирнуо Пепи. Међутим, сада, морао је за тренутак да покрије очи, тако ју је пожудно гледао.

» Не мора да гори «, рече Пепи и угаси електрику, » ја сам је запалила само зато што сте ме много уплашили. Шта сте хтели овде ? Да није Фрида нешто заборавила ? «

» Да «, рече К., » овде, у овој соби поред нас, један столњак, један бели, плетени «. — » Да, њен столњак « рече Пепи, » сећам се, леп рад, ја сам јој при томе помагала, али не бих рекла да је у овој соби «. — » Фрида мисли да је ту. Ко ту станује ? « упита К. » Нико «, одговори Пепи. » То је соба за пријем, ту господа једу и пију, то јест соба је за то одређена, али они махом остају у својим собама горе «. — » Кад бих знао «, рече К., » да ту никог нема, ја бих радо ушао и потражио чаршав. Али није сигурно ; на пример, Клам има обичај да тамо седи «. — » Клам тамо сада

сигурно није «, рече Пепи, » он сад одмах иде, његове саонице већ га чекају у дворишту «.

Одмах, без иједне речи објашњења. К. напусти крчму, и у ходнику, уместо да пође излазу, он се окрете према унутрашњости зграде и у неколико корачаја био је већ у дворишту. Како је овде било мирно и лепо ! Једно четвртасто двориште, ограђено с три стране зградом, а према улици — једној споредној улици коју К. није познавао — високим белим зидом, са великом и тешком капијом која је сад била отворена. Одавде, из дворишта, кућа је изгледала виша него спреда, бар је први спрат био потпуно изграђен и изгледао је већи, јер је био ограђен једном дрвеном терасом, која је имала само један мали отвор и била у висини човечје главе. Косо од К., још у средњем делу, али већ мало у прикрајку, тамо где је почињало супротно крило зграде, налазио се један улаз у кућу, отворен, без врата. Ту испред улаза стајале су једне саонице, тамне, затворене, са два запрегнута коња. Никог није било сем кочијаша, кога је К. из даљине више наслућивао него видео.

С рукама у џеповима, обазриво се осврћући, идући поред зида, К. обиђе две стране дворишта док не дође до саоница. Кочијаш, један од оних сељака који су недавно били у крчми, сав умотан у своју бунду, посматрао га је тупо, отприлике као што се посматра мачка кад се шуња. Он остаде потпуно незаинтересован и онда кад К. већ стиже до њега и поздрави га, иако се чак и коњи мало узнемирише због појаве човека из мрака. То је К. само обрадовало. Наслоњен о зид, он размота јело, са захвалношћу се сети Фриде, која га је тако добро снабдела, и управи поглед у унутрашњост куће. Надоле су водиле једне степенице, с правоугаоним кривинама, и оне су се доле укрштале с једним ниским али привидно дубоким ходником. Све је било чисто, бело окречено и постављено како треба.

Чекање потраја дуже него што је К. мислио. Већ је одавно био готов с јелом, хладноћа је бивала све већа, сумрак се претворио у потпуни мрак, Клам се још није појављивао. » То може још дуго да потраје «, чу се изненада један опори глас,

тако близу да се К. трже. То је био кочијаш који се теглио и гласно зевао, као да се тек пробудио. » Шта то може дуго да потраје ? « упита К., не баш незахвалан због сметања, јер дуготрајна тишина и напрегнутост већ беху постали мучни. » Пре него што ви одете «, рече кочијаш. К. га није разумео, али даље није питао, у уверењу да ће на тај начин најпре набуситог кочијаша навести на разговор.

И заиста, кочијаш упита после кратке станке: » Хоћете ли коњака ? « — » Да «, одговори К. без предомишљања, сувише примамљен понудом, јер се мрзнуо. » Онда отворите саонице «, рече кочијаш, » у торби на боку има неколико боца, узмите једну, пијте, а онда је додајте мени. Због бунде мени је тешко да силазим «. К. се то претурање није свиђало, али пошто се већ упустио у разговор с кочијашем он послуша чак и ако је постојала опасност да га можда Клам изненада затекне код саоница. Он отвори широка врата и могао је одмах да извуче боцу из торбе која се налазила на унутрашњој страни врата али, кад су врата већ била отворена, нешто га је толико вукло да уђе у саонице, да томе није могао да се одупре — хтео је само за тренутак да поседи у њима. И он се увуче. У саоницама је било необично топло, и остаде топло упркос отвореним вратима која се К. није усудио да затвори. Уопште се није примећивало да се седи на дрвеној клупи, толико је био уваљен у ћебад, јастуке и бунде; могло се на све стране окретати и опружати, увек се тонуло у меко и топло. С опруженим рукама, и главом подупртом јастуцима, К. је из саоница гледао у мрачну кућу. Зашто траје тако дуго док Клам сиђе ? Као ошамућен топлотом после дугог стајања у снегу, К. зажели да Клам најзад дође. Мисао да је боље да га Клам не види у садашњем положају јављала му се у свести само нејасно, као нека споредна сметња. Да на то заборави, потстицало га је и држање кочијаша, који је ипак морао да зна да се он налази у саоницама и ту га оставља, не тражећи чак ни коњак. То је било врло лепо од њега, али К. је хтео да га послужи. С муком, не мењајући свој положај, К. се маши за торбу на боку, али не за ону на отвореним вратима, која је била далеко, већ ову иза себе, на затвореним вратима, јер

најзад било је свеједно, и у њој су биле боце. Он извуче једну, отпуши и помириша. Морао је нехотице да се насмеши, јер мирис је био тако слadak и тако угодан као да од неког који вам је врло драг чујете похвалу и лепе речи, иако не знате због чега, па чак и не желите то да знате, већ сте срећни што сте свесни да је то он који тако говори. » Да ли је то коњак ? « упита се К. у сумњи и окуси из радозналости То је, зачудо, ипак био коњак, пекао је и загревао. Али како се мењао при пијењу : од нечег што је искључиво одавало угодне мирисе постајало је једно кочијашки просто пиће.

» Да ли је могуће ? « упита К. прекорно самога себе и натегну боцу још једном.

Наједанпут — К. је још узимао један велики гутљај — постаде светло, електрична светлост горела је унутра на степеницама, у ходнику, у предворју и напољу над улазом. Чуло се како низа степенице силазе кораци, боца испале К. из руке и коњак се разли по једној бунди. Он искочи из саоница и само што је још стигао да залупи врата, што изазва заглашан тресак, кад из куће изиђе један господин. Једино што је изгледало утешно било је то што тај господин није био Клам, или је баш то била за жаљење ? То је био господин кога је К. већ видео на прозору првога спрата. Један млад господин, ухрањен, добра изгледа, бео и румен, али врло озбиљан. И К. њега погледа мрачно, али више због себе него због њега. Зашто није послао помоћнике ; понашати се тако као што је он учинио, умели би и они. Господин испред њега још је ћутао, као да за речи није имао довољно даха у својим прешироким грудима. » То је страшно «, рече он најзад и подиже мало свој шешир с чела. Како ? Господин вероватно још ништа није знао о томе да се К. налазио у саоницама, а ипак је већ нашао нешто што је страшно ? Изгледа да је било већ то што је К. и у двориште доспео ? » Како сте дошли овамо ? « упита господин, већ нешто тише, одахнувши мало, као неко ко се повинује пред оним што се не може изменити. Каква питања ! Какви одговори ! Треба ли К. сам, изрично да потврди господину да је узалудан цео његов пут који је био почео с толиким надама ? Уместо да одговара, К. се

окрете саоницама, отвори их и извади своју капу коју је у њима заборавио. Он с nelaгодношћу примети како коњак капље на папучу саоница.

Онда се опет окрете господину, није се више устручавао да му покаже да је био у саоницама, али то и није било најгоре. Истина, ако буде упитан, али само у том случају, он неће прећутати да га је сам кочијаш подстакао да бар врата отвори. Најгоре у ствари било је то што га је тај господин изненадио, што није било довољно времена да се од њега сакрије и неометан чека Клама, или што није имао довољно присутности духа да остане у саоницама, затвори врата и тамо на бундама чека Клама, и да остане тамо бар док је овај господин у близини. Наравно, он није могао знати да није то можда сам Клам који долази, у коме би случају, наравно, много боље било дочекати га ван саоница. Да, овде је имало много шта да се промисли, али сад више не, јер је било доцкан.

» Ходите са мнош «, рече господин, истина не баш заповеднички, али заповест није лежала у речима већ у једном кратком намерно равнодушном махању руком којим су речи биле пропраћене. » Чекам овде неког «, рече К., не више зато што се надао неком успеху, већ принципа ради. » Ходите «, понови господин сасвим спокојно, као да је хтео да покаже да никад у то није ни сумњао да К. неког чека. » Али пропустићу онда оног кога чекам «, рече К. слежући раменима. Поред свега што се догодило, он је имао осећање да је то што је досад постигао ипак нека добит, коју он, истина, засада само привидно држи, али које ипак не мора да се одриче на било какво наређење. » Ви ћете га промашити у сваком случају, чекали или не чекали «, рече господин, истина грубо изражавајући своју мисао, али упадљиво попустљив према мислима којима се бавио К. » Онда је боље да га пропустим чекајући «, рече К. пркосно, да би показао да га празне речи овог младог господина свакако неће одатле отерати. На то господин, са изразом замишљености на забаченом лицу, затвори очи за тренутак, као да хоће да дође к себи од неразумности коју К. показује, облизну врхом језика

усне на мало отвореним устима, и рече кочијашу : » Испрегните коње «.

Кочијаш, одан господину, али с једним љутитим косим погледом на К., морао је ипак у бунди да сиђе, и поче врло се устручавајући — као да очекује, истина не супротну наредбу од господина, али промену расположења код К. — натрашке да одводи коње и саонице према крилу зграде у којем се иза једне велике капије очигледно налазила штала са шупом за кола. К. се нађе сам ; с једне стране удаљавале су се саонице, а с друге, путем којим је К. дошао, одлазио је млади господин, истина обојица врло полако, као да су хтели да му покажу да је још у његовој моћи да их задржи.

Можда је он ту моћ и имао, али она не би могла ништа да му користи ; вратити саонице значи отерати самога себе. И тако он остаде сам на мегдану, али то је била победа која није причињавала радост, наизменично је гледао за господином и кочијашем. Господин беше већ стигао до врата кроз која је К. малопре ушао у двориште. Он се још једном осврте и К. се учини као да је завртео главом због толике тврдоглавости, а онда се окрете једним одлучним, кратким, непоколебљивим покретом и уђе у трем, у којем се одмах изгуби. Кочијаш остаде дуже у дворишту; имао је много посла са саоницама, морао је да отвара тешка врата на штали, да натрашке угура саонице на њихово место, да испрегне коње, одведе их за њихова јасла,

— а све је радио озбиљно, потпуно у себе и повучен, без икакве наде на скору вожњу. Ово тегобно обављање посла, без иједног попречног погледа на К., учинио се овоме много тежи прекор него господиново понашање. А онда, пошто је завршио посао у штали, кочијаш пређе преко дворишта својим спорим ходом, клатећи се, затвори велику капију, и врати се, чинећи све то полако и прописно, обраћајући пажњу једино на свој сопствени траг у снегу. Онда се закључа у шталу, а затим угаси и све електричне светиљке — коме још да светле ? — тако да је само отвор на дрвеној тераси остао осветљен и помало задржавао лутајући поглед. Тада се К. учини као да су прекинуте све везе с њим и да је он сада заиста слободнији него икад, и да на овом месту може остати колико хоће, и да је ту слободу изборио себи као што би мало ко други могао, и да га нико не сме ни пипнути ни отерати, чак ни ословити, али — и то уверење било је бар исто толико јако — да истовремено нема ничег бесмисленијег, ништа очајнијег него та слобода, то чекање, та неприкосновеност.

ДЕВЕТА ГЛАВА

И он се прибра и уђе у кућу, овог пута не поред зида, већ средином, кроз снег, сrete у трему гостионичара, који га немо поздрави и показа руком на крчму ; он пође тамо куда му би показано, јер му је било хладно, а хтео је и да види људе, али осети велико разочарење кад за једним сточићем, који је свакако изузетно био ту стављен, јер се обично седело само на бурадима, спази младог господина како седи, док је пред њим стајала — призор нимало пријатан за К. — гостионичарка из гостионице Код моста. Пепи, поносна, забачене главе, увек с истим осмехом, непобитно свесна своје важности, тресући киком при сваком покрету, трчкарала је тамо-амо, донела пиво, а затим мастило и перо, јер је господин раширио пред себе акта, сравњивао податке, које је налазио час у неком акту пред собом а час у неком на сасвим другом крају стола, и сада је хтео да пише. Гостионичарка, онако стојећи, с висине је посматрала мирно и

господина и хартије, мало напућених уста, као да се одмара и као да је већ рекла све што треба и све било добро примљено. » Господин земљомер, најзад «, рече господин кад К. уђе, бацивши један кратак поглед на њега, а онда се опет задуби у своје хартије. И гостионичарка га премери једним равнодушним погледом, нимало изненађена. Пепи, опет, као да примети К. тек кад је пришао столу за служење пића и поручио коњак.

К. се ту наслони и притисну руком очи, не водећи рачуна ни о чему. Онда сркну коњак и одгурну га, јер је био лош. » Пију га сва господа «, рече Пепи кратко, изручи остатак, опра чашицу и стави је на полицу. » Господа имају и бољи «, рече К. » Можда «, узврати Пепи, » али ја не «. Тиме је била с њим готова и опет се ставила на располагање господину, коме није била потребна и око кога се вртела, покушавајући с пуно уважаења да преко његових рамена баци поглед на хартије. То је била само пуста радозналост и разметање, што гостионичарка осуди набирањем обрва.

Наједном, гостионичарка начуљи уши и загледа се у празнину, сва предана ослушкивању. К. се осврте, он није чуо ништа нарочито, ни остали као да нису ништа чули, али гостионичарка, крупним корацима и на прстима, притрча задњим вратима која воде у двориште и провири кроз кључаоницу, а онда се окрете другима, раширених очију и зажарена лица, и позва их прстом ; и онда су вирили наизменично, истина гостионичарка најдуже, али је и Пепи стално долазила на ред, док је господин био сразмерно најравнодушнији. Пепи и господин убрзо се вратише, а гостионичарка је и даље с напетом пажњом вирила, дубоко погнута, готово клечећи ; имао се скоро утисак као да сада још само преклиње кључаоницу да је пропусти, јер већ одавно ништа више није имало да се види. А кад се она ипак подиже, превуче руке преко лица, уреди косу, дубоко одахну, као приморана да поново навикава очи на собу и на људе, што она нерадо чини, К. је упита, не да би добио потврду нечег што је знао, већ да би предухитрио један напад којег се унапред плашио, толико сада беше постао осетљив ; » Дакле, Клам се већ одвезао ? «

Гостионичарка прође немо поред њега, али господин рече, седећи за својим сточићем : » Да, наравно. Пошто сте ви напустили своје стражарско место, могао је Клам да се одвезе. Али је за дивно чудо како је господин осетљив. Јесте ли приметили, газдарице, како се Клам узнемирено освртао око себе ? « Гостионичарка, изгледа, није то опазила, али господин настави: »Срећом, ништа се више није примећивало, кочијаш је изравнао чак и трагове стопа у снегу «. — » Газдарица није ништа приметила «, рече К., али не у некој нади, већ само увређен господиновим тврђењем које је звучало као дефинитивно и необорљиво. » Можда баш тада нисам била код кључаонице «, рече гостионичарка, пре свега да би господина узела у заштиту, а онда хтеде да се одужи Кламу, и додаде : »Уосталом, ја не верујем у неку велику осетљивост Кламову. Ми се, истина, плашимо за њега, трудимо се да га заштитимо, и при том претпостављамо да је Клам у крајњој мери осетљив. То је добро тако, а свакако је то и Кламова воља. Међутим, ми не знамо како се он држи у стварности. Свакако, ако Клам неће да говори с неким, онда он никад с њим неће говорити, ма колико се тај неко трудио и неподношљиво наметао, али та чињеница да Клам никад с њим неће говорити, да га никад неће пред очи пустити, већ је сама довољна — зашто онда не би био у стању да у стварности поднесе нечији поглед ? У сваком случају, то се не може доказати, јер никад неће ни бити извршен такав оглед «. Господин живахно потврди главом. » У основи, наравно, то је и моје мишљење «, рече он, » само сам се мало друкчије изразио, а то зато да би господину земљомеру било јасније. Међутим, тачно је да се Клам, кад је изишао из куће, више пута осврнуо «. — » Можда је мене тражио «, рече К. » Можда «, рече господин, » то ми није пало на памет «. Сви се насмејаше, најгласније Пепи, која од свега једва да је нешто разумела.

»Пошто смо се сад тако лепо искупили «, рече затим господин, » лепо ћу вас замолити, господине земљомере, да ми допуните моја акта с неколико података « — » Овде се много пише «, примети К., гледајући издалека на акта. » Да, рђава навика «, рече господин и опет се засмеја, » али можда ви још и

не знате ко сам ја. Ја сам Момус, Кламов сеоски секретар «. После ових речи у соби се сви уозбиљише. Мада су, наравно, гостионичарка и Пепи познавале господина, и оне су обе биле као погођене изговарањем имена и достојанства. Чак и сам господин, као да је казао нешто што је и за њега сувише и као да у најмању руку хоће да избегне све накнадне почести које садрже његове сопствене речи, задуби се у акта и поче да пише, тако да се у соби чуло само његово перо. » Шта је то : сеоски секретар ? « упита К. после кратког ћутања. Место Момуса који, пошто се представио, није више сматрао за умесно да лично даје таква објашњења, одговори гостионичарка : » Господин Момус је Кламов секретар као и сви други Кламови секретари, али његово службено седиште и, ако се не варам, његова службена делатност « — Момус, пишући и даље, само заврте живо главом и гостионичарка се исправи — » дакле, село је само његово службено седиште, али његова службена надлежност није ограничена само на село. Господин Момус обавља за Клама писмене радове који се у селу покажу потребни и прима, као први, све оне из села који хоће Кламу «. Пошто је К., још недовољно дирнут тим стварима, и даље равнодушно гледао гостионичарку, она додаде мало неодлучно : » То је уређено тако да сва господа имају своје сеоске секретаре «. Момус, који је слушао много пажљивије него К., допуни гостионичарку : » Сеоски секретари махом служе само једног шефа, али ја двојицу, Клама и Валабена «. — » Да «, рече гостионичар, присећајући се такође са своје стране, » господин Момус служи два шефа, Клама и Валабена, дакле двоструки је сеоски секретар «. — » Двоструки, штавише «, рече К., и Момусу, који га је сад, готово нагнут преко стола, гледао право у очи, климну главом, као што се то чини детету које је баш тог тренутка било похваљено. Ако је у томе било извесног презира, онда тај презир или није био примећен или је био нарочито тражен. Баш пред К., који није био довољно достојан чак ни да га Клам случајно погледа, истицане су у свим појединостима заслуге човека из најближе Кламове околине, с очевидном намером да се он натера на признање и похвале. Па ипак, К. није имао смисла за то. Он, који

се свим снагама трудио да ухвати један Кламов поглед, није, на пример, високо ценио положај једног Момуса, који је смео да живи пред самим очима Кламовим ; и дивљење и завист били су далеко од њега, јер оно за чим је он тежио није била Кламова близина само по себи, већ то да он, К., он и нико други, може да приђе Кламу са својим жељама, својим и ничијим другим, и да му приђе, не да би код њега остао, већ да поред њега прође даље, у замак.

И он погледа на свој сат и рече : » А сад морам да идем кући «. Однос се одмах измени у корист Момуса. » Да, свакако «, рече овај, » дужности школског служитеља зову. Али ипак морате ми посветити који тренутак. Само неколико кратких питања «. — » Нисам расположен за то «, рече К. и хтеде да пође вратима. Момус лупи о сто једним актом и подиже се : » У име Клама, ја вам налажем да одговорите на моја питања «. — » У име Клама ! « понови К. » Зар њега занимају моје ствари ? « » О томе «, рече Момус, » ја не могу да судим, а ви уосталом још много мање, и зато препустимо обојица то мирне душе њему. Али у својству које имам од Клама, ја вам налажем да останете и одговарате на моја питања «. — » Господине земљомере «, умеша се гостионичарка, » ја не мислим да вас и даље саветујем, ви сте на нечувен начин одбацили све моје досадашње савете, најдобронамерније који постоје, и ја сам дошла господину секретару — ја немам шта да кријем — само да бих по дужности упозорила надлежне на ваше понашање и ваше намере, и да бих се за сва времена сачувала да ви случајно опет не будете упућени мени на становање ; тако стоје ствари међу нама и ту заиста нема више шта да се мења, и зато, ако износим своје мишљење, то није зато да вама помогнем, већ да господину секретару мало олакшам тежак задатак који се састоји у томе што има посла с таквим човеком као што сте ви. Међутим, баш због моје потпуне отворености — с вама се друкчије не може говорити већ само отворено, а и то чиним против воље — ви бисте могли, кад бисте хтели, да из мојих речи извучете користи и за себе. У овом случају, дакле, упозоравам вас да једини пут до Клама, који за вас постоји, води овуда, кроз записник господина секретара. Али

нећу да претерујем, можда тај пут не води чак до Клама, можда престаје далеко од њега, о томе одлучује господин секретар по свом нахођењу. И ви се одричете тог једног пута, ни због чега другог већ само из пркоса ? « — » Газдарице «, рече К., » нити је то једини пут до Клама, нити он вреди више него други. А ви, господине секретаре, одлучујете да ли ће смети то што ћу овде ја рећи да доспе до Клама или не ? « — » Свакако «, одговори Момус и оборених очију поносно погледа лево и десно, где ништа није било за гледање, » зашто бих иначе био секретар ? « — » Дакле, видите, газдарице, није ми потребан пут до Клама, већ прво до господина секретара «. — » Тај пут сам хтела да вам отворим «, рече гостионичарка, » зар вам нисам јутрос понудила да вашу молбу спроведем Кламу ? То би се обавило преко господина секретара. Ви сте то одбили, па ипак ништа вам друго не остаје, сем овај пут. Истина, изглед на успех су још мањи после ваших данашњих испада и после покушаног препада на Клама. Али ова последња мајушна нада, која све више ишчезава, која уствари уопште не постоји, то је ипак ваша једина нада «. — » Откуд то, газдарице, да сте ви првобитно толико настојали да ме одвратите од тога да допрем до Клама, а сада опет тако озбиљно узимате моју молбу и сматрате ме, изгледа, у извесној мери изгубљеним због неуспеха мојих планова ? Ако сте ми једном са свом искреношћу саветовали да не наваљујем Кламу, како је онда могуће да ме сад, наизглед са подједнаком искреношћу, управо гурате напред путем који води Кламу, иако, претпоставимо, он не води баш до њега ? « — » Зар вас ја гурам напред ? « упита гостионичарка. » Значи ли то да вас гурам напред, кад вам кажем да су ваши покушаји безнадежни ? То би заиста била дрскост преко сваке мере, кад бисте ви хтели на такав начин да одговорност пребаците са себе на мене. Да вам можда присуство господина секретара не отвара вољу за то ? Не, господине земљомере, ни на шта вас ја не подстичем. Једно само морам да признам : мало сам вас преценила кад сам вас први пут видела. Заплашила ме је ваша брза победа над Фридом, нисам знала шта сте још све у стању да учините, хтела сам да спречим даљу несрећу, и веровала сам да ћу то најбоље постићи ако вас

поколебам молбама и претњама. У међувремену научила сам да мирније о свему мислим. Радите ви шта хоћете. Ваша дела ће можда напољу, у снегу по дворишту, оставити дубоке отиске, али ништа више «. » Противречност није сасвим објашњена, рекао бих «, рече К., » па ипак сам задовољан што сам скренуо пажњу на њу. А сада бих вас молио, господине секретаре, да ми кажете да ли је исправно мишљење гостионичарке да ће записник, који бисте хтели са мном да саставите, заиста учинити да смем да се појавим пред Кламом. Ако је то случај, ја сам одмах готов на све што се тога тиче «. — » Не «, рече Момус, » не постоји таква узрочна веза. Потребно је само толико да Кламов сеоски архив добије тачан приказ данашњег поподнева. Приказ је већ готов, треба још сам да буду попуњене две или три празнине, реда ради. Другу сврху записник нема и не може имати «. К.погледа гостионичарку ћутећи. » Зашто ме тако гледате ? « упита гостионичарка. » Да ли вам ја нисам нешто друго рекла ? Такав је он увек, господине секретаре, увек је такав. Прво изопачи обавештења која му дате, а онда тврди да је добио изопачена обавештења. Увек сам му говорила, данас као и досад, да нема ни најмање изгледа да га Клам прими ; дакле, ако сад нема никаквих изгледа, не може их имати ни после овог записника. Има ли што јасније од тога ? Даље сам рекла да је овај записник једина стварна званична веза коју он може имати с Кламом ; и то није ништа мање јасно и несумњиво. Ако он мени ипак не верује и непрекидно се нада — не знам зашто и на основу чега — да ће моћи да допре до Клама, онда му у томе, ако останемо при његовој логици, може помоћи само једина стварна званична веза коју он има с Кламом, то јест овај записник. Само то сам рекла, и ко тврди нешто друго, изврће злонамерно речи «. — » Ако је тако «, рече К., » онда вас молим за извињење, јер сам вас рђаво разумео ; наиме, мени се чинило — погрешно, као што се сад показало — слушајући ваше раније речи, да за мене ипак постоји нека макар и најмања нада «. — » Наравно «, рече гостионичар, » то је бар моје мишљење. Али опет изврћете моје речи, само сад у обратном смислу. Таква нада постоји за вас по моме мишљењу, и она се заснива само на овом записнику. Али с тим не стоји тако

да ви просто можете да навалите на господина секретара питањем: Да ли смем отићи Кламу ако одговорим на питања ? Кад то пита дете, њему се смеју, али кад то чини одрастао човек, онда је то увреда власти, што је господин секретар само финоћом свог одговора милостиво прикрио. Међутим, нада на коју ја мислим састоји се у томе што ви кроз овај записник добијате с Кламом неку врсту везе, или бар то може бити нека врста везе. Зар то није довољна нада ? Кад би вас питали за заслуге које вас чине достојним поклона једне такве наде, да ли бисте ишта могли изнети ? Истина, нешто конкретније о овој нади не може се рећи, а нарочито господин секретар у свом званичном својству никад о томе неће моћи да учини ни најмањи наговештај. За њега је то, као што је рекао, само приказ данашњег поподнева, реда ради. Он вам ништа више неће рећи, па чак и ако га сад одмах питате у вези са овим мојим речима «. — » Да ли ће, господине секретаре, Клам читати овај записник ? « упита К. » Не «, одговори овај, » а и зашто би ? Клам не може да чита све записнике, штавише, он не чита ниједан. Бежите с тим својим записницима ! има он обичај да каже «. — » Господине земљомере «, пожали се гостионичарка, » ви ме замарате таквим питањима. Да ли је уопште потребно или шта више пожељно да Клам чита овакав записник и дословно се упознаје с ништавностима вашег живота ? Зар не би било боље кад бисте понизно молили да се записник сакрије од Клама ; бесмислена молба, уосталом, као и раније молбе — јер ко може нешто да сакрије од Клама ? — али која би имала симпатичнији карактер. И да ли је то потребно у интересу тога што ви називате својом надом ? Зар нисте сами изјавили да бисте били задовољни кад бисте имали прилику да Кламу говорите, па макар вас он и не гледао и не слушао то што му говорите ? А зар оним записником не постижете бар то, ако не и много више ! « — » Много више ? « упита К., » на који начин ? « — » Кад не бисте само увек тражили да вам се све одмах пружи удробљено, као мало дете ! « узвикну гостионичарка. » Ко може дати одговор на таква питања ? Записник долази у Кламову сеоску архиву, то сте већ чули, ништа више одређено не може се о томе

рећи. Али да ли вам је већ јасна сва важност записника господина секретара, сеоске архиве ? Знате ли шта то значи кад вас господин секретар саслушава ? Можда, чак је и вероватно, да ни он сам то не зна. Он седи овде мирно и врши своју дужност реда ради, као што је рекао. Али имајте у виду да га је Клам поставио да он ради у Кламово име, да то што уради, иако никад не доспе до Клама, већ унапред има Кламово одобрење ? Не мислим ни најмање да на овако простачки начин ласкам господину секретару, он би сам био томе врло противан, али ја не говорим о његовој личности као таквој, већ о томе шта је он кад има Кламово одобрење, као ово сад : он је онда само оруђе на коме лежи Кламова рука, и тешко сваком ко му се не повинује «.

Гостионичаркине претње нису плашиле К., наде којима је покушавала да га ухвати замарале су га. Клам је био далеко. Гостионичарка је једном упоредила Клама с орлом и то је онда њему изгледало смешно, али сад више не. Мислио је на Клама, који је увек удаљен, на његов неосвојиви стан, на његово ћутање, прекидано ваљда само узвицима које К. још никад није чуо, на његов продорни поглед који може да значи све и да не обавезује ни на шта, на његове, из дубине у којој се К. налазио само на тренутак видљиве, нераскидљиве кругове које је тамо горе повлачио по неким несхватљивим законима ; све је то било заједничко и Кламу и орлу. Наравно, све то није имало никакве везе с овим записником над којим је баш сада Момус ломио један слани перец, који је грицкао уз пиво, тако да су све хартије биле засуте сољу и мрвицама.

» Лаку ноћ «, рече К., » ја мрзим сва саслушања «, и он заиста пође вратима. » Ипак иде «, рече Момус гостионичарки, готово уплашен. » Неће се усудити «, рече она. К. није више ништа чуо, јер је већ био у трему. Било је хладно и дувао је јак ветар. Из једних суседних врата изиђе гостионичар, он је, изгледа, кроз неку рупу на вратима држао трем под присмотром. Пешеве свог капута морао је да притисне уз тело, толико су лепршали на ветру, чак и овде у трему. » Идете већ, господине земљомере ? « рече он. » Чудите се томе ? « упита К. » Да «, рече

гостионичар. » Зар нећете бити саслушани ? « — » Не «, одговори К. » Нећу да ме саслушавају «. — » Зашто да не ? « упита гостионичар. » Не знам зашто бих допуштао да ме саслушавају «, рече К., » зашто да им правим задовољство или да се повинујем бирократској ћуди. Можда бих који други пут то и учинио, исто тако из шале и ћуди, али не данас «. — » Па да, наравно «, рече гостионичар, али то је било повлађивање више из учтивости него из убеђења. » Сад морам послугу да пустим у крчму «, рече он затим, » већ је одавно њихово време. Нисам хтео да ометам саслушање «. — » Сматрали сте га толико важним ? « упита К. — » Да «, одговори гостионичар. » Није дакле требало да га одбијем ? « рече К. » Није требало «, рече гостионичар. Пошто је К. ћутао, он додаде, било да га утеши, или да што пре оде : » Али наравно, неће због тога громови да пуцају «. — » Не «, рече К., » време не изгледа на олују «. И они се растадоше смејући се.

ДЕСЕТА ГЛАВА

К. изиђе на степенице, на којима је ветар бесно дувао, и загледа се у мрак. Ружно, ружно време. Некако у вези с тим, паде му на памет како се гостионичарка упињала да га приволи на записник и како се он опирао. Уистини, то отворено упињање није било искрено, потајно она га је одвраћала од записника ; најзад, није се знало ко се опирао а ко је попуштао. Интригантска природа која, рекло би се, дела бесмислено као ветар, по неким далеким туђим налозима који остају недокучиви.

Тек што је прешао неколико корачаја по друму, кад издалека угледа две лелујаве светлости. Обрадова га овај знак живота и он пожури према светилкама које су такође долазиле њему у сусрет. Није знао зашто се толико разочарао кад је познао помоћнике. Они му дођоше у сусрет, вероватно их је Фрида послала, светилке, које га ослободише мрака у којем је све бучало, биле су његова својина, па ипак, био је разочаран ; јер он

је очекивао непознате, а не ове своје старе знанце који су му досадили. Али то нису били само помоћници, јер се између њих, из помрчине, појави Барнабас. » Барнабасе «, узвикну К. и пружи му руку. » Долазиш ли к мени ? « Изненадно поновног виђења учини да он за тренутак заборави на сав јед који му је Барнабас једном проузроковао. » Да, к теби «, рече Барнабас, исто онако љубазно као некад, » с писмом од Клама «. — » Писмо од Клама ! « рече К. забацивши главу, и брзо узе писмо Барнабасу из руке. » Осветлите «, нареди он помоћницима, који се с обе стране прибише уз њега држећи уздигнуте светиљке. К. је писмо, које је било велико, морао добро да испресавија да би га заштитио од ветра. Онда прочита : » Господину земљомеру у гостионици Код моста. Одајем вам признање на земљомерским радовима које сте досад обавили. Такође су за похвалу и радови помоћника, види се умете да их запослите. Не попуштајте у својој марљивости. Завршите успешно радове. Прекид би ме љутио. Уосталом, будите спокојни, питање награде биће у најкраћем времену решено. Ја вас имам у виду«. К. подиже очи с писма тек кад помоћници, који су читали много спорије, троструким » Ура « и махањем светиљки поздравише добре вести. » Смирите се «, рече им он, а затим ће Барнабасу : » То је неки неспоразум «. Барнабас га није разумео. » Неспоразум је «, понови К., и поподневни замор поново се јави. Пут до школе изгледао му је опет веома дуг, иза Барнабаса стајала је цела његова породица, а помоћници су се стално тискали уз њега, тако да је морао лактовима да их одбија. Како је могла Фрида да му их шаље у сусрет кад је он наредио да остану код ње ? Пут до куће могао је лако и сам да нађе, и још лакше сам него у овом друштву. Уз то један помоћник умотао је око врата мараму, чији су слободни крајеви лепршали на ветру и покатакд ударали К. по лицу ; истина, други помоћник је сваки пут склањао мараму с лица својим дугим, шиљатим стално разиграним прстима, али то није чинило ствар пријатнијом, штавише изгледало је да обојица налазе задовољство у томе, као што су их уопште одушевљавали ветар и немир ноћи. » Вуците се ! « узвикну К. » Кад сте ми већ пошли у сусрет, зашто нисте понели мој штап ? С чим сад да вас

отерам кући ? « Они се шћућурише иза Барнабаса, али ипак нису били толико заплашени да своје светиљке не ставе на оба рамена свог заштитника, мада их овај, истина, одмах стресе са себе. » Барнабасе «, рече К. и би му тешко на срцу што Барнабас не схвата да у мирним временима његова блуза лепо сија, али да у невољи нема помоћи, већ само неми отпор, отпор против којег се није могло борити, јер и он сам је био без одбране, само је његов осмејак зрачио, али то је исто онако мало од помоћи као што су мало од помоћи звезде тамо горе против вихора овде доле. » Види, шта ми господин Клам пише «, рече К. и унесе му писмо у лице. » Он је рђаво обавештен. Ја не обављам никакве земљомерске радове, а колико помоћници вреде видиш и сам. А рад који не обављам, не могу, наравно, ни да прекинем, нисам према томе у могућности ни љутњу код господина да изазовем, а камоли да заслужим његово признање. А спокојан никад нећу бити «. — » Ја ћу му то испоручити «, рече Барнабас, који уопште писмо није гледао. Уосталом није ни могао да га чита, јер му је било поднето

сувише близу очију. » Ах «, рече К., » ти само обећаваш да ћеш пренети моје поруке, али да ли ти заиста могу веровати ? Мени је толико потребан један поверења достојан гласоноша, сад више него икад «. К. је гризао усне од нестрпљења. » Господине «, рече Барнабас, с једним благим наклоном главе — готово да К. опет поверава Барнабасу — » испоручићу сигурно, испоручићу свакако и оно што си ми прошли пут ставио у дужност «. — » Како ! « узвикну К. » Још то ниси испоручио ? Зар ниси већ следећег дана био у замку ? « — » Нисам «, одговори Барнабас. » Мој добри отац је стар, видео си и сам, а баш тада је било много посла, па сам морао да помогнем, али ускоро ћу опет ићи у замак. « — » Али шта ти то радиш, несхватљиви човече ! « узвикну К. и лупи се по челу. » Зар Кламове ствари нису прече од свег другог ? Ти имаш високо звање курира, а обављаш га тако траљаво ? Кога се тичу послови твога оца ? Клам чека вести, и уместо да се претргнеш журећи се, ти правиш којештарије «. — » Мој отац је обућар «, одговори Барнабас без узрујавања, » он има поруџбине од Брунсвика, а ја сам калфа код оца «. — »

Обућар — поручбине — Брунsvик ! « узвикивао је К. јетко, као да сваку реч заувек уништава. » И коме су потребне чизме на овим вечно пустим друмовима ? И шта се мене тиче цео обућарски занат ! Ја сам ти поверио једну поруку, не да се замлаћујеш у обућарници и заборавиш на њу, већ да је одмах однесеш господину Кламу «. К. мало умири то што се присети да Клам вероватно цело време није ни био у замку, већ у Господском конаку, али га Барнабас поново наљути кад поче да понавља његову прву поруку, да би му доказао да ју је запамтио. » Доста, ништа нећу да знам «, рече К. » Немој да се љутиш на мене, господине «, рече Барнабас и, као да је нехотице хтео да казни К., одвоји поглед од њега и обори очи, али то је вероватно било само из потиштености због толике грдње. » Не љутим се «, рече К., и његов немир окрете се сад против њега самог. » На тебе не, али за мене је врло лоше да имам таквог курира за врло важне ствари «. — » Знаш «, рече Барнабас, и изгледало је као да тиме иде више него што сме, само да би одбранио своју курирску част : » Клам ипак не чека на вести, шта више љути се кад дођем. Шта опет, вести ! рекао је једном, а обично устане кад ме издалека види, оде у суседну собу и уопште ме не прими. Не тражи се да ја одмах дођем са сваком поруком, да се то тражи дошао бих, наравно, одмах, али се не тражи, и ако уопште не дођем, ја због тога нећу бити опоменут. Ако донесем неку поруку, то чиним добровољно «. — » Добро «, рече К., посматрајући Барнабаса и одвративши за тренутак поглед од помоћника који су се, сакривени иза Барнабасових леђа, полако један за другим уздизали као из дубине и опет брзо скривали, уз лаке звиждуке, као да подражавају ветар, и као да су се претрашили од његовог погледа — тако су се лепо забављали. » Како Клам поступа, ја не знам, а сумњам да и ти тачно знаш како је тамо, али чак и кад бих знао, ми те ствари не бисмо могли да поправимо. Али да предаш једну поруку, то ти можеш, и то је оно што те молим. Једну сасвим кратку поруку. Можеш ли да је предаш још сутра и још сутра да ми донесеш одговор, или бар да ме обавестиш како си био примљен ? Можеш ли то и хоћеш ли да то учиниш ? За мене би то значило много. Можда би се

указала прилика да ти се за то одужим како треба, а можда ти већ имаш неку жељу коју бих ти могао испунити ? « — » Свакако ћу извршити твој налог », рече Барнабас. » А хоћеш ли се потрудити да добро извршиш, да поруку предаш лично Кламу, да лично од Клама добијеш одговор и да га одмах, што пре, сутра, још пре подне, донесеш мени, хоћеш ли то ? « — » Учинићу све што могу », рече Барнабас, » а то и чиним увек «. — » Нећемо се око тога расправљати », рече К. » Ово је мој налог : земљомер К. моли господина управника да му дозволи да лично с њим говорим, и унапред прихвата сваки услов који би пратио такву дозволу. Он је присиљен да то моли, јер су се сва посредништва досад показала безуспешна, а за доказ наводи да досад није обавио ни најмањи земљомерски посао, а по саопштењу општинског деловође неће га никад ни обавити, и зато је очајно посрамљен читао последње писмо господина управника — ту може да помогне једино ако говори с господином управником лично. Земљомер зна шта све тиме тражи, али он ће се трудити да господину управнику буде што мање на сметњи, повиноваће се сваком ограничењу времена, пристаје ако је потребно да се унапред одреди број речи које ће употребити приликом разговора, сматра да ће му већ и десет речи бити довољно. С најдубљим поштовањем и с највећим нестрпљењем чека на одлуку «. К. је говорио занет, као да стоји пред Кламовим вратима и говори с вратаром. » Испало је дуже него што сам мислио », рече он затим, » али ипак мораш то усмено да саопштиш, писмо нећу да пишем, јер би оно опет ишло бесконачно званичним путем «. Зато К. на једном парчету хартије написа белешку само за Барнабаса, притиснувши хартију на леђа једног помоћника, док је други држао светиљку, али К. је могао већ све да запише и по Барнабасовом диктату, који је све запамтио и тачно као ђаче понављао реч по реч, не обраћајући пажњу на погрешне упадице помоћника. » Ти имаш изванредно памћење », рече К. и пружи му исписану хартију, » али покажи да си тако изванредан и у другом. А шта је с твојим жељама ? Имаш ли коју ? Право да ти кажем, био бих мало мирнији у погледу судбине моје поруке, кад би ти имао какву

жељу «. Барнабас је неко време ћутао, а онда рече : » Моје сестре те поздрављају «. — » Твоје сестре «, рече К., » да, оне велике снажне девојке «. — » Обе те поздрављају, али нарочито Амалија«, настави Барнабас, » она ми је данас и донела из замка ово писмо за тебе «. Полажући на ово последње саопштење више него на ма шта друго, К. упита : » Да ли би она могла и моју поруку да однесе у замак ? Или да ли бисте могли ви обоје да одете и да сваки покуша срећу ? « — » Амалија не сме у канцеларије «, рече Барнабас, » иначе би она сигурно то врло радо учинила «. — » Можда ћу сутра навратити до вас «, рече К., » ти само дођи најпре с одговором. Чекаћу те у школи. И поздрави сестре с моје стране «. Обећање које је добио од К. причињавало је изгледа Барнабасу велико задовољство, и пошто се руковаше он још овлаш додирну К. по рамену. К. прими тај додир с осмехом али као неко одликовање, као да је сад све опет као некад кад се Барнабас први пут појавио у свом сјају међу сељацима у гостионици. Блажи него што је био дотле, К., на повратку, пусти помоћнике да раде шта хоће.

ЈЕДАНАЕСТА ГЛАВА

Кући стиже сав промрзао, свуда је било мрачно, свеће у светиљкама биле су догореле и он се тетурео по учионици, са помоћницима који су се овде већ разазнавали. » Ваше прво дело похвале достојно «, рече им он, сећајући се Кламовог писма. Још полусањива Фрида викала је из једног угла : » Пустите К. да спава. Не узнемиравајте га «. Толико су њене мисли биле обузете старањем за К., чак и сада кад савладана поспаност није могла да га дочека. Онда светлост би упаљена ; али лампа није могла бити много одвртута, јер је у њој било врло мало гаса. Нови домазлук је показивао још разне недостатке. Истина, било је заложено, али у великој соби која је служила и као гимнастичка дворана — гимнастичке справе лежале су наоколо или висиле с таванице — одређена количина дрва већ је била утрошена, соба је била, као што су К. уверавали, врло добро

загрејана, али се на жалост расхладила. Истина, много дрва налазило се у једној шупи, но шупа је била закључана, а кључ је имао учитељ, који је дозвољавао да се дрва узимају само једанпут и то за ложење учионице док траје настава. Било би подношљиво да је било кревета у које би се могло завући. Међутим, што се тога тиче, налазила се само једна једина сламарица, за похвалу чиста, покривена једном великом Фридином вуненом марамом, али без перине — само са два груба тврда ћебета која нису могла да угреју. Чак и на ову бедну сламарицу помоћници су жељно погледали, али, наравно, без икакве наде да ће икад моћи да леже на њој. Фрида је бојажљиво гледала К. Да може и најбеднију собу учинити угодном за становање, то је показала још у гостионици Код моста, али овде, без икаквих средстава, није могла више ништа да учини. » Гимнастичке справе су нам једини украс собе «, рекла је трудећи се да се насмеје, обливена сузама. Али у погледу два највећа недостатка, постеље и грејања, обећавала је са сигурношћу да ће већ идућих дана бити боље и молила К. да се само дотле стрпи. Није показивала ниједном речи, ниједним наговештајем, ниједним изразом лица да у души осећа према К. ма и најмању љутњу, мада ју је он, као што је сам себи морао да пребаци, отргао не само из Господског конака већ сада и из гостионице Код моста. Али због тога се К., са своје стране, трудио да све прими онако какво је, што му уосталом није било нимало тешко, јер су његове мисли пратиле Барнабаса и он је од речи до речи понављао своју поруку, али не онако како ју је саопштио Барнабасу, већ тако како је веровао да ће звучати пред Кламом. Сем тога, искрено се радовао кафи коју је Фрида кувала на једној грејалици на шпиритус, и наслоњен на охлађену пећ пратио је њене брзе и спретне покрете којима је на катедру ставила неизоставан бели покривач, шољу за кафу ишарану цветићима, а уз то хлеб и сланину, чак и једну кутију сардина. Сада је све било спремљено. Фрида није вечерала, јер је чекала њега. На две столице, колико их је било, седели су К. и Фрида уз катедру, а помоћници поред њихових ногу на подијуму, али они никако нису могли да се смире, већ су и при јелу сметали. Мада су

добили довољно од свега, а нису ни приближно све појели, они су се ипак сваки час подизали да виде колико још од јела има на столу и да ли још понешто могу за себе да очекују. К. није о њима водио рачуна, и тек му Фридино смејање скрену пажњу на њих. Он нежно својом руком покри њену руку на столу и тихо је упита зашто им толико попушта и чак пријатељски прима њихове мангуплуке. На тај начин их се човек никад неће отрести, док би се енергичним поступањем, које би заиста одговарало њиховом понашању, могло постићи или да се они укроте или, што је вероватније и што би било боље, да им остајање овде толико дозлогрди да најзад сами напусте место. Изгледа да становање у школи не обећава да буде нарочито пријатно ; истина, то неће дуго трајати, а сви недостаци не би се готово ни осећали кад би помоћници отишли и њих двоје остали сами у мирној кући. Зар не примећује да помоћници из дана у дан постају све дрскији, као да их на то подстиче Фридина присутност и нада да он неће поступити према њима онако строго као што би иначе чинио. Уосталом, вероватно постоји неко сасвим једноставно средство да их се човек ослободи, без икаквих тешкоћа, то можда чак и Фрида зна, јер она је добро упозната с овдашњим приликама. А што се тиче самих помоћника, отерати их на неки начин значило би вероватно учинити им услугу, пошто живот који овде воде није пун благостања, и ленствовање у којем сада уживају престаће бар делимично јер ће морати да раде, док ће Фрида моћи да се штеди после напора последњих дана, а он, К., биће заузет тражењем излаза из њиховог незавидног положаја. И зато ће се он осећати утолико мирнији ако помоћници оду, јер ће поред свег другог лакше моћи да обавља и послове у школи. Фрида, која је пажљиво слушала, помилова полако његову руку и рече да о свему томе и она исто тако мисли, али да он ипак можда мало прецењује несташлуке помоћника, они су млади дечаки, весели и простодушни, први пут у служби страног човека, тек ослобођени строге дисциплине замка, због тога мало узрујани и збуњени, и у том стању праве покаткад глупости, због којих, наравно, човек мора да се љути, мада би било паметније смејати

се. Она понеки пут не може просто да се уздржи од смеха. Ипак, потпуно је сагласна са К. да би најбоље било отерати их, па да њих двоје остану сами. Она се припи уз К. и сакри лице на његово раме. Држећи се тако она рече, али толико неразговорно да је К. морао да се нагне, да не зна никакво средство против помоћника и да се боји да неће помоћи све то што К. предлаже. Колико је њој познато, К. их је сам тражио, и сада, када их има, мораће да их задржи. Било би најбоље схватити их као људе неозбиљне, што они и јесу, па ће их тако човек лакше поднети. К. није био задовољан одговором. Пола у шали пола у збиљи, он рече да му се чини да се она с њима спрегла, или да бар осећа велику наклоност према њима. Истина, они су лепушкасти дечаци, али нема тога кога се човек не може отрести с мало добре воље, и он ће јој на примеру помоћника показати да је то тако.

Фрида рече да ће му бити врло захвална ако то постигне; уосталом, она им се више неће смејати, и ниједну сувишну реч неће с њима проговорити. Она сама сматра да се ту више нема чему смејати и да то није мала ствар кад те стално посматрају два човека, и да је научила да њих двојицу гледа својим очима. И заиста, она се мало трже када сад помоћници устадоше, делом да би погледали чега још на столу има од јела, а делом да би видели какво је то стално шапутање.

К. то искористи да Фриди дојади помоћнике, привуче Фриду себи, и тако припијени једно уз друго они довршише вечеру. Сада је требало ићи на спавање, и сви су били уморни, један помоћник је чак и заспао при јелу, што се другоме чинило врло занимљиво, па је хтео да наведе К. и Фриду да гледају глупо лице заспалог ; у томе није успео јер су обоје одбили то да учине. Устручавали су се и да легну, јер је хладноћа постајала неподношљива. К. најзад изјави да се мора још заложити, иначе ће бити немогуће спавати. Он потражи неку секирицу, помоћници су знали за једну, донесоше је и онда одоше у шупу за дрва. Не баш јака врата на шупи брзо су разваљена, помоћници, одушевљени као да нешто лепше још нису доживели, почеше да уносе дрва у учионицу, стално гурајући

један другог. Убрзо се накупи велика гомила, пећ би наложена, сви се окупише око ње, помоћници добише једно ћебе да се увију у њега, што је њима било довољно, јер су се договорили да један буде будан и чува ватру. Убрзо је поред пећи било тако топло да ћебе уопште није било потребно, лампа би угашена и, срећни због топлоте и мира, К. и Фрида се опружише да спавају.

К. се пробуди због неког шума и првим сањивим покретом опипа Фриду, он примети да уместо Фриде поред њега лежи један помоћник. Ваљда и због узрујаности коју је већ изненадно буђење донело са собом, то је за њега представљало највеће запрепашћење које је дотле доживео у селу. Он дрекну, подиже се у пола и без размишљања удари песницом помоћника тако јако да овај поче да плаче. Све се уосталом брзо разјасни. Фрида се била пробудила, јер јој је — бар како се њој чинило — нека крупна животиња, вероватно мачка, скочила на груди, а одмах затим утекла. Она је због тога умала и са свећом тражила животињу по целој соби. Један помоћник је искористио ту прилику да мало ужива на сламарици, што је скупо платио. Међутим, Фрида није могла ништа да нађе, све је можда било само варка, и она се врати сламарици, а уз пут, као да је заборавила на разговор увече, тешећи поглади по коси згуреног помоћника који је цвилио. К. ништа не рече на то, само заповеди помоћницима да престану да ложе, јер је већ било сувише топло, а била је утрошена и готово цела накупљена гомила дрва.

ДВАНАЕСТА ГЛАВА

Ујутру, сви се пробудише тек кад стигоше први ђаци, који се радознало окупише око њихових лежаја. То је било непријатно, јер су они због велике врућине — која је, истина, сада ујутру опет уступила место приметној хладноћи — сви били скинули све до кошуље, и баш кад су почели да се облаче, појави се на вратима Гиза, учитељица, плава, крупна, лепа, али мало крута девојка. Она је очигледно већ знала за новог школског служитеља и од учитеља добила обавештења о упутствима која је он издао, јер

рече : » То нећу да трпим. То би лепо било. Ви имате само дозволу да спавате у учионици, али ја нисам обавезна да држим наставу у вашој спаваћој соби. Служитељска породица која се до пре подне тегли у креветима — пфуј ! « Против тога би се могло понешто рећи, нарочито што се тиче кревета и породице, мислио је К., док је с Фридом — на помоћнике, који су лежећи на поду бленули у учитељицу и ђаке, није се могло рачунати — хитно привлачио гимнастичке справе, барне и коња, пребацио преко њих ћебад и тако створио један мали ограђени простор у коме су се бар могли облачити, заклоњени од дечјих погледа. Истина, мира није било ниједног тренутка ; најпре је учитељица грдила што у умиваонику нема чисте воде, а К. се баш спремао да узме умиваоник за себе и Фриду, па је одустао од те намере, да не би сувише раздражио учитељицу. Међутим, то одрицање није ништа помогло, јер одмах затим дође до великог лома, пошто, на несрећу, беху заборавили да после вечере очисте катедру, и учитељица то учини лењиром и све одлете на под. То што се уље од сардине и остатак кафе разлише, а лонче за кафу оде у комаде, то учитељицу није бринуло — зашто је служитељ ту него да држи ред? Још не сасвим обучени, ослоњени на барне, К. и Фрида су посматрали уништавање њихове мале имовине. Помоћници, који очигледно нису ни мислили на облачење, провиривали су испод ћебета на велико задовољство деце. Фриду је, наравно, највише болео губитак лончета за кафу. Тек кад јој К. обећа да ће ићи општинском деловођи, од кога ће тражити и добити накнаду за причињену штету, она се прибратолико што у кошуљи и доњој сукњи истрча из заклона да бар покривач спасе од даљег прљања. У томе и успе, мада је учитељица, да би је заплашила, непрестано поамно трескала лењиром о сто. Кад су се Фрида и К. обукли, они су помоћнике, који су били као ошамућени оним што се збива, морали не само речима и мувањем да терају на облачење већ да их делом и сами облаче. Онда, кад су сви били готови, К. расподели посао : помоћници ће донети дрва и наложити ватру, али прво у оној другој учионици, из које су претиле велике опасности — јер учитељ је вероватно већ био тамо. Фрида ће прати под, а К. ће

доносити воду и довести све у ред. На доручак се засад није могло ни мислити. Али да би се обавестио о општем расположењу учитељице, К. је желео да он први изиђе, а остали чекају док их он не позове ; он је то удесио тако и зато да због лудорије својих помоћника унапред не погорша ситуацију, а затим и стога што је хтео што је могуће више да штеди Фриду: јер она је била гостољубива, он није, она је била осетљива, он не, она је мислила само на садашње ситне непријатности, он међутим на Барнабаса и на будућност. Фрида се тачно држала његових упутстава и није скидала очи с њега.

Чим он приђе, учитељица му довикну уз смех деце, која уопште нису престајала да се смеју: » Дакле, лепо испаван ? « А пошто К. не одговори, јер то и није било стварно питање, већ пође ка умиваонику, учитељица упита : » Шта сте урадили мојој маци ? « Једна велика стара, дебела мачка лежала је лено опружена на столу, док јој је учитељица испитивала једну шапу, која је очигледно била мало повређена. Дакле, Фрида је ипак била у праву; само ова мачка није на њу скочила, јер сигурно није више у стању да скаче, већ је прешла преко ње и, уплашена присуством људи у иначе празној кући, брзо се сакрила, и ваљда при тој неуобичајеној журби повредила мало шапу. К. је покушавао да то учитељици мирно објасни, ова је међутим имала у виду само резултат, и рекла : » Дакле, ви сте је повредили и тиме сте се овде лепо уписали. Погледајте сами «, и она зовну К. да приђе катедри, показа му шапу и пре него што је он могао да се снађе, она притисну шапу о његову шаку и загреба; истина, нокти су већ били тупи, али учитељица је, овом приликом не бринући се за мачку, тако јако притиснула шапу, да су ипак остале кржаве огреботине. » А сад идите на посао «, рече она нестрпљиво и поново се нагну према мачки. Фрида, која је с помоћницима све то гледала иза барне, цикну кад угледа крв. К. показа руку деци и рече : » Видите шта је учинила једна зла и подмукла мачка «. Наравно, он то није рекао због деце, јер су њихова бука и смејање постали већ толико самостални да им није био потребан никакав даљи подстицај, нити је икаква реч могла ту да продре или да учини ма какав утисак. Пошто је

међутим и учитељица само једним кратким, попреким погледом пропратила ту увреду, не одвраћајући пажњу од мачке, то је изгледало да је крвава огреботина стишала њен први бес, па зато К. позва Фриду и помоћнике, и посао поче.

Кад је К. изнео кофу с прљавом водом, донео свежу воду и почео да чисти учионицу, приђе му из клупе један дванаестогодишњи дечак, додирну га за руку и рече нешто што је због велике буке било потпуно неразумљиво. Најједном, сва бука престаде. К. се окрете. Десило се оно чега се плашио целог јутра. На вратима је стајао учитељ, држећи — он, мали човек — у свакој руци по једног помоћника за врат. Свакако их је затекао како носе дрва, јер је снажним гласом викао, наглашавајући сваку реч : » Ко се усудио да провали у шупу за дрва ? Где је тај мангуп да га смрвим ? « На то се Фрида подиже с пода који је баш прала око ногу учитељице, погледа у К., као да хоће да прибере снагу, и онда рече, а при том је било нечег од њене старе смишљености у погледу и држању : » Ја сам то учинила, господине учитељу. Нисам знала како друкчије да се помогнем. Требало је рано наложити учионицу, потребно је било отворити шупу, кључ у ноћи тражити код вас нисам смела, мој вереник био је у Господском конаку, могло је да се деси да тамо целу ноћ остане, тако сам сама морала да донесем одлуку. Ако сам погрешила, опростите мојој неискусности; мој вереник ме је већ довољно изгрдио кад је видео шта се десило. Чак ми је забранио да рано наложим, јер је сматрао да сте ви тиме што сте закључали шупу ставили на знање да не треба ложити пре него што ви сами дођете. Што није наложено, дакле, то је његова кривица, али што је шупа отворена, ја сам крива «. —» Ко је развалио врата ? « питао је учитељ помоћнике који су и даље узалуд покушавали да се отму из његових руку. » Господине «, одговорише одмах обојица, и да не би било сумње на кога мисле, упреше прст у К. Фрида се засмеја, и то њено смејање изгледало је још убедљивије него њене речи, и онда поче да цеди у кофу крпе којима је брисала под, као да је хтела да покаже да је оним што је рекла расправљена цела ствар и да искази помоћника представљају само накнадну шалу. Тек кад опет клече, спремна

да настави рад, она рече : » Наши помоћници су још деца, и упркос њихових година треба их ставити у ове школске клупе. Наиме, ја сам синоћ сама секирицом отворила врата, и то без икаквих тешкоћа; помоћници ми нису били потребни, они би само сметали. Међутим, кад је у ноћи мој вереник дошао и изишао да види направљену штету и по могућству да оправи што може, отрчали су с њим и помоћници, вероватно што су се плашили да овде остану сами, и видели су мог вереника како ради у разваљеним вратима и зато су сада казали — па наравно, деца су. . . « Додуше, док је Фрида говорила, помоћници су непрекидно вртили главом, показивали и даље прстима на К. и трудили се да неомом мимиком наведу Фриду да одустане од свог тврђења, али пошто у томе нису успели, помирише се најзад, примише Фридине речи као заповест и не одговорише више на ново питање учитеља. » Тако «, рече учитељ, » ви сте дакле лагали ? Или бар у најбољем случају лакомислено обедили школског служитеља ?« Они су и даље ћутали, али њихово дрхтање и њихови преплашени погледи као да су говорили да им савест није чиста. » Зато ћу сад одмах да вас измлатим «, рече учитељ и посла једно дете у другу учионицу по штап од трске. Кад затим замахну штапом, Фрида узвикну: » Помоћници су рекли истину «. Онда баци крпе у кофу тако да вода прсну увис, отрча иза барне и тамо се сакри. » Све сами лажљивци «, рече учитељица, која је баш била завршила превијање шапе мачки и метнула животињу на крило које је било готово премало за њу.

»Остаје, дакле, господин школски служитељ «, рече учитељ, одгурну помоћнике и окрете се према К. који је цело време слушао стојећи ослоњен о метлу. » Тај господин школски служитељ који кукавички мирно допушта да други буду лажно оптуживани за његове мангуплуке «. — » Лепо «, рече К., који је приметио да је Фридино поступање у међувремену ипак ублажило необуздани гнев учитеља, » баш ми не би било криво кад би помоћници добили мало батина. Пошто су десет пута поштеђени батина које су заслужили, могли би да их једном добију и кад их нису заслужили. Али и иначе би ми било мило кад између мене и вас, господине учитељу, не би дошло до

директног сукоба, можда би чак и за вас то било добро. Пошто ме је Фрида жртвовала ради помоћника, то « — К. овде застаде, јер се у тишини чуло како Фрида јеца иза покривача — » наравно, ствар треба извести начисто «. — » Нечувено «, добаци учитељица. » Потпуно сам вашег мишљења, госпођице Гизо « сложи се учитељ. » А ви, школски послужитељу, ви сте због овог срамног прекршаја дужности сместа отпуштени. Задржавам себи право да накнадно одредим казну, али се сада вуците одмах из куће, са свим вашим стварима. То ће за нас бити право олакшање и настава ће најзад моћи да почне. Дакле, брзо «. — » Ја одавде не мрдам «, рече К. » Ви сте мој претпостављени, али ви ипак нисте онај који ми је дао ово место, то је господин општински деловођа, отказ примам само од њега. Међутим, он ми сигурно није дао ово место зато да се мрзнем са својим људима, већ — као што сте сами рекли — да спречи непромишљене поступке из очајања с моје стране. Зато отпустити ме сада напречац значи поступити управо супротно његовој намери. Док из његових уста не чујем обратно, нећу да верујем у отказ. Уосталом, вероватно је много боље и за вас ако не прихватим ваш лакомислени отказ « — » Ви га, дакле, не прихватате ? « упита учитељ К. заврте главом. » Добро се размислите «, рече учитељ. » Ваше одлуке нису баш најпромишљеније. Сетите се, на пример, само јучерашњег поподнева кад сте одбили да будете саслушани «. — » Зашто то сад помињете ? « упита К. » Зато што тако хоћу «, рече учитељ, » а сад вам понављам последњи пут : Напоље ! « Кад ни то није имало никаквог дејства, учитељ приђе катедри и посаветова се тихо с учитељицом. Она помену нешто као полицију, али учитељ то одби, и најзад се сложише : учитељ нареди деци да пређу у његову учионицу, тамо ће заједно с другом децом имати наставу. Промена обрадова сву децу, уз смех и буку учионица се испразни, учитељ и учитељица изиђоше последњи. Учитељица је носила каталог, а на њему мачку, потпуно равнодушну због своје пуноће. Учитељ је желео да мачка остане, али наговештај, у томе смислу учитељица одлучно одби, позивајући се на сурово понашање К. према мачки. И тако, поред свег јада, К. натовари учитељу на врат и мачку. То је

утицало сигурно и на последње речи које учитељ упути К. кад је био на вратима : » Госпођица је принуђена да с децом напусти учионицу, пошто сте ви одбили да примите отказ и пошто нико не може да тражи од ње, једне младе девојке, да предаје деци усред вашег прљавог породичног домазлука. Ви, дакле, остајете сами и можете се ширити овде колико хоћете, неометани прекорима пристојних људи. Али то неће дуго трајати, ја вам јемчим за то «. И он залупи врата.

ТРИНАЕСТА ГЛАВА

Тек што су сви изишли, а К. рече помоћницима : » Напоље ! « Запањени овом неочекиваном наредбом, они послушаше, али кад К. закључа врата за њима, хтедоше да се врате, и почеше напољу да цвиле и да лупају у врата. » Отпуштени сте ! « довикну им К. » Никад вас више нећу узети у своју службу «. Наравно, с тим они нису никако хтели да се помире и лупали су у врата и ногама и рукама. » Хоћемо с тобом, господине «, викали су тако као да је он сува земља, а они да се даве у таласима. Али К. није имао милости и стрпљиво је чекао да њихова заглушна вика изазове учитеља. До тога је брзо дошло. » Пустите унутра те своје проклете помоћнике «, викао је он. » Отпустио сам их « одговори му К., исто тако гласно ; то је као узгред требало и учитељу да покаже како то изгледа кад је неко довољно моћан, па отпушта не само на речима већ и на делу. Сад учитељ покуша да на леп начин умири помоћнике, рекавши им да треба само мирно да чекају, К. их на крају ипак мора пустити унутра. А онда оде. Можда би и било мира да опет није почео да им довикује да су коначно отпуштени и да не треба ни најмање да се надају да ће бити поново примљени. На то они опет ударише у вику. Опет учитељ дође, али сада није више с њима преговарао, већ их истера из куће, вероватно злогласним штапом од трске.

Они се убрзо појавише пред прозорима гимнастичке сале; куцали су у окна и викали, али њихове речи нису више могле да се чују. Међутим, ни тамо не остадоше дуго, јер по дубоком снегу

нису могли да скакућу унаоколо, као што би захтевао њихов немир. Зато они отрчаше до гвоздене ограде школског врта и скочише на камену подлогу, одакле су имали бољи поглед у собу, истина са приличне даљине. Тако су трчали по огради, држећи се за решетке, а онда би опет стали и преклињући пружали склопљене руке у правцу К. То су дуго чинили, не водећи рачуна о бескорисности улаганог напора. Били су као ошамућени, нису престали чак ни кад К. спусти завесе на прозорима, да га више не би гледали.

У сада сумрачној соби, К. приђе барнама да види шта је с Фридом. Под његовим погледом она се подиже, доведе косу у ред, обриса лице и ћутећи поче да спрема кафу. Мада је она све знала. К. је ипак формално обавести да је отпустио помоћнике. Она само климну главом. К. седе у једну школску клупу и посматраше њене уморне покрете. Бодрост и одлучност биле су увек оно што је улепшавало њено скромно тело. Те лепоте више није било. Било је довољно неколико дана заједничког живота с њим, па да тога нестане. Посао у крчми није био лак, али јој је канда ипак боље одговарао. Или је можда одвајање од Клама стварни узрок њене увенулости ? Кламова близина учинила је њу тако безумно примамљивом, у тој примамљивости К. ју је привукао себи и сада она вене у његовим рукама.» Фридо «, реке К. Она одмах остави воденицу за кафу и дође у његову клупу. » Љутиш се на мене ? « упита она. » Не «, одговори К. » Верујем да ти друкчије не можеш. Живела си задовољно у Господском конаку. Требало је да те тамо оставим «. — » Да «, рече Фрида, гледајући жалосно преда се, » требало је да ме тамо оставиш. Ја нисам достојна да с тобом живим. Без мене, слободан, ти би можда постигао све што желиш. Из обзира према мени понижаваш се пред овим тиранским учитељем, примаш се овог бедног посла, улажеш толико труда због једног разговора с Кламом. Све због мене, а ја ти се рђаво одужујем « — » Не «, одговори К. и стави око ње руку тешећи је, » то су све ситнице које ме не дирају, а Кламу хоћу да идем не само тебе ради. А шта си све ти за мене учинила ! Пре него што сам те упознао, ја сам овде био као изгубљен. Нико није хтео да ме прими, а кад сам се

наметао, брзо су ме се отресали ! И кад сам могао да нађем мир код неког, то су опет били људи код којих сам ја бежао, као на пример Барнабасови . . . « — » Ти бежиш од њих ? Зар не ? Мили мој ! « узвикну Фрида као оживела, и поново утону у своју клонулост после једног његовог » Да «. Али ни К. није имао више снаге да објасни у чему се све његова веза с Фридом окренула на добро по њега. Он полако одвоји руку од ње, и неко време су седели ћутећи, док Фрида не рече, као да јој је његова рука давала. топлоту без које више није могла : » Нећу моћи да поднесем живот овде. Ако хоћеш да ме задржиш морамо да се иселимо, ма где, у Јужну Француску, у Шпанију «. — » Да се иселимо не могу «, рече К. » Овамо сам дошао да бих овде остао. Остаћу овде «. И упадајући у противречност, коју се уопште није трудио да објасни, он рече као да разговара са самим собом : » Шта би ме иначе привлачило у ову пусту земљу ако не жеља да ту останем ? « А онда рече : » И ти ћеш остати, па то је твоја земља. Недостаје ти само Клам, и то је оно што те наводи на очајне мисли «. — » Клам ми недостаје, кажеш ? « рече Фрида. » Има овде сувише Клама ; врло много Клама ; да бих њему умакла, хоћу да идем. Не Клам, већ ти ми недостајеш, тебе ради хоћу да идем, јер не могу да те се наситим овде, где ме сви грабе. Више бих волела да ова љупка маска спадне, да моје тело постане јадно, само да бих могла у миру крај тебе да живим « Све је то за К. значило само једно. » Је ли Клам још у вези с тобом ? « упита он одмах. » Зове ли те ? « — » Ништа не знам о Кламу «, рече Фрида, » ја сад говорим о другима, на пример о помоћницима « — » Ах, помоћници ! « рече К. изненађен. » Они те прогоне ? « — » Зар ниси то приметио ? « упита Фрида. » Нисам «, одговори К., узалуд се трудећи да се сети појединости. » Истина они су насртљиви и похотљиви младићи, али да су се усудили да на тебе баце око, то нисам приметио «. — » Ниси ? « понови Фрида. » Ниси приметио како нису избијали из наше собе у гостионици Код моста, како су љубоморно мотрили на наше понашање, како је најзад, један легао на моје место на сламарици, како су сада говорили против тебе да би те отерали, упропастили, да би могли сами са мношћом да остану ? Све то ниси

приметио ? « К. је гледао Фриду ћутећи. Ове оптужбе против помоћника биле су тачне, али оне би могле да буду тумачене на један много невинији начин, као израз њиховог целог смешног, детињастог, неурачунљивог, необузданог бића, И зар против њих није говорило и то што су они увек желели да иду свуда с њим, а не да остају код Фриде ? К. помену нешто слично томе. — » Притворност «, рече Фрида, » зар их ниси прозreo ? Добро, а зашто си их онда отерао, ако не из тих разлога ? « И она приђе прозору, загрну мало завесу, погледа напоље и онда позва К. Помоћници су још висили на решеткама и, ма колико да су видно били уморни, они су, с времена на време, прикупљајући сву снагу, пружали молећиво руке према школи. Један да не би морао стално да се држи, закачио је капут о једну гвоздену шипку.

» Сироти ! Сироти ! « рече Фрида.

» Зашто сам их отерао ? « упита К. » Непосредан повод томе била си ти «. — » Ја ? « упита Фрида не скидајући поглед с прозора. — » Твоје исувише пријатељско понашање према помоћницима «, настави К., » одобравање њихове непристојности, смешкање на њих, миловање њихове косе, стално сажаљење према њима. » Сироти, сироти ! « опет си рекла, и најзад последњи случај, кад ти ја нисам био исувише висока цена да помоћнике откупиш од батина «. — » Ето, то је баш то «, рече Фрида, » о томе ја и говорим, то је оно што ме чини несрећном, што ме од тебе одбија, мада ја не знам за већу срећу него да сам с тобом, увек, непрекидно, бескрајно, и о томе сањам како овде на земљи нема мирног места за нашу љубав, ни у селу ни ма где на другом месту, и зато привиђам један гроб, дубок и узан : тамо се ми држимо загрљени као кљештима, та заривам лице у тебе, ти у мене и нико нас никад више неће видети. Међутим, овде — види помоћнике ! Њихове склопљене руке нису испружене теби, већ мени «. — » И нисам ја тај који пиљи у њих, већ ти «, рече К. » Дабогме ја «, рече Фрида скоро љута, » па о томе стално и говорим. Каквог би иначе смисла имало да ме они стално прате ; могу они да буду и Кламови изасланици ... « — » Кламови изасланици «, рече К., кога ипак

много изненади ово титулисање помоћника, ма колико да му се одмах учини природно. » Дабогме, Кламови изасланици «, настави Фрида, » могу они да буду и то, али они су ипак у исто време будалести дечаки које још треба батинама васпитавати. Како су то ружни, црни младићи ! И како је одвратна супротност између њихових лица, по којима би се могло закључити да су одрасли, да су безмало студенти, и њиховог детињастог, луцкастог понашања ! Мислиш ли ти да ја то не видим ? Ја се стидим због њих. Али то је баш то, они ме не одбијају, већ се ја њих ради стидим. Морам увек да их гледам. Кад би требало љутити се на њих, ја се смејем. Кад би их требало тући, ја их милујем по коси. И кад ноћу лежим поред тебе, не могу да спавам и морам преко тебе да гледам како један од њих спава, чврсто замотан у ћебе, а други клечи пред отвореним вратанцима пећи и ложи, и морам толико да се нагињем да те скоро пробудим. И не плашим се ја мачке — ах, познајем ја мачке и познајем њихово немирно стално ометано дремање у крчми — не плашим се ја мачке, ја сама себи стварам страх. И није уопште потребна ту немак једне мачке, да се тргнем при најмањем шуму ; понекад се плашим да ћеш ти да се пробудиш и свему учиниш крај, а онда скочим и упалим свећу, да би се само ти што пре пробудио и узео ме у заштиту «. — » О свему томе ја ништа нисам знао «, рече К. » Отерао сам их, слутећи само понешто од тога ; али сад су отишли, сада је ваљда све добро «. — » Да, најзад су отишли «, рече Фрида, али њено лице имало је измучен, а не радостан изглед. » Једино што не знамо ко су они. Кламови изасланици, називам их ја у мислима, играјући се тако, али можда су заиста то. Њихове очи, те неизразите па ипак тако блиставе очи, потсећају ме некако на Кламове очи, да, то је то : Кламов поглед је оно што ме понеки пут прожме из њихових очију, И зато није било тачно кад сам рекла да се стидим због њих. Хтела бих само да је тако. Истина, ја знам да би на другом месту и код других људи такво понашање деловало глупо и одбијајуће, али не и код њих. Ја са поштовањем и дивљењем гледам на њихове лудорије. Али ако су они Кламови изасланици, ко ће нас ослободити њих ; и да ли је у том случају

уопште било добро ослободити их се ? Зар ти не би морао онда брзо да их враћаш и да будеш срећан ако хоће још да дођу ? « — » Ти хоћеш да их ја вратим ? « упита К. » Не, не «, одговори Фрида, » све друго пре него то. Њихов поглед, кад овамо улете, њихову радост што ме опет виде, њихово цупкање као у деце и њихово пружање руку као у одраслих, све то можда не бих више била у стању да поднесем. Али кад опет помислим да ти, ако останеш непопустљив према њима, можда тиме и самом Кламу спречаваш приступ до себе, онда сам спремна да те свим средствима сачувам од тога. Онда хоћу да их вратиш. Онда, К., само што пре с њима овамо ! Не обзири се на мене, шта сам ја ! Бранићу се колико могу ; али ако подлегнем, па ето, подлегла сам, али свесна да је и до тога дошло тебе ради «. — » Ти ме само учвршћујеш у мом мишљењу у погледу помоћника «, рече К. » Никад ја нећу пристати да се они врате. То што сам их изјурio показује само да човек може под извесним околностима да их савлада, и даље, да они немају никакву важну везу с Кламом. Још колико синоћ, ја сам добио једно писмо од Клама из кога се види да је Клам сасвим погрешно обавештен о помоћницима. Из чега се опет мора закључити да је он потпуно незаинтересован за њих, јер да није то, он би свакако прибавио тачна обавештења о њима. Што ти у њима видиш Клама, то не доказује ништа, јер на жалост, ти си још под утицајем гостионичарке и свуда видиш Клама. Ти си још Кламова љубавница, далеко још од тога да будеш моја жена. Понекипут то ме чини туробним, изгледа ми тада као да сам све изгубио, имам осећање као да сам тек стигао у село, али не испуњен надама као што сам у стварности онда био, већ свестан да ме чекају саморазочарања и да ћу их сва морати да испијем до дна. Истина, то је само покатакд «, додаде К. смешећи се, кад виде како се Фрида снуждала под утиском његових речи, » и у основи доказује само нешто што је добро, то јест шта ти за мене значиш. И кад ме ти сада тераш да бирам између тебе и помоћника, онда су помоћници већ самим тим изгубили игру. Каква ли мисао само: бирати између тебе и помоћника ! Али сад хоћу да их се сасвим отресем, и у речима и у

мислима. Уосталом, ко зна да ли слабост која нас је обоје спопала не потиче отуда што још нисмо доручковали ? « — » Можда », рече Фрида, смешећи се уморно и даде се на посао. И К. поново дохвати метлу.

После кратког времена неко тихо закуца. — » Барнабас ! « узвикну К., баци метлу и у неколико скокова нађе се уз врата. Фрида га је посматрала уплашена од имена више него од свег другог. Са несигурним рукама, К. није могао одмах да откључа стару браву. Место да пита ко то у ствари куца, он је стално понављао : » Отварам већ ! Отварам ! « А онда је морао да гледа како кроз широм отворена врата улази, не Барнабас, већ мали дечак који је једном раније хтео да га ослови ; К. међутим није био расположен да се на њега подсећа. — » Шта хоћеш овде ? « упита он. » Настава је у другој учионици «. — » Одатле долазимо«, рече дечак и погледа К. мирно својим великим мрким очима, стојећи усправно, с рукама прибијеним уз тело. » Дакле, шта хоћеш ? Брзо ! « рече К и наже се мало, јер је дечак тихо говорио. — » Могу ли да ти помогнем ? « упита дечак. — » Он хоће да нам помогне », рече К. окрећући се Фриди, а онда ће дечку : » Како се ти зовеш ? « — » Ханс Брунsvик », одговори дечак, » ученик четвртог разреда, син Ота Брунsvика, обућара у Мадлениној улици «. — » Гле, зовеш се Брунsvик », рече К. и постаде расположенији према дечку. Испостави се, да су кржаве пруге које је учитељица гребањем направила на руци К. толико узбудиле Ханса да се он тада решио да држи страну К. Он се сад, на своју руку, излажући се опасности да буде строго кажњен, извукао из учионице као какав бегунац. Вероватно је да је понајпре био понет каквим дечачким маштаријама. Њима је одговарала и озбиљност која је избијала из свег што је радио. Стидљивост га је обузимала само у почетку, али он се брзо навикну на К. и на Фриду, и још кад доби да пије топлу, добру кафу, постаде живахан и поверљив. Постављао је питања са жустрином и убедљиво, као да је хтео што пре да дозна оно што је најважније, да би самостално могао за К. и Фриду да донесе сходне одлуке. Било је и нечег заповедничког у његовом бићу, али то је било тако измешано с дечачком невиношћу да су му се

радо покоравали, пола у шали пола у збиљи. У сваком случају, он привуче на себе сву пажњу, сваки рад престаде, и доручак се много одужи. Мада је он седео у школској клупи, К. за катедром, а Фрида поред К. на једној столици, изгледало је ипак као да је Ханс учитељ, да он испитује и оцењује одговоре. Судећи по једном лаком осмеху око његових меканих усана, рекло би се да он зна да је посреди само игра, али да јој је утолико озбиљније пришао ; а можда то и није био осмех већ детиња срећа која је лепршала на уснама. Тек много доцније он је објаснио да је већ познавао К. одонда кад је овај једном навратио код Лаземана. К. је то врло обрадовало. » Ти си се онда играо крај ногу једне жене ? « упита К. » Да «, одговори Ханс, » то је била моја мајка«. И сада је морао да прича о својој мајци, али он је то чинио снебивљиво и тек на поновљено тражење. Сад се ипак показа да је он још дете, мада је понеки пут изгледало, нарочито по његовим питањима — можда због наслућивања будућности, а можда и због чулне обмане немирно напрегнутих слушалаца — да то говори један безмало зрео, енергичан, паметан човек, који би се одмах затим без икаквих прелаза опет претварао у ђачића, који нека питања уопште није био у стању да разуме, друга је погрешно схватио, који је у детињој необазливости сувише тихо говорио, мада му је чешће обраћана пажња на грешку коју чини, и који је поред тога као из пркоса потпуно ћутао на нека питања, и то нимало збуњен, што један одрасли никад не би био у стању. Уопште је изгледало као да је по његовом мишљењу само њему дозвољено да поставља питања и да питања других претстављају кршење неког прописа и траћење времена. Он би тада дуго седео, усправна тела, погнуте главе и са истуреном доњом усном. Фриди се то толико допало, да му је чешће постављала питања у нади да ће га на тај начин натерати да седи тако као онемео. По који пут то јој је и полазило за руком, али се К. љутио. Дознали су уопште мало. Мати је мало болесна, али каква је то болест остало је необјашњено, дете које је госпођа Брунsvик имала на крилу Хансова је сестрица и зове се Фрида (то што је жена која га је испитивала имала исто име као његова сестра, Хансу није било пријатно) ; они сви станују у селу, али не код Лаземана,

тамо су били само у посети да би се окупали, јер Лаземан има велики шафољ у коме купање и брчкање представља велико задовољство за малу децу, али у њу се Ханс не убраја. О своме оцу Ханс је говорио са страхопоштовањем, али то само кад није истовремено било говора и о мајци, јер, упоређен с мајком, отац је очевидно вредео мало. Уосталом сва питања о породичном животу, упркос свих покушаја, остала су без одговора. У вези с очевим занатом дознало се да је отац најбољи обућар у месту, нико му други није раван, као што је дечко чешће понављао одговарајући на сасвим друга питања, чак је отац и другим обућарима давао посао, на пример Барнабасовом оцу, али истина у овом последњем случају Брунsvик је то чинио само из нарочите милости, бар за то је говорило Хансово поносито климање главом као одговор на постављено питање, што је навело Фриду да му притрчи и пољуби га. На питање да ли је већ био у замку, он одговори тек пошто је оно неколико пута поновљено, и то са » не «. Исто питање у погледу своје мајке остави без икаквог одговора. Најзад се К. замори ; и њему се учини да је испитивање бесциљно. У том погледу он дечку даде за право, а било је у томе и нечега постидног, штети околишним путем преко невиног детета докучити породичне тајне, двоструко постидно не дознати ништа. И кад на крају К. упита дечка у чему треба да се састоји помоћ коју им нуди, он се више није чудио што Ханс хоће да му помогне само овде при раду у школи, да се учитељ и учитељица не би више с њим свађали. К. објасни Хансу да му таква помоћ није потребна, свађање је свакако учитељу у природи, и од тога се човек не може сачувати ни кад све ради најтачније, сам посао није тежак и само због непредвиђених околности данас није на време обављен. Уосталом на њега грдње не делују као што делују на једног ђака, оне га не погађају, он је готово равнодушан према њима, а и нада се да ће врло брзо моћи сасвим да се отресе учитеља. Пошто је, дакле, у питању само помоћ због учитеља, он се на томе најлепше захваљује и Ханс може опет да се врати у учионицу и ваљда још да стигне на време да не буде кажњен. Мада К. то уопште није нагласио и само овлаш напоменуо да му таква

помоћ, због учитеља, није потребна, док је питање какве друге помоћи оставио отворено, Ханс је врло добро разумео и питао да ли му је потребна нека друга помоћ ; он ће К. врло радо помоћи, а ако он сам то није у стању, он ће молити за помоћ мајку и онда ће сигурно успети. И отац, кад има брига, моли мајку да му помогне. А мајка је већ једном питала за К., она истина готово и не излази из куће, то је изузетак што је она била код Лаземана ; међутим он, Ханс, иде чешће тамо да се игра са Лаземановом децом и зато га је мати једном питала да ли је можда земљомер још који пут долазио. Наравно, мајка не сме без потребе да се узбуђује, јер је тако болесна и уморна, и зато је он само рекао да земљомера тамо није видео, и даље о томе није било говора. Али кад га је нашао овде, у школи, он је морао да га ослови да би могао после да прича мајци, јер мајка највише воли кад јој се без изричног заповедања испуне њене жеље. После кратког размишљања, К. рече да му никаква помоћ није потребна, да има све што му треба, али да је врло лепо од Ханса што хоће да му помогне и он му се захваљује на добрим намерама ; могуће је, наравно, да ће му доцније нешто затребати, и онда ће му се обратити, он зна његову адресу. С друге стране, опет, можда би овог пута он, К., могао мало да помогне ; жао му је што је Хансова мајка болешљива и што се вероватно овде нико не разуме у њену болест ; у таквом занемареном случају и при једној иначе по себи лакој болести може да наступи озбиљно погоршање. Међутим, он, К., има извесно медицинско знање, и што је још важније, искуство у неговању болесника. Он је успевао и у понечем што лекари нису били у стању да ураде. Због лечења болесника, њега су код куће увек звали » горка травка «. У сваком случају, он ће радо погледати Хансову мајку и с њом разговарати. Можда ће јој моћи дати неки добар савет, он би то радо учинио већ и Хансу за љубав. Хансове очи најпре засветлеше при овој понуди и заведоше К. да још више наваљује са својом понудом, али резултат није био задовољавајући, јер на разна питања Ханс одговори, а при том чак није био ни много ожалошћен, да мајци не смеју да долазе страни посетиоци, јер јој је мир врло потребан ; мада је оном приликом К. с њом једва

говорио, она је после тога неколико дана лежала у постељи, што се, истина, чешће дешава. Међутим, отац се тада много љутио на К., и он сигурно никад неће дозволити да К. посети мајку ; онда је чак хтео да потражи К. и да га казни, али га је мати од тога одвратила. Али ни сама мајка никако не жели да ма с ким говори, и њено распитивање за К. не представља изузетак од тог правила. напротив, баш том приликом кад га је поменула могла је да изрази жељу да га види, али она то није учинила и на тај начин јасно показала своју вољу. Она жели да слуша о К., али да говори с њим, то не жели. Уосталом, то и није нека стварна болест, од које она пати, она сама зна врло добро шта је узрок њеном стању и понеки пут га наговести : то је вероватно овдашњи ваздух, који она не подноси ; али ипак зато неће због оца и деце да напусти кућу, а уосталом сада је боље него што је била раније. То је отприлике било што је К. дознао. Хансова оштроумност видно је расла, јер је требало бранити мајку од К., од К. коме је он тобоже хтео да помогне ; заиста у доброј намери, да би одвратио К. од мајке, он је долазио по који пут у противречности са својим сопственим ранијим исказима, као на пример у погледу болести. Упркос томе, К. је и сада примећивао да му је Ханс још благонаклон, само кад је у питању мајка заборављао је на све ; нико ко год би се супротставио мајци није био у праву. У овом случају то је био К., али то је могао, на пример, да буде и отац. К. хтеде да окуша ово последње и рече да је несумњиво разумно што отац чува мајку од свих сметњи, и да је К. оном приликом могао нешто слично и да наслути, он се наравно не би усудио да мајку ослови и зато он сада, накнадно, моли да га код куће због тога извине. Али не може сасвим да схвати зашто отац, кад је узрок болести тако јасан, као што Ханс мисли, спречава мајку да се опорави на другом ваздуху ; мора се рећи да је спречава, јер она не иде једино због деце и њега, али децу би могла да поведе, пошто не би морала да иде на дуго време и врло далеко, зато што је ваздух сасвим друкчији већ и на брегу на којем је замак. Трошкови једног таквог излета не би требало да плаше оца, зар није он први обућар у месту, а свакако да он или мајка имају у замку рођаке или пријатеље који би је

радо прихватили. Зашто је не пушта да оде ? Немогуће је да он потцењује њену болест. К. је оном приликом погледао мајку само узгред, али њено упадљиво бледило и слабост навели су га да је ослови. Још тада се много чудио што отац оставља болесну жену на рђавом ваздуху у општој соби за купање и прање, и није се устручавао да говори из свег гласа. Оцу свакако није јасно шта је у питању ; можда је болест у последње време и пошла набоље, таква болест је ћудљива, али ипак, ако се не сузбија, она се на крају враћа са ојачаном снагом и онда ништа више не може да помогне. Кад већ К. не може да говори с мајком, можда би било добро кад би говорио с оцем и скренуо му пажњу на све то.

Ханс је с напрегнутом пажњом слушао, највећим делом разумео, а добро осетио претњу коју је садржавало оно што није разумео. Ипак он рече да К. не може да говори с оцем, јер га овај не трпи и вероватно би поступао с њим као учитељ. Он је то рекао смешећи се стидљиво кад је говорио о К., а јетко и ожалошћен кад је поменуо оца. Ипак додаде да би К. можда и могао да говори с мајком, али без знања оца. А онда је Ханс размишљао неко време укочена погледа, као жена која хоће да учини нешто недозвољено и тражи могућност да то изврши некажњено, и затим рече да ће можда прекосутра то бити могуће, отац иде увече у Господски конак, има тамо конференцију, и онда ће он, Ханс, доћи увече и одвести К. мајци, под претпоставком, наравно, да мајка пристаје, што је засад врло мало вероватно. Она ништа не чини против очеве воље, повинује му се у свему, па и у стварима чију бесмисленост јасно увиђа чак и он, Ханс. Да ли то заиста Ханс тражи помоћ од К. против оца ? Изгледа као да се сам варао кад је веровао да хоће да помогне К., док је уистини хтео да се неупадљиво обавести, пошто нико од старих познаника не може да помогне, да ли можда није то у стању овај туђинац који се изненада појавио и кога је чак и мајка поменула ? Како је био несвесно закопчан, готово подмукао овај дечак ! То се досад из његовог понашања и његових речи једва могло опазити. Приметило се тек из накнадних признања која су му случајно или с намером измамљена. А сада је у дугим разговорима са К. оцењивао тешкоће које треба пребродити.

Поред све најбоље воље Хансове, постојале су готово непромостиве тешкоће; сав у мислима, па ипак тражећи помоћ, он је немирно гледао у К., стално трепћући очима. Мајци неће смети ништа да каже пре очевог одласка, иначе отац може да дозна, а онда је све онемогућено ; дакле, поменуће то тек доцније, али и онда, из обзира према мајци, не изненада и наједном, већ полако и у згодној прилици ; тек тада ће молити мајку да пристане и тек тада ће моћи да доведе К., али зар онда неће већ бити доцкан, зар не прети опасност да се отац дотле врати ? Не, заиста није могуће. К., је, напротив, доказивао да није немогуће. Не треба се плашити да неће бити довољно времена, јер један кратак састанак је довољан, а Ханс уопште не мора да доводи К., јер он ће чекати сакривен негде у близини куће и доћи ће одмах на Хансов знак. Не, одговорио је Ханс, К. не сме да чека у близини куће — опет је био савладан осетљивошћу према мајци — без знања мајке. К. уопште не сме ништа да предузме, и Ханс уопште не сме да се упушта са К. у један такав договор, склопљен у тајности од мајке ; он мора да доведе К. право из школе, и то не пре него што мајка сазна и одобри. Добро, рече К., али онда заиста постоји опасност, чак је и сасвим могуће да га отац затекне у кући ; а ако се то и не догоди, то ће свакако мајка, из страха да се то не догоди, одбити да К. уопште долази, и тако ће опет све пропасти због оца. Ханс се није слагао с тим, и тако се препирка настављала.

Још много раније К. је позвао Ханса да из клупе дође за катедру, привукао га међу своја колена и благонаклоно миловао с времена на време. Ова близина је и допринела да споразум буде постигнут упркос Хансовог повремениог опирања. Најзад су се споразумели у следећем : Ханс ће најпре рећи мајци целу истину ; ипак, да би јој олакшао пристанак, он ће додати да ће К. говорити и са самим Брунsvиком, истина не због мајке већ због својих ствари. И то је било тачно, јер се К. у току разговора присетио да Брунsvик, ма како иначе био опасан и зао човек, не може више бити његов противник, јер је баш он, бар према излагању општинског деловође, био вођа оних који су, макар само из политичких разлога, захтевали позивање једног

земљомера. Његов долазак у село, дакле, морао је да иде у прилог Брунsvику. Истина, онда је готово несхватљив онај љутити дочек првог дана и ненаклоност о којој је Ханс говорио ; али можда је Брунsvик био увређен баш зато што се К. прво њему обратио за помоћ, или је постојао неки други неспоразум који би са неколико речи могао бити разјашњен. А после тог разјашњења, К. би могао врло лако имати у Брунsvику подршку против учитеља, чак и против општинског деловође ; цела та бирократска ујдурма — шта је иначе друго ? — којом су га општински деловођа и учитељ одстрањивали од управе замка и наметнули му посао школског служитеља, могла би бити откривена ако би ускоро дошло до борбе између Брунsvика и општинског деловође око њега. Брунsvик би морао да га привлачи на своју страну, он би постао гост у Брунsvиковој кући, Брунsvикова утицајна средства би му стајала на располагању упркос општинском деловођи ; ко зна шта би све из тога могло да настане, у сваком случају био би често у близини жене — тако се он играо са сновима и они с њим, док је Ханс, сав у мислима на мајку, забринуту пратио ћутање К., као што се то чини у присуству лекара који је утонуо у размишљање како да нађе лек једном тешком болеснику. С предлогом да К. разговара с Брунsvиком у вези земљомерских радова Ханс се сложио, и то само стога што би тиме његова мајка била заштићена од оца, што би било само у случају нужности, а тај случај, треба се надати, неће наступити. Он само још упита како ће К. објаснити оцу посету у тако позни час, и помири се најзад, иако с мало натмуреним лицем, с тим да К. каже да је због неподношљивог служитељског посла и понижавајућег учитељевог поступања заборавио у тренутном очајању на све обзире.

Пошто је на тај начин, колико се бар могло предвидети, све било промишљено и могућност успеха у најмању руку није више била искључена, Ханс, ослобођен терета размишљања, постаде расположенији, брбљаше детињски још неко време, најпре са К. а онда и са Фридом, која је ту седела као занета у сасвим друге мисли, и тек сада почела да учествује у разговору. Она га упита, између осталог, шта жели да буде ; он се није много размишљао

и одговори да би желео да буде човек као што је К. Упитан из којих разлога то жели, није умео да каже, али на питање да ли би хтео да буде школски служитељ одлучно је одговорио одречно. Тек даљим испитивањем увидело се којим околичним путем је дошао до те жеље. Садашњи положај К. није био нимало завидан, већ жалостан и за презир, то је и Ханс јасно видео, а да би то увидео није му било потребно да посматра друге људе ; он би сам најрадије желео да мајку сачува од сваког погледа и речи од стране К., па ипак му је дошао и молио га за помоћ и био је срећан када је К. пристао. Веровао је да се и другим људима дешава нешто слично, а, најзад, мајка је сама поменула К. Из те противречности у њему се створило веровање да К., додуше, сад стоји ниско и застрашује, али да ће ипак све надмашити, истина у недогледној далекој будућности. И баш та управо вртоглава даљина и поносан развој који ће у њу водити омамљивали су Ханса ; тога ради он је био готов да прими и садашњег К., оваквог какав је. Мудровање маторца, из кога је потицала ова жеља, огледало се нарочито у томе што је Ханс гледао на К. с висине, као на млађег од себе, чија будућност има већи распон од његове, будућности једног малог дечка. И он је говорио о овим стварима готово с туробном озбиљношћу, стално изнова потстицан на то Фридиним питањима. К. га опет расположи тек кад рече да зна на чему му Ханс завиди, да је у питању његов лепи чворновати штап, који је на столу лежао и којим се Ханс при разговору расејано играо. Што се тога тиче, К. уме да деље такве штапове и он ће, кад им план успе, направити Хансу један још лепши. Заиста, није више било сасвим јасно да ли Ханс није имао у виду само штап, јер га је толико обрадовало добијено обећање да се он опрости сав расположен, не пропутивши на растанку да К. чврсто стисне руку и каже : » Дакле, прекосутра «.

Било је крајње време да Ханс оде, јер убрзо затим учитељ широм отвори врата, и кад виде како Фрида и К. мирно седе за столом викну : » Извините што сметам ! Али реците ми кад ће овде једном бити растребљено ? Ми тамо морамо да се тискамо, настава не може уредно да се обавља, а ви се овде опружете и

теглите у великој гимнастичкој сали, и да бисте имали још више места, отерали сте и помоћнике ! Али сад се дижите и раздрмајте се најзад! « Онда, обраћајући се К., рече : » А ти ћеш сад да ми донесеш ручак из гостионице Код моста «. Све је то речено бучно, бесним гласом, али речи су биле сразмерно благе, чак и оно по себи грубо ти. К, је одмах био спреман да послуша. Само да би видео на чему је, он рече : » Али мени је отказано «. — » Отказано или не, донеси ми ручак «, рече учитељ. » Отказано или не, то је оно што хоћу да знам «, рече К. » Шта брбљаш ту ? « рече учитељ. » Ти отказ ниси примио «. — » Зар је то довољно да он остане без дејства ? « упита К. » Мени не «, рече учитељ, » то можеш да ми верујеш, али општинском деловођи јесте, ни сам не знам зашто, а сад трчи, иначе ћеш заиста да излетиш «. К. је био задовољан, значи учитељ је у међувремену говорио с општинским деловођом, или можда уопште није говорио, већ је размислио како би било мишљење општинског деловође, и оно је испало у корист К. Сад је К. хтео да се пожури по ручак, али га већ у ходнику учитељ поново зовну : било да је овом нарочитом наредбом хтео да искуша послушност К., да би према томе могао даље да се управља, било да је опет добио вољу да наређује, па се радовао да види како К. трчи и, на његову измењену наредбу, мора као какав келнер, исто тако брзо да се окрене. Са своје стране, опет, К. је знао да ће сувише великим попуштањем постати роб учитељу, који ће на њему истресати своју злу вољу, али до извесне границе ипак је хтео да трпи учитељево ђудљивост, јер иако га он, као што се показало, не може пуноважно отпустити, свакако му може службу у школи учинити неподношљивом. А баш до те службе К. је било сада више стало него раније. Разговор с Хансом отворио му је нове, илузорне и потпуно неосноване наде, али ипак наде које се више не заборављају ; оне чак и Барнабаса потиснуше у позадину. Ако верује у њих, а друкчије није могао, онда је морао у том смислу усмерити све своје снаге, и ни о чем другом не водити рачуна, ни о јелу, ни о стану, ни о сеоским властима, чак ни о Фриди ; а у ствари све је то било само због Фриде, јер све друго имало је за њега важност само у вези с њом. Због тога је морао да чува ово

место које је Фриди давало извесну сигурност, и тога ради није смео да се каје што од учитеља трпи више него што би иначе трпео. Све то није нарочито болело, спадало је у ред текућих ситних недаћа у животу и није могло да се мери с оним чему је К. стремио, нити је он овамо дошао да води живот у части и миру.

И зато је, исто онако као што је одмах хтео да трчи у гостионицу, био готов да на измењену наредбу прво доведе собу у ред, како би учитељица са својим ђацима опет могла у њу да пређе. Али соба је морала брзо бити доведена у ред, јер К. је ипак морао потом да донесе ручак, а учитељ је осећао велику глад и жеђ. К. је изјавио да ће све бити како се жели, и учитељ је једно време посматрао како К. ужурбано распрема лежиште, гура у страну гимнастичке справе, чисти собу као у лету, док Фрида пере под и риба. Ова марљивост као да је задовољавала учитеља ; он још скрену пажњу на то да се пред вратима налази гомила дрва — очигледно у шупу није хтео К. више да пушта — и упути се ђацима, уз претњу да ће убрзо да се врати и све прегледа.

Фрида, која је ћутећи радила, упита после неког времена зашто је К. сада тако послушан према учитељу. У том питању било је сажаљења и пуно бриге, али К., који је мислио на то како је Фрида мало успела да га, према свом првобитном обећању, заштити од учитељевих наредаба и насиља, одговори само кратко, да он, кад је већ једном постао школски служитељ, мора посао и да обавља. Онда опет настаде тишина, док К. — кога овај кратак разговор потсети да је Фрида већ извесно време, а нарочито готово за читаво време разговора с Хансом, била обузета брижним мислима — уносећи сада дрва, отворено упита Фриду шта јој је. Она одговори, дижући поглед према њему, да јој није ништа нарочито ; мисли само на гостионичарку и на истинитост неких њених речи. Тек на наваљивање К. и пошто је неколико пута одбијала, она одговори подробније, али ни тада не прекидајући рад, не због неке вредноће, јер посао није напредовао, већ само да не би била принуђена да гледа у К. И тако исприча како је приликом његовог разговора с Хансом

најпре мирно слушала, а онда, преплашена неким речима К., почела дубље да схвата смисао речи, и како је отада непрестано слушала у речима К. једну опомену коју дугује гостионичарки, али у чију оправданост она никад није хтела да верује. Љутит због неодређеног начина говора и више раздражен него дирнут њеним плачним гласом — нарочито због тога што се гостионичарка опет умешала у његов живот, бар у сећању, пошто досад лично није имала много успеха — К. баци на земљу дрва која је носио у наручју, седе на њих и озбиљним речима затражи пуно објашњење. » Често «, поче Фрида, » још у почетку, гостионичарка се трудила да код мене изазове сумњу у тебе, она није тврдила да ти лажеш, напротив, говорила је да си детињасто отворен, али да си по природи сасвим друкчији од нас, и да ми тешко можемо да се савладамо да ти верујемо и кад искрено говориш, и да ћемо се, ако нас благовремено не спасе нека добра пријатељица, само кроз тешка искушења привићи да ти верујемо. Чак и њој се десило слично, њој која има тако проницљив поглед за људе. Али после последњег разговора с тобом у гостионици Код моста она те је — ја понављам само њене пакосне речи — скроз прозрела, сад ти не би могао више да је завараваш, чак и кад би се упињао да кријеш своје намере. Али ти их не кријеш, то она стално понавља, а онда је још рекла : Потруди се да га било у којој прилици пажљиво саслушаш, не површно, заиста пажљиво. И она је сама тако поступала и, што се тиче мене, схватила отприлике ово: Ти си се окомио на мене — она је употребила ту ружну реч — само зато што сам ти ја случајно дошла под руку, што сам ти се мало допала, и што ти, наравно врло погрешно, сматраш да је девојка из крчме предодређена жртва за сваког госта који пружи руку. Поред тога, ти си хтео, било из којих разлога, као што је гостионичарка чула од власника Господског конака, да преноћиш у Господском конаку, а ниси могао да успеш ни на који други начин већ само преко мене. То је све било довољан разлог да постанеш мој љубавник за ону ноћ. Међутим, да би из тога настало нешто више, требало је и да постоји нешто више, а то више био је Клам. Гостионичарка не тврди да зна шта ти хоћеш од Клама, тврди

само да си ти исто тако жудео за Кламом и пре него што си мене познавао, као и после. Разлика је само у томе што си пре био без наде, а сада ти се чини да си у мени нашао поуздано средство да стварно, брзо, па чак и са извесном предношћу допреш до Клама. Како сам се ја уплашила — али то је у први тренутак било само површно, без дубљег смисла — кад си данас једном рекао да би се овде изгубио да ниси мене упознао. То су можда исте речи које је и гостионичарка употребила ; и она је рекла да ти имаш циљ тек откако си мене упознао. А то зато што верујеш да си у мени освојио Кламову љубавницу, и тако добио један залог који ћеш да уступиш само уз највећу цену, а да преговараш с Кламом о тој цени јесте једино што желиш. Пошто теби нимало није стало до мене, а толико ти је стало до цене, то си ти готов да правиш сваке уступке у погледу мене, али никакве у погледу цене. Због тога ти је свеједно што сам изгубила место у Господском конаку, свеједно што сам морала да напустим и гостионицу Код моста, свеједно што морам да обављам тежак послужитељски рад у школи. Ти немаш нежности, ти немаш чак ни времена за мене, препушташ ме помоћницима, ниси љубоморан, моја једина вредност за тебе је то што сам ја била Кламова љубавница, и у свом незнању трудиш се да ја не заборавим Клама, да се на крају не бих одвише опирала кад наступи одлучан тренутак ; истовремено бориш се и против гостионичарке, за коју једино верујеш да је у стању да ме отргне, зато си заоштравао свађу с њом да би морао са мном да напустиш гостионицу ; да ја, колико стоји само до мене, потпуно теби припадам, у то ти уопште не сумњаш. На разговор с Кламом ти гледаш као на какав посао : дајем да даш. Рачунаш са свима могућностима ; под претпоставком да добијеш цену, готов си да учиниш све, хоће ли ме Клам, даћеш ме њему, хоће ли он да ти са мном останеш, остаћеш, хоће ли да ме отераш, отераћеш ме, али си спреман и комедију да изиграваш и, ако ти се учини корисно, правићеш се да ме волиш ; његову равнодушност настојаћеш да савладаш тиме што ћеш да подвучеш своју ништавност и да га постидиш том чињеницом да си му наследник, или тиме што ћеш да му пренесеш моја љубавна

признања у погледу његове личности, која сам ја заиста и учинила, и да га молиш да ме опет прими за љубавницу, наравно уз наплату цене ; а ако све то не помогне, онда ћеш просто богорадити у име брачног пара К. Међутим, тако је завршила гостионичарка, кад увидиш да си се у свему преварио, у својим претпоставкама и у својим надама, у оцени Клама и у његовим односима према теби, тек онда ће за мене почети пакао, јер тек тада ја ћу у правом смислу постати твоја једина својина на коју си нужно упућен, али уједно својина која се показала без вредности и према којој ће се и опходити следствено томе, јер ти према мени немаш никакво друго осећање, сем осећања власника према имовини «.

К. је слушао заинтересован, стиснутих усана, дрва су се котрљала под њим, он је склизнуо готово до земље и не примећујући то. Тек сад се подигао, сео на подијум, узео Фридину руку, коју је она благо покушала да извуче, и рекао : » У твом излагању нисам увек могао да схватим разлику између твог и гостионичаркиног мишљења «. — » То је само гостионичаркино мишљење «, рече Фрида. » Ја сам саслушала све, јер обожавам гостионичарку, али то је било први пут у мом животу да сам њено мишљење у целини и потпуно одбацила. Тако бедно ми се учинило све што је рекла, тако далеко од разумевања оног што постоји између нас двоје. Пре ми је изгледало да је истина сушта супротност од оног што је она говорила. Мислила сам на оно тмурно јутро после наше прве ноћи, кад си поред мене клечао с таквим погледом као да је све изгубљено. И како се после заиста тако и десило да ти ја нисам ништа помогла, ма колико да сам се трудила, већ напротив да сам ти сметала. Због мене је гостионичарка постала твоја непријатељица, моћна непријатељица коју ти још потцењујеш. Због мене, за коју се ти још бринеш, морао си да се бориш за своје место, био си у неравноправном положају према општинском деловођи, морао си да се потчиниш учитељу, био си препуштен помоћницима, али оно што је горе него све друго — мене ради си и против Клама иступио. То што сад стално хоћеш да допреш до Клама, само је твоја немоћна чежња да се некако с

њим измириш. И говорила сам себи да је гостионичарка, која бесумње све много боље разуме него ја, хтела само својим наговарањем да ме сачува од најгорих прекора које сама себи чиним. Добронамеран али узалудан труд. Моја љубав према теби помогла би ми да све пребродим, она би најзад и тебе одвела напред, помогла ти да успеш, ако не овде у селу онда негде другде; један доказ своје снаге она је већ пружи́ла — спасла те је Барнабасове породице «. — » То је, дакле, било тада твоје мишљење, за разлику од гостионичаркиног», рече К., » а шта се отада изменило ? « — » Не знам », рече Фрида и погледа његову руку која је држала њену, » можда се ништа није изменило ; кад ти седиш тако близу мене и тако спокојно питаш, онда верујем да се ништа није изменило. Али у стварности « — она извуче своју руку из његове, погледа га право у очи, плачући и не покривши лице ; поднела му је отворено своје сузама обливено лице, као да то не плаче она себе ради и зато нема разлога да то крије, већ као да плаче због његове издаје и зато њему припада јад њеног изгледа — » у стварности, међутим, све се изменило откад сам те чула како разговараш с дечком. Како си почео невинно да разговараш, питао си га како је код куће, о томе и овоме ; мени се чинило као да то долазиш к мени у крчму, пријатељски, срдечно, и детињски жељно тражиш мој поглед. Било је исто као и онда, и желела сам само да је гостионичарка присутна, да те слуша, и да онда опет покуша да остане при своме мишљењу. А тада, наједном, ни сама не знам како се то десило, приметила сам у каквој намери говориш с дечком. Својим благонаклоним речима стекао си његово поверење, које није било лако освојити, да би онда несметано стремио циљу који ми је постајао све јаснији. Тај циљ била је жена. Из твојих наизглед брижних речи избијали су сасвим отворено само пословни обзири. Ти си варао ту жену пре него што си је добио. Чула сам из твојих речи не само своју прошлост већ и своју будућност. Било ми је као да гостионичарка седи поред мене и све ми објашњава, а ја из све снаге покушавам да је се отресем, али јасно увиђам безнадежност тог настојања, а при том ја нисам више та која је варана — чак ни преварена још нисам била већ

једна туђа жена. А кад сам се напрегла да се савладам и упитала Ханса шта жели да буде и он рекао да воли да буде као ти, дакле потпуно је теби припадао — каква је онда била велика разлика између њега, доброг дечка који је овде злоупотребљен, и мене онда у крчми ? «

» Све што ти кажеш «, рече К. прибрано, навикнут већ на прекоре, » све је у извесном смислу тачно ; није неистинито, али је непријатељски. То су мисли гостионичарке, моје непријатељице, а ако ти верујеш да су твоје сопствене, онда ме то теши. Али су поучне, од гостионичарке може још понешто да се научи. Мени лично она то није рекла, мада ме није штедела ; очигледно је ово оружје поверила теби у нади да ћеш га употребити у једном за мене нарочито тешком и пресудном часу. Ако те ја злоупотребљавам, она те злоупотребљава на сличан начин. А сада, Фридо, помисли : чак и кад би све било како гостионичарка каже, то би било страшно само у једном случају, и то у случају да ме ти не волиш. Тада, само тада би заиста значило да сам те придобио из рачуна и лукавством, да бих с тобом као са својом својином могао да зеленашим. У том случају је можда било у моме плану и то што сам се тада појавио пред тобом руку под руку с Олгом, а гостионичарка је само заборавила да ми и то упише у рачун. Али ако срећом није тај случај, и ако тебе није тада зграбила једна подмукла зверка, већ си ти мени пришла као што сам и ја пришао теби, и ми смо се нашли и обоје се заборавили, кажи Фридо, како је онда ? Онда је моја ствар исто што и твоја, и само непријатељ може ту да направи разлику. То важи за све, па и што се тиче Ханса. Уосталом, у оцени разговора с Хансом ти претерујеш у својој осетљивости, јер ако се Хансове и моје намере не поклапају сасвим, ипак се не разликују толико да би између њих постојала опречност, уосталом наше несаглашавање није остало за Ханса тајна, ако то мислиш онда много потцењујеш тог малог обазривог човека, али чак и ако би му све остало скривено, од тога, надам се нико неће имати штете «.

» Врло је тешко снаћи се ту «, рече Фрида и уздахну. » Ја свакако не сумњам у тебе, и ако је нешто тако, под утицајем гостионичарке, прешло на мене, ја ћу бити срећна да се тога отресем и да те на коленима молим да ми опростиш, то у ствари и чиним цело време, мада говорим тако злим језиком. Остаје, међутим, истина да ти много штошта кријеш од мене ; долазиш и одлазиш, а ја уопште не знам где си био и куда идеш. Онда кад је Ханс куцао на врата, ти си узвикнуо име Барнабас. Да си икад мене с толиком љубављу зовнуо, као што си тада изговорио то мени из непознатог разлога омрзнуто име ! Кад ти немаш поверења у мене, онда мора и код мене да се јави неповерење у тебе ; онда сам наравно потпуно препуштена гостионичарки, којој ти својим понашањем дајеш за право. Не у свему, нећу рећи да јој у свему дајеш за право ; зар ниси ипак мене ради отерао помоћнике ? Ах, кад би ти само знао с каквом ја чежњом у свему што ти радиш и говориш, чак и кад ме то мучи, тражим да нађем зрнце доброг за себе «. — » Пре свега, Фридо «, рече К. » ја ништа од тебе не кријем, баш ништа. Ах, како ме гостионичарка мрзи и како се упиње да те од мене отме, каквим срамним средствима се при том служи и како јој ти повлађујеш, Фридо, како јој повлађујеш ! Реци, молим те, по чему ја нешто скривам од тебе ? Да ја хоћу да доспем до Клама, то ти знаш, да ми у томе не можеш помоћи и да због тога морам то да постигнем сам на своју руку, знаш исто тако, да у томе још нисам успео, видиш и сама. Треба ли, дакле, да се двоструко понижавам причањем безуспешних покушаја који ме у стварности толико понижавају ? Треба ли ваљда да се хвалим како сам цело једно дуго слепоподне узалуд чекао, мрзнући се на папучи Кламових саоница ? Срећан што не морам више да мислим на такве ствари, ја журим к теби, а све ме то поново претећи сусреће, избијајући из тебе. А Барбанас ? Свакако, ја га чекам. Он је Кламов гласник ; нисам га ја направио тим што је «. — » Опет Барнабас ! « узвикну Фрида. » Ја не могу да верујем да је он добар као гласник «. » Можда имаш право «, рече К., » али он је једини кога мени шаљу «. — » Утолико горе «, рече Фрида, » утолико више треба да га се чуваш «. — » Он ми, на жалост, није досад

дао повода за то «, рече К., смејући се. » Ретко долази, и то што доноси није од важности, али добија важност од тога што потиче од самога Клама «. — » Али видиш «, рече Фрида, » чак ни Клам није више твој циљ, то је оно што ме ваљда највише узнемирује. Довољно је рђаво већ то што се ти преко мене гураш Кламу, али да се сад одвраћаш од Клама, то је још много горе, то је нешто што чак ни гостионичарка није предвидела. По гостионичарки, крај моје среће — сумњиве, па ипак врло истинске среће — доћи ће оног дана кад ти сасвим увидиш да су узалудне наде које полажеш у Клама. Међутим, ти чак не чекаш ни тај дан ; овамо дође изненада један мали дечак, и ти почнеш да се бориш с њим око његове мајке, као да се бориш за свој сопствени животни опстанак «. — » Ти си добро схватила мој разговор с Хансом «, рече К. » Тако је заиста било. Али зар је цео твој ранији живот толико за тебе потонуо у заборав (изузев наравно, гостионичарке, која се није дала истиснути) да више не знаш како се мора борити да би се продрло напред, нарочито ако се полази сасвим од доле ? Како се мора искористити све што пружа иоле неку наду ? А та жена долази из замка, она ми је сама то рекла кад сам првог дана залутао код Лаземана. Шта је природније него молити је за савет или чак за помоћ ? Ако гостионичарка познаје сасвим добро све препреке које ме одвајају од Клама, ова жена можда зна и пут који к њему води, па она је сама сишла тим путем «. — » Пут који води Кламу ? « упита Фрида. » Кламу, наравно, куда би иначе«, рече К. а онда скочи : » Али сад је крајње време да идем по ручак «. Упорније него што је имала повод за то, Фрида га је молила да остане, као да ће тек својим остајањем да потврди све то утешно што јој је рекао. Међутим, К. је подсети на учитеља, показа на врата која сваког тренутка могу с треском да се отворе, обећа да ће се одмах вратити, она чак не мора ни да ложи, и то ће он сам свршити. Најзад, Фрида се ћутећи повинова. Док је К. напољу гацао по снегу — пут је већ одавно требало да буде очишћен, зачудо како је посао слабо одмицао — он спази на гвозденој огради једног помоћника како се мртав од умора држи за решетке. Само једног, а где ли је други ? Да ли је то К. сломио издржљивост бар

једног ? Овај што је остао очигледно је био још врло упоран. То се видело и по томе, што је, оживљујући чим је спазио К., почео дивље да испружа руке и да чежњиво колута очима. — » Његова упорност је изванредна «, рече К. сам себи, али мораде да дода : » Смрзнуће се због ње на решеткама «. Међутим, К. не учини ништа друго за помоћника, сем што му запрети песницом, што је искључивало свако приближење и што заиста учини да помоћник плашљиво устукну. Баш у том тренутку Фрида отвори један прозор, да би пре ложења проветрила учионицу, као што се договорила са К. Помоћник се одмах окрете од К. и пришуња прозору, неодољиво привучен. Лица развучена од љубазности према помоћнику и с изразом преклињуће беспомоћности према К., Фрида је помало махала руком горе на прозору — није чак било јасно да ли то поздравља или се брани — што помоћнику није сметало да се све више приближује. Онда Фрида брзо затвори спољни прозор, али остаде иза њега, с руком на кваки, с главом нагнутом у страну и са укоченим осмехом на лицу. Да ли је знала да на тај начин помоћника више мами него што га одбија ? Међутим, К. се више није освртао, било му је стало до тога да се пожури, како би се што пре вратио.

ЧЕТРНАЕСТА ГЛАВА

Најзад — био је већ мрак, позно поподне — К, је очистио пут кроз врт, разгрнуо снег с обе стране пута и утапкао га, и дневни посао био је сада завршен. Стајао је на капији врта, сам, у близини никог није било. Помоћника је отерао још пре неколико часова, јурио га добар део пута ; овај се онда сакрио негде између баштица и кућерака, није могао да буде пронађен, а отада се није више ни појављивао, Фрида је била код куће и прала или рубље или Гизину мачку. С Гизине стране био је знак великог поверења што је тај посао препустила Фриди, истина неукусан и неприличан посао, који К. сигурно не би дозволио Фриди да прими, да није било врло препоручљиво, после многих пропуста у обављању службене дужности, користити сваку прилику за придобијање Гизе. Гиза је благонаклоно посматрала како је К. донео с тавана малу дечју каду, како је вода била загрејана и како је најзад мачка обазриво спуштена у каду. Штавише, Гиза је затим мачку потпуно препустила Фриди, јер је дошао Шварцер, познаник К. од прве вечери, који К. поздрави с извесном мешавином плашљивости, која потиче од оне вечери, и безграничним ниподаштавањем, које следује школском послужитељу, а онда се с Гизом упути у другу учионицу. Обоје су још били тамо. Као што је К. чуо у гостионици Код моста, Шварцер, који је ипак био син једног управника замка, из љубави према Гизи живи већ одавно у селу, и успео је преко својих веза да га општина постави за помоћног учитеља, а ту је дужност углавном вршио на тај начин што није пропустио ниједан Гизин час, седећи било у клупи међу децом, или још радије на подијуму поред Гизиних ногу. Неку сметњу то уопште више није представљало, јер су се деца већ одавно навикли на њега, утолико лакше можда што Шварцер није имао за децу ни наклоности ни разумевања, и само је преузео од Гизе наставу гимнастике, и уосталом био задовољан да живи и дише у топлој близини Гизе. Његово највеће задовољство је било да седи поред Гизе и исправља ђачке задатке. И данас су тиме били запослени, Шварцер је донео једну хрпу свезака, учитељ му је

увек давао и своје и, докле год је било видно, К. их је видео обоје како раде за једним сточићем крај прозора, глава до главе, непомични ; међутим, сада су се тамо виделе само две свеће које су светлуцале. Била је озбиљна и ћутљива љубав која их је везивала. Тон је давала Гиза, чија је трема природа, истина, понекад кад подивља, рушила све границе, али која нешто слично код других и у другим приликама никако не би трпела ; тако је и живахни Шварцер морао да иде полако, говори полако и много ћути ; али он је за све то, видело се, богато био награђен Гизином блиском и тихом присутношћу. При том га Гиза уопште није волела. У сваком случају, у прилог љубави нису говориле њене округле, сиве очи, које ваљда никад нису намигивале, већ изгледа пре колутале самим зеницама. Видело се само да је Шварцера трпела без опирања, али почаст да је воли син једног управника замка она очигледно није умела да цени и носила је своје обло и пуначко тело подједнако мирно, без обзира да ли је Шварцер прати погледима или не. Са своје стране, опет, Шварцер је подносио сталну жртву што је остајао у селу. Очеве изасланике, који су чешће долазили да га одведу, љутито је одбијао, као да је већ то кратко подсећање на замак и на његову синовљеву дужност, које су они код њега изазвали, представљало крупно и ненадокнадиво ометање његове среће. Па ипак, он је имао слободног времена напретек, јер, уопште узевши, Гиза му се показивала само у часовима наставе и при исправљању задатака, истина не с неком намером, већ просто зато што је изнад свега волела удобност, због тога и самоћу, и осећала се канда најсрећнија кад је могла код куће да се сасвим слободно опружи по дивану, са мачком поред себе, која јој није сметала, јер је једва могла да се миче. Тако је Шварцер велики део дана проводио луњајући беспослен, али и то је волео, јер је при том увек имао могућност, коју је врло често и користио, да одлази у Лављу улицу, у којој је Гиза становала, да се пење до њене собице под таваном, да послушкује на закључаним вратима и онда опет журно да се удаљи, пошто би, као увек, установио да у соби влада најпотпунија, несхватљива тишина. Истина, последице оваквог начина живота испољавале су се понекад у

његовом држању — али никад у Гизином присуству — у тренутним смешним изливима изнова пробуђене бирократске надутости, која није баш најбоље одговарала његовом садашњем звању, и при чему, истина, он махом није добро пролазио, као што је и К. имао прилике да види.

Било је само чудно што се, бар у гостионици Код моста, ипак с извесним уважањем говорило о Шварцеру, макар само у вези са стварима које су биле више смешне него важне, и да се то уважање

преносило и на Гизу. Међутим, свакако није било исправно што је Шварцер веровао да као помоћни учитељ стоји много високо изнад К., таква разлика ту није постојала. Школски служитељ представља за наставно особље, а нарочито за учитеља Шварцерове врсте, врло важну личност, која се не може некажњено ниподаштавати, и то ниподаштавање ако је већ из сталешких интереса немогуће одрећи га се, мора у најмању руку бити учињено сношљивим одговарајућим накнадама. К. је хтео овом приликом да на то подсети, а и иначе му је Шварцер остао дужан од оне прве вечери, а тај дуг није постао мањи тиме што су идући дан уистини правдали пријем на који је тада наишао код Шварцера. Јер не треба заборавити да је овај пријем можда одредио карактер свих следећих. Преко Шварцера, сасвим бесмислено и већ у првом часу, скренута је сва пажња власти на К., док је он био још потпуно стран у селу, без познаника, без скровишта, преморен од напорног пешачења, сасвим беспомоћан, као што је онда лежао тамо на сламарици и био изложен на милост и немилост сваком подухвату власти против њега. Само једну ноћ доцније све би могло да се одвија друкчије, мирно, полускривено, у сваком случају нико о њему ништа не би знао, ни сумњао у њега, и ако ништа друго, не би се устручавао да га за дан прими као путника намерника ; увидела би се његова употребљивост и поузданост, о њему би се говорило међу суседима, и вероватно би се убрзо негде сместио као слуга. Наравно, пажњи власти не би умакао. Али постојала је битна разлика у томе да ли ће због њега усред ноћи да се узнемирава централна канцеларија, или ко други ко се нашао крај телефона,

и да се захтева тренутна одлука, са видљивом понизношћу истина, али ипак с наметљивом упорношћу, и то још преко Шварцера, кога, изгледа, горе не маре, или ће уместо свега тога К. идућег дана у службено време закуцати код општинског деловође и, као што је то већ ред, пријавити се као путник који је дошао у посету, који већ има преноћиште код једног житеља општине и вероватно ће сутра продужити даље, сем ако не наступи тај готово сасвим невероватан случај да он овде нађе посао, али само за неколико дана, наравно, јер дуже неће никако остати. Тако или слично томе догодило би се, да није било Шварцера. Власт би се и даље занимала с њим, али мирно, службеним путем, неометена нестрпљивошћу заинтересованог, што она, изгледа, нарочито мрзи. За све то К. нимало није био крив, сву кривицу сносио је Шварцер, али Шварцер је био син једног управника замка, споља, понашао се пристојно, дакле одмазда је могла да погоди једино К. А жалостан повод свему томе ? Можда зловољно расположење Гизе онога дана, због чега је Шварцер, не могући да спава, лутао по ноћи да би затим на К. излио сав свој јед. Истина, могло би се са друге стране рећи да К. има Шварцеру много да буде захвалан за његово понашање. Само му је тако било омогућено што он сам никад не би постигао, никад се не би ни усудио да покуша да постигне, и што власт са своје стране једва да би допустила, наиме то да је он од самог почетка, без околишења, отворено, очи у очи, ступио пред ту власт, колико је то код ње уопште било могуће. Али то је било незахвално преимућство, оно га је истина поштедело многих лажи и притајивања, али га је исто тако оставило готово без одбране, у сваком случају ставило га је у подређен положај у борби коју води, и с обзиром на то могло га је довести до очајања, да није он сам себе морао да уверава да је разлика у моћи између власти и њега била тако страховита да ни све лажи и лукавства на које би био готов не би били у стању да разлику осетно претегну у његову корист. Ипак то је била само мисао којом је К. сам себе тешио, Шварцер је остао крив упркос свему; онда је он К. нашкодио, можда му идућом приликом може помоћи, а њему ће и даље бити потребна и најмања помоћ, а пре

свега та, јер изгледа, на пример, да Барнабас опет није имао успеха.

Због Фриде К. је целог дана оклевао да оде у Барнабасов стан и распита се; да не би дочекао Барнабаса пред Фридом, он је сада радио напољу и ту остао после завршеног рада очекујући Барнабаса, али Барнабаса није било. Сад ништа друго није остало, него отићи сестрама, само за тренутак, само да се с прага распита, па да се одмах врати. И он забодје лопате у снег и похита. Као без даха стиже до Барнабасове куће, отвори врата после кратког куцања и упита, не обраћајући пажњу како у соби изгледа: » Зар се Барнабас још није вратио ? « Тек сад он примети да Олга није ту, да обоје старих седе као задремали за удаљеним столом, да им још није јасно шта се то код врата збива и да полако окрећу лица у том правцу, и најзад да Амалија лежи на поњавама на пећњаку, да се тргла, уплашена у први мах појавом К., и да се ухватила руком за чело да би се прибрала. Да је то била Олга, она би му одмах одговорила и К. би опет могао да оде, овако је морао да учини још неколико корака према Амалији, да јој пружи руку коју она ћутећи стисну, и да је замоли да узнемирене старе одврати од сваког кретања, што она и учини с неколико речи. К. дознаде да Олга у дворишту цепа дрва, Амалија, изнурена — разлог није навела — морала је мало да прилегне, и да Барнабас још није стигао, али да мора убрзо доћи, јер он никада не остаје у замку преко ноћи. К. се захвали на обавештењу и рече да сад може да иде, међутим Амалија га упита да ли не би хтео да причека Олгу, али он одговори да, на жалост, нема више времена. Амалија га даље упита да ли је данас већ говорио с Олгом ; зачуђен, он одговори одречно и упита да ли Олга има нешто нарочито да му саопшти. Амалија развуче уста као мало љута, ћутећи климну главом и опет леже. Тако лежећи мерила је К. као да се чуди што је још ту. Њен поглед је био хладан, бистар, укочен, као увек. Тај поглед није био баш управљен на оно што је посматрала, већ је — и то је оно што је сметало — помало обилазио свој предмет, једва приметно, истина, али несумњиво, и није изгледало да је то слабост или збуњеност или притворност, већ да је то једна стална тежња за

усамљеношћу, јача од свих других осећања, које ваљда и она сама постаје свесна само на овај начин. К. се чинило да се присећа да је овај поглед запазио још прве вечери, штавише да је цео непријатан утисак који је ова породица одмах на њега оставила потекао од тог погледа, који по себи није био непријатан, већ охол и у својој неприступачности искрен. — » Ти си увек тако тужна, Амалија«, рече К., » мучи ли те нешто ? Зашто не кажеш ? Такву сеоску девојку као што си ти још нисам видео. То ми је пало у очи управо данас, баш сад. Јеси ли ти из села ? Јеси ли овде рођена ? « — Амалија то потврди главом као да је К. само ово последње питање поставио, а онда рече : » Дакле ипак ћеш причекати Олгу ? « — » Не знам зашто увек исто питаш ? « рече К. » Ја не могу да останем дуже, код куће ме чека моја вереница«. Амалија се одупре лактовима, о некој вереници она није знала. Упита да ли Олга зна о веридби. К. је мислио да зна, Олга га је виђала с Фридом, а и такве се вести брзо шире селом. Међутим Амалија му је тврдила да Олга то не зна и да ће је та вест учинити врло несрећном, јер изгледа да она воли К. Оне о томе нису отворено говориле, Олга је врло закопчана, али љубав саму себе и нехотице одаје. К. је био уверен да се Амалија вара. Амалија се смешкала, и тај осмех, мада тужан, озарио је мрачно намрштено лице, учинио да немост говори, да туђе постане блиско, значио је одавање једне тајне, одавање једне дотле чуване својине која можда опет може да се врати, али никад више потпуно. Амалија рече да се она нимало не вара ; она зна чак и више, зна да и К. осећа наклоност према Олги, и да су његове посете, које за изговор имају некакве поруке од Барнабаса, у ствари због Олге. Пошто дакле она, Амалија, све зна, то он не треба више да се устручава и треба чешће да долази. Само је то хтела да му каже. К. је вртео главом и помињао своју веридбу. Изгледало је да Амалија не лупа много главу због веридбе, за њу је био одлучујући непосредан утисак који је правио К. стојећи сам пред њом. Она само упита кад је К. упознао ту девојку, јер он је само неколико дана у селу. К. исприча шта је било оне вечери у Господском конаку, на шта Амалија укратко рече да је била одлучно против тога што су га

водили у Господски конак. Она се позва као на сведока на Олгу, која баш у том тренутку уђе с дрвима у наручју, свежа и зарумењена од хладног ваздуха, живахна и крепка као препорођена радом напољу, насупрот њеном иначе уобичајеном суморном задржавању у соби. Она баца дрва, поздрави К. без устручавања и одмах упита за Фриду. К. добаци један поглед Амалији, али она, изгледа, није сматрала да је њено мишљење оповргнуто. Дирнут мало због тога, К. исприча о Фриди подробније него што би иначе чинио, описао под каквим тешким околностима она ипак успева да води неку врсту домаћинства у школи, и у жару причања се толико заборави — а хтео је одмах да оде кући — да у виду опроштаја и при растанку позва чак сестре да га једном посете. Истина, одмах се преплаши и устукну, али Амалија брзо изјави да прихвата позив, пре него што је поново могао да дође до речи ; сада је и Олга морала да се придружи, што она и учини. Међутим, К., стално обузет мишљу да мора што пре да се опрости, и осећајући се нелагодно под Амалијиним погледом, није оклевао да без даљег увијања призна да је позив био сасвим непромишљен и потекао из његовог личног расположења, али да га он мора повући, јер између Фриде и Барнабасове куће влада велико непријатељство које је, истина, њему потпуно неразумљиво. — » То није непријатељство «, рече Амалија, » тако крупна ствар то није, то је само повођење за општим мишљењем. А сада иди, иди својој вереници, видим колико ти се жури. Не бој се да ћемо доћи, ја сам то малопре рекла у шали, из злобе. Међутим, ти можеш чешће к нама да долазиш, ту очигледно нема сметње, увек се можеш заклонити иза Барнабасове поруке. Олакшаћу ти то још утолико кад кажем да Барнабас, и кад донесе неку поруку из замка за тебе, не може опет да оде до школе да ти је достави. Он није у стању много да трчи, јадан дечко, истроши га служба, ти ћеш морати сам да долазиш по вести «. К. још није чуо да Амалија наједанпут толико ствари каже, а и звучало је друкчије него иначе кад она говори, било је у томе неке узвишености коју није осећао само К. већ и Олга, која је ипак била навикнута на сестру. Она је стајала мало у страну с рукама на крилу, опет у

свом уобичајеном, нешто погнутом ставу, раздвојених ногу, с очима управљеним на Амалију, Док је ова гледала у К. — » Заблуда је «, рече К., » велика је заблуда ако мислиш да мени није стало до чекања Барнабаса. Да доведем у ред своје ствари с властима, то је моја највећа, управо једина жеља. Барнабас треба у томе да ми помогне, на њему почивају многе моје наде. Истина, он ме је већ једном тешко разочарао, али то је била моја сопствена кривица више него његова, то се десило у забуну првих часова кад сам мислио да ћу све моћи да постигнем једном малом вечерњом шетњом, и најзад кад се немогуће показало као заиста немогуће, ја сам то њему узео за зло. То је утицало чак и на мој суд о вашој породици, о вама. Сад је то прошло, ја верујем да вас сад боље познајем, да сте ви чак « — К. потражи праву реч, не нађе је одмах и задовољи се првом која му дође — » ви сте можда доброћуднији него ма ко други од сељака, уколико их ја бар досад познајем. Али, ето, Амалија, ти ме опет доводиш у забуну тиме што потцењујеш, ако не службу свога брата, а оно важност коју она има за мене. Можда ти ниси упућена у братовљеве ствари, онда је то добро и нећу у то да дирам, али можда си упућена — а ја пре имам тај утисак — онда то није добро, јер то би значило да ме твој брат заваљава «. — » Буди спокојан «, рече Амалија, » ја нисам упућена, и ништа ме не би могло натерати да се у то упућујем, ништа, чак ни обзири према теби, за кога бих ипак била спремна много шта да учиним, јер ми смо, како ти рече, доброћудни. Али послови мог брата само су његова ствар, ја о њима не знам ништа сем оно што против своје воље случајно чујем ту и тамо. Међутим, Олга може све да ти објасни, јер он њој све поверава «. И Амалија оде, прво родитељима с којима је шапутала, онда у кухињу; отишла је не опростивши се од К., као да је знала да ће он још дуго остати и да опраштање није потребно.

ПЕТНАЕСТА ГЛАВА

К. остаде, с мало зачуђеним лицем ; Олга му се смејала, привуче га пећи, и заиста је давала утисак да је срећна што може сад сама с њим да седи ту крај пећи, али је то била мирна срећа коју љубомора свакако није мутила. И баш то одсуство љубоморе, а с тим и сваке затегнутости, годило је К.; он је радо гледао у те плаве, не баш омамљиве, не заповедничке, већ смерно смирене и смерно постојане очи. Изгледало је као да су га за сва та запажања Фридине и гостионичаркине опомене чиниле истина не пријемчивијим, али пажљивијим и проицљивијим. И он се смејао са Олгом кад се ова чудила што је баш Амалију назвао доброћудном; Амалија може да буде много шта, али доброћудна баш није. К. изјави на то да се похвала, наравно, односила на њу, Олгу, али Амалија је толико самољубива, да не само да присваја све што се у њеном присуству рекне већ и очекује да се добровољно све њој припише. — » То је тачно «, рече Олга уозбиљивши се, » тачније него што ти се чини. Амалија је млађа од мене, млађа и од Барнабаса, али она је та која одлучује у породици, у добру и злу ; истина, она и подноси више него сви други и добро и зло «. К. је сматрао да је то претерано, баш малочас је сама Амалија рекла да не води рачуна о братовљевим стварима, док напротив Олга зна све о томе. — » Како да ти то објасним «, рече Олга, » Амалија не води рачуна ни о Барнабасу ни о мени, она се у ствари ни за ког не брине сем за родитеље, њих негује дању и ноћу, сад их је баш питала шта желе и отишла у кухињу да за њих кува, њих ради је приморала себе да устане, јер још од подне је болесна и лежи овде на клупи. Али мада не води рачуна о нама, ми смо зависни од ње, као да је она најстарија, и кад би хтела да нас саветује у нашим стварима, ми бисмо је сигурно слушали ; али она то не чини, ми смо јој туђи. Ти имаш велика искуства с људима, долазиш из света, зар ти се не чини да је она изванредно паметна ? « — » Чини ми се да је изванредно несрећна «, рече К., » али како се слаже с вашом послушношћу према њој кад, на пример, Барнабас врши ову курирску службу коју Амалија не одобрава, можда чак и презире ? « — » Кад би он знао шта би друго могао да ради, он би одмах напустио ту службу, којом нимало није

задовољан «. — » Зар није он изучени обућар ? « упита К. » Јесте «, рече Олга, » он ради узгред и за Брунсвика, и могао би кад би хтео да има посла и дању и ноћу и да добро заради «. — » Па лепо «, рече К., » значи има замену за курирску службу «. — » За курирску службу ? « упита Олга зачуђено. » Зар се он те службе примио ради зараде ? « — » Може бити «, додаде К., » али ти си ипак рекла да он њоме није задовољан «. — » Није задовољан и то из многих разлога «, рече Олга, » али то је ипак служба у замку, у најмању руку може тако да изгледа «. — » Како «, рече К., » ви сумњате чак и у то ? « — » Управо не «, рече Олга, » Барнабас иде у канцеларије, дружи се са служитељима као са себи равнима, види издалека и понеке чиновнике, добија сразмерно важна писма, поверавају му се чак и усмене поруке, то је већ много, и ми бисмо могли бити поносни на то колико је он у својим младим годинама већ постигао «. К. климну главом, на повратак кући више није мислио. » Он има и своју сопствену униформу ? « упита он. » Ти мислиш на копоран ? « примети Олга. » Не, њега му је Амалија направила још пре него што је постао курир. Али ти си се приближио болној тачки. Требало је да већ одавно добије, истина не униформу, јер тога нема у замку, али једно службено одело ; оно му је било обећано, али у том погледу у замку су врло спори и зло је што се никада не зна шта та спорост значи ; она може значити да ствар иде службеним током, али може значити да уопште није још узета у службени поступак, да, на пример, и даље хоће да испробају Барнабаса, а може најзад да значи и то да је службени поступак већ завршен, да је дато обећање повучено из било којих разлога и да Барнабас никад неће добити одело. О томе не може ништа ближе да се дозна, или ће се дознати тек после дугог времена. Постоји једна пословица, можда је и ти знаш: Службене одлуке су стидљиве као младе девојке «. — » То је добро запажено «, рече К., он то прими још озбиљније него Олга, » добро запажено, одлуке могу имати и друге сличности с девојкама «. — » Можда «, сложи се Олга. » Истина, ја не знам како ти то мислиш. Можда ти мислиш то сасвим у похвалном смислу. Али што се тиче службеног одела, оно је једна од Барнабасових брига, а пошто су наше

бриге заједничке, онда је то и моја брига. Зашто не стиже службено одело ? питамо се ми узалуд. Међутим цела та ствар није тако проста. Чиновници, на пример, као да уопште немају службена одела ; колико ми овде знамо, а и по ономе што прича Барнабас, чиновници носе обична, истина лепа одела. Уосталом, ти си видео Клама. Наравно, Барнабас није чиновник, ни чиновник најбоље категорије, нити уображава да ће то бити. Али ни виши служитељи, који се, истина, овде у селу уопште не виђају, немају службена одела, како Барнабас прича ; то је донекле утеха, рекло би се у први мах, али та је утеха варљива, јер да ли је Барнабас виши служитељ ? Није, може неко да му буде врло наклоњен, али то не може за њега рећи, виши служитељ он није ; то већ што он долази у село, овде чак и спава, доказује обратно; виши служитељи су још повученији од чиновника, можда и с правом, можда су они виши и од неких чиновника ; понешто говори за то : раде мање и, по причању Барнабаса, мора да је дивно гледати ове одабране, велике, снажне људе како полако пролазе ходницима — Барнабас се увек шуња иза њих. Укратко, не може бити ни говора о томе да је Барнабас виши служитељ. Дакле, може бити само један од нижих служитеља, али, ето, они имају службена одела бар када силазе у село ; то није униформа, строго узевши, њихова одела су у много чему различита, па ипак по оделу се одмах позна служитељ из замка, ти си те људе виђао у Господском конаку. Најупадљивије на тим оделима је то што су она махом тесна и припијена уз тело, сељак или занатлија не би могао да користи такво одело. А, ето, Барнабас нема такво одело; то није само нешто што застиђује и понижава, то би се могло поднети, али нарочито у туробним часовима — а понекад и не ретко, ми их имамо, Барнабас и ја — то изазива сумњу у све. Да ли уопште припада замку служба коју Барнабас врши ? питамо се тада ми ; истина он иде у канцеларије, али да ли су канцеларије заиста замак ? И чак ако канцеларије припадају замку, да ли су то баш оне канцеларије у које Барнабас сме да залази ? Он улази у канцеларије, али то је само један део њих, а онда су ограде, а иза њих су друге канцеларије. Није баш да му забрањују да иде даље,

али он не може даље ићи кад је своје претпостављене већ нашао, они свршили посао с њим и пустили га. Уосталом, тамо је човек под сталном присмотром, бар тако се верује. А чак ако би и ишао даље, шта му то вреди кад тамо нема посла и само је улез ? Те ограде ти не смеш да представиш себи као строго повучену границу, Барнабас ми стално скреће пажњу на то. Ограде постоје и у канцеларијама у које он залази ; има и ограда преко којих он пролази, и оне не изгледају друкчије од оних преко којих није прешао, па зато не треба унапред претпоставити да се иза ових последњих ограда налазе сасвим друкчије канцеларије од оних у којима је Барнабас већ био. Али, ето, у оним тмурним часовима верује се у то. Онда сумња иде даље, уопште је немогуће бранити се од ње. Барнабас говори с чиновницима, Барнабас добија поруке. Али какви су то чиновници, какве су то поруке ? Он је сад, како каже, додељен Кламу и од њега добија налоге. Наравно, то је већ врло много, чак ни виши служитељи не достижу тако далеко, то је готово сувише, и то је оно што плаши. Замисли само, бити непосредно додељен Кламу, с њим говорити очи у очи ! Али да ли је ипак тако ? Па наравно, тако је, али зашто Барнабас сумња у то да је чиновник који је тамо означен као Клам заиста Клам ? « — » Олга «, рече К., » ти се шалиш, како може бити сумње у то како Клам изгледа, па познато је како он изгледа, ја сам га сам видео «. — » Наравно да се не шалим «, рече Олга. » Нису то шале, већ моје највеће бриге. Али ја ти то ипак не причам да олакшам своме срцу а твоје да ожалостим, већ зато што ме ти испитујеш о Барнабасу и што ми је Амалија наложила да ти причам, а и зато што верујем да је корисно за тебе да знаш све подробности. Чиним то и због Барнабаса, да не би ти полагао сувише наде у њега, па да те он разочара и после пати због твог разочарања. Он је врло осетљив ; ноћас, на пример, није могао да спава зато што ти синоћ ниси био њиме задовољан ; изгледа да си ти рекао да је за тебе врло лоше што немаш бољег курира од Барнабаса. Те речи лишиле су га сна. Ти сам сигурно ниси нарочито приметио његово узбуђење, курири замка морају много да се савлађују. Али њему није лако, није му лако ни с тобом. С твог гледишта, ти не

тражиш од њега много, ти си дошао с извесним схватањима о курирској служби и по њима одмераваш своје захтеве. Али у замку имају друге појмове о курирској служби, они се не могу подударати с твојима чак и кад би се Барнабас потпуно жртвовао службе ради, на шта он, на жалост, понекад као да је и спреман. С тим би се морало помирити, против тога се ништа не би смело рећи, кад се само не би постављало питање да ли је заиста курirsка служба то што он врши. Наравно, он пред тобом не сме да изрази ту сумњу ; то чинити значило би за њега поткопавати сопствену егзистенцију, грубо се огрешити о законе за које он још верује да за њега важе ; чак ни преда мном не говори слободно, морам да га мазим, да га љубим да бих му извукла сумњу, па чак и онда он не признаје да је сумња сумња. Он има нечег од Амалије у крви. И извесно је да ми не каже све, мада сам ја једина у коју има поверења. Међутим, о Кламу говоримо понекад, ја Клама још нисам видела — ти знаш, Фрида ме не мари и никад ми не би дозволила да га погледам — али наравно, он је познат у селу, појединци су га видели, сви о њему слушали, и из оног што се видело и чуло, као и из понеких нетачних података, створена је Кламова слика, која је свакако тачна у основним цртама. Али само у основним цртама. Иначе је променљива, па ипак можда не толико променљива колико је променљив Кламов изглед у стварности. Тврди се да он изгледа сасвим друкчији кад дође у село него кад оде, друкчији пре него што пије пиво него после, друкчији кад се буди, друкчији кад спава, друкчији сам него у разговору, и, што је на основу свега тога и сасвим разумљиво, потпуно друкчији кад је у замку. А и у самом селу постоје прилично крупне разлике у описивању њега, разлике у погледу висине, држања, дебљине, браде, само се у погледу одела срећом сви описи слажу : он носи увек исто одело, црни жакет с дугим пешевима. Наравно, све те разлике не потичу од неких чаролија, већ су сасвим схватљиве, оне су плод тренутног расположења, степена узбуђења, безбројних прелива надања и очајања, која обузму посматрача који обично сме само за један тренутак да погледа Клама. Ја ти само понављам све што ми је Барнабас чешће причао, и уопште узевши неко тиме

може бити задовољан, уколико није непосредно лично умешан у ствар. Али ми не можемо, јер за Барнабаса је животно питање да ли он заиста говори с Кламом или не «. — » За мене ништа мање «, рече К., и они се још више прибише једно уз друго поред пећи.

Истина све те неповољне Олгине новости дирале су К., али он је налазио накнаду великим делом у томе што је овде нашао људе који су, бар споља судећи, били отприлике исте среће као и он, којима се због тога могао да придружи, с којима се могао разумети у много чему, а не само у понечему као са Фридом. Постепено је, додуше, изгубио наду у успех Барнабасове мисије, али уколико је Барнабасу било теже горе, утолико му је он бивао ближи овде доле. К. никад није мислио да неко из самог села може бити обузет тако несрећном тежњом као што је био случај с Барнабасом и његовом сестром. Та тежња, истина, још ни издалека није сасвим растумачена и могла би на крају да се прикаже сасвим друкчија ; не треба се завести извесном нежношћу Олгиног бића и веровати у Барнабасову искреност. » Барнабасу су врло добро познати сви извештаји о Кламовом изгледу«, настави Олга, » он их је много сакупио и упоредио, можда и премного, једном је у селу и сам видео Клама кроз прозор његових кола, или је бар веровао да га је видео, био је дакле унапред довољно припремљен да га позна, па ипак — како то себи објашњаваш ? — кад је у замак дошао у једну канцеларију и између више присутних чиновника показали му на једног и рекли да је то Клам, он га није познао и дуго после тога није могао да се навикне на то да то треба да је Клам. Међутим,. ако питаш Барнабаса у чему се онај човек разликује од уобичајене слике која се има о Кламу, он није у стању да одговори, управо одговори и опише тог чиновника у замку, и тај опис потпуно се поклапа с описом који ми имамо о Кламу. » Па добро, Барнабасе «, кажем му ја, » зашто сумњаш, зашто себе мучиш ? « А на то ће он, дотеран у шкрипац, почети да набраја особености оног чиновника у замку, које, рекло би се, он више измишља него што стварно познаје, а које су поред тога и сасвим безначајне — тичу се, на пример, нарочитог климања главом или чак само раскопчаног прсника — тако да је немогуће узети их

озбиљно. Још важнији чини ми се начин на који се Клам опходи с Барнабасом. Барнабас ми је то често описивао, чак и цртао. Барнабаса обично уведу у једну пространу собу за рад, али то није Кламова соба за рад, уопште није соба за рад ниједног појединца. Целом својом дужином, од једног бочног зида до другог, ова соба је једним високим пултом подељена на два дела, на један који је узан и у којем две особе једва могу да прођу једна поред друге, то је простор за чиновнике ; и на један широк део, то је простор за странке, гледаоце, слуге, курире. На пулту леже отворене велике књиге, једна до друге, и скоро поред сваке стоје чиновници и читају из њих. Међутим, они не остају стално поред исте књиге, али не мешају књиге већ места, и оно што Барнабаса највише чуди, то је како они, због те ускости простора, морају да се гурају један поред другог при том мешању места. Спреда, сасвим уз високи пулт, налазе се ниски сточићи за којима седе писари који, кад чиновници то желе, пишу по њиховом диктату. Барнабаса стално чуди како се то ради. Писање се не обавља по некој изричитој наредби чиновника, нити се диктира гласно, једва се и примећује да се диктира, пре изгледа да чиновник чита као и дотле, само при том и нешто мрмља, и то писар слуша. Често чиновник диктира тако полако да писар уопште не може ништа да чује седећи, него мора стално да скаче да ухвати речено, онда брзо седне да то испише, па опет скаче, и тако редом. Како је то чудно! Готово несхватљиво. Барнабас, наравно, има довољно времена да све то посматра, јер тамо у простору за гледаоце он стоји сатима, често и данима док на њега не падне Кламов поглед. Али и кад га Клам погледа и Барнабас се усправи и заузме став мирно, то још није одлучујуће, јер Клам може поново да се врати књизи и да заборави на Барнабаса ; то се често дешава. А каква је то онда курирска служба кад је тако мало важна ? Мени се стегне срце кад Барнабас изјутра каже да иде у замак. Тај пут је свакако сасвим некористан, тај дан је изгубљен и то надање је свакако узалудно. Чему све то ? А овде се нагомилава обућарски посао који нико не прихвата, а Брунsvик наваљује да се уради «. — » Али добро », рече К., » Барнабас мора да чека док добије налог. То је

разумљиво, овде изгледа као да службеника има исувише, не може сваки сваког дана да добије посао, због тога не треба да се жалите, то се дешава свима. Али најзад и Барнабас ипак добија налоге, мени лично је донео већ два писма «. — » Могуће је «, рече Олга, » да нисмо у праву кад се жалимо, нарочито ја која све знам само по причању и као девојка не могу све тако добро да схватим као Барнабас, који ипак понешто задржи за себе. Али ево како стоји с писмима, на пример с писмима за тебе. Та писма не добија он непосредно од Клама, већ од писара. Било кога дана, било у који сат — због тога служба, мада изгледа лака, толико умара, јер Барнабас мора да је стално на опрезу — писар се сети Барнабаса и да му знак. Клам, рекло би се, нимало није дао повода за то, јер он и даље мирно чита своју књигу ; истина понеки пут, али то чини често и иначе, он баш кад Барнабас приђе чисти своје наочаре, и при том га можда гледа, под претпоставком да уопште може нешто видети без наочара ; Барнабас сумња у то, Кламове очи су тада готово затворене, изгледа као да спава и само у сну чисти наочаре. У међувремену, између многих аката и писанија које држи под столом, писар проналази писмо за тебе, то дакле није писмо које је он тога тренутка писао, напротив, судећи по изгледу омота то је врло старо писмо које већ дуго ту лежи. А ако је то старо писмо, зашто су онда пустили Барнабаса да чека тако дуго ? Па и тебе ? Најзад, и само писмо, јер оно је тада већ застарело. На тај начин Барнабаса доводе у положај да буде сматран за лошег, спорог курира. Писара, наравно, за све то није брига, он да Барнабасу писмо и каже : » Од Клама за К. «, и Барнабас има да иде. Он онда дође кући, сав задихан, са најзад добијеним писмом, које држи испод кошуље на голом телу, и онда седнемо овде поред пећи, као ми ово сада, и он прича и ми испитујемо све подробно и оцењујемо шта је постигао, и најзад закључујемо да је то врло мало, а и то мало је сумњиво, и Барнабас оставља писмо на страну и нема вољу да га испоручи, а нема ни вољу да спава, дохвати обућарски посао и тако преседи тамо на треножној столицници целу ноћ. Тако ти је то, К., ето то су моје тајне и сада се сигурно више не чудиш што их се Амалија одриче «. — » А

писмо ? « упита К. » Писмо ? « рече Олга. » Па, после извесног времена пошто сам успела да га приволим, а у међувремену могу да прођу дани па и недеље, он ипак узме писмо и испоручи га. У тим стварима он ме ипак много слуша. Наиме, кад савладам први утисак који његово причање изазове на мене, ја могу опет да се приберем, што он није у стању, вероватно баш зато што више зна. И онда му ја увек кажем отприлике : » Шта ти, Барнабасе, управо хоћеш ? О каквој каријери, о каквим циљевима ти сањаш ? Хоћеш ли да дотераш дотле да мораш нас, мене сасвим да напустиш ? Је ли то ваљда твој циљ ? Морам да верујем у то, јер иначе би било несхватљиво зашто си тако страшно незадовољан оним што је већ постигнуто. Осврни се око себе, да ли је ико од наших суседа стигао тако далеко ? Истина, њихов је положај друкчији од нашег и они немају разлога да теже нечем вишем од онога што имају, али није потребно правити поређења да би се доказало да је код тебе све у најбољем реду. Постоје сметње, сумње, разочарања, али то све само показује оно што смо унапред и сами знали, да теби ништа није поклоњено, да се штавише мораш сам да бориш за сваку појединачну ситницу ; разлог више да будеш поносан, а не потиштен. А онда, зар се ти не бориш и за нас ? Зар то ништа за тебе не значи ? Зар ти то не улива нову снагу ? И што сам ја тако срећна и готово охола што имам таквог брата, зар ти то не даје поуздање ? Уистини, ја сам разочарана, али не у оном што си ти постигао у замку, већ у томе што сам ја код тебе постигла. Ти смеш да одлазиш у замак, сталан си посетилац канцеларија, проводиш читаве дане у истој просторији с Кламом, јавно си признат као курир, полажеш право на службено одело, добијаш важна писма да испоручиш ; све си ти то, све ти то смеш, а кад сиђеш овамо, уместо да се плачући од среће грлимо, тебе, рекла бих, остави сва храброст чим те погледам ; у све сумњаш, привлаче те само обућарски калупи, а писмо, то јемство наше будућности, остављаш да лежи «. — Тако му говорим, и пошто му то из дана у дан понављам, он наједном уздишући узима писмо и иде. Али то вероватно уопште није дејство мојих речи, већ га само нешто поново гони у замак, а не усуђује се да иде тамо пре

него што изврши добијени налог «. — » Ти заиста имаш право у свему што кажеш «, рече К., » просто је за дивљење како си све правилно схватила. Зачудо како ти јасно мислиш ! « — » Не «, рече Олга, » ти се само вараш, и тако ваљда ја варам и њега. Шта је он стварно постигао ? Истина, има приступ у једну канцеларију, али можда то и није канцеларија, пре једно канцеларијско предсобље, а можда чак ни то, можда само соба у којој могу да се задржавају сви који немају приступ у истинске канцеларије. Он говори с Кламом, али да ли је то Клам ? Да ли ипак није то пре неко који је Кламу само мало сличан ? Секретар неки можда, у најбољем случају, који има извесне сличности с Кламом, који се труди да му буде што сличнији и зато се прави важан на Кламов дремљив и сањалачки начин. То особину Кламову најлакше је подражавати, то покушавају многи, док од других особина, истина, мудро повлаче прсте. Уосталом, човек као Клам, тако често подражаван али ретко достигнут, добија у машти људи разне видове. На пример, Клам има овде у селу једног секретара по имену Момуса. Тако ? Ти га познајеш ? И он се држи врло повучено, али ја сам га већ неколико пута видела. Један млад снажан човек, зар не ? Сигурно не личи нимало на Клама ? Па ипак, можеш наћи у селу људе који се куну да је Момус Клам, он и нико други. Тако људи сами себе доводе у забуну. А да ли у замку мора да је друкчије ? Неко је рекао Барнабасу да је онај чиновник Клам, и заиста постоји сличност између њих двојице, али то је ипак сличност која Барнабаса доводи у сумњу. И све говори у прилог те његове сумње. Зар ће Клам да се тиска ту, у заједничкој просторији, с пером за увом ? Зар то није у највећој мери невероватно ? Барнабас има обичај понекад да каже — то је истина већ код њега знак поуздања, мало детињастог, истина — » Чиновник изгледа врло сличан Кламу ; кад би седео у засебној канцеларији, за сопственим писаћим столом и на вратима писало његово име — не бих више у то сумњао «. То је детињасто, али и разумљиво. Било би истина још разумљивије кад би се Барнабас, кад је већ горе, распитао код више људи како ствари заиста стоје, јер по његовом причању у тој соби има доста људи. И зар њихова обавештења не би била

много поузданија него обавештења оног који му је, неупитан, показао Клама ? Ако ништа друго, бар би се из различности њихових података могла правити поређења, и извући неке чињенице. Све то није моја идеја, идеја је Барнабасова, али он се не усуђује да је оствари, плаши се да при том може нехотице да повреди неки непознати пропис и изгуби место, због тога се не усуђује никог да ослови, толико се осећа несигуран. Међутим, баш та жалосна несигурност осветљава ми његов положај јасније него сва његова описивања. Како мора да му све тамо изгледа сумњиво и претеће, кад се чак не усуђује да отвори уста ни ради једног тако невиног питања. Кад на то мислим, пребацујем себи што га самог пуштам у те непознате просторије, где је такво стање да чак он, који је пре вратоломно смео него кукавица, вероватно тамо дрхти од страха «.

» Сад си, чини ми се, дошла на оно што је одлучујуће «, рече К. » То је то. На основу свега што си испричала, верујем да сад јасно видим у чему је ствар. Барнабас је сувише млад за тај позив. Ништа од свега тог што прича не може му се без даљег веровати на реч. Пошто дрхти од страха, он тамо не може ништа да запази, и кад га овде силе да ипак прича, резултат су само збркане бајке. Мене то не чуди. Вама је овде укорењено страхопоштовање према власти, оно вам се и даље улива целог живота на разне начине и са разних страна, а и ви сами томе доприносите колико год можете. Ипак, у начелу, ја не кажем ништа против тога. Кад је једна власт добра, зашто јој не би било указано дужно поштовање ? Али зато не смете једног необученог младића као што је Барнабас, који још није коракнуо преко атара свога села, изненада слати у замак и онда од њега захтевати истинита обавештења, сваку његову реч проучавати као да је откровење и сопствену животну срећу доводити у зависност од тумачења његових речи. Ништа не може бити погрешније. Истина и ја сам, исто као и ти, дозволио себи да ме он заведе и полагао сам у њега наде исто онако као што сам од њега доживео разочарања, а и једно и друго само због његових речи, дакле без стварног разлога «, Олга је ћутала. » Неће ми бити лако да поколеbam твоје поверење у твог брата «, рече К., »

пошто видим колико га волиш и шта све од њега очекујеш. Али до тога мора доћи, и нипошто не у последњем реду у интересу твоје љубави и твојих очекивања. Јер видиш, стално те нешто спречава — ја не знам шта је то — да у потпуности схватиш шта он није постигао, већ само оно што му је даровано. Он сме да залази у канцеларије, или, ако хоћеш, у предсобље ; лепо, то је онда предсобље, али ту су врата која воде даље, ограде преко којих може да се пређе, ако је човек умешан. Мени, на пример, то предсобље потпуно је неприступачно, бар засада. С ким Барнабас тамо говори, ја не знам, можда је онај писар најнижи слуга, али иако је најнижи, он може да води до следећег вишег, ако ништа друго може бар да га именује, а ако не може ни да га именује може бар да га упуту на неког који може да га именује. Тобожњи Клам нема можда ама баш ништа заједничко с правим, сва та сличност постоји можда само за Барнабасове очи, заслепљене од узбуђења, можда је он најнижи чиновнички, а можда уопште и није чиновник, али неки задатак он ипак има код оног пулта, нешто ипак чита из своје велике књиге, нешто ипак дошаптава писару, нешто ипак мисли кад једном после дугог времена његов поглед ипак падне на Барнабаса, а чак и ако све то није тачно и све то што он ради нема никакву вредност, ипак га је тамо неко поставио и учинио то с неком намером. Хоћу свим тим да кажем да је то нешто ипак ту, нешто што се Барнабасу пружа, ипак нешто, и да је то једино Барнабасова кривица што он из тога ништа друго не може да извуче већ само сумњу, страх и безнадежност. Уз то сам ја још пошао од најнеповољнијег случаја, који је заиста врло мало вероватан. Јер, најзад, ми имамо писма у рукама, писма којима истина ја много не верујем, али ипак много више него Барнабасовим речима. Могу она бити стара, безвредна писма која су насумце извучена из гомиле исто тако безначајних писама, насумце и не са више промишљености него кад канаринке на вашарима извлаче било коме срећу са гомиле, нека је и тако, али та писма ипак стоје у било каквој вези с мојим радом ; очигледно је да су намењена мени, иако можда не зато да ми буду од користи ; писана су, као што су потврдили

општински деловођа и његова жена, лично Кламовом руком и имају, опет по речима општинског деловође, истина само приватну и слабо видљиву, али ипак велику важност «. — » То је рекао општински деловођа ? « упита Олга. » Да, то је он рекао«, одговори К. » Рећи ћу то Барнабасу «, рече Олга, » то ће га ободрити «. — » Али њему није потребно бодрење «, рече К., » ободрити га значи рећи му да је у праву, да треба да настави на исти начин као и досада, али баш на тај начин он не може ништа постићи. Ти можеш некога коме су очи везане бодрити да зуре кроз мараму, али он ипак никад ништа неће видети. Барнабасу је потребна помоћ, не бодрење. Замисли само : тамо горе је власт у својој неприкосновеној величини — пре него што сам овамо дошао веровао сам да имам приближно тачне појмове о њој, како је све то било детињасто ! — тамо је, дакле, власт и пред њу ступа Барнабас, нико други, само он, очајно сам, још сувише части за њега ако неће целог живота да остане шћућурен у неком забаченом углу канцеларије «. — » Немој да мислиш, К. «, рече Олга, » да ми потцењујемо тежину задатка којег се Барнабас подухватио. Страхопоштовања према власти имамо довољно, као што си ти сам приметио «. — » Али то је застрањено страхопоштовање «, рече К., » то је страхопоштовање на погрешном месту, оно само омаловажава свој предмет. Да ли се то још може назвати страхопоштовањем, кад Барнабас дозволу приступа у ону собу злоупотребава да тамо проводи дане не предузимајући ништа, или кад сиђе овамо и сумњичи и омаловажава оне пред којима је малопре дрхтао, или кад из очајања или умора не разнесе одмах писма или не испоручи добијене поруке ? То сигурно није више никакво страхопоштовање. Али прекор иде и даље, окреће се и против тебе, Олга, ја не могу да те од њега поштедим. Мада верујеш да имаш поштовања према власти, ти си ипак Барнабаса поред све његове младости и слабости и неумешности ипак слала у замак, или га бар ниси задржавала «.

» Прекор који ми ти чиниш «, рече Олга, » чиним ја сама себи већ стално. Истина, мени се не може пребацити да сам Барнабаса слала у замак, ја га нисам слала, сам је ишао, али је

требало да га задржавам и то свим средствима, силом, лукавствима, наговарањима. Требало је да га задржавам, али кад би данас био опет онај дан, онај судбоносни дан, и ја осећала као онда и данас Барнабасову невољу и невољу наше породице, и кад би Барнабас опет, јасно свестан одговорности и опасности, смешећи се благо се отргао од мене да иде, ја га ни данас не бих задржала, упркос искустава стечених у међувремену, и верујем да ни ти на мом месту не би могао да поступиш друкчије. Теби није познато у каквој смо ми невољи, зато ниси правичан према нама, а нарочито не према Барнабасу. Онда смо имали више наде него данас, али ни онда наше наде нису биле велике, велика је била само наша невоља и она је остала. Зар ти Фрида није ништа причала о нама ? « — » Само је наговестила нешто, али ништа одређено «, рече К. » Већ и само ваше име њу би узбудило «. — » А зар ни гостионичарка није ништа причала ? « — » Не, ништа «. — » И уопште нико ? « — » Нико «. — » Па наравно, како ће и причати ! Сваки зна нешто о нама, зна или истину, уколико је она уопште људима доступна, или неку прихваћену а можда и лично измишљену верзију, и свако мисли на нас више него што је потребно, али причати о томе неће нико, сви се устручавају да те ствари узимају у уста. И у томе имају право. Тешко је то износити, чак и пред тобом, К., и није искључено да и ти, кад чујеш то, одеш од нас и више нећеш да знаш за нас, ма колико ти изгледало да те се све то не тиче. А онда смо и тебе изгубили, тебе који мени сада, признајем, готово више значиш него и досадашња Барнабасова служба у замку. Па ипак, та противречност мучи ме целе вечери — ти мораш то да знаш, јер иначе нећеш имати јасан увид у наш положај и остаћеш, што би мене нарочито болело, неправедан према Барнабасу. Недостајало би нам оно потребно потпуно јединствено и ти не би могао ни нама да помогнеш, нити у изванредном случају да прихватиш нашу помоћ. Али остаје још једно питање : да ли ти уопште желиш то да знаш ? « — » Зашто то питаш ? « рече К. » Ако је потребно, онда хоћу да знам, али зашто тако питаш ? « — » Из сујеверја«, рече Олга. » Ти ћеш онда бити увучен у наше ствари, ни крив ни дужан, ништа више

него Барнабас «. — » Причај брзо «, рече К., »ја се не плашим. Својом женском страшљивошћу ти правиш ствар гором него што је «.»»

АМАЛИЈИНА ТАЈНА

Суди сам «, рече Олга, » уосталом звучи сасвим једноставно, не може одмах да се схвати како је могуће да има тако велику важност. У замку постоји један високи чиновник који се зове Сортини «. — » Чуо сам већ о њему «, рече К., » он је учествовао у мом постављењу «. — » То не верујем «, рече Олга, » Сортини је врло мало познат јавности. Да га ти не мешаш са Сординијем, написано са » д « ? — » Имаш право «, рече К., » то је био Сордини «. — » Да «, настави Олга, » Сордини је врло познат, он је један од највреднијих чиновника, о њему се много говори. Насупрот њему, Сортини је врло повучен и многима стран. Пре нешто више од три године видела сам га први и последњи пут. То је било трећег јула, приликом једне светковине ватрогасног друштва, на којој је учествовао и замак и приложио једну нову ватрогасну прскалицу. Сортини, који делимично треба да се бави и пословима ватрогасне службе (или је можда само ту замењивао неког — чиновници обично заступају један другог и зато је тешко знати надлежност овог или оног чиновника), учествовао је приликом предаје прскалице ; били су ту, наравно, и други из замка, чиновници, служитељи, и Сортини је стајао сасвим позади, као што одговара његовом карактеру. То је један мален, слабачак, замишљен господин; нешто што је уопште свима који су га видели пало у очи, био је начин на који су се код њега слагале боре лица — а било их је много, мада он свакако није имао више од четрдесет година — наиме, све боре пружале су се праволинијски, сврстане лепезасто, преко чела ка корену носа; тако нешто ја дотле уопште нисам видела. Лепо, то је дакле била та светковина. Ми, Амалија и ја, радовале смо се због тога недељама унапред, празничне хаљине биле су делимично обновљене, нарочито је Амалијина хаљина била лепа, бела блуза

спреда као надувана, чипке један ред за другим, мајка је позајмила у ту сврху све своје чипке ; ја сам тада била завидљива и плакала сам до пола ноћи уочи светковине. Тек кад је ујутру дошла да нас види газдарица гостионице Код моста... « — » Газдарица гостионице Код моста ? « упита К. » Да «, одговори Олга, » она је била с нама у великом пријатељству ; дакле, она је дошла, морала је да призна да Амалија има предност нада мнош, и да би ме умирила позајмила ми је своју огрлицу с чешким гранатима. Кад смо затим биле потпуно спремне, Амалија је стајала испред мене, ми смо јој се сви дивили и отац је рекао : » Памтите шта вам кажем, Амалија ће данас добити младожењу «, — тада сам, ни сама не знам зашто, скинула огрлицу, свој понос, и обесила је Амалији око врата, и више јој нимало нисам завидела. Напротив, поклонила сам се пред њеном победом, као што сам веровала да се свако мора поклонити, можда нас је онда изненадило то што је она изгледала друкчије него обично, јер уистини лепа није била, али њен мрки поглед, који је отада задржала, прелазио је високо преко нас, и сви смо се безмало у буквалном смислу неодољиво клањали пред њом. Сви су то приметили, па и Лаземан и његова жена, који су дошли да нас поведу «. — » Лаземан ? « упита К. » Да, Лаземан «, одговори Олга. » Ми смо онда заиста били врло добро виђени и светковина не би тако рећи ни могла да почне без нас, јер је мој отац био трећи руководиоца ватрогасног курса «. — » Зар је отац још био тако крепак ? « упита К. » Отац ? « рече Олга, као да не разуме тачно. » Пре три године био је још готово млад човек ; он је, на пример, приликом једног пожара у Господском конаку трчећим кораком изнео на леђима једног чиновника, тешког Галатера. Ја сам лично била присутна ; то истина није био прави пожар, само је суво дрво поред пећи почело да се пуши, али Галатер се уплашио, звао је кроз прозор у помоћ, ватрогасци су дошли и мој отац је морао да га износи, мада је ватра већ била угашена. Наравно, Галатер се тешко креће, а у таквим случајевима мора се бити предострожан. Ја све то причам само ради оца, отада није прошло више од три године, а погледај како он тамо седи ! « К. тек сад примети да се Амалија вратила у собу,

али је била далеко, крај стола својих родитеља, хранила је мајку која није могла да покреће реуматичне руке и при том говорила оцу да треба још мало да се стрпи због јела, одмах ће доћи да и њега нахрани. Али њено наговарање није имало успеха, јер отац, нестрпљив да дође до своје супе и савладавши своју телесну немоћ, покушавао је да супу час срче кашиком, час је пије из тањира, и љутито је гунђао кад му ни једно ни друго није полазило за руком : кашика би била празна пре него што би стигла до уста, и никад уста већ једино опуштени бркови утапали су се у супу, тако да је цурило и капало на све стране само не у уста. » Зар су то три године направиле од њега ? « упита К.; али и даље према старима и целом том кутку породичног стола није осећао сажаљење већ само зловољу. » Три године «, рече Олга полако, » или боље речено неколико часова једне светковине. Светковина је била на једној ливади испред села, крај потока, већ је било света кад смо стигли, дошло их је доста и из суседних села, сасвим смо били пометени од галаме. Отац нас је, наравно, одвео најпре до ватрогасне прскалице, смејао се од радости кад ју је видео, нова прскалица га је чинила срећним, почео је да је пипка и да нам је објашњава, није трпео ни приговоре ни уздржаност других; ако је било нешто да се види испод прскалице, морали смо сви да се повијемо и готово да се завлачимо под прскалицу ; Барнабас, који се тада опирао да то чини, добио је батине. Само Амалија није водила рачуна о прсканици, стајала је ту усправно у својој лепој хаљини и нико се није усуђивао да јој нешто каже, ја сам јој с времена на време прилазила и узимала је испод руке, али она је ћутала. Ни данас не могу себи да објасним како се то десило да смо тако дуго остале крај прскалице, и тек кад се отац од ње одлепио приметили Сортинија, који је био наслоњен на једну рукуницу позади прскалице. Истина, тада је било страховито бучно, више него што је то обичај на светковинама. Замак је, наиме, ватрогасцима поклонио и неколико труба неку нарочиту врсту инструмената, из којих су се с најмање снаге — и дете је то било у стању — могли извлачити дивљи тонови. Ко би их чуо поверовао би да су Турци већ ту, и није било могуће навићи се на њих, језа

је подилазила при сваком новом трубљењу. И пошто су то биле нове трубе, свако је хтео да их окуша, а пошто је била народна светковина, то су сваком и дозвољавали. Баш око нас, ваљда их је Амалија примамила, било је неколико таквих трубача. Заиста је било тешко остати при здравим чулима, и кад се још уз то, по очевом захтеву, морала поклањати сва пажња прскалици, онда је то било највише што се могло очекивати, и ето зато толико дуго нисмо приметили Сортинија, кога и иначе од раније нисмо познавали. » Тамо је Сортини «, дошапну најзад — ја сам ту стајала — Лаземан оцу. Отац се дубоко поклони и узрујано даде и нама знак да се поклонимо. Мада га дотле није познавао, отац је одувек ценио Сортинија као стручњака у ватрогаству и често код куће о њему говорио, и зато нас је тада толико изненадило и учинило нам се врло значајно да сада Сортинија у стварности видимо. Међутим, Сортини није о нама водио рачуна — то није била особина само Сортинија, чиновници су се махом показивали равнодушни пред публиком — а био је и уморан, само га је службена дужност задржавала овде доле. Нису баш најгори чиновници они који те свечане дужности подносе као какав нарочити терет. Други чиновници и служитељи, кад су већ били ту, мешали су се са народом, али Сортини је остао поред прскалице и сваког који је покушао да му се приближи са неком молбом или неком ласкавом речју одбијао је ћутањем. Тако се десило да је он приметио нас још доцније него ми њега. Тек кад смо се ми с поштовањем дубоко поклонили и отац покушавао да нас извини, он је погледао у нашем правцу, и гледао нас редом, једно по једно, уморно. Изгледало је као да уздише што је поред једног лица увек још једно, док не дође тако до Амалије, због које мораде да подигне поглед, јер она је била много већа од њега. Ту се он као загрцну, и скочи преко рукунице да би био ближе Амалији. Ми смо у први мах то погрешно схватили и хтедосмо, под вођством оца, сви да му приђемо, али нас он задржа уздигнутом руком и онда нам даде знак да одемо. То је било све. Ми смо на рачун тога много задиркивали Амалију, говорећи јој како је заиста нашла младожењу, и у свом незнању били смо врло расположени због тога цело доподне. Амалија је,

међутим, била ђутљивија него икад. Она се до ушију зацопала у Сортинија, говорио је Брунsvик, који је увек помало неотесан и нема разумевања за такве природе као што је Амалија ; али овог пута чинило нам се да је његова примедба на месту. Уопште, тога дана смо сви, сем Амалије, били као помахнитали и ошамућени, од слатког вина из замка, кад смо се око поноћи вратили кући «. » А Сортини ? « упита К. » Да, Сортини «, рече Олга, » Сортинија сам у току светковине чешће виђала у пролазу, седео је на рукуници, с рукама прекрштеним на грудима, и тако остао док нису дошла кола из замка да га одвезу. Није чак присуствовао ни ватрогасним вежбама, приликом којих се отац, баш у нади да ће Сортини да га гледа, нарочито истакао испред свих својих вршњака «. — » И ништа више о њему нисте чули ? « упита К. » Мени изгледа да ти много уважаваш Сортинија «. — » Да, уважавам «, рече Олга. » Да, а и чули смо још о њему. Идућег јутра пробудио нас је из буновог сна један Амалијин узвик. Други су опет поново легли, али ја сам се потпуно разбудила и дотрчала Амалији. Она је стајала поред прозора и држала у руци једно писмо које тек што јој је један човек додао кроз прозор ; човек је чекао одговор под прозором. Амалија је писмо — било је кратко — већ била прочитала и држала га у тромо опуштеној руци. Ја сам клекла поред ње и тако читала писмо. Тек што сам прочитала, Амалија га опет подиже, бацивши један кратак поглед на мене, али више није могла да се присили да писмо чита, већ га поцепа, баци парчиће напоље човеку у лице и затвори прозор. То је било тог судбоносног јутра. Ја га зовем судбоносним, али сваки тренутак претходног поподнева био је исто тако судбоносан «. — » А шта је стајало у писму ? « упита К. » Да, то још нисам испричала «, рече Олга. » Писмо је било од Сортинија, адресовано на девојку с огрлицом од граната. Садржину не могу да поновим. То је било његово тражење да она дође у Господски конак, и то да Амалија одмах дође јер кроз пола сата Сортини мора да се одвезе. Писмо је било написано најпростачкијим изразима, које дотле никад нисам чула и само онако у међусобној вези упола разумела њихов смисао. Ко Амалију није познавао и само ово писмо прочитао, морао би

девојку којој се неко усуђује тако да пише да сматра за нечасну, макар да уопште није ни додирнута. Јер то није било никакво љубавно писмо, ниједне ласкаве речи у њему није било, штавише Сортини је очигледно био љут што га је погодио Амалијин поглед и задржао од његових послова. Ми смо то после тако објаснили : Сортини је вероватно намеравао да се одвезе у замак још исте вечери, у селу је остао само због Амалије, и ујутру, љут што ни преко ноћи није успео да заборави Амалију, сео је и написао писмо. Писмо је у први мах морало да изазове огорчење и код најхладнокрвније, али би доцније код неке која је друкчија од Амалије вероватно преовладао страх због љутитог и претећег тона писма, али Амалија је остала при огорчењу, јер она не зна за страх, ни кад је у питању она, ни други. И док сам се ја опет завукла у кревет и понављала прекинуту завршну реченицу : » Да одмах дођеш или... « Амалија је остала на прозору и гледала напоље, као да очекује још друге писмоноше и готова да их отпрати исто онако као првог «. — » То су дакле чиновници «, рече К. с nelaгодношћу, » и таквих типова има међу њима. Шта је на то урадио твој отац ? Надам се да се одлучно жалио против Сортинија на надлежном месту, ако већ није претпоставио краћи и сигурнији пут до Господског конака. Најгадније у целој тој ствари није што је увреда нанета Амалији, то се дало лако исправити, не знам зашто ти томе поклањаш толико пажње ; зашто је морао Сортини једним таквим писмом да обрука Амалију за сва времена, како би се то дало закључити из твог причања, а баш то није тачно, јер је Амалији могло лако да буде прибављено задовољење, и после неколико дана цео случај би пао у заборав. Сортини није обрукао Амалију, већ самог себе. Дакле, ја сам се згрануо на Сортинија, на могућност да дође до такве злоупотребе власти. Оно што у овом случају није успело, јер је било сувише отворено речено и потпуно провидно и имало у Амалији једног надмоћног противника, у хиљаду других случајева, само мало неповољнијих случајева, може потпуно да успе а да то нико не примети, чак ни сама жртва «. — » Тихо «, рече Олга, » Амалија нас гледа «. Амалија је нахранила

родитеље и сада се спремала да мајку скине за спавање ; баш јој је била одвезала сукњу, уздигла мало мајчину руку, коју је држала око свог врата, свукла сукњу и поново је благо спустила. Отац, стално незадовољан тиме што је мајка увек прва подворена — а што је очигледно било само због тога што је мајка била још беспомоћнија од њега — покушавао је да се свуче сам, вероватно да би казнио ћерку због њене тобожње спорости ; али мада је био почео оним што је било најлакше и најнепотребније, наиме са исувише великим папучама у које су његове ноге биле увучене, никако није успевао да их стресе с ногу ; убрзо је морао да се тога окане, и мумлајући промукло, опет се укочио на својој столици. »Ти ниси схватио оно што је пресудно«, рече Олга ; » можда ти имаш у свему право, али пресудно је било то да Амалија није отишла у Господски конак. То како је она поступила с доносиоцем писма могло је још и да прође, некако би се забашурило ; али због тога што није отишла, бачено је проклетство на нашу породицу, а према томе и поступак према доносиоцу писма постајао је нешто неопростиво, штавише за јавност, то је постало најважније«. — » Како ! « узвикну К. и одмах спусти глас, пошто Олга молећиво диже руку. »Ти нећеш ваљда, као сестра, да кажеш да је требало да Амалија послуша Сортинија и да му трчи у Господски конак ? « — » Не «, рече Олга, » бог нека ме сачува таквог сумњичења, како можеш тако што и да верујеш ? Ја не познајем никога ко би био у праву више него Амалија, ма шта радила. Истина, да је отишла у Господски конак ја бих јој исто тако дала за право, али то што није отишла, то је херојство. Што се мене лично тиче, ја ћу да признам, ја бих отишла кад бих добила такво писмо. Ја не бих била у стању да поднесем страх од онога што ће доћи, то је могла само Амалија. Било је наравно више излаза ; нека друга, на пример, лепо би се удесила и причекала да извесно време прође и онда отишла у гостионицу и тамо дознала да је Сортини отишао, да се одвезао можда одмах пошто је послао писмо, јер господа имају променљиву ћуд. Али Амалија није то учинила, ни то, ни ишта слично, она је била сувише увређена и одговорила је без околишења. Да се само привидно одазвала позиву да је само на

време прешла праг Господског конака, несрећа би могла бити избегнута, ми имамо овде врло мудре адвокате који су у стању да ни из чега створе све што се жели, али у овом случају ни то повољно ништа није било дато, напротив, уз то је дошло бешчашћење Сортинијевог писма и вређање доносиоца «. — » Али о каквој несрећи ти говориш ? « рече К., » о каквим адвокатима ? Зар је уопште било могуће Амалију оптуживати, или штавише кажњавати због Сортинијевог злочиначког поступања ? « — » Јесте «, рече Олга, » било је могуће. Истина, не по неком редовном судском поступку и да казна падне одмах, али је она била кажњена на други начин, и она и цела наша породица, а како је та казна тешка, то ваљда почињеш и ти да увиђаш. Теби то изгледа неправично и страшно, али то је потпуно усамљено мишљење у селу, оно је за нас врло повољно и требало би да нам пружа утеху, и било би тако да се оно не заснива очигледно на заблудама. Ја могу то тако да ти докажем, извини ако при том говорим о Фриди, али између Фриде и Клама — свеједно како се то после свршило — десило се нешто сасвим слично као између Амалије и Сортинија, па и ти налазиш сада да је то у реду, мада ти је у почетку можда изгледало страшно. И то није само навика, навика не може толико да отупи човека када је реч о простом расуђивању, не, то је одбацивање заблуда«. — » Не, Олга «, рече К., » ја не знам зашто ти увлачиш Фриду у ту ствар, случај је ипак сасвим друкчији, немој да мешаш ствари које су из основа различите, и причај даље «. — » Молим те «, рече Олга, » немој да ми замераш ако и даље останем при том поређењу, то је само остатак заблуда које ти још имаш у погледу Фриде, кад сматраш да треба да је браниш од тог поређења. Њу не треба бранити, већ само хвалити. Кад упоређујем оба случаја, ја не кажем тиме да су они исти : у ствари, они се односе један према другом као црно и бело, а бело је Фрида. Фриди се у најгорем случају може смејати, као што сам ја на неприличан начин чинила то у крчми — после сам се због тога много кајала — али чак ко се макар ту само смеје, већ је злонамеран или пакостан, па ипак смејати се може. Амалију,

међутим, мора да презире свако ко с њом није крвно орођен. У томе су то два из основа различита случаја, као што ти кажеш, али су ипак и слични «. — » Али нису слични «, понови К. вртећи зловољно главом, » остави Фриду на миру, Фрида није добила тако дивно писмо као Амалија од Сортинија и Фрида је заиста волела Клама, и ко то сумња може да је пита, она њега и сада још воли «. — » Али зар у томе има неке велике разлике ? « упита Олга. » Мислиш ли ти да Клам не би могао исто тако да пише Фриди ? Кад господа устану са писаћег стола она су таква, не могу да се снађу у свету, из расејаности могу да говоре најгрубље ствари, истина не сви, али многи. Писмо Амалији потекло је из расејаности, стављено је на хартију при потпуном ниподаштавању стварно написаног. Шта ми знамо каквим се мислима господа носе. Да ли си ти сам слушао или чуо од других каквим се тоном Клам обраћао Фриди ? Познато је да је Клам врло груб. Прича се да он сатима ништа не говори, а онда најједном каже тако неку грубост да те језа подиђе. То се не прича за Сортинија, као што се уопште о њему мало зна. У ствари, једино што се о њему зна, то је да има име слично Сординију : да није те сличности имена он вероватно не би ни био познат. Чак и као стручњака за ватрогасну службу мешају га, изгледа, са Сординијем, који је заиста стручњак и који искоришћује сличност имена да нарочито дужност учествовања на светковинама пребаци на Сортинија, како би он могао неометан да се посвети свом послу. Кад једног тако светског човека као што је Сортини обузме љубав према једној сеоској девојци, онда то наравно сасвим друкчије изгледа него кад се узгред заљуби један столарски калфа. Треба исто тако имати у виду да између једног чиновника и ћерке једног обућара постоји велика класна разлика коју треба премостити ; Сортини је покушао да је премости на овај начин, други би могао да се послужи друкчијим. Додуше, каже се да ми сви припадамо замку, да не постоје класне разлике и да нема шта да се премошћује, и вероватно да је углавном тако, али ми смо на жалост имали прилике да видимо да није тако баш онда кад би требало да је. У сваком случају требало би да ти на основу свега

тога Сортинијев начин поступања постане разумљивији, мање нечувен, и заиста, кад се упореди с оним Кламовим начином, он постаје много разумљивији и подношљивији, чак и оном који је врло блиско умешан. Кад Клам пише нежно писмо, оно делује мучније него најгрубље писмо Сортинијево. Треба само добро да ме разумеш, ја се не усуђујем да критикујем Клама, ја само правим поређења, јер се ти против поређења буниш. Клам се понаша према женама као какав командант, наређује да му дође час ова час она, ниједну не држи дуго, и тако као што им наређује да дођу, наређује им и да оду. Ах, Клам се чак не би потрудио ни да напише писмо. И зар је онда у поређењу с тим и даље одвратно кад један Сортини, који живи сасвим повучено и чији је однос према женама у најмању руку непознат, седне и својим лепим чиновничким рукописом напише једно, истина, гадно писмо ? И ако у томе не постоји никаква разлика у Кламову корист, већ напротив, треба ли онда ту разлику да пружи Фридина љубав ? Ја мислим да је однос жена према чиновницима врло тешко, односно врло лако оценити. Ту увек има љубави. Несрећне чиновничке љубави нема. У том погледу не представља никакву похвалу када се за једну девојку каже — при том ја издалека не говорим само о Фриди — да се подала неком чиновнику само зато што га воли. Тачно је да га воли и тачно је да му се подала, али за хваљење ту нема ничег. Међутим, Амалија није волела Сортинија, приметићеш ти. Па добро, није га волела, али можда га је ипак и волела, ко може ту да пресуди ? Чак ни она сама. Како може да верује да га није волела кад га је одбила тако одлучно како ваљда још никад један чиновник није био одбијен ? Барнабас каже да он још и данас по неки пут задрхти од покрета којим је она пре три године залупила прозор. То је истина, и због тога јој се не смеју постављати питања. Она је са Сортинијем раскрстила и зна само толико; да ли га је волела или није, с тим ни сама није начисто. Ми међутим знамо да жене не могу друкчије, него да воле чиновнике који на њих баце око; штавише, оне чиновнике воле и пре тога, ма колико то порицале, а Сортини не само да је бацио око на Амалију него је тада и преко рукунице прескочио када је

Амалију угледао, прескочио рукуницу са својим од седења за писаћим столом укрупњеним ногама. Али Амалија је изузетак, рећи ћеш ти. Да, она је то, она је то и доказала када се успротивила да иде Сортинију, а то је довољан изузетак. Међутим, да она поред тога још Сортинија није ни волела, то би већ био скоро сувише велики изузетак, то већ више не би уопште могло да се схвати. Ми смо свакако оног поподнева били обузети слепилом, али да се нама ипак тада чинило да примећујемо понешто од Амалијине заљубљености, сведочи ипак да нисмо били баш сасвим заслепљени. А кад се све то повеже, каква онда остаје разлика између Фриде и Амалије ? Једино та, да је Фрида учинила оно што је Амалија одбила да учини «. — » Може бити «, рече К., » али главна разлика за мене је у томе што је Фрида моја вереница, док ме Амалија занима само као Барнабасова сестра, сестра курира из замка, и њена судбина је можда уплетена у службу Барнабасову. Да је њој неки чиновник нанео какву вапијућу неправду, као што је то мени у почетку твог причања изгледало, то би ме више занимало, али и тада много више као јавна ствар него као лични бол Амалијин. Међутим, на основу твог причања цела слика се мења на један начин, који, истина, мени није сасвим схватљив, али ипак довољно уверљив, јер си ти та која прича, и зато ћу ја врло радо прећи преко те ствари, јер ја нисам ватрогасац, и шта се мене тиче Сортини ! Али, наравно, Фрида ме се тиче, и мени је зато чудно како ти, којој ја потпуно верујем и желим да и даље верујем, стално покушаваш околишним путем, преко Амалије, да Фриду нападаш и преда мном је сумњичиш. Ја нећу да кажем да ти то чиниш с намером, или штавише с рђавом намером, јер у томе случају ја бих већ одавно морао да одем. То ти не чиниш намерно, већ околности те наводе на то. Из љубави према Амалији, ти хоћеш да њу издигнеш изнад свих других жена, и пошто у самој Амалији не можеш наћи довољно похвалног да послужи тој сврси, помажеш се тиме што друге жене омаловажаваш. Амалијин подвиг је необичан, али уколико ти више о том подвигу причаш утолико је теже пресудити да ли је он био велики или мали, мудар или луцкаст, херојски или

кукавички, Амалија држи своје побуде затворене у својим грудима и нико их од ње неће отргнути. Фрида, напротив, није учинила ништа необично, она се само повела за својим срцем, то је јасно сваком ко добронамерно гледа на ту ствар, и то може свако да провери, ту нема места оговарању. Ја међутим нећу ни Амалију да омаловажавам ни Фриду да браним, већ хоћу само да ти ставим до знања какав је мој став према Фриди и да је сваки напад на Фриду уједно напад на моју егзистенцију. Ја сам својом вољом овамо дошао и својеволјно се овде угнездио, али за све што се отада збило, а пре свега за изгледе своје будућности — они постоје, ма како иначе били тмурни — за све то имам да захвалим Фриди, и то се не може порећи. Додуше, ја сам овде примљен за земљомера, али то је само привидно, са мношћу се играли, терали ме из сваке куће, играју се са мношћу и сада, али то није више тако једноставно, да сам у извесној мери ухватио корена, а то већ значи нешто, ма како све то било ситно, ја сад имам свој дом, своје место и стваран посао, имам вереницу која ми помаже у службеним дужностима кад имам друге послове; ја ћу се њом оженити и постати житељ ове општине, ја имам поред службене и једну приватну везу, мада још неискоришћену, с Кламом. Да ли може да се каже да је то мало ? И кад ја к вама долазим, кога ви поздрављате ? Кома ти причаш историју своје породице ? Од кога се ти надаш да је у могућности, макар само мајушној, нимало вероватној могућности, да ти пружи било какву помоћ ? Сигурно не од мене, земљомера кога су колико пре недељу дана Лаземан и Брунвик силом изгурали из своје куће, већ се томе надаш од човека који већ има извештан утицај, али за тај утицај ја имам да захвалим Фриди, која је толико скромна да зацело неће ни да чује ако покушаш да је испитујеш о томе. Па ипак, по свему томе изгледа да је Фрида у својој невиности учинила више него Амалија у својој охолости, јер видиш, ја имам утисак да ти тражиш помоћ за Амалију. И то од кога ? Уистини ни од кога другог него од Фриде ? «
» Зар сам ја заиста тако ружно говорила о Фриди ? « рече Олга. » Сигурно је да то није била моја намера и верујем да нисам то ни учинила, али наш положај је такав да смо се ми разишли са

целим светом, и чим почнемо да се жалимо, то нас понесе и однесе ни сами не знамо куда. Ти си такође у праву, сад постоји једна велика разлика између нас и Фриде, и добро је да она једном буде наглашена. Пре три године ми смо биле девојке из грађанског сталежа, а Фрида слушкиња у гостионици Код моста, ми смо пролазиле поред ње не удостојивши је ниједног погледа, сигурно је да смо биле охولة, али смо тако биле васпитане. А како то сада изгледа, могао си да увидиш оне вечери у Господском конаку: Фрида с бичем у руци, а ја с гомилом слугу. Али стоји још и горе. Фрида може да нас презире, то одговара њеном положају, стварни односи принуђују на то. Али ко нас све не презире ! Ко год се одлучи да нас презре, дође одмах у највише друштво. Познајеш ли Фридину наследницу ? Зове се Пепи. Ја сам је тек прексиноћ упознала, досада је била собарица. У испољавању презира према мени она сигурно надмашује и Фриду. Она ме је кроз прозор спазила, кад сам долазила да узмем пиво, дотрчала је до врата и забравила их, морала сам дуго да је молим и да јој обећам пантљику коју сам носила у коси, пре него што ми је отворила. А кад сам јој онда дала пантљику, она ју је бацила у угао. Па лепо, нека ме презире, ја сам донекле и упућена на њену благонаклоност, и она је келнерица у Господском конаку ; истина, она је тамо само привремено и нема квалитета који су потребни да би стално остала на том месту. Требало би само чути како гостионичар говори с њом и онда упоредити то с начином на који је говорио с Фридом. Али то Пепи не смета да презире и Амалију, Амалију чији би један поглед био довољан да сићушну Пепи са свим њеним кикама и пантљикама очисти из себе брзином коју она, упућена само на своје дебеле ножице, никад не би била у стању сама да постигне. Какво сам одвратно брбљање о Амалији морала опет јуче од ње да слушам, док ми гости нису најзад пришли у помоћ, истина онако како си ти већ једном видео «. — » Колико си ти преплашена «, рече К., » ја сам само хтео да Фриду ставим на место које јој одговара, а не да вас понижавам, као што си ти сад схватила. И по мом мишљењу ваша породица има нечег необичног, ја то нисам прећутао ; али откуд то да то

необично даје повод за презирање, ја то не могу да схватим «. — » Ах, К. «, рече Олга, » оно што ме плаши, то је да ћеш и ти то разумети. Зар ти никако није јасно да је Амалијино држање према Сортинију дало први повод за то презирање ? « — » То је ипак врло чудно «, рече К., » због тога се Амалији могу дивити или је осуђивати, али презирати је ? А затим, ако је, из мени несхватљивих разлога, Амалија заиста изложена презирању, зашто се то презирање протеже на све вас, на целу невину породицу ? То, на пример, да Пепи показује презир према теби, заиста је сувише и ја ћу јој натрљати нос кад се вратим у Господски конак «. — » Кад би ти, К., хтео да измениш све оне који нас презиру, онда би то био тежак посао, јер све потиче из замка. Ја се још добро сећам преподнева које је следило оном јутру. Брунsvик, који је тада био помоћник код нас, дошао је као и сваког другог дана, отац му је доделио посао и послао га кући, ми смо седели за доручком, сви су били расположени, изузев Амалије и мене ; отац је стално причао о светковини, имао је разне планове у погледу ватрогасне службе, у замку наине имају сопствено ватрогасно друштво, које је такође било послало своје представнике на светковину, с којима је понешто и дискутовано, присутна господа из замка видела су шта су у стању наши ватрогасци, врло похвално се изразили о постигнутим резултатима, упоредили их с оним што су у стању да постигну ватрогасци замка, и поређење је било у нашу корист, говорило се тако о потреби реорганизације ватрогасне службе замка, за то су потребни инструктори из села, истина неколико их је долазило у обзир, али отац се ипак надао да ће избор пасти на њега. О томе је баш тада говорио и како је његов љупки обичај да се за столом рашири, седео је он тако, покривши рукама пола стола, и тако је кроз отворени прозор гледао у небо, његово лице је било младо и озарено уздањем — никад га више таквог нећу видети. А онда Амалија, с промишљеношћу коју ми код ње дотле нисмо запажали, рече да не треба много веровати томе што господа говоре, господа имају обичај да у таквим приликама кажу нешто повољно, али то има мало или нимало важности, јер тек што је изговорено, а већ је заувек заборављено, истина у

идућој прилици људи опет наседну верујући њиховим лепим речима. Мати јој забрани да тако говори, отац се само насмеја њеном мудровању и свезнању, али онда замуцну, као да нешто тражи, нешто чега се тек тада сетио да га нема ; међутим, све је ипак било ту, и он рече : » Брунsvик је причао о неком куриру и раздераном писму и питао ме да ли ми нешто знамо о томе кога се то тиче и шта је посреди «. Ми смо ћутале, Барнабас, онда још млад као јагњешце, рече нешто изузетно глупо или смело, почесмо да говоримо о нечем другом и ствар паде у заборав «.

АМАЛИЈИНА КАЗНА

» Међутим, убрзо после тога, стадоше нас засипати питањима због те историје с писмом, долазили су нам и пријатељи и непријатељи, и познати и непознати ; нико није остајао дуго, најбољи пријатељи најпре су се губили. Лаземан, иначе увек спор и достојанствен, ушао је као да хоће само да премери колико је соба велика, бацио један поглед унаоколо и био је готов ; личило је на какву страшну дечју игру кад је Лаземан почео да бежи, а отац, одвојивши се од осталих људи који су били ту, трчао за њим све до прага куће и ту одустао од даљег јурења. Брунsvик је дошао и отказао оцу посао ; рекао је сасвим отворено да хоће да се осамостали, паметан човек, умео је да искористи прилику. Муштерије су долазиле и с гомиле у обућарници узимале обућу коју су биле донеле на оправку ; отац је најпре покушавао да их одврати — ми смо га у томе сви помагали колико смо могли — али после их је пустио и ћутећи помагао им у тражењу. У књизи поруџбина брисан је ред по ред, враћене су залихе кожа које су људи код нас имали, дугови су плаћени, све се одвијало мирно, без свађе, сви су били задовољни да што пре и што потпуније прекину сваку везу с нама, макар при том имали и губитке, то није било важно. И најзад, као што је могло и да се очекује, појави се Земан, предводник ватрогасаца. Као да још гледам ту сцену: Земан, велики крупан човек, али мало погурен и са болесним плућима,

увек озбиљан, човек који се никад не смеје, стоји пред оцем, кога необично цени, коме је у поверењу ставио у изглед да постане његов заменик у ватрогасном друштву, а сад треба да му саопшти да га друштво искључује из чланства и да треба да му одузме диплому. Људи који су се тада нашли код нас, оставили су своје послове и тискали се око њих двојице. Земан није у стању ништа да каже, лупка само оца стално по леђима, као да хоће из њега да истера речи које он сам треба да изрекне а не може да нађе. При том се стално смеје, чиме вероватно хоће да умири и себе и све друге, али пошто он не уме да се смеје и нико га још никад није чуо да се смеје, то никоме не пада на памет да помисли да је то смејање. Међутим, отац је већ толико био уморан и очајан због свега онога што је доживео тога дана, да није био у стању ником да помогне, штавише изгледао је преморен да би могао да схвати о чему је у ствари реч. Ми смо исто тако били очајни, али пошто смо били млади нисмо могли да верујемо у један тако потпун слом, мислећи стално да ће се у низу посетилаца најзад ипак наћи неко ко ће рећи » Стој ! « и условити да се цео ток ствари измени. Земан нам се, у нашој наивности, учини као створен за то. С напрегнутим живцима чекали смо да из тог непрекидног смејања произиђу јасне речи. Шта је друго могло бити повод том смеху него глупа неправда која нам је нанета ? » Господине предводниче, господине предводниче, реците већ једном људима «, говорили смо ми у себи и тискали се око њега, што је њега терало само да се чудновато врпољи. Најзад он поче да говори, али не да би испунио наше притајене жеље, већ да би одговорио на узвике храбрења или негодовања присутних људи. Још смо имали наде. Он поче са великом похвалом оцу, назва га поносом друштва, ненадмашним примером за углед подмлатку, неопходним чланом, чије би иступање довело друштво готово до распадања. Дотле је све било лепо ; да је само ту завршио ! Али он је продужио да говори. Међутим, рекао је, кад се друштво упркос томе ипак одлучило да оца искључи, онда ће се сигурно схватити озбиљност разлога који су друштво на то приморали. Можда до тога не би морало доћи да није било сјајних очевих успеха на јучерашњој светковини, али баш ти успеси побудили

су нарочиту пажњу службених места ; сви погледи су сада управљени на друштво и оно сада мора да води рачуна о својој чистоти још више него досад. Дошло је до наношења увреде доносиоцу писма, и због тога друштво није имало другог излаза, и тако је он, Земан, добио тешку дужност да то саопшти. Отац сигурно неће хтети да му ту дужност још више отежава. Толико је Земан био задовољан што је успео да то изговори, да испуњен поуздањем због тога престаде да се руководи претераним обзирима, већ показа на диплому која је висила на зиду и даде прстом знак да се скине. Отац климну главом и оде да је донесе, али онако дрхтавим рукама није могао да је скине с ексера; ја се попех на столицу и помогах му. И од тог тренутка свему је био крај. Онда је сео у један кутак, није више мрдноу, ни с ким није хтео више да говори, ми смо морали сами да се снађемо с људима како смо знали и умели «. — » А где ту ти видиш утицај замка ?» упита К. »Рекло би се да он још није ступио у дејство. То што си ти досад испричала, то су само безразложна плашљивост људи, злурадост ближњих, непоуздана пријатељства, ствари које се свуда у таквим случајевима јављају, а уосталом и извесно ситничарење — бар тако се мени чини — од стране твог оца. Јер она диплома, шта је она у ствари ? Потврда његових способности, а оне су му остале, и ако су га оне чиниле незаменљивим онда утолико боље, и он је предводнику његову улогу заиста могао да учини мучном само на тај начин што би му одмах после друге изговорене речи диплому бацио пред ноге. Нарочито ми се чини карактеристично да ти уопште ниси помињала Амалију, Амалију која је најзад све то скривила, а која је вероватно мирно стајала у позадини и посматрала целу пустош «. — » Не, није «, рече Олга, » никоме не могу да се праве прекори, нико ништа друго није могао да учини, све је то већ био утицај замка «. — » Утицај замка «, понови Амалија која је неприметно дошла из дворишта, родитељи су већ давно били смештени у постељу. » Распредају се приче о замку ? још седите заједно ? А ти си, К., хтео одмах да одеш, а ево већ је десет. Да ли те уопште занимају те приче ? Има људи који се хране тим причама, седну заједно, као ви двоје овде, и онда се узајамно

надмећу; али ти ми не изгледаш од тих људи«. — » О да «, рече К., » баш сам и ја такав ; штавише, извесне особе које о таквим причама не воде рачуна већ сву бригу препуштају другима не праве на мене велики утисак «. — » Лепо «, рече Амалија, » али људи имају различита интересовања; тако сам једном слушала о једном младом човеку који је дању и ноћу сав био обузет мислима на замак, већ су се плашили за његову способност здравог расуђивања, јер му је сав разум био у замку. Најзад се показало да њему није било стало до замка већ само до ћерке једне чистачице канцеларија тамо, до ње је на крају дошао, и тако је опет све било у реду «. — » Верујем да би ми се тај човек допао «, рече К. — » Да би ти се тај човек допао «, рече Амалија, » у то сумњам, али ваљда његова жена. Али уосталом нећу да вам сметам, идем да спавам и мораћу да угасим светлост због родитеља; они истина одмах заспе, али већ после једног сата с правим спавањем је свршено и смета им сваки зрачак светлости «. И заиста одмах завлада помрчина и Амалија се смести негде на земљу, поред кревета родитеља. » Ко је тај млади човек о коме је говорила ? « упита К. — » Не знам «, одговори Олга. » Можда Брунsvик, мада се све не слаже с њим, а можда неко други. Није лако њу тачно разумети, јер се често не зна да ли говори иронично или озбиљно. Махом говори озбиљно, али звучи иронично «.

— » Пустимо нагађања ! « рече К. » Него како си ти дошла толико под њен утицај ? Је ли то било тако и пре велике несреће ? Или тек после ? И како то да ти никад ниси имала жељу да се отргнеш од њеног утицаја ? И да ли та твоја зависност од ње има неку разумну подлогу ? Она је најмлађа и као таква има да слуша. Крива или не, она је донела несрећу породици. Уместо да сваког дана изнова све вас моли за опроштење, она диже главу више него сви други, не брине се ни за шта, већ само милостиво и колико треба за родитеље, неће ни у шта да се упушта, као што се сама изразила, и кад најзад нешто с вама говори, онда је то озбиљно али звучи иронично. Или вас је она можда освојила својом лепотом о којој ти по који пут говориш ? Ви троје сте истина врло слични, међутим оно по чему се она разликује од

вас двоје, то не иде њој у прилог ; још кад сам је први пут видео, ја сам се уплашио од њеног непријатног погледа. А затим, она је истина најмлађа међу вама, али то се не примећује на њој, она има изглед оних жена без доба, које готово никад не старе, али које скоро никад нису биле ни младе. Ти је гледаш сваки дан и зато не примећујеш тврдоћу њеног лица. Због тога, кад размислим, не могу да сматрам за озбиљно ни Сортинијеву наклоност према њој, можда он оним писмом и није хтео да је зове к себи, већ само да је казни «. — » Нећу да говорим о Сортинију «, рече Олга. » Код те господе у замку све је могуће, била у питању најлепша или најружнија девојка. Иначе ти потпуно грешиш у погледу Амалије. Видиш, ја немам никаквог разлога да тебе нарочито придобијем за Амалију, а ако то ипак покушавам, то чиним само тебе ради. Амалија је на неки начин узрок наше несреће, то стоји, али чак и отац кога је ипак несрећа најтеже погодила и који никад није био много умерен на речима, најмање код куће, чак ни отац ни у најгорим временима никад ниједну реч прекора није упутио Амалији. И то никако не зато што би он одобравао Амалијин поступак ; како би и могао да га одобрава, он који обожава Сортинија; није био у стању ни приближно да га схвати, јер је био готов да Сортинију приложи на жртву и себе и све што има, истина не онако како се су стварности и догодило, вероватно под дејством Сортинијевог гнева. Вероватно Сортинијевог гнева, кажем, јер о Сортинију ништа више нисмо чули ; ако је и дотле био повучен, отада као да га уопште није било. А требало је да си видео Амалију у оно време. Ми смо сви знали да до неке изричне казне неће доћи. Само су се повукли од нас. Људи овде, као и тамо у замку. Али док смо приметили да се људи повлаче, нека промена у држању замка уопште се није могла приметити. Ми ни раније нисмо примећивали неко старање замка, како смо онда могли да приметимо промену. То затишје било је оно најгоре. Много горе него ли то што су се људи повлачили од нас, јер они то нису чинили из неког убеђења, вероватно да ништа озбиљно против нас нису имали, овог данашњег презирања онда није било, чинили су то из бојазни и чекали су само да виде како ће се ствар

даље развијати. Нисмо морали да се бојимо ни несташнице, сви су нам дужници платили, завршни рачуни били су повољни по нас, а уколико су нам биле потребне животне намирнице, рођаци су нас кришом помагали, било нам је добро јер је то било доба жетве, зиратне земље истина нисмо имали, а да радимо код других нису нам дозвољавали, и зато смо први пут у животу били осуђени на ленствовање, И тако смо седели окупљени при затвореним прозорима на јулској и августовској жежи. Догађало се није ништа. Никакав позив, никаква вест, никакав извештај, никаква посета, ништа «. — » Добро «, рече К., » пошто се ништа није десило и никакву казну нисте осећали, чега сте се онда плашили ? Какав сте ви то свет ! « — » Како да ти то објасним «, рече Олга. » Ми се нисмо плашили оног што ће доћи, ми смо патили од оног што је било ту, ми смо се већ налазили усред издржавања казне. Људи у селу чекали су само да им дођемо, да отац поново отвори радионицу, да Амалија која уме да шије врло лепе хаљине, истина само за најотменије, опет дође по посао, свима људима било је жао због поступања према нама. Кад је у селу једна угледна породица сасвим одстрањена из друштва, онда сви трпе неку штету од тога, они су се од нас отпадили само зато што су веровали да им је дужност да то учине, ни ми не бисмо друкчије поступили на њиховом месту. Па они нису тачно ни знали шта је било посреди, само се онај курир вратио у Господски конак, са рукама пуним парчића хартије. Фрида га је видела кад је одлазио и, кад се вратио, проговорила с њим неколико речи и оно што је чула од њега одмах разгласила, али опет не из неког непријатељства према нама већ просто из дужности, као што би у сличном случају свакоме била дужност да тако поступи. Дакле, као што сам већ рекла, једно срећно решење целе ствари било би оно које би свет најпре поздравио. Да смо се ми наједном појавили с вешћу да је све уређено, да је, на пример, све било само један неспоразум који је сада потпуно разјашњен, или чак да је учињена грешка али да је сада окајана, или — људи би чак и то примили — да нам је помоћу наших веза у замку пошло за руком да ствар заташкамо, сигурно би нас сви опет примили раширених руку, било би љубљења, грљења, било

би славља, ја сам слично томе већ неколико пута доживела у случају других. Па чак ни једна таква вест није била потребна ; да смо ми само изишли и понудили се, обновили старе везе не помињући ниједном речју аферу с писмом, и то би било довољно, сви би радо пристали да не претресају више ту ствар. Уистини, оно што их је одбило од нас, поред страха, то је мучност саме ствари, просто о њој ништа не чути, ништа не говорити, уопште не мислити на њу, ни на који начин не долазити у додир с њом. Кад је Фрида целу ствар одала, није то учинила да би ликовала, већ да би себе и све друге заштитила од тога, да би целој заједници скренула пажњу да се овде десило нешто од чега се треба најбрижљивије чувати и што даље држати. Нисмо ту ми били у питању као породица, већ сама ствар као таква, а ми само због ствари у коју смо се уплели. Дакле, да смо ми опет изишли у друштво, да смо пустили да прошло падне у заборав и да смо својим понашањем показали да смо целу ствар преболели, свеједно на који начин, и јавност стекла убеђење да цела ствар, ма шта да је иначе било посреди, неће више постати предмет расправљања, и то би све било добро. Свуда бисмо наишли на стару предусретљивост, и кад бисмо ми ствар само упола заборавили, људи би то разумели и помогли нам да је заборавимо потпуно. Међутим, уместо свега тога ми смо седели код куће. Не знам на шта смо чекали, ваљда на Амалијину одлуку, она је оног јутра преузела вођство у породици и чврсто га је држала. Учинила је то без икаквих парада, без заповедања, без молби, скоро искључиво ћутањем. Ми други, истина, имали смо о много чему да се саветујемо, непрестано се шапутало од јутра до мрака, а чешће би ме отац, обузет изненадним страхом, звао к себи, и ја сам проводила до пола ноћи седећи на ивици његовог кревета. Или бисмо се понекад шћућурили нас двоје, ја и Барнабас, који је у почетку од свега тек понешто разумевао и сав узрујан стално тражио објашњења, стално иста, и он је добро знао да њему није писано да проводи безбрижне године које чекају његове вршњаке, тако смо седели заједно — сасвим као нас двоје овде сада — и заборављали да је ноћ прошла и опет свануло. Мајка је била најслабија од свих нас, ваљда и зато јер

она није трпела само од заједничке несреће, већ је патила и појединачну несрећу сваког од нас, и тако смо са ужасом запажали на њој промене које су, то смо наслућивали, предстојале целој нашој породици. Њено омиљено место био је крајичак једног дивана — немамо га већ одавно, стоји у Брунсовиковој великој одаји — тамо је седела, и — тачно није могло да се разазна шта је — дремала или, судећи бар по уснама које су се мицале, држала дуге монологи. По себи је разумљиво да смо се ми стално враћали на случај с писмом, претресали га унакрст са свима сигурним појединостима и несигурним могућностима и надмашивали се у смишљању средстава за добро решење ; све је то било природно и неизбежно али није било добро, ми смо се све више губили у оном из чега смо хтели да се извучемо. И шта су нам ту помагале све те идеје које су нам падале на памет, ма колико да су биле изванредне! Ниједна није била изводљива без Амалије, све су представљале само предлоге, лишене смисла већ и стога што нису ни долазили до Амалије, а ако би и дошли наишли би само на ћутање. Истина, ја данас срећом разумем Амалију боље него тада. Она је подносила више него сви ми ; просто је несхватљиво како је све то поднела и данас још живи међу нама. Мати је вероватно патила за све нас, патила јер ју је то снашло, а и није патила дуго, не може се рећи да она ма у ком погледу и данас пати, али и онда она није била сасвим при себи. Међутим, Амалија није само патила, већ је била у стању и да разуме, да целу ствар сагледа ; ми смо гледали само последице, она је видела суштину, ми смо се надали да ће нам какво мало средство помоћи, она је знала да је све већ одлучено, ми смо могли да шапућемо, она је имала само да ћути, она је стајала очи у очи са истином и поднела тај живот онда као што га подноси и данас. Колико је у свој тој невољи нама било лакше него њој. Истина, ми смо морали да напустимо своју кућу, у њу се уселио Брунsvик, нама су доделили ову кровинару, пренели смо овамо своју имовину ручним колицима, у неколико пута, вукли смо их Барнабас и ја, отац и Амалија гурали су од позади, овде нас је дочекала мајка, коју смо још одмах на почетку овамо довели, дочекала нас је седећи на једном сандуку,

и стално и тихо је цвилела. Али ја се сећам да смо и за време самих напорних вожњи — које су уз то представљале за нас и понижавање, јер сваки час су наилазила кола оних који су се враћали са жетве и који би замукли и окренули главе кад су пролазили поред нас — сећам се да Барнабас и ја, чак и док смо вукли колица, нисмо могли да не говоримо о нашим невољама и плановима и да бисмо, занети разговором, застали, све док нас једно очево » Еј ! « не би опет подсетило на нашу дужност. Али сва та договарања нису ништа променила наш живот ни после селидбе, само што смо још почели и беду да осећамо. Помоћ од рођака престала је, наша средства била су скоро потпуно исцрпена, а у то време почело је да се ствара и оно презирање према нама које и ти познајеш. Приметило се да ми нисмо имали снаге да се извучемо из оне афере с писмом, и то су нам много узели за зло. Нису потцењивали тежину нашег удеса, мада га нису ближе знали, увиђали су да ни сами не би боље поднели искушење, али утолико им је изгледало потребније да се од нас потпуно одвоје. Да смо успели да се извучемо, они би нас високо ценили, али пошто нисмо успели, оно што су чинили привремено претворили су у стално : искључили су нас потпуно из своје средине. О нама се више није говорило као о људима, име наше породице није више помињано ; кад се морало о нама нешто рећи, називани смо по Барнабасу, најневинијем међу нама, чак и ова наша кривица изишла је на рђав глас, па и ти, ако се запиташ, мораћеш да признаш да си и ти, кад си први пут крочио ногом овде, веровао да схваташ оправданост тог презирања. Доцније, кад су опет људи почели да долазе по који пут, одлазили би надувени на нас због сасвим безначајних ситница, на пример због тога што она петролејска лампа виси тамо изнад стола, Где би иначе висила ако не изнад стола ? — али њима се то чинило неподношљиво. А и кад бисмо ми лампу окачили негде другде, то не би мењало њихову зловољу. Све што бисмо ми радили и имали служило је подједнако за презирање «.

МОЉАКАЊА

»Међутим, шта смо ми учинили ? У ствари оно што је најгоре, нешто због чега би с много више права требало да будемо презирани него што смо уистини били : ми смо изневерили Амалију, одрекли смо послушност њеној немој заповести, нисмо могли више тако да живимо, нисмо могли да живимо лишени сваке наде, и ми смо почели свако на свој начин да мољакамо замак или да га опседамо, да би нам он опростио. Истина, ми смо знали да нисмо у стању да ишта поправимо, знали смо такође да је једина наша веза са замком која је могла да нам пружи наду, веза са Сортинијем, чиновником који је био наклоњен нашем оцу, али да је баш та веза стицајем околности постала неприступачна, па ипак смо се дали на посао. Почео је отац, почела су она његова бесмислена потуцања, његове бесмислене посете деловођи, секретарима, адвокатима, писарима; они га обично нису примали, а кад је лукавством или случајем успевао да буде примљен — ми смо клицали од радости на такву вест и трљали руке — испраћали су га што је могуће брже и никад га више нису примали. А и било је лако одговорити му, замку је увек све лако. Шта хоће он управо ? Шта му се десило ? Шта хоће да му се опрости ? Ко је и кад је неко из замка њега макар и прстом дирнуо ? Истина, он је осиромашео, изгубио муштерије, али то су појаве свакодневног живота, ствар прилика у занатству, може ли замак да се брине за све то ? У ствари, замак се и брине за све, али он не може тако грубо да иступа против развоја ствари и то ни у ком другом циљу већ једино да би заштитио интересе једног појединца. Треба ли замак да шаље своје чиновнике, па ови да трче за очевим муштеријама и силом да их враћају ? Али, узвраћао је отац на то — ми смо код куће до ситница претресали те ствари и пре и после, збијени у угао као да се кријемо од Амалије која је, истина, све примећивала али нам није сметала — али, узвраћао је отац на то, он се не жали због осиромашења, лако ће он све то надокнадити, све је то споредно, само кад би му се опростило. Али шта треба да му се опрости ? одговарали би му, никаква

достава против њега не постоји, бар још није заведена у протоколима, бар у оним протоколима који су приступачни адвокатима. Према томе, колико се даје утврдити, против њега нити је шта предузето нити се спрема да се предузме. Може ли он да наведе ма какав службени акт управљен против њега ? То отац није могао. Или је неки службени орган извршио неки преступ ? О томе отац није знао ништа. Према томе пошто ништа не зна и ништа се није десило, шта онда хоће ? Шта има да му се опрости ? У најбољем случају то што сада без икаквог разлога досађује службеним местима, али баш то је неопростиво. Али отац није попуштао, он је тада још био крепак, а онако по невољи беспослен имао је довољно времена на расположењу. » Ја ћу опрати Амалинију част, неће још дуго трајати », говорио је мени и Барнабасу по неколико пута дневно, али сасвим тихо, јер Амалија није смела да чује ; па ипак то је говорио само тако да Амалија чује, јер у стварности он уопште није мислио на неко прање части, већ само на добијање опроштења. Међутим, да би добио опроштај морао је прво да установи кривицу, а службена места су му баш кривицу порицала. Тако му падне на памет мисао — и то је ипак говорило за то да је духовно већ био попустио — да од њега крију кривицу зато што не плаћа добро, наиме дотле је плаћао само прописану таксу која је била, истина бар за наше прилике, прилично висока. Сад му се чинило да треба више да плаћа, што је сигурно било погрешно, јер мада наша службена места, једноставности ради и да би се избегла непотребна објашњавања, примају мито, тиме се ипак ништа не може постићи. Али пошто је то била очева нада, нисмо хтели од тога да га одвраћамо. Продали смо што год смо имали — биле су то махом све неопходне ствари — само да бисмо оцу створили средства за његова истраживања, и дуго времена имали смо сваког јутра то задовољство, да је отац могао да звецка с неколико новчића у џепу, кад је ујутру кретао од куће. Истина, преко дана смо гладовали код куће и једино што смо прибављањем новца постигли, то је да оца одржавамо у нади. Али то није била никаква добит. Њега су ова мољакања мучила, и оно што би без новца брзо добило заслужени крај,

тима се продужавало. Пошто се подмићивањем ништа изузетно није могло учинити, то би покатакд неки писар покушао да учини нешто бар привидно, обећавао би да ће ствар испитати, наговештавао да су нађени неки трагови који ће даље бити истраживани, истина не по дужности већ само за љубав оцу ; отац, уместо да постане подозривији, све више је веровао. Он би се вратио кући с једним таквим очигледно бесмисленим обећањем, као да у кућу опет доноси благостање и срећу, и било је мучно гледати га како се иза Амалијиних леђа кези и разрогаченим очима показује на њу да би нам ставио до знања како, захваљујући његовим настојањима, непосредно предстоји спасење Амалије, које ће највише њу саму да изненади, али да је све то још тајна и да треба добро да је чувамо. То би вероватно трајало још врло дуго да ми најзад апсолутно нисмо више били у могућности да оцу прибављамо новац. Истина, у међувремену Брунsvик је после многих молби примио Барнабаса да му помаже, али само под условом да увече по мраку долази по поруџбине и да свршен посао опет по мраку враћа — треба признати да је Брунsvик тиме, што се тиче његовог посла, нас ради примио на себе изванредан ризик, али зато је плаћао Барнабаса врло мало — а Барнабас уради све без грешке — ипак Барнабасова надница једва је стизала да нас сачува потпуне глади. Врло обазриво и после дугих припрема, саопштили смо оцу да га не можемо више помагати новчано, али он то прими мирно. Није више био способан да умом схвати безизгледност својих подухвата, али су га непрекидна разочарања ипак уморила. Додуше, рекао је — више није говорио онако јасно као раније, раније се врло јасно изражавао — потребно му је још само врло мало новца, данас или сутра све би успео да сазна, а ето, сад је све пропало, није успео само због новца, и тако даље, али тон којим је говорио показивао је да у све то ни сам не верује. И одмах је направио нове планове. Пошто није успео да докаже кривицу и због тога службеним путем није могао ништа да постигне, морао је сада да се баци искључиво на мољакања и да се чиновницима лично обраћа. Међу њима мора да је било и таквих са добрим, милостивим срцем, који истина у званичној

дужности нису смели да праве уступке, али зато ће то учинити ван службе, кад их човек изненади у погодном тренутку «.

К., који је све дотле предано слушао Олгу, прекиде њено причање питањем : » А ти ниси сматрала да је то тако ? « Истина, даље причање дало би му одговор, али он је хтео да то одмах дозна.

» Не «, одговори Олга. » О некој самилости чиновника или чему сличном не може бити ни говора. Ма колико да смо били млади и неискусни, то смо ипак знали, знао је наравно и отац, али он је то заборавио, то као и скоро све друго. Он је смислио план да се постави на друм у близини замка, тамо где пролазе кочије с чиновницима, и да чиновницима како било достави своју молбу за опроштај. План, искрено говорећи, нимало разуман, чак и кад би се догодило оно немогуће и молба допрла до ушију неког чиновника. Може ли чиновник појединачно да опрашта ? То би у најбољем случају могла да буде ствар целокупне власти, али ни она вероватно не може да опрашта, већ само да суди. Али да ли би уопште један чиновник, чак и кад би сишао с кола и позабавио се том ствари, могао да добије праву слику о њој на основу тога што мрмља отац, један бедан, уморан, остарео човек ? Чиновници су врло учени, али ипак само једнострано, у својој струци чиновник по једној речи прозре цео смисао, али у стварима које спадају у надлежност других одељења, сатима можете да му објашњавате, он ће можда учтиво климати главом, али ниједну реч неће разумети. Све је то, наравно, схватљиво ; треба покушати само једну малу службену ствар за коју сте лично заинтересовани, мајушну стварчицу коју један чиновник сврши док оком трепне, треба само покушати темељно проучити једну такву ствар, па ће то бити посао за цео живот и никад неће бити завршен. Међутим, да је отац и дошао до неког надлежног чиновника, овај ипак без претходног познавања аката не би могао ништа да сврши, нарочито не на друму, јер његово није да опрашта већ само да службено свршава ствари, и тога ради могао га је једино упутити на службени пут, а баш на томе путу отац није успео апсолутно ништа да постигне. Како је то већ стајало с оцем, кад је он хтео

да продре с оваквим новим планом ! Кад би постојала ма каква, макар и најблеђа могућност те врсте, онда би тамо на друму врвело од молилаца, али пошто је то представљало немогућност која је морала бити јасна сваком са најосновнијим школским образовањем, тамо је, наравно, било пусто. Међутим, можда је баш то јачало наду код оца, јер он је ту наду потхрањивао свим и свачим. У овом случају то је и било врло потребно ; здрав разум не би се уопште упуштао у таква дубока размишљања, он би већ на први поглед јасно схватио да је то немогуће. Кад се чиновници возе у село или из села у замак, то нису вожње из задовољства, њих чека посао и у селу и у замку, и они се возе најбржим темпом. Њима не пада на памет да гледају кроз прозор и напољу траже оне који на њих чекају с молбама, већ су кола препуна аката које чиновници проучавају «.

» Али ја сам «, примети К., » видео изнутра једне чиновничке саонице у којима није било никаквих аката «. Олгино причање отворило је пред њим један тако велики, скоро непојмљив свет, да он није могао да пропусти да га не додирне својим ситним доживљајима, и да се тако што више увери како у постојање тог света тако и у свој сопствени.

» То је могуће«, рече Олга, » али онда утолико горе, јер се онда чиновник бави тако важним предметима да су акта одвише драгоцене или можда одвише обимне да би била ношена у колима, а баш такви чиновници возе се у галопу. У сваком случају нико од њих нема на претек времена за оца. А поред тога, има више прилаза у замак. Неко време је један у моди, онда обично сви возе тамо, неко време други, и све се гура тамо, По коме правилу се врши то смењивање, још није утврђено. Неки пут у осам часова ујутру сви се возе једним путем, пола сата доцније опет сви другим, после десет минута трећим, пола сата доцније опет можда оним првим и при њему остану целог дана, али промена је ипак могућа сваког тренутка. Истина, сви споредни путеви који воде из замка спајају се у близини села, али ту већ сва кола јуре поамном брзином, док је у близини замка темпо нешто умеренији. Али исто онако као што је ред вожње неуједначен и не може да се прозре, тако је и с бројем

кола. Често има дана кад се ниједна кола не могу да виде, а затим опет пролазе читаве гомиле. Е сад замисли нашег оца у таквим околностима. У свом најбољем оделу — ускоро је оно постало његово једино — он сваког јутра одлази од куће праћен нашим благословима. Малу ватрогасну значку, коју он у ствари бесправно држи, понесе са собом да је прикачи изван села, у самом селу се плаши да је носи, мада је она толика мала да се једва види с два корака даљине, али ипак, по очевом мишљењу, она је као створена да на њега привуче пажњу чиновника. Недалеко од прилаза замку налази се један повртњак, он припада неком Бертуху који замку испоручује поврће ; тамо, на уском каменом постољу гвоздене оградe, изабрао је отац себи место. Бертух је то трпео, јер је раније био у пријатељству с оцем и убрајао се у његове најверније муштерије, он наиме има једну мало сакату ногу и веровао је да је једино отац у стању да направи удобну ципелу за његову ногу. Тамо је отац седео из дана у дан, била је то туробна кишовита јесен, али отац је био потпуно равнодушан према времену. Свако јутро у одређени час, он би био на вратима и поздравио би нас при поласку, увече би се враћао — изгледало је као да је сваког дана постајао све згуренији — сав прокисао и бацио би се у неки кутак. У прво време нам је причао своје мале доживљаје, на пример да му је Бертух из сажаљења и старог пријатељства добацио на гвоздену ограду једно ћебе, или да му се чинило да је у колима која су пролазила познао овог или оног чиновника, или да га је ту и тамо познао понеки кочијаш и од шале га окачио бичем. Доцније је престао да прича такве ствари, очигледно се није више надао да ће тамо ишта моћи да постигне, али је ипак сматрао за своју дужност, за свој пусти позив да иде и тамо проведе дан. Тада су почели његови реуматични болови, зима се приближавала, дошли су први снегови, код нас зима рано почиње; и тако је он седео тамо прво на камену мокром од киша, а затим на снегу. Ноћу је стењао од болова, ујутру је понекад био несигуран да ли треба да иде, а онда би се ипак савладао и ишао. Мати би се ухватила за њега и није га пуштала ; он, ваљда поставши страшљив због ногу које више нису биле послушне,

дозволио је мајци да га прати, и тако су и њу спопали болови. Ми смо често ишли к њима, носили им јело, или их само посећивали или настојали да их наговоримо да се врате кући ; често смо их затицали тамо клонуле, прибијене једно уз друго, на њиховом узаном седишту, згурене под једним танким покривачем који је једва био довољан за двоје, унаоколо само сива магла и снег, а надалеко данима нигде једног човека или кола — какав приказ, К., какав приказ ! И то све тако док једног јутра отац није више био у стању да из кревета дигне своје укочене ноге, био је очајан, и у лакој грозничавом буну чинило му се да види како су се баш тада горе, код Бертуха зауставила кола, из њих изашао један чиновник, прошао око гвоздене ограде тражећи оца и, љут, вратио се у кола. При том је отац тако страховито викао да је изгледало као да хоће одавде да чиновнику тамо горе скрене пажњу на себе и да му објасни како он није крив што је одсутан. А та одсутност је дуго трајала, он се тамо уопште више није враћао, недељама је морао да лежи у кревету. Амалија је узела на себе да их обоје служи, негује, спрема, преузела све, и тако је то, с малим прекидима, остало у ствари до данас.

Она познаје лековите травке које стишавају болове, њој спавање готово није ни потребно, она се никад не уплаши, ничег се не боји, увек је стрпљива, она обавља сав посао за родитеље ; док смо се ми узнемирено шуњали унаоколо, она је остајала хладна и присебна. А кад је најгоре прошло и отац опет могао да се извуче из кревета, с леве и десне стране обазриво придржаван, Амалија се одмах повукла и њега препустила нама «.

ОЛГИНИ ПЛАНОВИ

» Сад је требало опет наћи оцу неко занимање за које је он још био способан, нешто што би га бар одржавало у уверењу да он настоји да скине кривицу с породице. Тако нешто наћи није било тешко, јер ма шта било, морало је у основи да има смисла бар као и седење пред Бертуховим повртњаком, али ја сам пронашла ипак нешто што је чак и у мени пробудило извесне наде. Кад год би се горе у надлештвима или код писара или ма где на другом месту повео разговор о нашој кривици, увек би се помињала само увреда нанета Сортинијевом куриру, нико се није усуђивао да даље задире. Добро, рекла сам себи, кад опште мишљење, макар и привидно, има у виду само увреду курира, онда је могуће, макар опет само привидно, све поправити мирећи се с куриром. Као што су рекли, никаква достава против нас није била поднета, никакво службено место није још ствар узело у своје руке и, према томе, курир слободно може у своје сопствено име да опрости, а нешто више се и не тражи. Све то, наравно, није могло имати неку пресудну важност, било је само варка и ништа друго није могло ни да буде, али то би оца обрадовало и могло би можда, на његово задовољство, да притера мало уза зид његове многобројне обавештаче који су га толико мучили. Истина, требало је пре свега пронаћи курира. Кад сам испричала оцу свој план он се прво много љутио, јер је био постао врло тврдоглав, делом је веровао — то му је дошло у главу док је био болестан — да га увек ми спречавамо да постигне крајњи успех: најпре престајањем да му прибављамо новац, сада задржавањем у кревету; а делом више уопште није био способан да схвати туђе мисли. Још нисам до краја ни испричала свој план, а он га је већ одбацивао. Његово је мишљење било да треба и даље чекати пред Бертуховим повртњаком, и пошто наравно није више у стању да сам свакодневно тамо одлази, треба да га ми у ручним колицима тамо возимо. Међутим, ја нисам попуштала и постепено се он помирио с том мишљу, сметало му је само то што је у тој ствари потпуно зависан од мене, јер само сам ја онда видела тог курира,

он га није знао. Истина, један послужитељ је сличан другом, и ја нисам била сасвим сигурна да ћу оног препознати. Онда смо почели да одлазимо у Господски конак и да га тражимо међу слугама који су тамо долазили. Додуше, то је био Сортинијев слуга, а Сортини није више долазио у село, али господа често мењају служитеље, вероватно се он може наћи у групи неког другог господина, а ако и не буде лично пронађен, можда ће други служитељ моћи дати обавештења о њему. Наравно, због тога је требало бити сваке вечери у Господском конаку, а нас нигде нису радо гледали, па како тек на овом месту; сем тога, ми тамо нисмо могли да се убрајамо у госте који троше. Међутим, показа се да ипак могу да нас употребе : ти сам добро знаш какве је муке Фрида имала са слугама, то су у основи махом мирни људи које је лака служба мало размазила и отромила. » Дај боже да ти буде добро као једном слуги «, гласи једна узречица чиновника, и заиста, што се тиче благовања, служитељи су стварна господа у замку, они то умеју и да цене, и у замку, где се равнају према законима који тамо важе, они су мирни и достојанствени — с више страна ми је то потврђено — трагови тога понашања налазе се међу слугама чак и овде, али само остаци, иначе они се сасвим промене с обзиром на то да закони замка не важе за њих у потпуности овде у селу : то је један диваљ и непристојан свет који, уместо да се држи закона, руководи се једино својим незајажљивим нагонима. Њихова дрскост нема граница и срећа је за село да само по наредби смеју да напуштају Господски конак, али у њему самом мора се с њима излазити крај како се може. Фриди је то падало врло тешко и зато је њој добродошло што је могла мене да употреби за то да умирујем слуге. Већ више од две године, бар двапут сваке недеље, проводим ја ноћ са слугама у штали. Раније, док је отац још могао да иде у Господски конак, он је спавао негде у соби за келнерајем и чекао на вести које ја ујутру рано треба да донесем. Вести су биле оскудне. Траженог курира ни до данас нисмо пронашли, он треба да је још у служби код Сортинија, који га високо цени, и треба да је пошао са њим кад се Сортини повукао у удаљеније канцеларије. Остале слуге махом га нису виђале

исто онако дуго као и ми, и кад неко тврди да га је у међувремену ипак видео, то се онда покаже као заблуда. Тако је, дакле, мој план стварно претрпео неуспех, па ипак не потпуно, курира нисмо пронашли, али оцу је одлажење у Господски конак и ноћење тамо, а можда и сажаљење према мени, уколико је он за то још био у стању, докрајчило његово здравље, и отада је он у овом стању у којем си га и ти видео, па ипак њему је можда и боље него мајци, чији крај сваког дана очекујемо, а који се одлаже захваљујући само Амалијиним претераним напорима. Али оно што сам постигла у Господском конаку, то је извесна веза са замком. Немој да ме презиреш кад ти кажем да се ја не кајем због оног што сам чинила. Каква ли велика веза са замком може то бити ? помислићеш ти можда. И бићеш у праву, велика веза то није. Додуше, ја сад познајем многе служитеље, познајем служитеље готово све госпode која су последњих година долазила у село, и ако једном доспем у замак, нећу тамо бити непозната. Истина, то су само служитељи које познајем у селу, у замку они су сасвим друкчији, тамо вероватно никог више не познају, нарочито не оног с којим су били у селу, мада су се у штали стотину пута заклињали да ће се радовати поновном виђењу у замку. Уосталом, ја сам већ искусила колико мало значе сва та обећања. Али то није оно најважније. Везу са замком нисам успоставила само преко служитеља, већ можда и вероватно још и тако што ће неко од горе који посматра мене и оно што радим — а управљање великим служитељским особљем представља за власт несумњиво један изванредно важан и врло озбиљан део посла — што ће тај неко који ме посматра створити о мени боље мишљење него други, да ће можда увидети да се ја, истина на један жалостан начин, али ипак борим и за нашу породицу и да настављам очеве напоре у том погледу. Кад се тако гледа, онда ће ми се можда и опростити што од слугу примам новац и употребљавам га за нашу породицу. И још нешто сам постигла, нешто што ми истина и ти приписујеш у кривицу. Ја сам од слугу дознала понешто о томе како се у службу замка може доспети околичним путем, без тегобног и дугогодишњег јавног службеног поступка ; додуше, ни тада се не

постаје јавни службеник, већ само притајени, упола примљени, без дужности и без права, нарочито је зло немати дужности, али се ипак постиже да човек буде у близини свега: могу се уочити и искористити згодне прилике, истина ниси службеник али случајно може да искрсне неки рад, одговарајући службеник није при руци, један позив само, притрчи се, и оно што се до тог тренутка није било, постаје се: службеник. Истина, кад се јавља једна таква прилика ? Неки пут одмах, тек што си дошао, тек што си се осврнуо око себе, прилика је већ ту, не може свако да има довољну присутност духа да је као новајлија одмах схвати, али други пут опет траје годинама, дуже него што би трајао јавни службени поступак, а један тако упола примљени не може више да буде примљен у службу јавно, по прописима. Премишљању има дакле овде места довољно ; али то још није ништа кад се помисли да је избор при јавном примању врло строг и да је унапред одбачен неко који је члан какве извикане породице ; неко такав, на пример, подвргне се том поступку, годинама дрхти какав ће бити исход, са свих страна, још од првог дана, зачуђено га питају како се могао усудити на нешто тако безизгледно, а он се ипак нада, јер како би иначе живео ; међутим после много година, можда је већ и старац постао, он дозна да је одбијен, дозна да је све изгубљено и да је његов живот био узалудан. Истина, и овде има изузетака, и баш зато се човек и намами тако лако. Дешава се да на крају буду примљени баш извикани људи, има чиновника који и против своје воље воле мирис такве дивљачи, на пријемном испиту њушкају у ваздух, развлаче уста, колаче очи, такав један човек, рекло би се, невероватно изазива њихов апетит и они морају чврсто да се хватају за законике да би му се одупрли. Неки пут, истина, то не помогне том човеку да буде примљен, већ допринесе само бескрајном одужењу службеног поступка, који се онда уопште не заврши, већ се просто прекине после смрти тог човека. И зато је, како законито примање у службу тако и оно друго, пуно отворених и скривених тешкоћа, и врло је упутно све добро оценити пре него што се неко упусти у тако што. Наравно, ми нисмо пропустили да то чинимо. Барнабас и ја. Увек кад бих се

вратила из Господског конака, ми бисмо заједно сели, ја бих причала најновије што сам дознала, данима смо то претресали, и посао је остајао у Барнабасовим рукама дуже него што је то било добро. Ту можда лежи моја кривица у оном твом смислу. Ја сам ипак знала да се не може много полагати на причања слугу. Знала сам да никад нису били вољни да ми причају о замку, увек су пребацивали разговор на друго, за сваку реч сам морала да мољакам, а онда, кад би узели маха, запели би да брбљају којешта, разметали се, надмашивали један другог у измишљањима, тако да је у оном непрекидном викању у којем су један другог смењивали једва по који мршави наговештај истине могао да се докучи у оној мрачној стаји. Међутим, ја сам Барнабасу причала све како сам запазила, а он који још није био у стању да прави разлику између истине и лажи, и који је због положаја наше породице просто жеднео за таквим стварима, све је упијао у себе и горео од жеље да још дозна. И заиста, мој нови план почивао је на Барнабасу. Код слугу ништа се више није могло постићи. Сортинијев курир није био нађен и никад неће ни моћи бити пронађен, Сортини се, изгледа, а с њим заједно и његов слуга, све више повлачио, њихова имена и њихов изглед све више су падали у заборав и ја сам често морала надугачко да их описујем а да тим ништа не постигнем, сем да се други с муком на њих подсете, али сем тога да ништа о њима не могу да кажу. А што се тиче мог живота са слугама, није зависило од мене како ће о томе да се суди, могла сам само да се надам да ће то бити схваћено онако како је и било, и тиме је скинут с наше породице један мали део кривице, али спољне знаке тога ја нисам добила. Ипак сам остала при том животу, јер нисам видела никакву другу могућност да у замку издејствујем нешто за нас. Међутим, за Барнабаса сам такву једну могућност видела. Из причања слугу могла сам да закључим, ако сам била томе склона, а још како сам била, да неко ко је примљен у службу замка може врло много да учини за своју породицу. Истина, колико је требало веровати тим причањима ? То је било немогуће утврдити, али да је вероватног било врло мало, то је било јасно. Кад, на пример, мени неки слуга, кога ја више никад

нећу видети или кога ћу једва познати ако га икад поново видим, свечано обећа да ће помоћи моме брату да добије намештење у замку или да ће му бар бити на услузи, ако Барнабас на неки начин доспе у замак, на пример да га освежи — јер по причању слугу дешава се да се кандидати за намештење онесвесте од дугог чекања или толико ошамуте да су пропали ако се пријатељи за њих не побрину — кад ми то и много шта друго причају, онда су то можда оправдане опомене, али обећања чињена уз то била су потпуно празна. Не за Барнабаса ; истина, ја сам га опомињала да им не верује, али већ то да сам му о томе причала било је довољно да он буде придобијен за моје планове. Моје примедбе нису много важиле, за њега је било главно оно што слуге причају. И тако сам у ствари била упућена на саму себе, с родитељима сем Амалије нико није могао да се споразуме, а уколико сам ја више на свој начин почела да спроводим очеве старе планове, утолико се више Амалија ограђивала од мене, она са мном говори пред тобом и пред другима, али никад више кад смо саме, за слуге у Господском конаку ја сам опет само играчка коју се бесно напрежу да разбију, у току две године ни једну једину поверљиву реч нисам ни с једним од њих изменила, само смицалице, лажи и лудости ; остао ми је дакле само Барнабас, а Барнабас је био још врло млад. Кад сам приликом причања приметила у његовим очима онај сјај које оне отада стално имају, ја сам се уплашила, па ипак нисам престала, јер ми се чинило да је много у питању. Истина, ја нисам имала велике мада илузорне планове мога оца, нисам имала ону одлучност мушкарца, задржала сам се само на пружању извињења куриру за нанету увреду, и још сам хтела да ми ту скромност уписују у заслугу. Али оно што сама нисам била у стању да успем хтела сам сада да остварим преко Барнабаса, на други начин и сигурно. Ми смо увредили једног курира и отерали га из предњих канцеларија, шта смо могли да урадимо паметније него да у особи Барнабаса пружимо новог курира који ће обављати посао оног увређеног и тако му омогућити да остане у позадини колико год хоће, колико му је потребно да заборави нанету увреду ? Истина, ја сам одмах запазила да се поред све

скромности овог плана у њему крије и разметљивост и да може да се створи утисак као да ми хоћемо власти да диктирамо како треба да уређује персонална питања, или као да ми сумњамо у способност власти да уреди онако како је најбоље по њу, или да већ одавно није то уредила, пре него што смо ми уопште могли доћи на мисао да ту треба нешто учинити. Па ипак сам веровала да је немогуће да ме власт толико рђаво разуме или, ако би то баш хтела, онда намерно то да учини, то јест да унапред, без ближег испитивања, одбаци све што ја чиним. Тако ја нисам одустала, а Барнабасова амбиција учинила је своје. У то време припремања, Барнабас се био толико осилио да је њему, будућем службенику замка, обућарски посао изгледао одвише прљав, да се штавише усуђивао да Амалији противречи и то принципијелно кад му она каже коју реч, што се истина дешавало ретко. Ја сам му радо дозвољавала да има то кратко задовољство, јер као што се могло предвидети, са задовољством и понетошћу било је свршено још првог дана кад је отишао у замак. Тада је почела она тобожња служба о којој сам ти већ причала. За чуђење је како је Барнабас без тешкоћа ступио први пут у замак или тачније у ону канцеларију која ће тако рећи постати његова радна просторија. Тај успех ме је скоро избезумио, и кад ми је увече Барнабас по повратку кући шапатом учинио то саопштење, ја сам отрчала Амалији, зграбила је, притисла је у један кутак и љубила је и гризла тако зубима да је она од бола и страха плакала. Од узбуђења нисам могла ништа да кажем а и иначе ми већ одавно нисмо говориле једна с другом, и све сам одложила за идући дан. Међутим, идућег дана већ ништа више није било да се каже. Све је остало на томе што је постигнуто тако на брзину. Две године Барнабас је водио тај једнолични живот који стеже срце. Слуге нису учиниле ништа, ја сам Барнабасу дала једно мало писмо у коме сам га препоручила пажњи слугу подсећајући их на дата обећања, и Барнабас, кад год би видео неког слугу, вадио би писмо и показивао му га и, мада је Барнабас по који пут наилазио и на слуге које нису мене познавале и мада је такве то немо подношење писма — јер да говори тамо горе он се није

усуђивао — могло да љути, ипак је срамота да му нико није помогао, и представљало је право олакшање које смо, истина, већ одавно ми сами себи могли да прибавимо, кад је један слуга згужвао и бацио у корпу за отпатке писмо које му је ваљда већ више пута потурано под нос. Нешто ми паде на памет да је при том могао и да нам каже : » Ви имате обичај да на сличан начин поступате с писмима «. Ма колико да је цело то време протекло напразно, оно је ипак било повољно по Барнабаса, ако се тако може рећи, јер је он пре времена сазрео, пре времена постао човек, у понечему чак и преко мере озбиљан и увиђаван. Мене често врло жалости кад га гледам и упоређујем са младићем који је био још пре две године. А при том ја уопште немам ону утеху и подршку коју би он као човек можда могао да ми да. Без мене он свакако не би доспео у замак, али откад је тамо, он је независан од мене. Ја сам свакако једина особа према којој је он поверљив, али и мени прича само један делић од оног што му на срцу лежи. Много ми прича о замку, али из његовог причања, из свих тих малих чињеница које он преноси, не може ни издалека да се разуме како је све то могло толико да га промени. Нарочито не може да се разуме зашто је он сада, као човек, тамо горе потпуно изгубио ону срчаност коју је као дечко у толикој мери имао да нас је све доводио до очајања. Истина, то бесциљно стајање и чекање из дана у дан и увек изнова и без икаквих изгледа на промену, то наравно мрви човека и тера га да сумња, док најзад ни за шта друго није способан сем за то очајничко стајање. Али зашто ни раније није показивао никакав отпор ? Нарочито кад је убрзо увидео да сам ја била у праву и да тамо сујети нема места, али да зато ипак можда може да се поправи положај наше породице. Јер тамо је све — изузев ћудљивости служитеља — скромно, сујета налази подмирење у раду, и пошто при том сама ствар односи превагу, сујета се сасвим губи, детињастим жељама тамо нема места. Истина, Барнабас је веровао, као што ми је причао, да јасно види колико су велики моћ и знање чак и ових врло сумњивих чиновника у чијој се соби смео да задржава. Како су они диктирали брзо, полузатворених очију, кратким покретима руку, како су само једним покретом

прста без иједне речи давали налоге служитељима, који су се у таквим тренуцима, дишући тешко, срећно смешкали, или како су проналазили неко важно место у њиховим књигама, а онда их широм отварали и како су други притрчавали, колико је то у оној тескоби могуће, и извијали вратове да би видели пронађено. То и слично томе учинило је да Барнабас добије сјајно мишљење о тим људима, и он је имао утисак да би за нашу породицу могло недогледно много да се постигне кад би они скренули пажњу на њега и он с њима могао да проговори коју реч — не као незнанац, већ као канцеларијски колега, иако подређене врсте. Али, ето, тако далеко још се није дошло и Барнабас се не усуђује да предузме нешто што би томе могло да га приближи, мада он већ тачно зна да је стицајем несрећних околности у нашој породици, и поред своје младости, изгуран на одговоран положај стараоца породице: А сада и ово последње још да признам : Ти си дошао пре једне недеље. Чула сам како то неко помену у Господском конаку, али нисам се за то интересовала ; дошао је један земљомер, нисам чак ни знала шта је то. Али идуће вечери Барнабас се врати кући раније него обично — ја сам имала обичај да му у одређени час изиђем у сусрет један делић пута — виде да је Амалија у соби, изазва ме зато на улицу, притисну лице на моје раме и дуго плакаше. Постао је опет мали дечак од раније. Десило му се нешто чему он није био дорастао. Као да се изненада пред њим отворио цео један нови свет, а он није у стању да поднесе срећу и бриге свега тога новог. А ништа му се друго није догодило, сем што је добио једно писмо да га теби достави. Истина је међутим да је то било прво писмо, први посао који је он уопште добио да обави «.

Олга ућута. Била је тишина, сем што се с времена на време чуло тешко кркљаво дисање родитеља. К. рече онако узгред, као у допуну Олгиног причања: » Ја сам вас себи погрешно представио. Барнабас ми је предао писмо као какав стари много запослени курир, а ти, исто као и Амалија која је том приликом била сложна с вама, понашале сте се као да су курирска служба и писма нешто само онако узгредно «. — » Ти треба да правиш разлику између нас «, рече Олга. » Због та два писма Барнабас је

поново постао срећно дете, поред свих сумњи које он има у свој позив. Ту сумњу он задржава за себе и за мене, пред тобом међутим он сматра за питање части да иступа као прави курир, онако како у његовој замисли истински курири поступају. Тако сам, на пример, морала, иако је сад порасла његова нада на добијање службеног одела, да му у року од два сата толико преправим чакшире да бар колико-толико личе на уске чакшире службеног одела и да се тако појави пред тобом који се, наравно, у том погледу још лако можеш варати. Такав је Барнабас. Амалија, међутим, заиста омаловажава курирску службу и сада, пошто изгледа да је он постигао извештан успех у њој, као што она може то лако да закључи по Барнабасу и мени, по нашем заједничком седењу и ћућорењу, сад је она још више омаловажава него раније. Она дакле говори истину и увек ћеш се варати ако у то сумњаш. А ако сам ја, К., понекад омаловажавала курирску службу, то није било с намером да тебе преварим, већ из страха. Та два писма која су досад прошла кроз Барнабасове руке, то су први иако још прилично сумњиви знаци милости које је наша породица добила за последње три године. Тај преокрет — ако је то преокрет а не варка, варке су чешће од преокрета — стоји у вези с твојим доласком, наша судбина је дошла у извесну зависност од тебе, можда су она два писма само почетак, Барнабасова делатност можда ће се развити преко курирске службе која се односи на тебе — хоћемо у то да се надамо догод можемо ; али засад се све окреће само око тебе. Међутим, док тамо горе морамо бити задовољни с оним што нам доделе, овде доле ипак ваљда можемо сами нешто да учинимо, то ће рећи : да осигурамо себи твоју благонаклоност или бар да се сачувамо твоје ненаклоности или, што је најважније, да те чувамо колико знамо и можемо да не изгубиш са замком везу, од које ћемо ми можда моћи да живимо. Како најбоље све то удесити ? Да ти не почнеш да сумњаш у нас кад ти се приближимо јер ти си овде стран и због тога према свему пун подозрења, пун оправданог подозрења. Поред тога, нас наравно презиру и ти си под утицајем општег мњења, нарочито преко твоје веренице. Како да ти приђемо, а да, на пример, иако нам то

уопште није намера, не иступимо против твоје веренице и тиме те озлоједимо ? А поруке, које сам ја помно читала пре него што си их ти добио, — Барнабас их није читао, то њему као куриру није допуштено — на први поглед не изгледају много важне, застареле су, саме умањују себи важност упућујући те на општинског деловођу. Како у том погледу треба ми да се држимо према теби ? Ако подвлачимо њихову важност, можемо себе да доведемо у сумњу да прецењујемо нешто што је очигледно неважно и да, истичући их, као њихови преносиоци, спроводимо своје циљеве а не твоје, чиме бисмо могли постићи да саме поруке у твојим очима изгубе од вредности и тиме те заварамо, сасвим против наше воље. Међутим, ако писмима не придајемо довољну важност, исто тако можемо против себе да изазовемо сумњу, јер зашто се онда толико трудимо око достављања тих неважних писама, зашто наше поступање и наше речи противрече једно другом, зашто ми на тај начин варамо не само тебе коме су упућена већ и оног који их упућује, јер он нам их сигурно није дао зато да их ми омаловажавамо код оног коме су упућене ! А између тих крајности држати средину, то јест писма правилно оценити, није уопште могуће ; она сама непрестано мењају своју вредност, дају повода безбројним просуђивањима, и на чему ће човек да се задржи зависи само од случаја, дакле и мишљење је само случајно. А кад се у то још умеша и бојазан за тебе, онда се направи општа збрка — те не треба сувише строго да узимаш моје речи. Кад, на пример, као што се једном већ десило, Барнабас дође с вешћу да си ти незадовољан његовом курирском службом и под утиском првог запрепашћења, а на жалост такође и из курирске осетљивости, понуди се да ту службу напусти, онда сам ја наравно, да бих поправила грешку у стању да варам, да лажем, да подваљујем, да чиним све најгоре, само ако то помаже. Али то онда чиним, бар ја у то верујем, исто онолико тебе ради колико ради нас.

Неко закуца. Олга притрча вратима и откључа их. Један зрачак светлости из фењера допре у помрчину. Позни посетилац постављао је питања шапатом и шапатом добијао одговоре, али није хтео њима да се задовољи, већ је настојао да се угура у собу.

Олга сигурно није више могла да га задржава и зато позва Амалију, од које је очигледно очекивала да ће, да се родитељи не би пробудили, све учинити да посетиоца одстрани. Заиста, Амалија одмах притрча, гурну Олгу у страну, изиђе на улицу и затвори врата за собом. Не прође ни тренутак, а она се већ врати, тако брзо је постигла оно што је Олги било немогуће.

К. онда дознаде од Олге да је посета њему била намењена : то је био један од помоћника који га је тражио по Фридином налогу. Олга је хтела да га сакрије од помоћника, он може, ако хоће, доцније да призна Фриди да је био овде, али није требало да га овде пронађе помоћник. К. се сложи с тим. Међутим он одби Олгину понуду да ту проведе ноћ и сачека Барнабаса. Понуду по себи он би можда већ и прихватио, јер ноћ је већ била поодмакла, а и чинило му се да је он сада, хтео или не хтео, толико већ повезан с овом породицом, да је преноћиште овде, иако можда неугодно из других разлога, с обзиром на ту повезаност најприродније које у селу може да нађе ; па ипак он одби јер га је уплашила помоћникова посета, није му било јасно како су се то Фрида, која је ипак знала шта он хоће а шта неће, и помоћници који су научили да га се плаше, опет толико зближили да се Фрида није устручавала да по њега пошаље помоћника, уосталом само једног, док је други свакако остао код ње. Он упита Олгу да ли има бич ; она то није имала, али је имала, добар штап од трске, он га узе, а онда упита да ли има још један излаз из куће ; такав излаз је постојао кроз двориште, истина, морало се прескочити преко ограде суседног врта и проћи кроз тај врт, док се не дође на улицу. К. је био спреман на то. Док га је Олга водила кроз двориште ка огради, К. је покушао на брзину да је умири због њених брига и рекао јој да се он због њених трикова којима се служила при причању нимало не љути, већ напротив да је добро разуме, и да јој захваљује на поверењу које има у њега и које је показала овим причањем, и наложи јој да Барнабаса одмах пошаље у школу чим се врати кући, па макар још била ноћ. Истина, поруке које очекује преко Барнабаса нису његова једина нада, иначе би с њим рђаво стајало, али ипак никако не жели да се њих одрекне, он хоће да с њима рачуна,

при том не мисли да заборави ни на Олгу, јер сама Олга њему је можда сад још важнија него Барнабасове поруке, важна му је њена срчаност, њена увиђавност, њена бистрина и њено жртвовање за породицу. Кад би имао да бира између Олге и Амалије, он не би трошио много времена на размишљање. И он јој с пуно срдачности стеже руку док се пребацивао преко оgrade суседног врта.

ШЕСНАЕСТА ГЛАВА

Кад се затим нашао на улици, видео је, колико је тмурна ноћ то дозвољавала, како се даље горе испред Барнабасове куће помоћник шета тамо-амо, застаје по који пут и покушава да фењером осветли собу кроз прозор застрт завесом. К. га викну ; без неког видљивог страха, он престаде да уходи кућу и приђе. » Кога тражиш ? « упита га К., и о своју бутину опроба колико је витак штап. » Тебе «, одговори помоћник прилазећи му. — » А ко си ти ? « упита К. изненада, јер му се учини да то није помоћник. Изгледао је старији, уморнији, са више бора али и пунији у лицу, а и ход му је био сасвим друкчији него хитри ход оба помоћника, чији су зглобови били као електризовани, ишао је споро, мало гегао, изгледао отмено болешљив. » Зар ме не познајеш ? « упита човек. » Јеремија, твој стари помоћник «. — » Тако «, рече К. и примаче прут који је већ био сакрио иза леђа. » Али ми изгледаш сасвим друкчије «. — » То је зато јер сам сам «, рече Јеремија. » Кад сам сам, онда збогом, ведре младости «. — » А где је Артур ? « упита К. » Артур ? « упита и Јеремија. » Мали љубимац Артур ? Он је напустио службу. Јер ти си, богами, био мало груб и немилосрдан према нама. Његова нежна душа није могла то да поднесе. Он се вратио у замак и подигао је тужбу против тебе «. — » А ти ? « упита К. » Ја сам могао да останем «, рече Јеремија, » Артур се жали и у моје име«. — » А на шта се ви то жалите ? « упита К. » Жалимо се на то да ти не разумеш никакву шалу. Шта смо ми радили ? Мало смо се шалили, мало смејали, мало твоју вереницу диркали. Уосталом, све у сагласности с налогом који смо добили. Кад нас је Галатер теби

послао ... « — » Галатер ? « упита К. » Да, Галатер «, одговори Јеремија, » он је тада баш замењивао Клама. Кад нас је теби послао, рекао нам је — ја сам то тачно запамтио, јер то је оно на шта се ми позивамо — » ви ћете сад бити помоћници земљомера «. Ми смо на то рекли : » Али ми ништа не разумемо од тог посла «. На што ће он рећи : » То није најважније ; ако буде баш потребно, он ће вас већ научити. Најважније је, међутим, да ви њега мало разведрите. Као што ми је речено, он све узима врло озбиљно. Он је сад дошао у село и то је за њега велики догађај, мада у ствари није никакав. То треба да постигнете «. — » Па лепо «, рече К., » је ли Галатер био у праву и јесте ли ви извршили добивени задатак ? « — » То ја не знам «, рече Јеремија. » Вероватно да то није било могуће и због кратког времена. Знам само то да си ти био врло груб, и на то се жалимо. Мени није јасно како ти, који си ипак само намештеник, чак не ни намештеник у замку, не можеш да разумеш да је таква служба тегобна и да је врло неправично тако самовољно скоро детињски неодговорно отежавати посао једном раднику, као што си то ти чинио. Она безобзирност с којом си нас оставио да се мрзнемо на гвозденој огради, или како си Артура, човека кога свака ружна реч данима пече, безмало песницом убио на простирки, или како си мене по подне јурио унаоколо по снегу, да ми је био потребан читав сат да од јурњаве дођем себи. Ја ипак више нисам млад ! « — » Драги Јеремија «, рече К., » све је то тако као што кажеш, само то све треба да кажеш Галатеру. Он је вас послао на своју руку, нисам ја вас од њега тражио. И пошто вас ја нисам тражио, то сам могао и да вас вратим, и ја бих радије то учинио милом него силом, али очигледно ви нисте хтели друкчије. Уосталом, зашто ниси ти одмах, чим сте обојица дошли к мени, говорио тако отворено као што говориш сад ? « — » Зато јер сам био код тебе у служби «, одговори Јеремија, » то је бар разумљиво «. — » А сад ниси више у служби ? « упита К. » Више нисам «, рече Јеремија, » Артур је у замку отказао службу, или је бар у току поступак који треба потпуно да нас ослободи од службе «. — » Али ти ипак још трагаш за мном као да си у служби ? « рече К. » Није тако «, рече Јеремија, » ја те тражим

само зато да бих умирио Фриду. Кад си је ти напустио због оних Барнабасових девојака, она је била врло несрећна, не толико што те је изгубила, већ због твог неверства; истина, она је већ одавно увиђала да ће до тога доћи и због тога већ много пропатила. Ја сам баш био још једном пришао школском прозору, да видим да ли си ипак можда постао разумнији. Међутим, тебе тамо није било, само је Фрида седела у једној школској клупи и плакала. Ја сам онда ушао и ми смо се споразумели. Све је већ готово. Ја сам собни келнер у Господском конаку, бар толико дуго док моја ствар у замку не буде уређена, а Фрида је опет у крчми. То је за Фриду боље. За њу није било паметно да постане твоја жена. А и ти ниси умео да цениш жртву коју је она била спремна ради тебе да поднесе. Истина, добричина каква је она још по који пут сумња да ти се не чини неправда и да можда ипак ниси био код Барнабасових. Мада, наравно, никакве сумње није могло бити где си ти, ја сам ипак дошао да то једном засвагда утврдим, јер после свих узбуђења Фрида је најзад заслужила да једном мирно спава, а богоми и ја. Тако сам, ето, дошао и не само да сам тебе нашао, већ сам и видео како се девојке лепе за тебе. За тебе се заузела нарочито она црна, права дивља мачка. Добро, свако има свој укус. У сваком случају није било потребно да идеш околичним путем, преко суседног врта, ја познајем пут «.

Дакле, десило се ипак оно што је могло да се предвиди, али не и спречи. Фрида га је напустила. То не мора да буде коначно, тако рђаво ствар баш не стоји. Фрида се може поново освојити, на њу могу лако да утичу са стране, нарочито ови помоћници, који Фридин положај сматрају за сличан своме, и пошто је сада њима отказано, успели су и Фриду на то да наговоре, али К. треба само да ступи пред њу, да је подсети на све што говори њему у прилог и она ће опет бити његова и пуна покајања, нарочито кад би он могао посету девојкама да оправда неким успехом који је постигао захваљујући њима. Међутим, и поред свих тих размишљања којима је покушавао да се теши због Фриде, он је био узнемирен. Колико малопре још, он се пред Олгом хвалио Фридом и назвао је својим јединим ослонцем. А

ето, тај ослонац није био баш најчвршћи, није било ни потребно да се умеша неко од моћних да би му отео Фриду, био је довољан и овај не много привлачан помоћник, то месо које је покатакд остављало утисак да готово и није живо.

Јеремија је већ почео да се удаљује ; К. га призва. » Јеремија «, рече му он, » хоћу да будем сасвим отворен с тобом, али хоћу да ми и ти искрено одговориш на једно питање. Ми више нисмо у односу господара и слуге, због чега ниси радостан само ти већ и ја, ми дакле немамо разлога да један другог варамо. Овде пред твојим очима сломићу штап који је био теби намењен, јер нисам ја изабрао пут преко врта из страха од тебе, већ да бих те изненадио и неколико пута опаучио штапом. Лепо, немој то да ми узимаш за зло, сад је све прошло. Да ти ниси био слуга који ми је наметнут од власти, већ просто познаник, ми бисмо се одлично слагали иако мени понекад твој изглед помало смета. Али оно што смо у том погледу пропустили, могли бисмо сада да надокнадимо «. — » Мислиш ? « рече помоћник и, зевајући, затвори уморне очи. » Ја бих могао целу ствар подробније да ти објасним, али немам времена, журим се Фриди, девојче чека на мене, још није ступила на службу, гостионичар јој је на моју молбу — она је хтела одмах да се баци на посао, вероватно да би заборавила — одобрио једно мало одсуство, и хтели бисмо ипак да то време проведемо заједно. Што се тиче твог предлога, могу да кажем да ја немам никаквог разлога да те лажем, али исто тако ни да ти се поверавам. Са мном, наиме, стоји друкчије него с тобом. Док сам с тобом био у службеном односу, ти си наравно био за мене врло важна особа, не због твојих квалитета већ због службеног задатка који сам имао, и ја бих за тебе учинио све што хоћеш, али сад сам према теби равнодушан. Ни ломљење штапа мене не дира, подсећа ме само на то каквог сам суровог господара имао, ја нисам склон да се за тебе заузмем «. — » Ти говориш са мном тако «, рече К., » као да је сасвим сигурно да се ти никад ни због чега нећеш више мене бојати. Али то у ствари није тако. Можда се ти ниси сасвим ослободио од мене, баш тако брзо ствари се овде не решавају... « — » Понекад још и брже «, рече Јеремија. » Понекад «, рече К., » али ништа не указује на то

да је тако и овог пута, бар ни ја ни ти још нисмо добили у руке писмено решење. Поступак је дакле, још у току, а ја још ништа нисам предузео преко својих веза. Ако ствар испадне неповољно по тебе, онда се баш ниси постарао да стекнеш наклоност свог господара и можда је чак било сувишно ломити штап. Фриду си, додуше, успео да одведеш, због чега си се нарочито посилио, али поред свег уважења за твоју особу — јер ја то уважење за тебе имам иако га ти можда немаш више за мене — ја знам да је довољно да само неколико речи упутим Фриди, па да се развеју све лажи којима си је ти обрлатио. А само лажи могле су Фриду да одбију од мене «. — » Ја се не плашим тих претњи «, рече Јеремија. » Ти ипак нећеш да ти ја будем помоћник, ти се плашиш мене као помоћника, ти се уопште плашиш помоћника, ти си само из страха тукао доброг Артура «. — » Можда «, рече К. » А да ли је због тога мање болело ? Можда ћу ја моћи на тај начин чешће да испољавам и свој страх од тебе. Приметим ли ја да ти служба мало прија, ја ћу те, прелазећи преко свег страха, са највећим задовољством принуђивати да је вршиш. Уз то ћу још гледати да овог пута добијем само тебе, без Артура ; онда ћу моћи да ти посветим више пажње «. — » Мислиш ли ти «, рече Јеремија, » да све то мене ма и најмање плаши ? « — » Наравно да мислим «, рече К., » мало се плашиш, свакако, а ако си паметан треба да се плашиш много. Зашто иначе ниси већ отишао Фриди ? Кажи, волиш ли је заиста ? « — » Да ли је волим ? « рече Јеремија. » Она је добра, паметна девојка, бивша Кламова љубавница, дакле у сваком случају достојна поштовања. И кад ме она непрестано моли да је ослободим од тебе, зашто јој ту услугу не бих учинио, нарочито што тиме ни теби не чиним нажао, пошто си се утешио са оним проклетим Барнабасовим девојкама «. — » Сад видим твој страх «, рече К., » један беднички страх, ти хоћеш да ме лажима уловиш. Фрида је молила само једно : да буде ослобођена подивљалих, псећи похотљивих помоћника ; на жалост, ја нисам имао времена да сасвим испуним њену молбу и сада се јављају последице мог пропуста «.

» Господине земљомере, господине земљомере ! « викао је неко улицом. Био је то Барнабас. Дође као да је без даха, али ипак не заборави да се поклони пред К. »Успео сам«, рече он. »Шта си успео ? « упита К. » Да моју молбу доставиш Кламу ? « — » То није било могуће «, рече Барнабас. » Много сам се трудио, али није било могуће, ја сам се прогурао напред, стајао сам тамо преко целог дана, мада нико то није тражио, и то тако близу дугачког стола да ме је један писар, коме сам заклонио светлост, гурнуо у страну, јављао сам се дижући руку увис, што је забрањено, кад би Клам дигао поглед са стола, остао сам најдуже у канцеларији, био сам тамо већ сам са слугама, имао сам још једном задовољство да видим Клама како се враћа, али ни то није било мене ради, хтео је само на брзину још нешто да види у књизи, па је одмах опет отишао ; најзад пошто се никако нисам мрдао с места, слуга ме је готово ишчистио метлом кроз врата. Све ти то признајем да ти опет не би био незадовољан оним што ја учиним «. — » Шта мени, Барнабасе, вреди сва та твоја вредност «, рече К., » кад нема успеха «. — » Али има успеха «, рече Барнабас. » Кад сам излазио из моје канцеларије — ја је тако зовем, моја канцеларија — приметио сам како из дугачког ходника лагано прилази један господин, иначе је све било пусто, било је наравно већ доцкан. Реших се да га сачекам, то је била добра прилика да још неко време тамо останем, најрадије бих тамо уопште остао, само да теби не морам да доносим рђаве вести. Али и иначе је вредело чекати тог господина, то је био Ерлангер. Ти га не познајеш ? Он је један од најважнијих Кламових секретара. Један слабачак, омален господин, мало гега. Одмах ме је познао, он је чувен по свом памћењу и познавању људи, он само навуче обрве, и то му је довољно да сваког позна, често и људе које никад није видео, о којима никад ништа није чуо ни читао, мене, на пример, сумњам да је икад видео. Али мада сваког човека одмах позна, он ипак пита као да није сигуран. » Јеси ли ти Барнабас ? « упитао је мене. А онда рекао : » Ти познајеш земљомера, зар не ? « А затим: » То се добро подудара, ја се сада возим у Господски конак. Нека ме земљомер тамо посети. Станујем у соби број

петнаест. Али би морао одмах да дође. Имам само неколико састанака тамо и враћам се натраг у пет сати ујутру. Реци му да ми је много стало да с њим говорим «.

Наједном, Јеремија се стушти. Барнабас, који га у узбуђењу досад готово није ни приметио, упита: » Шта то хоће Јеремија ? « — » Хоће да пре мене стигне код Ерлангера », рече К. и већ је трчао за Јеремијом, стиже га, ухвати испод руке и рече : » Да ли те је то изненада обузела чежња за Фридом ? И мене је ништа мање, и зато ћемо ићи истим кораком и руку под руку «.

СЕДАМНАЕСТА ГЛАВА

У помрчини пред Господским конаком стајала је једна мала група људи, од којих су двојица-тројица држали фењере у руци, тако да су се могла разазнати нека лица. К. нађе само једног познаника, кочијаша Герштекера, који га поздрави питањем : » Ти си још у селу ? « — » Да «, одговори К., » ја сам овде дошао на стално «. — » Мене се то не тиче «, рече Герштекер, закашља се снажно и окрете се другима.

Показа се да су сви чекали Ерлангера. Међутим, Ерлангер је већ био стигао, али пре него што ће почети да прима странке водио је пословне разговоре с Момусом. Међу онима који су чекали, разговор се водио углавном око тога што се није смело чекати у кући, већ се морало стајати овде, напољу, у снегу. Истина, много хладно није било, али ипак је то било безобзирно оставити странке да можда и сатима чекају у ноћи пред кућом. То свакако није била ЕрлангEROVA кривица, који је штавише био много предусретљив, вероватно за ово није ни знао и свакако би се много љутио кад би му то било достављено. То је била кривица газдарице Господског конака, која у својој већ болесној тежњи за финоћом није могла да трпи да много молилаца наједном дођу у Господски конак » Ако већ тако мора бити да долазе «, имала је она обичај да каже, » онда, за име бога, само један за другим «. И она је постигла да су странке, које су прво чекале у ходнику, затим на степеништу, онда у трему, најзад у крчми, биле изгуране на улицу. А ни то јој није било довољно.

Није могла да подноси да је у сопственој кући » стално опседнута «, како се изражавала. Није уопште могла да разуме чему је потребан тај промет са странкама. » Да би загадили степениште «, рекао је једном један чиновник, свакако у љутњи, одговарајући на њено питање. Међутим, то је за њу било врло јасно објашњење и она је тај израз често понављала. Њена је тежња била, а то се уосталом слагало и са жељама самих оних који су имали да чекају, да се преко пута Господског конака подигне једна зграда која би служила за чекаоницу. Њој би било најмилије кад би и приједи странака и саслушања били обављени ван Господског конака, али томе су се противили чиновници, а кад се чиновници озбиљно успротиве, онда, наравно, ни гостионичарка није могла да продре, мада је у споредним питањима спроводила неку врсту мале тираније, захваљујући њеној неуморној и при том женски нежној упорности. Гостионичарка ће вероватно и даље морати да трпи пријеме и саслушања у Господском конаку, јер су господа у замку била против тога да при обављању службених послова у селу напуштају Господски конак. Они су увек журили, долазили су у село увек против своје воље и нимало нису били вољни да се задржавају дуже него што је то било неопходно, нити је могло бити од њих тражено да, само ради мира и реда у Господском конаку, повремено са свим својим актима прелазе преко улице у неку другу кућу и тако губе време. Своје службене послове чиновници су најрадије обављали у крчми или у својим собама, по могућности док би јели, или из кревета пре него што ће да заспе, или ујутру кад су уморни да се дигну и још мало могу да се испруже у кревету. Насупрот томе, подизање чекаонице изгледало је да се ближи повољном решењу, истина, за гостионичарку то је представљало осетну казну — било је мало и смејања око тога — да је баш питање те чекаонице условљавало многе посете и разговоре, тако да су ходници гостионице ретко кад били празни.

О свим тим стварима водио се полугласан разговор док се чекало. К. је било то пало у очи да, мада је било прилично незадовољство, нико није имао ништа да наведе против тога да

Ерлангер позива странке усред ноћи. К. је поставио питање у том смислу и добио обавештење да би штавише због тога требало да су врло захвални Ерлангеру. Једино што га наводи да у село уопште долази, то је само његова добра воља и високо схватање дужности. Он би могао, кад би хтео — и то би можда још и боље одговарало прописима — да у село пошаље неког нижег секретара да овај прима и саслушава странке. Међутим, он је махом избегавао то да чини, морао је да жртвује своје ноћи, јер у његовом службеном плану није било предвиђено време за путовање у село. К. примети на то да и Клам преко дана долази у село, па чак и по неколико дана овде остаје ; зар је онда Ерлангер, који је ипак само секретар, тамо горе неопходнији од Клама ? Неки су се доброћудно смејали, други су, осећајући се погођени, ћутали ; ови последњи добише превагу и на питања К. није више готово нико одговарао. Само један с устручавањем рече да је, наравно, Клам неопходан у замку као и у селу.

Онда се отворише врата на гостионици и на њима се појави Момус, с два послужитеља који су носили фењере. » Први који ће бити примљени код господина секретара Ерлангера «, рече он, » јесу Герштекер и К. Јесу ли обојица овде ? « Они се обојица јавише, али још пре њих увуче се Јеремија, добацивши: » Ја сам овде собни келнер «, на шта га Момус смешкајући се поздрави и потапша по рамену. » Мораћу више да пазим на Јеремију «, рече К. у себи, мада је притом био свестан да је Јеремија свакако много безопаснији него Артур, који је у замку роварио против њега. Можда је ипак било боље трпети да га они гњаве као помоћници, него пустити их да овако луњају без надзора и сплеткаре, за шта су изгледа имали нарочиту наклоност.

Кад К. прође поред Момуса, овај се направи као да је тек сад познао да је он земљомер. » Гле, господин земљомер, који се тако нерадо излаже саслушању «, рече Момус, » гура се сада да буде саслушан ! Код мене би то ишло много једноставније. Истина, није лако изабрати најпогоднија саслушања «. Пошто је овако ословљен, К. хтеде да се заустави, али Момус рече : » Идите, идите ! Онда су ми били потребни ваши одговори, сад нису«. Ипак погођен оваквим понашањем Момуса, К. рече : » Ви

мислите само на себе. Само за љубав пусте службене процедуре нећу да одговарам, нисам хтео онда, нећу ни сад «. Момус рече : » А на кога иначе треба да мислимо ? Кога има још овде ? Идите!« У трему их дочека један служитељ и поведе их путем преко дворишта, који је К. већ био познат, а онда кроз капију у низак мало кос ходник. Виши чиновници становали су очигледно на горњим спратовима, док су секретари становали у том ходнику, па и сам Ерлангер, мада је он био један од највиших секретара. Служитељ угаси свој фењер, јер овде је било електрично осветљење. Све је било мајушно али лепо грађено. Простор је био искоришћен до последњих могућности. Ходник је био једва толико висок да се усправно могло ићи по њему. На обема странама ређала су се врата, готово једна до других. Бочни зидови нису стизали до таванице, то је ваљда било због вентилације, јер собице у овом ниском и дубоком, готово подрумском ходнику, нису имале прозоре. Незгодна страна ових зидова који нису достизали до тавана била је у томе што се чула граја у ходнику и, на исти начин, у собама. Изгледало је да су многе собе већ биле заузете и да се у већини њих није спавало ; чули су се гласови, лупа чекића, звецкање чаша. Међутим, није се имао утисак да влада нека нарочита веселост. Гласови су били пригушени, једва се могла да разуме ту и тамо која реч, није изгледало ни да се разговара, вероватно је неко само неке нешто диктирао или читао нешто наглас; баш из соба из којих се чуо звек чаша и тањира није допирала ниједна реч, а лупа чекића подсети К. на то да му је некад причано како се неки чиновници, да би се одморили од сталног духовног напора, с времена на време занимају столарством, прецизном механиком и томе слично. Сам ходник био је празан, само је пред једним вратима седео један бледи, сувоњави високи господин у кожуху под којим је провиривала ноћна кошуља. Вероватно му је у соби било загушљиво, па је изишао и сео пред врата да чита новине, али то није чинио пажљиво, често би зевајући прекидао читање, нагињао се и гледао кроз ходник ; вероватно је очекивао странку коју је позвао, а која се још није појављивала. Кад су пролазили поред њега, служитељ, указујући на господина, рече Герштекеру

; » Ено га Пинцгауер ! « Герштекер климну главом. » Већ одавно није био доле «, рече он. » Да, врло дуго већ «, одговори служитељ.

Најзад дођоше до једних врата која су била иста као и сва друга, а иза којих се ипак налазио баш Ерлангер, као што служитељ саопшти. Служитељ, кога К. подиже на рамена, погледа у собу кроз слободан отвор поврх зида. — » Он лежи у кревету «, рече служитељ силазећи, » истина обучен је, али ја бих ипак рекао да дрема. Понекад га тако овде у селу савлада умор због промењеног начина живота. Мораћемо да чекамо. Кад се пробуди, он ће звонити. Истина, дешавало се већ да преспава цео свој боравак у селу и да се мора одмах вратити у замак чим се пробуди. То је добровољан рад који он овде обавља «. — » Само кад би сад цело време преспавао «, рече Герштекер, » јер пошто му остаје мало времена за рад кад се пробуди, онда је необично задовољан због тога што је спавао, па све хоће на брзину да сврши и готово је немогуће с њим говорити «. — » Ви долазите због изнајмљивања кола за грађевину ?« упита служитељ. Герштекер потврди главом, повуче служитеља у страну и говораше му нешто тихо, али служитељ готово није ни слушао, гледао је преко Герштекера, од кога је био виши за читаву главу, и при том је озбиљно и полако гладио косу.

ОСМАНАЕСТА ГЛАВА

Док је насумце гледао унаоколо, К. примети Фриду у даљини на једном завијутку ходника. Она се правила као да не може да га позна, тупо је гледала у њега, држећи у руци служавник са празним посуђем. Он рече служитељу, који га уопште није слушао — уколико се више обраћало служитељу утолико је овај изгледао расејанији — да ће се одмах вратити, и потрча према Фриди. Кад стиже до ње, он је ухвати за рамена, као да је поново присваја, постави неколико безначајних питања и при том је испитивачки гледаше у очи као да у њима нешто тражи. Али она не измени своје круто држање, расејано поче да размешта

посуђе по служавнику и рече : » Шта ти хоћеш од мене ? Иди тамо онима — па да, ти знаш како се зову. Од њих баш сад и долазиш, види се по теби «. К. брзо окрену разговор. Овај разговор с Фридом није требало да почне тако изненада и оним најгорим, најнеповољнијим по њега. » Ја сам мислио да си ти у крчми «, рече он. Фрида га погледа изненађено и руком која јој је била слободна помилова га по челу и образима. Имао је утисак као да је заборавила како он изгледа, па је хтела на тај начин поново то да сазна, а и њене очи имале су онај замагљен израз, као да се с муком присећају. » Опет сам примљена да водим крчму «, рече она затим полако, као да то што каже није важно, али говорећи она самим тим води разговор са К., а то је најважније. » Овај посао није за мене, њега може свака друга да обавља ; свака која уме да намести постељу и прави љубазно лице, и која се не плаши насртаја од стране гостију већ их напротив изазива ; свака таква може да буде собарица. Ја сам, међутим, одмах поново примљена у крчму, мада је онда нисам баш на врло частан начин напустила; истина, сад имам заштиту. Али и гостионичар је био срећан што имам заштиту, па му је тако било лако да ме опет прими. Штавише, морали су да ме наговарају да се примим тог посла ; кад помислиш на шта ме све крчма подсећа, онда ћеш то разумети. Најзад, примила сам се. Овде само помажем. Пепи је молила да је не излажемо срамоти да одмах мора да напусти крчму, и тако смо јој оставили рок од двадесет и четири часа, јер је ипак била вредна и све добро водила, колико су то њене способности дозвољавале«. — » То је све врло добро уређено «, рече К., » али ти си једном због мене напустила крчму, а сад кад стојимо пред венчањем, ти се опет у њу враћаш ? « — » Неће бити венчања «, рече Фрида. » Јер сам ти ја био неверан ? « упита К. Фрида климну главом. » Слушај, Фридо, молим те «, рече К., » о тој мојој тобожњој невери ми смо већ чешће говорили и увек си на крају морала да увидиш да је то неоправдано сумњичење. Отада се с моје стране ништа није изменило, све је остало онако поштено као што је и било и као што друкчије не може ни бити. Дакле, мора да се нешто код тебе променило, захваљујући дошаптавањима са стране, или тако

нешто. Грешиш према мени у сваком случају, јер види како стоји ствар с тим двома девојкама ? Једна, она црномањаста — просто ме је срамота што морам да се браним тако до ситница, али ти ме на то принуђујеш — та црномањаста, дакле, мени је ништа мање непријатна него теби. Кад год могу да не будем близу ње, ја то чиним, уосталом и она сама то олакшава јер се држи врло повучено «. — » Заиста «, узвикну Фрида, речи излетеше из ње као против њене воље. К. би мило да је види тако промењену, она је сад била друкчија него што је желела да је. » Само ти можеш њу да сматраш за повучену, њу бесрамнију од свих других називаш ти повученом, и тако заиста ти и мислиш, поштено, ма колико то изгледало невероватно, ти се не претвараш, знам ја то. Газдарица гостионице Код моста рекла је за тебе : » Не могу да га трпим, али не могу ни да га напустим; немогуће је савладати се при погледу на мало дете које још не уме добро да иде а истрчава напред, мораш га прихватити «. — » Послужи се сад њеном поуком «, рече К. смејући се, » али она девојка — да ли је она повучена или бестидна, можемо то да оставимо по страни — али она ме нимало не интересује «. — » Али зашто је онда називаш повученом ? « није Фрида попуштала. Ово њено интересовање К. прими као добар знак. » Јеси ли ти то сам искусио, или хоћеш тиме друге да омаловажиш ?« — » Ни једно ни друго «, одговори К., » ја је тако називам само из захвалности, јер она ми тако омогућује да је не гледам, и ја, макар морао и само по који пут с њом да разговарам, не бих могао да прегорим и да поново идем тамо, а то би била велика штета за мене, јер ја морам тамо да идем због наше заједничке будућности, као што ти то знаш. Због тога, ето, морам да говорим и с оном другом девојком, коју ја истина ценим због њене марљивости, увиђавности и несебичности, али за коју се не може рећи да је заводљива «. — » Слуге мисле друкчије «, рече Фрида. » Слуге мисле друкчије и о много чему другом «, узврати К. » Хоћеш ли ти да закључујеш о мојој невери на основу похлепе разних слугу ? « Фрида је ћутала и мирно допусти да јој К. узме служавник из руке и стави на под и, ухвативши је испод руке, почне с њом полако да се шета по уском простору. » Ти не

знаш шта је верност «, рече она, бранећи се мало од његове близине. » Како се ти понашаш с тим девојкама није оно најважније, али за мене је неподношљива срамота да ти у ту породицу уопште одлазиш и враћаш се с мирисом њихове собице на оделу. И ти трчиш из школе не рекавши ништа и остајеш тамо код њих до пола ноћи. И дозвољаваш, кад дођу да питају за тебе, да те девојке тебе крију, страсно крију, нарочито она бескрајно повучена. Онда се шуњаш из куће тајним путем, ваљда да би чувао добар глас тих девојака, њихов добар глас!

Не, боље да не говоримо више о томе ! « — » О томе не, али о нечем другом, Фридо «, рече К. » Због чега морам тамо да идем, то знаш. Мени није лако, али морам да се савлађујем. Не би требало да ми то правиш тежим него што је. Данас сам мислио да одем тамо само на тренутак и да се распитам да ли је најзад стигао Барнабас, који већ одавно треба да донесе једну важну поруку. Он није био тамо, али је морао сваког часа да стигне, као што су ми тврдили и као што је и било вероватно. Да ми долази у школу нисам хтео, да те његово присуство не би вређало. Време је пролазило, а он на жалост није се враћао. Дошао је, међутим, неко други кога ја мрзим. Нисам хтео да ме он уходи и зато сам отишао кроз суседни врт, али нисам хтео ни да се кријем од њега, већ сам му затим на улици отворено пришао, и то, признајем, са једним врло витким штапом. То је, дакле, све, и о томе не вреди даље говорити, већ о нечем другом. Како, на пример, стоји са помоћницима, које кад поменем мени је исто онако одвратно као теби кад се помене она породица ? Упореди своје понашање према њима с мојим понашањем према оној породици. Ја разумем твоју нетрпељивост према тој породици и слажем се с тобом. Али ја идем к њима ради наше ствари и понекад ми се чини да нисам правичан према њима, да их искоришћујем. А како стоји с тобом и помоћницима ? Ти уопште ниси порицала да те они јуре, чак си признала да те нешто вуче њима. Ја се нисам због тога љутио на тебе, видео сам да су се умешале снаге којима ти ниси дорасла, радовало ме је то што се ти бар колико-толико браниш, помагао сам ти у томе, и само што сам неколико часова пропустио да водим рачуна, уздајући се у

твоју верност, а и у нади да је кућа сигурно закључана и помоћници коначно најурени — стално сам их потцењивао, бојим се — дакле, само што сам тих неколико часова пропустио да мотрим, а онај Јеремија, ако добро погледаш не баш много здрав, увенули деран, имао је дрскост да дође на прозор — и, ето, само због тога, Фридо, треба тебе да изгубим, и да слушах како ме ти дочекујеш с поздравом: » Нема од венчања ништа «. Нисам ли ја тај који има права да чини прекоре, а ја их не чиним, упркос свему не чиним «. И њему се поново учини да је добро да Фриду забави нечим другим, па је замоли да му донесе нешто за јело, јер ништа није јео још од подне. Очигледно пријатно дирнута овом молбом, Фрида климну главом и потрча да донесе нешто, али не кроз ходник на чијем је крају К. мислио да се налази кухиња, већ крену бочним ходником, два-три степеника ниже. Она убрзо донесе тањир с разним кобасицама и боцу вина, али то су очигледно били остаци нечијег obroка, и да се то не би приметило, остаци су били површно поново поређани, али само површно, на брзину, чак је остала и скинута покожица с кобасица, а боца је за две трећине била празна. К. ипак не рече ништа о томе и добро навали да једе. — » Била си у кухињи ? « упита он. » Не, у својој соби «, одговори она, » имам собу овде доле «. — » Требало је да ме тамо одведеш «, рече К. » Сићи ћу доле да бих мало седео док једем «. — » Донећу ти столицу «, рече Фрида и већ се упути. » Хвала «, рече К. и задржа је, » нити ћу да идем у собу, нити ми је више потребна столица «. Фрида пркосно застаде, дубоко погну главу и угризе се за усну. » Па да, он је доле «, рече она, » јеси ли очекивао нешто друго ? Он лежи у мом кревету, прехладио се напољу, дрхти, једва је нешто окусио. У ствари, све је то твоја кривица : да ниси отерао помоћнике и да ниси трчао онима тамо, ми бисмо сада мирно седели у школи. Једино си ти уништио нашу срећу. Верујеш ли да би се Јеремија, да је још у служби, усудио да ме заводи ? Ако у то верујеш, онда уопште не познајеш овдашњи ред. Он је хтео к мени, он се мучио, он ме је вребао, али све је то било само игра, као што се игра гладан пас, али се ипак не усуђује да скочи на сто. Исто тако и ја. Нешто ме је вукло њему — с њим сам се

играла још као дете — играли смо се заједно на падинама брега на којем је замак, лепа су то била времена, ти ме никад ниси питао о мојој прошлости. Али све то није било важно док је Јеремија био код тебе у служби, јер ја сам знала какве су моје дужности као твоје будуће жене. А онда си ти отерао помоћнике и још се хвалисао као да си тиме учинио нешто мени за љубав ; истина, у неку руку то је тачно. Што се тиче Артура, ту си успео у својој намери, али само привремено, он је нежан, он нема ону Јеремијину страсност која не преза ни од каквих тешкоћа, уосталом ти си га ударом песнице оне ноћи — то је био уједно ударац на нашу срећу — готово смрвио, он је морао да бежи у замак да се жали, и сад га нема, мада ће можда ускоро да се врати. Кад је у служби, он се плаши ако његов послодавац и оком трепне, ван службе међутим не плаши се ничег. Дошао је и узео ме. Напуштена од тебе, овладана од њега, старог пријатеља, ја нисам могла да се опирем. Нисам ја отворила школску капију, он је разбио прозор и извукао ме. Побегли смо овамо, гостионичар га цени, а и гостима је добродошло да имају таквог собног келнера, па смо обоје примљени ; он не станује код мене, већ ми имамо заједничку собу «. — » Ипак, упркос свему томе «, рече К., » ја не жалим што сам најурио помоћнике. Ако је то заиста било тако као што ти приказујеш, ако је твоја верност била условљена једино службеном везаношћу помоћника, онда је добро што је свему крај. Брачна срећа између две зверке које се повијају само пред кнутом била би за мене сувише велика. Онда сам захвалан и оној породици која је нехотице допринела да се ми разиђемо «. Они су ћутећи опет ишли једно поред другог горе-доле, и уопште се није приметило ко је сад први почео да се шета. Фрида, сасвим уз К., била је љута што је он није поново узео под руку. — » И онда је то све у реду «, настави К., » и ми бисмо могли да се растанемо, ти да идеш своме господину Јеремији, који је можда још прехлађен од стајања у школском врту и кога си ти, с обзиром на то, сувише дуго оставила самог, а ја да одем сам у школу или, пошто тамо немам шта да радим без тебе, на неко друго место. Ако се ипак устежем то да учиним, то је зато што имам јак разлог да помало сумњам у то што ти

причаш. Ја о Јеремији имам супротан утисак. Баш док је био у служби, он је трчао за тобом, и ја не верујем да би га служба стално спречавала да те једном озбиљно не напаствује. Међутим, откад сматра да је прекинуо службу, он је друкчији. Извини што ја то себи објашњавам на следећи начин : Откад ти више ниси вереница његовог шефа, више ниси ни привлачна за њега онако као раније. Можеш ти бити његова пријатељица још из детињства али он — ја сам га упознао тек вечерас из једног кратког разговора — није по моме мишљењу много осетљив на такве ствари. Не знам по чему теби изгледа да је он страстан. Мени се пре чини да уме врло хладно да умује. Он је од Галатера добио задатак који није можда најповољнији по мене, и он се труди да га изврши, признајем, са извесном службеном ревношћу — која овде није баш ретка — а у његов задатак спада и то да нас двоје раздвоји; он је то наравно покушавао на разне начине, један је од њих био и тај да те примамљује својим чежњивим уздасима, а други “ у томе га је гостионичарка помагала — да којешта прича о мом неверству ; тек, он је успео у свом подухвату, можда је томе допринело извесно сећање на Клама које га окружује, службу је истина изгубио, али некако баш у тренутку кад му више и није била потребна, јер сада бере плодове свог рада и извлачи тебе кроз прозор школе, али тиме је његов посао завршен, службене ревности нема више, он је уморан, више би волео да је на Артуровом месту, који се уопште не жали већ се хвали и добија нове налоге, али неко ипак мора овде да остане да прати даљи развој ствари. Да се стара о теби, то мора да је за њега прилично досадна дужност. О некој љубави према теби нема ни помена, он ми је то отворено признао, наравно уважава те као Кламову љубавницу, и сигурно му много годи да се угнезди у твојој соби и осећа као мали Клам, али то је све, ти за њега сада не значиш ништа, то што те је овде сместио само је као неки додатак главном задатку који је већ обавио. Да се ти не би узнемирила, и сам је остао овде, али само привремено, док не стигну нова упутства из замка и док се сасвим не охлади «. — » Ал’ га ти клеветаш ! « узвикну Фрида и скупи своје мале песнице. » Клеветам ? « рече К. » Не, не желим

да га клеветам. Али можда се грешим о њега, то је могуће. Можда није сасвим објективно то што сам о њему рекао, можда и друкчије може да се каже. Али клеветати ? Клеветање би имало смисла само кад бих се борио против твоје љубави за њега. Кад би то било потребно и кад би клевета била погодно средство, ја се не бих устручавао да га клеветам. Нико ме због тога не би осуђивао. Он преко свог наредбодавца има толику предност нада мном, да ми се не може замерити ако се ја, препуштен сам себи, послужим мало и клеветом. То би било релативно невино и на крају крајева немоћно средство одбране. Према томе, немој да стежеш песнице «. И он узе Фридину руку у своју ; Фрида је хтела да је извуче, али смејући се и без великог упињања. » Али мени није потребно да клеветам «, настави К., » јер ти њега не волиш, чини ти се само тако, и бићеш ми захвална кад те разуверим. Видиш, кад би неко хтео од мене да те отме, без силе али најпромишљеније планирано, онда би то морао да учини служећи се са оба помоћника: на изглед добри, детињаст, весели неодговорни младић, долетели овамо из замка, уз то мало сећања на заједничко детињство, све је то већ врло склоно да побуди љубав, нарочито кад сам ја тако рећи супротност свему томе, а поред тога стално трчим за пословима који теби нису сасвим разумљиви, који тебе љуте а мене доводе у везу са светом који ти мрзиш, и нешто од тога, поред ове моје невиности, погађа и мене. У целини то је све само злонамерно мада врло вешто искоришћавање незгода наше везе. Свака оваква веза има своје незгоде, нарочито наша, ми смо из два сасвим различита света и, откад се познајемо, живот сваког од нас пошао је сасвим новим путем, ми се још осећамо несигурни, све је још исувише ново. Не говорим ја о себи, то није важно, ја сам у ствари стално у добитку откад си ме ти први пут погледала, а навићи се на добит није много тешко. Али ти, и кад оставимо све друго настрану, ти си отргнута од Клама ; шта то значи ја не могу тачно да оценим, али и ја почињем полако да схватам: тетураш се као изгубљена, не умеш да се снађеш и, мада сам ја спреман да те увек прихватим, ипак нисам увек присутан, а и кад сам присутан тебе понекад обузимају сањарије, или си под

утицајем нечег животног, гостионичарке на пример ; укратко, било је дана кад си одвраћала очи од мене, себе преносила у неку полустварност, сирото дете, и у таквим данима требало је само пред твоје очи ставити погодне људе па да се изгубиш, да подлегнеш варци, као да је оно што је представљало само тренутке привиђења, старе успомене, у ствари твој негдашњи живот који је прошао и пролази све више, да је све то твој садашњи стварни живот. Заблуда, Фридо, ништа друго него, правилно гледано, последња одвратна сметња нашем потпуном сједињавању. Дођи к себи, прибери се ; ако си и мислила да је помоћнике послао Клам — а то апсолутно није тачно, послао их је Галатер — и ако су они помоћу те варке успели да те опчине тако да си ти чак у њиховим прљавштинама и свињаријама мислила да видиш трагове Клама — отприлике као што неко мисли да у балези види изгубљени драги камен, мада га тамо уопште не може наћи чак и кад би тамо заиста био — док су, у ствари, они само дерани оног истог соја као и слуге у штали, само што немају њихово здравље, оштар ваздух их чини мало болешљивим, и тера их у постељу коју они, истина, умеју да изаберу са виспреношћу правих слугу «. Фрида је главу наслонила на раме К. и њене руке стално су се отварале и склапале. — » Да смо само «, поче Фрида полако, мирно, готово са удобношћу, као да зна да јој остаје још само врло мало времена да се одмара на рамену К., али да хоће до краја у томе да ужива, » да смо само још оне ноћи отишли одавде, били бисмо сад негде у сигурности, увек заједно, твоја рука увек близу моје да могу да је дохватим ; како је мени потребна твоја близина, како се откад те познајем осећам напуштена без твоје близине, веруј ми твоја близина је једини сан који ја сањам, других немам «. Онда неко викну из бочног ходника ; то је био Јеремија, стајао је на најнижем степенику, био је само у кошуљи, али огрнут једним Фридиним шалом. Док је тако стајао тамо, рашчупане косе, с танком брадицом која је изгледала као покисла, уморних преклињујућих очију прекорно разрогачених, мрка лица, са образима који су поцрвенели, али као да су направљени од одвише млитавог меса, голих ногу које толико дрхте од

хладноће да се с њима заједно тресу и дуге ресе на шалу — он је изгледао као болесник који је побегао из болнице и о коме ништа друго не смете мислити, већ како ће опет бити смештен у постељу. Тако је то схватила и Фрида, она се одвоји од К. и одмах се нађе доле поред Јеремије. Њена близина, брижљивост којом га је боље увила у шал, журба којом је хтела да га угура натраг у собу, све то изгледало је као да већ делује оздрављујуће на помоћника. Он се понашао као да је тек сад приметио К. » Гле, господин «, рече он и Фриду, која није хтела да допусти разговор, потапша по образима да би је одобровољио. » Опростите што сметам, али за извињење може да ми послужи то што се не осећам нимало добро. Чини ми се да имам грозницу, морам да пијем чај и да се презнојим. Проклета гвоздена ограда у школском врту, дуго још нећу да је заборавим, а уз то још, иако већ прехлађен, морао сам да лутам по ноћи. Човек и не примећујући жртвује своје здравље стварима које то заиста не заслужују. А ви, господине земљомере, немојте се због мене устручавати, дођите к нама у собу, учините посету болеснику и кажите при том лепо Фриди шта још имате да кажете. Кад се разилазе двоје који су навикли једно на друго, онда наравно имају у последњем тренутку толико много једно другом да кажу да трећи, који лежи у кревету и чека на обећани чај, уопште није у стању ма шта да разуме. Али дођите само, ја ћу бити сасвим миран «. — » Доста, доста «, рече Фрида, вукући га за руку. » Он има грозницу и не зна шта говори. А ти, К., немој да долазиш, ја те молим. То је моја и Јеремијина соба, у ствари само моја соба, и ја ти забрањујем да у њу улазиш. Ти ме, К., прогониш, ах, зашто ме прогониш ! Ја се никад, никад нећу вратити теби, језа ме обузме кад помислим на ту могућност. Иди својим девојкама ; оне, као што су ми причали, само у кошуљама седе уз тебе на клупи поред пећи, и кад неко дође да те одведе, оне реже на њега. Ти се код њих свакако осећаш као код куће, кад те тамо толико вуче. Ја сам те увек одвраћала од тога да одлазиш тамо, без успеха, истина, али стално одвраћала, то је сада прошло, ти си слободан. Чека те леп живот, због оне једне можда ћеш морати мало да се бијеш са слугама, а што се тиче оне друге,

нико ти под милим богом неће на њој позавидети. Твоја спрега има унапред осигуран благослов. Ништа немој да поричеш, ти си наравно у стању све да оповргнеш, али ипак на крају ништа није оповргнуто. Замисли, Јеремија, он све оповргава ! « Клинајући главом и смејући се, обоје потврдише да су се разумели. » Али «, продужи Фрида, » претпоставимо да он све заиста и оповргне, шта је тиме постигнуто, шта се то мене тиче ? Ма шта се тамо код оних дешавало, то је потпуно њихова и његова ствар, не моја. Моја ствар је да тебе негујем, док опет не будеш здрав, као што си био пре него што те је К. због мене мучио «. — Дакле, ви заиста не желите да дођете ? « рече Јеремија, али сад га Фрида заиста одвуче у собу и уопште више не погледа К. Доле су се видела једна мала врата, још мања од ових овде у ходнику — не само Јеремија већ и Фрида морали су да се погну пролазећи кроз њих — и изгледало је да је тамо светло и топло ; чуло се још неко време шаптање, сигурно је Фрида тепањем наговарала Јеремију да легне у постељу, а онда су се врата затворила.

Тек сада К. примети како се у ходнику све утишало, и не само овде, у овом делу ходника у којем је он био с Фридом и који је изгледа припадао економату, већ и у дугачком ходнику са собама у којима је до малопре било тако живо. То значи, дакле, да су господа ипак најзад заспала. И. К. је био врло уморан, ваљда због умора се није бранио од Јеремије како би требало. Можда би било паметније угледати се на Јеремију, који је свој назеб очито преувеличавао — његов жалостан изглед није последица назеба већ је њему урођен, и никакав лековити чај не може га одстранити — сасвим се угледати на Јеремију, отворено показати заиста велики замор, скљокати се ту у ходнику, што већ по себи мора бити пријатно, одремати мало, а можда ће бити и мало неговања. Само је питање да ли би све испало тако повољно као у Јеремијином случају, јер у овом такмичењу о самилост Јеремија би сигурно, и вероватно с правом, био победилац, као уосталом и у свакој другој борби. К. је био толико уморан да је мислио и на то како би било да покуша да уђе у једну од ових соба, од којих су неке сигурно биле празне, и да се добро испава у неком лепом кревету. То би, по његовом:

мишљењу, могло да му пружи накнаду за много шта. А имао је при руци и један напитака за успављивање. На служавнику, који је Фрида оставила на поду, била је једна бочица с румом. К. није жалио труда да се врати и да је испије.

Сад се бар осећао довољно крепак да може да ступи пред Ерлангера. Тражио је врата Ерлангерове собе, али пошто служитељ и Герштекер нису били више ту, а сва врата су била иста, он није могао да их пронађе. Па ипак, чинило му се да може отприлике да се сети на којем су се месту ходника налазила врата и он се одлучи да отвори једна која су, мислио је, вероватно она која је тражио. Подухват није био нарочито опасан; ако је то ЕрлангEROVA соба, онда ће га овај ту и примити, ако је соба неког другог, наћи ће могућности да се извини и изиђе, а ако гост спава, што је највероватније, онда његова посета уопште неће бити примећена ; зло би било само ако је соба празна, јер онда К. сигурно не би могао да се одупре искушењу да не легне у кревет и бескрајно спава. Он још једном прелете погледом ходник уздуж и попреко ; да ли ће ипак неко да наиђе и пружи му обавештења која ће учинити непотребним смели подухват ? Али дугачки ходник био је празан и владала је тишина. Онда К. послуша на вратима; ни овде, изгледа, није било никог. Он закуца тако полако да се неко ко спава не може пробудити, и пошто се ни сада ништа не деси, он најпажљивије отвори врата. Међутим, дочека га један лаки узвик.

То је била мала соба, више од половине испуњена широким креветом, са електричном лампом која је горела на ноћном сточићу, поред којег је лежала путничка торба. У кревету, сасвим завучен под покриваче, неко се немирно мицао и шапутао кроз отвор између покривача и креветског чаршава: » Ко је то ? « К. није могао сад нагло изићи, незадовољно је гледао удобни, али на жалост заузети кревет, сети се затим да је упитан и рече своје име. Изгледало је да је име направило добар утисак, човек у кревету задиже мало покривач с лица, али плашљиво спреман да се одмах опет сасвим покрије ако у соби нешто није у реду. Али онда без размишљања одбаци покривач и седе. Ерлангер то свакако није био. То је био један омањи, прилично пуначак

господин, чије је лице истина представљало противречност утолико што су образи били пуначки као у детета и очи детињасто ведре, док високо чело, шиљати нос, танка уста, која као да су једва држала усне склопљене, и брада које готово и није било нимало нису изгледали као у детета, већ напротив одавали зрелу мисаоност. То је несумњиво било задовољство са свим тим, задовољство са самим собом што му је очувало тако видљив остатак здравог детињства. — » Познајете ли Фридриха ? « упита он. К. рече да не познаје. » Али он познаје вас «, рече господин смешећи се. К. климну главом, увек се нађу људи који њега познају, то је штавише једна од главних тешкоћа на његовом путу. » Ја сам његов секретар «, рече господин, » зовем се Биргел «. — » Извините «, рече К. и ухвати се за кваку, » ја сам на жалост погрешно ушао на ваша врата. Наиме, ја сам позван код секретара Ерлангера «. — » Штета «, рече Биргел, » не мислим да кажем да је штета што сте позвани код неког другог, већ што сте погрешили врата. У ствари, ја кад се једном пробудим никако више не могу да заспим. Али то не треба да вас жалости, то је моја лична несрећа. Зашто се овде врата не могу да закључају ? То свакако има свој разлог. Као што каже она стара пословица, врата која воде секретару морају увек да буду отворена. Али. наравно, ни то не може бити схваћено тако буквално «. Биргел је питајући ведро гледао у К.; упркос своме жадању, изгледао је врло добро испаван и одморан; вероватно да тако уморан, као што је К. сада, Биргел никада није био. — » Куда ћете сада ићи ? « упита Биргел. » Четири је часа. Ко ме год одете мораћете да га будите, а није свако навикнут на сметње као ја, свако неће то да прими тако мирно, секретари су нервозан свет. Дакле, останите још који тренутак овде, у пет часова почиње устајање, онда ћете најбоље моћи да се одазовете позиву. Дакле, пустите, молим вас, најзад ту кваку и седните негде, истина овде нема много места, биће најбоље ако седнете овде на ивицу кревета. Ви се сигурно чудите што немам овде ни столицу ни сто ? Да, али ја сам имао да бирам или собу са потпуним намештајем који има само узан хотелски кревет, или собу са овим великим креветом и, сем умиваоника, ни са чим

другим. Ја сам изабрао велики кревет ; у спаваћој соби кревет је ипак најважнија ствар ! Ах, за онога ко се само може испружити и добро спавати, овај кревет је заиста диван. Али и мени, који сам стално уморан, он је добродошао иако не могу да спавам, у њему проводим највећи део дана, у њему обављам сву преписку и пријеме странака, и иде врло добро. Позвани, истина, немају где да седну, али то они преболе, и њима је пријатније кад стоје — а и онај који их саслушава осећа се добро — него да удобно седе а да се онај коме су дошли на њих издире. Могу да понудим само ово место на ивици кревета, али оно није службено и одређено је само за ноћне разговоре. Но што сте се тако ућутали, господине земљомере ? « — » Много сам уморан », рече К., који је на учињену понуду грубо и без икаквог устручавања сео на кревет и наслонио се. » Наравно », рече Биргел, » овде је свако уморан. На пример, то није мали посао који сам обавио јуче, а и данас већ. Да сада заспим потпуно је искључено, али ако се ипак догоди то што је највероватније и ја ипак заспим док сте ви још ту, онда, молим вас, будите мирни и не отварајте врата. Али, не бојте се, ја нећу заспати, а у најбољем случају само на неколико минута. Наиме, са мном је то тако, ваљда и зато што сам навикнут на сталан додир са странкама, ја најлакше заспим кад имам друштво «. —» Молим вас, само спавајте, господине секретаре », рече К., обрадован овим наговештавањем, » и ја ћу онда мало да прилегнем, ако ми дозволите «. — » Не, не », опет се смејао Биргел, » да заспим просто на вашу понуду, то на жалост не могу, тек у току разговора може да се пружи прилика, разговор ме најпре успава. Да, у нашем послу страдају живци. На пример, ја сам секретар за везу. Ви не знате шта је то ? Дакле, ја одржавам најчвршћу везу « — притом он живахно протрља руке, нехотице откривајући своје задовољство — » између Фридриха и села, везу између његових секретара у замку и секретара у селу ; махом сам у селу, али не стално ; сваког тренутка морам да сам спреман да се возим у замак. Ви видите ову путничку торбу, немиран је то живот, није за сваког. Са друге стране, тачно је да ја не могу више да се одрекнем ове врсте посла, сваки други посао изгледа ми празан. А како стоји ствар са земљомерским

послом ? « — » Ја тај посао не обављам, нисам запослен као земљомер «, рече К. ; он је тешко могао да усмери мисли на разговор, једино је чекао да Биргел заспи, али и то је чинио само из неког осећања дужности према самом себи, јер у суштини је веровао да је тренутак кад ће Биргел заспати још недогледно далеко. — » То је невероватно «, рече Биргел, живо вртећи главом и испод покривача извуче једну бележницу да нешто прибележи. » Ви сте земљомер, а немате земљомерски посао «. К. апатично климну главом, он је леву руку испружио по огради од кревета и положио главу на њу ; покушавао је на разне начине да се удобно смести, овај положај изгледао је угоднији од свих других, и сада је могао мало боље да пази на оно што је Биргел говорио.

- » Ја сам спреман да ову ствар даље терам «, настави Биргел. » Код нас ствари ипак не стоје тако да се једна стручна снага сме остављати неискоришћена. А и вас мора то да вређа ; пада ли вам то тешко ? «
- » Тешко ми пада «, рече К. полако и насмеја се у себи, јер баш сада то му није падало нимало тешко. Исто тако и Биргелова понуда не направи велики утисак на њега. Она је била сасвим неозбиљна. Не знајући ништа о околностима под којима је дошло до његовог позивања, о тешкоћама које су га чекале у општини и у замку, о заплетима који су за време његовог боравка овде настали или прете да настану ; немајући ни појма о свему томе, штавише не показујући да макар само и наслућује, што би од секретара требало без даљег очекивати — он, Биргел, нуди се да ту ствар доведе у ред, просто као из рукава, само помоћу његове мале бележнице. — » Рекло би се да сте ви већ имали понеко разочарење «, рече Биргел и показа тиме да он ипак има извесно познавање људи као што је К. Уопште, још откад је ступио у собу, с времена на време говорио је себи да не треба потцењивати Биргела, али у стању у којем се налазио било је тешко ма о чему другом правилно судити сем о сопственом умору. — » Не «, рече Биргел, као да чита мисао К. и пун обзира према њему хоће да га поштеди напора да ту мисао изражава, » не треба дозволити да вас разочарања преплаше. Овде је изгледа много шта тако подешено да улива страх, и кад новајлија дође овамо онда му сметње изгледају потпуно непремостиве. Ја нећу да се упуштам у то како је то уистини, можда тај утисак заиста одговара стварности ; због мог положаја мени недостаје потребно растојање да бих то могао да утврдим, али имајте у виду да се понекад ипак јаве прилике, које су мало у сагласности с општим стањем, прилике у којима једна реч, један поглед, један знак поверења могу више да постигну него кроз цео живот улагани напори који изможде човека. То је тако, у то нема сумње. Истина, те прилике ипак су утолико у сагласности с општим стањем што увек остају неискоришћене. Али зашто остају неискоришћене ? — увек се питам ја «. К.

није знао да одговори ; истина, он је приметио да се то што Биргел говори вероватно њега много тиче, али он је сад био против свих ствари које се њега тичу; он само помаче главу мало у страну, као да отвара пут Биргеловим питањима да прођу и да га више не дирају. » То је «, продужи Биргел, при том рашири руке и зевну, што је било у чудној супротности с озбиљношћу његових речи, » то је стална жалба секретара : да су принуђени да саслушања у селу највећим делом врше ноћу. Али зашто се они жале због тога ? Што је то одвише напорно за њих ? Што би више волели да ноћ посвете спавању ? Не, због тога се они сигурно не жале. Истина, има и међу секретарима оних који су вредни и оних који су мање вредни, као и свуда. Али на превелики напор нико се од њих не жали, најмање јавно. У том погледу ми не правимо разлику између обичног времена и радног времена. То ми не радимо. Шта онда секретари имају против ноћних саслушања ? Да није из обзира према странкама ? Не, не, није ни то. Према странкама секретари су безобзирни, али нимало безобзирнији него према самима себи, већ безобзирни тачно толико. У ствари та безобзирност није ништа друго до гвоздено обављање и испуњавање службених дужности, највећа обзирност у ствари коју странке могу да пожеле. У основи — истина, површни посматрач то неће приметити — то се у потпуности увиђа и признаје; на пример, у овом случају баш странкама добро су дошла ноћна саслушања, против њих уопште се не праве начелни приговори. Откуд дакле то негодовање секретара ? « К. ни то није знао, он једва да је нешто знао, није чак ни разумео да ли Биргел тражи одговор озбиљно или само онако. » Кад би ме ти само „пустио да легнем у тај кревет «, мислио је он, » ја бих ти сутра у подне или још боље сутра увече радо одговорио на сва твоја питања «. Али Биргел као да није обраћао пажњу на њега, сувише је био обузет питањем које је сам себи поставио : » Колико ја знам и колико сам сам искусио, против ноћних саслушања секретари имају отприлике следеће приговоре : Ноћ је због тога мање погодна за примање и вођење разговора са странкама што је ноћу

тешко, ако не и немогуће, очувати у потпуности званичан карактер тих примања. Нису у питању само спољашњости, форме могу наравно и по ноћи, ако се жели, исто онако строго бити одржаване као и по дану. Дакле, то није то, због тога не трпи службени карактер у ноћи. Али и невољно постоји склоност да се у ноћи ствари оцењују с једног више приватног становишта, гледишта странака добијају већу важност него што им припада, у оцену се уопште не узимају друге склоности у вези с положајем странака, њихове муке и бриге, олабављују се нужне оградe које постоје између странака и чиновника, ма колико оне споља изгледале беспрекорне и, где би иначе била реч, као што и приличи, само о постављању питања и давању одговора, понекад се изврши чудна и потпуно неприлична улога међу личностима. Тако бар причају секретари, дакле у сваком случају људи који су за такве ствари обдарени изванредно финим осећањем. Али чак и они — о томе је већ често говорено у нашим редовима — мало примећују то неповољно дејство ноћних саслушања : напротив, они се унапред труде да им се одупру и на крају верују да су у томе погледу постигли добре резултате. Али кад се доцније читају њихови записници, човек се чуди очигледним слабостима које они садрже. И то су те грешке које је бар нашим прописима немогуће исправити уобичајеним кратким путем, а које се увек састоје у томе што странке извлаче за себе добити које су само упола оправдане. Те грешке ће једном, нема сумње, бити исправљене од неке контролне власти, али тиме ће само право бити задовољено; оној странци неће тиме бити нашкођено. Зар онда под таквим околностима жалбе секретара нису сасвим оправдане ? « К. је већ провео у дремуцкању неколико тренутака, и сад је опет био ометан. » Чему све то, чему ? » питао се он и испод спуштених трепавица посматрао Биргела не као чиновника који с њим дискутује о тешким питањима, већ само као нешто што га омета у спавању и чији смисао ма у ком другом погледу он није у стању да схвати. Биргел, међутим, сасвим предат својим мислима, смешкао се као да му је пошло за руком да

заведе мало К., али је готов да га одмах изведе на прави пут. — » Дакле «, рече он, » те жалбе не могу се ипак без даљег сматрати као сасвим оправдане. Ноћна саслушања додуше нису нигде прописана, према томе не крши се никакав пропис ако се покушава да се она избегну, али разне околности, преоптерећеност пословима, начин пословања чиновника, тешкоћа замењивати их, пропис по којем се странке имају саслушавати тек после потпуног довршења остале истраге, али тада одмах, све то и много шта друго учинило је ноћна саслушања неизбежном потребом. Према томе, ако су она постала нужност — као што ја кажем — онда је то ипак, бар посредно, један резултат прописа, и гунђати против постојања ноћних саслушања, то скоро значи — ја, наравно, мало претерујем, али као претераност могу и да кажем — значи готово гунђати чак и против самих прописа. С друге стране, секретарима је дозвољено да се у границама прописа осигуравају што боље могу против ноћних саслушања и њихових вероватно само привидних незгода. То они и чине, и то у највећој мери. Они се упуштају у расправљање само оних предмета којих се, по свему судећи, мало треба бојати ; испитују себе детаљно пре него што расправљање почне и, ако исход тог испитивања то тражи, отказују још у последњем тренутку сва саслушања ; јачају себе тиме што странку по десет пута позивају пре него што је саслушају; радо пристају да их заступају колеге које нису надлежне за дотични случај и зато могу да га расправљају са већом лакоћом; расправе одређују за почетак или крај ноћи и тако избегавају часове усред ноћи; таквих мера има још много, секретари не подлежу лако тешкоћама, они су исто толико упорни колико су и осетљиви «. К. је спавао ; то истина није био прави сан, он је чуо Биргелове речи можда и боље него док је био будан али потпуно клонуо од умора, реч по реч ударала је у његово уво, али свесности која му је досађивала није више било, осећао се слободан, није више Биргел држао њега, већ је он пипкао Биргела ; он истина још није био утонуо у дубину сна, али се већ био у њу загњурио. Нико га више неће одатле отргнути. И

чинио му се као да је он тиме извојевао неку велику победу, и већ је ту било и друштво да победу прослави, и он или неко други био је подигао чашу шампањца у част те победе. А да би сви знали о чему је у ствари реч, борба и победа поновљене су још једном, или можда то и није понављање, већ се борба стварно сада тек води, а само је победа раније слављена, и није пропуштено да се прослави, јер је срећом исход борбе унапред био изванредан. Једног секретара, голог, сасвим сличног кипу неког грчког бога, К. је у борби добро притегнуо. Изгледало је врло комично, и К. се у сну слатко смејао кад би секретар, престрашен његовим нападима, напуштао своју горду позу и своју уздигнуту и стиснуту песницу брзо морао да употребљава да би покрио своју голотињу, али је при том ипак стално задоцњавао. Борба није дуго трајала : К. је напредовао корак по корак, а то су били врло крупни кораци. Да ли је то уопште била борба ? озбиљног отпора није било ; ту и тамо чуло се само секретарово цичање. Овај грчки бог цичао је као девојка коју голицају. Најзад га је нестало, К. је остао сам у великом простору, окретао се, борбено расположен, и тражио противника, али више никог ту није било, растурило се и друштво, само је на земљи лежала разбијена чаша за шампањац. К. је потпуно здружио. Међутим, срца га је убадала, и тако се он ипак, трзајући се, опет пробуди и било му је зло као пробуденом детету. Ипак, при погледу на Биргелове раздрљене груди, кроз главу му сину мисао коју је вукао из сна : Ево ти овде твог грчког бога ! Свуци га са душека ! — » Међутим, постоји », рече Биргел, замишљено упирући поглед у таваницу као да у сећању тражи примере за потврду оног што каже, али не може да их нађе, » постоји, ипак, поред свих мера предострожности, могућност да странке искористе за себе ту ноћну слабост секретара — увек под претпоставком, наравно, да је то слабост. Истина, једна врло ретка могућност или, боље рећи, могућност која се готово никад не јавља. Она се састоји у томе да усред ноћи дође непозвана странка. Ви се свакако чудите што се то толико ретко дешава, мада изгледа тако просто. Наравно, ви нисте упознати с нашим приликама.

Па ипак требало би да сте и ви већ уочили савршеност службене организације. Та савршеност чини да сваки који има неку представку или из било којих разлога треба о нечему да буде саслушан, добија позив одмах, неодложно, махом пре него што је и сам стигао да схвати ствар, па чак и пре него што за њу сазна. Овог пута он још неће бити саслушан, махом неће, ствар обично тада још није зрела, али он већ има позив, према томе не може доћи непозван, може само да дође у незгодно време, добро, али онда ће му бити скренута пажња на дан и час који стоје у позиву, а кад поново дође у право време, по правилу биће опет враћен, то више не представља никакву тешкоћу. Позив у рукама странке и забелешка у актима, то су за секретаре њихово одбрамбено оружје, истина не увек довољно, али ипак јако. Наравно, ово се односи само на секретара који је непосредно надлежан за дотичну ствар ; упустити се неочекивано ноћу у друге ствари, стоји ипак сваком отворено. Али мало ко ће то да чини, то је бесмислено. Пре свега, то би огорчило надлежног секретара ; ми секретари сигурно нисмо међусобно љубоморни што се тиче рада, сваки носи на леђима један високо одмерени и без ситничарења наваљен терет послова, али кад су у питању странке, не смемо дозволити никакво мешање у надлежност. Понеки су већ изгубили своје парнице зато што су веровали да се могу извући код ненадлежних места кад наиђу на тешкоће код надлежних. Такви покушаји морају се завршити неуспехом и због тога што један ненадлежан секретар, иако је ноћу неотпоран и вољан да помогне, ипак баш због своје ненадлежности не може да учини ништа више него било који адвокат, односно у ствари још много мање, јер њему недостаје — чак и кад би могао нешто да учини, јер он боље познаје тајне путеве закона и права него сва та адвокатска господа — њему просто недостаје времена за ствари које нису његова надлежност ; он не може њима ниједан тренутак да посвети. Ко ће онда при таквим изгледима да проводи своје ноћи тражећи ненадлежне секретаре ? Уосталом и странке су презаузете кад поред својих редовних дужности треба још да

одговарају позивима и упутствима надлежних места. Наравно » презаузете « у смислу који важи за странке, не » презаузете « у смислу који важи за секретаре ». К. је потврђивао главом смешећи се, сада је веровао да све тачно разуме, истина не зато што се њега тицало, већ зато што је био сигуран да ће убрзо потпуно да заспи, и то овог пута без сна и без сметњи ; између надлежних секретара на једној страни и ненадлежних на другој, а лице у лице с масом презаузетих странака, он ће утонути у дубок сан и на тај начин умаћи свима. На Биргелов тихи самозадовољни глас, који је он очигледно усмерио на то да га успава, само без успеха, К. се међутим био толико навикао да га је тај глас више успављивао него што му је сметао. » Клепетај, клепетај воденицо «, мислио је он, » у моју корист клепеташ«. — » Дакле, где је «, продужи Биргел, играјући се са два прста по доњој усни, раширених очију и испружена врата као да се после напорног путовања приближује једном дивном изгледу, » где је, дакле, она поменута, ретка могућност која се готово никад не јавља ? Тајна се крије у прописима о надлежности. Наиме, није, нити код једне велике живе организације може бити, да је за једну ствар надлежан само један одређени секретар. У ствари је тако, да један има главну надлежност, али и многи други имају понеки део, истина, мање важне надлежности. Ко би могао сам, ма био и највећи радник, да држи на свом писаћем столу скупљене све конце и најмањег случаја ? Чак и оно што сам рекао о главној надлежности, много је речено. Зар и најмања надлежност није већ цела надлежност ? Не одлучује ли и овде ревност с којом се ствар води ? И зар она није увек иста, увек ту у пуној мери ? Међу секретарима могу да постоје разлике у свему, и таквих разлика има безброј, али не и у ревности.

Нико од њих неће штедети себе кад му буде стављено у дужност да се позабави случајем за који је он макар и најмање надлежан. Према свему споља, наравно, треба да постоји редовна могућност за расправљање случаја, и тако пред странке иступа један одређени секретар на кога су оне званично упућене. Али то

чак и не мора да је онај који има главну надлежност, то је ствар коју одлучује организација према својим тренутним потребама. Тако је стварно стање. И сада, господине земљомере, претпоставите себи само могућност да једна странка, на неки начин, упркос вама већ изложених и углавном сасвим довољних мера предострожности, ипак усред ноћи изненади једног секретара који је бар донекле надлежан за дотичну ствар ? Свакако да нисте долазили на помисао о једној таквој могућности. Ја вам то потпуно верујем. Нема ни смисла мислити на њу, јер она се готово никад и не јавља. Какво би необично, нарочито подешено, танко и оштро шило морао да буде тај који би се провукао кроз сву ту густу мрежу ? Имате право, тако што не може се уопште десити. Али једне ноћи — ко сме за све да јемчи ? — може ипак да се деси. Истина, ја не познајем међу својим познаницима никог коме се то већ десило, али то не значи много, моје познанство је ограничено у поређењу са случајевима који овде долазе у обзир, а сем тога нимало није сигурно да би секретар коме би се тако што десило то и признао, јер је то врло лична ствар, а у извесној мери представља и службену срамоту. Па ипак, моје искуство вероватно говори за то да је ту реч о једној реткој појави која постоји само као причање, али коју ништа не потврђује, да је дакле врло претерано плашити се ње. Чак и кад би заиста до ње дошло, она би се могла — рекло би се — учинити буквално нешкодљивом на тај начин, што би јој се доказало — а то је бар лако — да за њу нема места на овом свету. У сваком случају, нездраво је кад се из страха од ње глава завлачи под покривач и очи не смеју да подигну. А и кад би та потпуна невероватност изненада добила одређени вид, зар би то значило да је заиста све пропало ? Напротив. Да би све пропало још мање је вероватно него тај најневероватнији случај. Истина, кад је таква странка у соби, то је већ велико зло. Срце се стеже. » Колико ли ћеш имати снаге да се опиреш? « питате се. Али јасно је да отпора уопште неће бити. Морате себи само јасно да представите ту ситуацију. Оно што се никад не дешава, та увек очекивана, жељно очекивана али разумом сматрана недостижном, непозвана странка, ето,

седи ту ! Већ својим немим присуством она вас зове да задрете у њен бедни живот, да га посматрате као нешто што вам припада и да с њом заједно патите због њених узалудних потраживања. Тај зов у ноћи, то је омамљиво. Подајете му се и у ствари престајете да будете службено лице. Ситуација је таква да вам убрзо постане немогуће да одбијете неку молбу. Тачно речено, очајни сте ; још тачније речено, пресрећни сте. Очајни сте, због беспомоћности с којом ту седите и чекате на молбу дотичне странке и знате да ће молба бити испуњена чим једном буде изговорена, мада она, та молба, бар колико сами можете то да сагледате, буквално раздире службену организацију ; то је свакако оно најгоре што се у пракси може догодити. Пре свега — оставимо све друго на страну — и зато што представља проширење надлежности које прелази све границе на које се тренутно овде уопште може да полаже. По нашем положају ми уопште нисмо овлашћени да испуњавамо молбе као што су те о којима је овде реч, али ноћним присуством ове странке нама тако рећи расте службена моћ, ми се обавезујемо на ствари које премашују опсег наше надлежности, штавише ми ћемо их и испунити. Странка у ноћи, као дивља звер у шуми, сили нас да чинимо жртве за које иначе никад не бисмо били способни. Лепо, то је тако сад док је странка још ту ; она нас јача, она нас принуђује, она нас подстиче и све је некако полусвесно још у току ; али како ће бити после, кад се све сврши, кад нас странка, задовољена и безбрижна, напусти, а ми ту стојимо, сами, лице у лице са злоупотребом службених надлежности — боље је уопште и не мислити на то ! Па ипак, ми смо срећни. Како срећа може бити самоубилачка! Ми бисмо могли да се постарамо да од странке сакријемо праву ситуацију. Она сама од себе једва да уопште нешто примећује. Она је, по њеном мишљењу, можда само из неких равнодушних и случајних разлога — преморена, разочарана, безобзирна и равнодушна због премора и разочарања — упала у неку другу собу него што је хтела, седи сад ту у незнању и размишља, ако је за то уопште способна, о својој заблуди или о свом умору. Зар је не бисте могли тада да оставите ? Не, не можете. Брбљивост срећника мора све да јој објасни.

Њој се мора показати, не штедећи при том нимало себе, шта се догодило, из којих се разлога то догодило, како је изванредно ретка и јединствена ова прилика ; мора јој се показати како је она улетела у ту прилику, додуше са свом оном беспомоћношћу, за коју ниједно друго биће није способно, већ једино и искључиво једна странка, али како она сад, ако хоће, господине земљомере, може свему да господари и при том не треба ништа друго да ради, већ само да некако изложи своју молбу, чије је испуњење већ спремљено, за којим она треба само да се испружи — све се то мора објаснити ; тешки су то часови за чиновника. Али кад је и то учињено, онда је, господине земљомере, учињено најнужније, остаје још само бити скроман и чекати «.

К. је спавао, далеко од свега што се збивало. Његова глава, која је лежала на левој руци одупртој о наслон кревета, склизнула је при спавању и сада висила слободно, сагињући се полако и све више. Она рука горе није више представљала довољан ослонац и К. је несвесно прибавио себи други, и то на тај начин што је десну руку притиснуо на креветски покривач, при чему је случајно дохватио Биргелову ногу која је вирила испод покривача. Биргел га је погледао и оставио му ногу, ма колико да му је то сметало.

Тада неко јако залупа неколико пута у бочни зид. К. се трже и погледа у зид. » Да ли је земљомер тамо ? « упита један глас. » Да «, рече Биргел, ослободи ногу од К. и наједанпут се истегли дивље и необуздано као какав мали дечак. » Нека онда већ једном дође «, чу се поново глас. У томе није било никаквог обзира према Биргелу, коме је К. можда још био потребан. » То је Ерлангер «, рече Биргел шапатам ; што се Ерлангер налази у соби до његове, то њега изгледа није изненадило. » Пођите одмах њему, он се већ љути, настојте да га умирите. Он добро спава, али ми смо ипак гласно разговарали ; човек не може да савлада себе и свој глас кад говори о извесним стварима. Добро, али крените већ једном, изгледа да уопште нисте у стању да дођете себи од спавања. Крените, шта ћете још овде ? Не, не треба да се извињавате због своје поспаности, чему то ? Телесне

снаге служе само до извесне границе. Ко је крив што је баш та граница тако важна ? Не, нико за то није крив. Свет се на тај начин исправља у свом развоју и одржава равнотежу. То је изванредан, несхватљиво изванредан поредак, иако је у другом погледу жалостан. Али крените, не знам зашто ме тако гледате. Ако и даље оклевате, окомиће се Ерлангер на мене, а ја бих то врло радо хтео да избегнем. Крените већ једном, ко зна шта вас тамо чека, овде има пуно прилика. Само, истина, има прилика које су у извесном смислу сувише велике да би биле коришћене, има ствари које су не због нечег другог већ саме од себе осуђене на неуспех. Да, то је оно што зачуђује. Уосталом, надам се да ћу сад ипак мало заспати. Истина, већ је пет сати и галама ће ускоро почети. Кад бисте бар само ви отишли ! «

Још ошамућен од наглог буђења из дубоког сна, још бескрајно поспан, са боловима по целом телу због неугодног положаја при спавању, дуго К. није могао да се реши да устане, држао се за чело и гледао у своје крило. Чак ни Биргелово непрестано терање не би га покренуло, једино осећање потпуне излишности даљег задржавања у овој соби могло је полако да га наведе да оде. Та соба изгледала му је сада бескрајно пуста. Да ли је таква и била или је тек сада постала, њему није било јасно. Никад више не би могао овде опет да заспи. То уверење било је пресудно по његово одлучивање. Смејући се помало због тога, он се подиже одупирући се где год је било подршке, о кревет, о зид, о врата, изиђе не поздравивши Биргела, као да се од њега већ одавно опростио.

ДЕВЕТНАЕСТА ГЛАВА

Он би вероватно исто тако равнодушно прошао и поред Ерлангерове собе, да Ерлангер није стајао на отвореним вратима и руком му давао знак. Само један мали знак кажипрстом. Ерлангер је већ био потпуно спреман за одлазак, имао је на себи црни крзнени капут са тесним до гуше закопчаним оковратником. Један слуга баш му је додавао рукавице и држао

спремну шубару. » Одавно је већ требало да сте дошли «, рече Ерлангер. К. хтеде да се извини. Уморним склапањем очију Ерлангер даде на знање да му до тога није стало. » Реч је о следећем «, настави он. » Раније, у крчми је била запослена извесна Фрида, ја знам само за њено име, иначе је лично не познајем, она се мене не тиче. Та Фрида служила је понекад Клама пивом. Сад је изгледа тамо нека друга девојка. Наравно, та промена није важна ни за кога, а свакако не за Клама. Уколико је један посао већи, а Кламов је несумњиво највећи, утолико мање снаге остаје да се човек брани од спољашњег света и зато свака безначајна промена може озбиљно да омета најбезначајније ствари. Најмања промена на писаћем столу, одстрањивање неке мрље која је тамо годинама стајала, све то може да смета, па тако и служавка. Истина све то што би сметало сваком другом при ма каквом послу, Кламу не смета, о томе не може бити говора. Упркос томе, ми који бдимо над Кламовом удобношћу дужни смо да отклањамо и такве сметње које за њега нису сметње — а вероватно да за њега сметње уопште и не постоје — ако нам се само прикажу као могуће сметње. Не ради њега, не његовог посла ради, отклањамо ми те сметње, већ ради нас, ради наше савести и нашег мира. Због тога она Фрида мора одмах да се врати у крчму, можда баш тиме што се враћа она ће да смета, онда ћемо опет да је испратимо, али привремено мора да се врати. Ви живите с њом, као што су ми рекли, дакле, учините да се она одмах врати. Обзири према личним осећањима не могу се ту имати, то је по себи разумљиво, због тога се уопште нећу упуштати у даље разјашњавање те ствари. Већ и то је сувише ако напоменем само да ће вама моћи да буде од користи за ваше напредовање ако се у овој малој ствари покажете како треба. То је све што сам имао да вам кажем «. Он поздрави К. климањем главе, стави на главу шубару коју му слуга пружи и у пратњи слуге оде брзо ходником, али мало храмајући.

Овде се каткад издају заповести које је лако испунити, али та лакоћа није К. радовала. Не само што се ова заповест односила на Фриду, и то дата као наређење, мада је њему звучала као

спрдња, већ и зато што је из ње избијала за К. сва бескорисност његових настојања. Наредбе се издају преко његове главе, неповољне као и повољне, а и оне повољне имају у основи једно неповољно зрнце, у сваком случају све иду преко њега, он стоји одвише ниско да би могао с њима да се носи, још мање да их ућутка и да дође до речи. Кад Ерлангер да знак руком да је разговор свршен, шта можеш да радиш, а и ако ти не да знак, шта можеш да кажеш ? Истина, К. је био свестан тога да му је његов умор данас сметао више него све неповољне околности, али зашто он који је веровао да се може поуздати у своје тело, и који без тога поуздања не би ни долазио овамо, зашто није могао он да поднесе неколико рђаво проспаваних и једну непроспавану ноћ, зашто је овде баш он био тако несавладљиво уморан, овде где нико није био уморан, односно и боље рећи где је свако и стално био уморан, а да га то у послу није ометало, изгледало штавише да на посао подстиче. Из тога се дало закључити да је то био један умор на њихов начин, који је био сасвим други од умора који је имао К. То као да је био умор усред срећног рада, нешто што је споља личило на умор, а у ствари било неразрушава тишина, неразрушив мир. Кад је човек у подне мало уморан, онда је тај умор природна последица срећно проведеног дана » Овој господи овде стално је подне «, рече К. у себи.

А то се слагало с тим што је сад, у пет часова изјутра, свуда с обе стране ходника постало живо. Жагор у собама имао је нечег изванредно ведрога. Час је звучао као клицање деце која се спремају на излет, час као кад се кокошарник отвори, као радост у пуној сагласности са даном који се рађа, као да чак негде неки господин подражава кукурикање петла. Истина, сам ходник био је још празан, али врата су шкрипала, сваки час би се која мало одшкринула и опет брзо затворила, у ходнику је шкрипало од тог отварања и затварања врата, и на отворима собних зидова који нису допирали до тавана К. је ту и тамо примећивао како се појављују рашчупане тек пробуђене главе и одмах ишчезавају. Из даљине су полако долазила колица која је вукао један служитељ и која су носила акта. Други служитељ је ишао поред

колица са списком у руци и на основу њега очигледно сравњивао бројеве на вратима са бројевима на актима. Колица су се заустављала пред готово свим вратима, која су се обично тада отварала, и кроз врата би била пружена надлежна акта, понеки пут само једна цедуљица — у таквим случајевима повео би се мали разговор између собе и ходника, вероватно су служитељу чињени приговори. Ако су врата остајала затворена, акта су брижљиво слагана на праг. У таквим случајевима К. се чинило да се отварање и затварање околних врата не умањује већ напротив појачава, иако су акта ту већ подељена. Можда су други похлепно вребали акта која су лежала пред вратима из несхватљивих разлога неподигнута, не могући да разумеју како неко треба само да отвори врата да би дошао до својих аката а ипак не чини то. Можда је заиста било могуће да акта која остану неподигнута доцније буду подељена другој господи, која већ сада честим извиривањем хоће да се увере да ли акта још леже на праговима и да ли према томе још имају наду да их они добију. Уосталом, акта која су остала да леже представљала су махом дебеле свежњеве ; К. је то разумео тако да су она остављана да привремено ту леже из извесне разметљивости или заједљивости или из оправданог поноса, да би колеге биле подстакнуте на ревност. У том мишљењу подржавало га је и то што је с времена на време, баш кад он није гледао, изненада и најбрже увлачен у собу свежањ пошто је доста дуго стајао изложен, и врата би онда постала непокретна као и дотле, а и околна врата би се тада умирила, можда разочарана а можда умирена тиме што је одстрањен овај узрок непрестаног узрујавања, али би постепено ипак почела да шкрипе.

К. је све то посматрао не само радознано већ и с наклоношћу. Он се осећао као да и сам учествује у тој узмуваности, освртао се лево и десно и пратио служитеље, истина из пристојне удаљености, — мада су се они чешће већ освртали за њим с оштрим погледима, погнуте главе и напућених усана — и гледао како они подељују акта. Што се више одвијала та расподела, све више је запињала : или списак није био сасвим тачан, или служитељи нису увек умели добро да

разликују акта, или су из других разлога господа стављала приговоре, у сваком случају дешавало се да су извршене расподеле морали да повлаче; онда су се колица враћала и кроз одшкринута врата преговарало се о враћању аката. Преговарања су већ по себи била скопчана с великим тешкоћама, а врло често се дешавало, кад је било у питању враћање аката, да баш она врата која су се дотле најживље кретала сада упорно остају затворена, као да о целој ствари не желе ништа да знају. Праве тешкоће би тек тада почињале. Онај који је сматрао да има право да потражује акта био је у највећој мери нестрпљив, правио у својој соби велику галаму, пљескао рукама, трескао ногама, и кроз одшкринута врата стално изнова викао у ходник један одређени број акта. Колица би тада остајала махом потпуно сама. Један служитељ трудио се да стиша нестрпљивка, а други се борио пред затвореним вратима да добије натраг погрешно раздељена акта. Ни једном ни другом није било лако. Нестрпљиви је, због настојања да га умире, постајао још нестрпљивији, уопште није могао више да слуша служитељеве празне речи; њему нису биле потребне утехе, већ акта. Један такав господин просуо је једном кроз отвор над вратима пун умиваоник на служитеља. Други служитељ, очигледно виши по старешинству, имао је још много тежи задатак. Ако је дотични господин уопште хтео да се упусти у преговарање, онда је настајало стварно разјашњавање, при чему би се служитељ позивао на списак а господин на своје прибелешке, и баш на акта која је требало да врати али која је привремено чврсто држао у руци, тако да готово ниједан крајичак од њих није остајао видљив за подозриве очи служитеља. Онда је служитељ, ради прикупљања нових доказа, морао да се враћа колицима која би се увек мало сама откотрљала, пошто је ходник био нешто нагнут, или је морао да иде господину који је потраживао акта и да тамо на разлоге садашњег придржаваоца аката добије противразлоге. Таква расправљања трајала су врло дуго, понекад је долазило до споразума, господин би вратио један део аката или би у накнаду добио друга, пошто је у питању била само погрешна размена, али се дешавало да је понеко морао да се

одрекне свих тражених аката, било да је притеран уза зид служитељевим разложима, било да га је уморило непрекидно расправљање, али тада он није враћао акта служитељу, већ их је наједном бацао далеко у ходник, тако да би везе попуцале и листићи се разлетели, и служитељи су имали муку да све поново доведу у ред. Али све је то било прилично једноставно према ономе кад служитељ на све своје молбе за повратак аката уопште не би добио одговор. Он је тада стајао пред затвореним вратима, молио, преклињао, читао списак, позивао се на прописе, али све узалуд : из собе није долазио никакав одговор, а слуге очигледно нису имале право да без позива улазе у собе. Онда би и тако одличног служитеља напустило стрпљење, он би се вратио својим колицима, сео на акта, брисао зној с чела и једно време не би предузимао ништа сем што би беспомоћно климао ногама. Интересовање за такав случај постајало је наоколо врло велико, свуда се шапутало, ниједна врата нису стајала мирно, а горе на огради зида збивања у ходнику пратила су лица, зачудо готово сасвим замотана у убрусе, која уосталом ниједан тренутак нису остајала мирно на месту. Услед те узмуваности К. паде у очи да су Биргелова врата била стално затворена и да су служитељи већ прошли тај део ходника а Биргелу уопште нису доделили акта. Можда је он још спавао, што би, истина, при оној галами значило имати добар сан, али зашто му никаква акта нису остављена ? То је био случај само једног малог броја соба, које су уосталом вероватно биле празне. У Ерлангеровој соби, напротив, већ је био један нови и нарочито немиран гост који мора бити да је Ерлангера у ноћи буквално изјурио, што је мало одговарало Ерлангеровом хладном и одмереном карактеру, али на то је ипак указивала и та околност што је он био принуђен да пред вратима чека на К.

Али поред свих узгредних запажања, К. се стално враћао служитељу. Што се тиче овог, за њега извесно није важило оно што је знао да се прича о служитељима уопште, о њиховој нерадности, њиховом удобном животу и њиховој охолости; било је, дакле, изузетака и међу служитељима, или, што је још вероватније, има међу њима различитих група, јер и ту постоје,

као што је К. приметио, многа разврставања, о чему он дотле није имао много појма. Нарочито му се допала непопустљивост овог служитеља. У борби с овим малим јогунастим собама — њему је то често изгледало борба са собама, јер њихове становнике готово није могао ни да види — служитељ није попуштао. Истина, посустајао је — а ко не би ? — али би се брзо опорављао, силазио с колица и усправљен, стиснутих уста, насртао на врата која би требало освојити. И мада се дешавало да је по два и три пута одбијен, истина на врло прост начин, то јест ђаволским ћутањем, ипак није признавао да је побеђен. Пошто би увидео да отвореним нападима не може ништа да постигне, покушавао би на друге начине, прибегавајући на пример лукавству, бар уколико је то К. тачно разумео. У том случају он би тобоже напустио та врата, оставио би их да се тако рећи исцрпу у ћутању, пришао би другим вратима, али би се после извесног времена вратио, позвао би и другог служитеља, све то гласно и упадљиво, и почео би на прагу затворених врата да слаже акта као да је променио мишљење и да у ствари дотичном господину нема права нешто да узме, већ напротив још нешто да му додели. Онда би отишао даље, али не губећи врата из вида, и кад би, као што се обично дешавало, онај господин обазриво отворио врата да увуче акта, служитељ би у два скока био тамо, завукао ногу између врата и довратка и присилио дотичног господина да најзад лице у лице с њим преговара, што је обично доводило бар до упола задовољавајућег резултата. А ако то не би успело или ако би му се код неких врата чинило да то није добар начин, поступио би друкчије. Он би се, на пример, онда бацио на господина који је акта потраживао; гурнуо би у страну другог служитеља који је увек све радио само механички — једна не много корисна помоћна снага — и почео сам да наговара господина, шапућући му у поверењу, завлачећи главу што више може у собу, правећи му очигледно обећања и уверавајући га да ће други господин бити примерно кажњен приликом идуће поделе аката, бар је тако изгледало по томе што је при том често показивало на противничка врата и смејао се колико му је умор то дозвољавао.

А било је и случајева, један или два, кад је напуштао све покушаје, али и ту се чинило К. да је то само привидно напуштање или бар напуштање из оправданих разлога, јер је мирно ишао даље, трпео не обзирући се на вику запостављеног господина и само повременим дуготрајним склапањем очију показивао да га та вика мучи. Постепено би се ипак дотични господин умирио, и са његовом дреком дешавало се исто што и са испрекиданим дејим плачем, који полако прелази у све ређе појединачне јецаје. Али и пошто би се све потпуно смирило, долазило би ипак по који пут до појединачних узвика или наглог отварања и затварања оних врата. Међутим, имао се утисак да је и овде служитељ вероватно потпуно правилно поступио. Остао је најзад само један господин који није хтео да се смири, дуго је ћутао, али само да би се одморио, а онда би опет запео, ништа мање гласно него дотле. Није било сасвим јасно зашто се он толико дере и јада, можда уопште не због поделе аката. У међувремену служитељ је био завршио свој посао ; у ствари, у колицима је кривицом помоћне снаге остао само један једини акт, управо само једна хартијица, цедуља искидана из бележнице, и сада се није могло да ухвати коме је треба предати. » То би могао да буде баш мој акт «, прође К. кроз главу. Зар није општински деловођа стално говорио о томе најмањем од свих предмета. И ма колико да је и сам налазио да је његова претпоставка у основи произвољна и смешна, К. ипак покуша да се приближи служитељу, који је замишљено гледао у цедуљицу. То није било лако, јер служитељ је рђаво узвраћао наклоност коју је показивао К., и усред највећег посла он је налазио времена да се нервозно осврће на К. љутитим нестрпљивим погледима. Тек сада, пошто је завршио расподелу, он као да је мало заборавио на К., као што је уопште постао равнодушнији, што је било разумљиво с обзиром на његов велики замор, чак се ни због преостале белешке није много мучио, можда је уопште није читао већ се само тако правио, и мада би вероватно овде у ходнику становника сваке собе обрадовао додељивањем белешке, он се одлучи друкчије: било

му је дељења доста, он приношењем кажипрста устима даде знак свом пратиоцу да ћути, и — К. још није био стигао до њега — исцепа белешку на ситне парчиће и стрпа их у џеп. То је заиста била прва неправилност коју је К. приметио овде у обављању бирократских послова, али он то можда није правилно разумео. Ако је то и била неправилност, она се могла опростити ; при околностима какве су овде постојале, служитељ није могао да ради а да не греши, једном су морали да добију одушке сакупљени јед и немир, и ако се то одражавало само у цепању једне мале белешке, онда је то још и невина ствар. Кроз ходник је још одјекивао глас господина кога ништа није било у стању да умири и његове колеге, који се у другом погледу нису пријатељски односили једни према другима, што се тиче галаме били су потпуно једног мишљења : изгледало је све више и више као да је онај господин узео на себе задатак да галами за све, а они су га само довикивањем и климањем главе подстицали да при томе остане. Међутим, то се служитеља више није тицало, пошто је његов посао био завршен ; он показа другом служитељу на рукуницу колица да би је овај ухватио рукама, и онда опет одоше као што су и дошли, само сад задовољнији, тако брзо да су колица скакутала пред њима. Само још једном застадоше и освртоше се, кад је онај господин који је стално викао — а пред чијим се вратима сада шуњао К., који је радо хтео да дозна шта господин управо хоће — а коме је викање очигледно додијало, вероватно пронашао дугме једног електричног звонца, и , тако олакшан, уместо даље да виче, почео сад непрестано да звони. То изазва велики жагор у другим собама, изгледало је да тај жагор значи одобравање, овај господин, рекло би се, чинио је нешто што су сви други већ одавно радо хтели да учине али из непознатих разлога нису могли. Можда је то била послуга, можда Фрида, коју је господин звоњењем призивао. Истина, онда је могао дуго да звони, јер Фрида је била заузета облагањем Јеремије мокрим крпама, а и ако је Јеремија већ био оздравио, она опет није имала времена, јер је у том случају била у његовом наручју. Али дејство звоњења ипак се одмах показа, Издалека већ је трчао гостионичар, обучен у црно и закопчан као увек, али

изгледало је као да је заборавио на своје достојанство, толико је трчао ; руке су му биле полураширене, као да су га звали због неке велике несреће и он долази да је рукама зграби и одмах на својим грудима задави, и при свакој малој неправилности звоњења он би кратко поскочио и још више пожурио. На приличном растојању иза њега појави се сада и његова жена, и она је трчала раширених руку, али њени кораци су били кратки и намештени и К. се чинило као да ће она задоцнити и да ће гостионичар у међувремену свршити све што је потребно. И да би гостионичарки направио места за трчање, К. се приби уза зид. Међутим, гостионичар стаде баш пред њим, као да је он био његов циљ, одмах затим стиже и гостионичарка и обоје га засуше прекорима, које он у журби и изненађен није разумео, нарочито због тога што се умешало и господиново звонце, па су уз то још почела да раде и друга звонца, истина сад не више због неке потребе већ забаве ради и из превеликог задовољства. Пошто му је било много стало до тога да разуме у чему је његова кривица, К. је био сасвим сагласан с тим да га гостионичар узме под руку и изведе из галаме која је све више расла, јер иза њих — К. се уопште није окретао, јер су га гостионичар и још више гостионичарка стално убеђивали — врата су се сад сасвим отварала, ходник је оживео, саобраћај у ходнику развијао се као у каквој живој уској улици ; врата испред њих као да су нестрпљиво чекала да само К. прође да би пропустила господу, и уз све то зврјала су звонца, увек изнова, као да светкују неку победу. Тек сада — били су опет у мирном белом дворишту у којем је чекало неколико саоница — К. полако дознаде шта је посреди. Ни гостионичар ни гостионичарка нису могли да схвате да је К. био у стању да уради тако нешто. Али добро, шта је он то урадио ? питао је К., али дуго није могао то да докучи, јер је њима обојима кривица изгледала сувише јасна и по себи разумљива да уопште нису могли да мисле да он то искрено пита. Тек врло полако К. је дознао све. Он је бесправно био у ходнику, њему је, уопште говорећи, у најбољем случају била доступна само крчма, и то само као милост и уз нарочиту дозволу. Ако је он био позван неком господину, морао је истина

да се појави тамо где је позив гласио, али је морао стално да буде тога свестан — зар он нема бар толико здравог разума ? — да се налазио негде где њему у ствари није место, где га је позвао само један од госпoде и то у највећој мери нерадо, само зато што је то налагала и оправдавала службена потреба. Он је зато имао да се појави брзо, да се подвргне саслушању и по могућности још брже изгуби. Зар он тамо, у ходнику, није имао осећање тешке непослушности ? А ако га је имао, како је онда могао да се тамо вуче као стока по ливади ? Зар он није позван да буде ноћу примљен на саслушање, и зар њему није познато због чега су уведена ноћна примања ? Ноћна примања — и К. доби ново објашњење њиховог смисла — имају само за циљ да се странке, које је господи неподношљиво да гледају по дану, брзо саслушају у ноћи, при вештачкој светлости, са изгледом да одмах затим сва одвратност саслушавања буде у сну заборављена. Међутим, понашање К. извргло је руглу све мере предострожности. Чак и духови ишчезавају кад свиће, али он, К., остао је тамо с рукама у џеповима, као да очекује, пошто се он не удаљује, да се удаљи цео ходник са свим собама и свом господом. А то би се и десило — у то може да буде уверен — сасвим сигурно десило, само кад би икако било могуће, јер господа су безгранично нежна и осетљива. Нико од њих нипошто не би К. отерао или макар само рекао оно што је, истина, по себи разумљиво, да најзад треба да иде. Нико то не би учинио, мада су они вероватно дрхтали због његовог присуства, и пресело им је јутро, њихово најмилије време за рад ; уместо да иступе против К., они су радије пристали да пате, при чему је истина играло улогу и то што су се надали да ће најзад и сам К. морати полако да увиди оно што је до очигледности јасно, колико је страховито незгодно стајати ту у ходнику пред очима свих и, као што господа пате, мораће због тога и сам почети да пати до неиздржљивости. Пуста нада ! Они не знају, или у својој љубазности и снисходљивости не желе да знају, да постоје неосетљива, тврда срца која никакво страхопоштовање не може да омекша. Зар се и ноћни молац, јадно створење, не сакрије у неки мирни кутак кад сване, сав се скупи, и волео би највише да

га нема и несрећан је због тога што не може да се изгуби ? Међутим, он, К., поставља се тамо где ће најпре да га виде, и кад би могао да спречи да сване дан, учинио би и то. Он то не може да спречи, али на жалост може да одужи, да отежа. Зар он није присуствовао дељењу аката ? Нешто што нико не сме да посматра, сем најпозванијих. Нешто што ни гостионичар ни гостионичарка нису смели да посматрају у својој сопственој кући. Нешто о чему су само слушали да се околишно прича, као што су данас, на пример, слушали од служитеља. Зар није запазио с каквим се тешкоћама обавља расподела аката, нешто по себи просто несхватљиво, и пошто сваки од господа служи самој ствари и никад не мисли на своју личну корист, то мора свим снагама да се заложи да се подела аката, један важан темељан посао, обави брзо, лако и без грешака ? И зар он, К., заиста није наслутио, макар само приближно, да се главна тешкоћа састоји у томе што се расподела аката мора вршити кроз готово затворена врата, без могућности непосредног додира међу господом, која би се наравно у трен ока међу собом могла споразумети, док подела посредством служитеља траје часовима дуго, никад се не обавља без жалби, представља стално мучење и за господу и за служитеље, а уз то још може вероватно да има незгодне последице по доцнији рад. А зашто господа не могу да буду у међусобном додиру ? Да, зар К. још није у стању да то разуме ? Њој, гостионичарки, — а он гостионичар може то да потврди за своју личност — нешто слично још се није десило, а она је имала посла са многим тврдоглавим људима. Ствари које се иначе човек не усуђује да изговара, морају се њему, К., отворено рећи, јер иначе он не схвата ни оно што је најнеопходније. Дакле, пошто већ мора бити речено : због њега, да, једино због њега господа нису могла да изиђу из својих соба, јер господа су ујутру одмах после спавања сувише стидљива и осетљива да би се изложила туђим погледима ; јер ма колико господа била потпуно обучена, она се ипак осећају сувише разголићена да би се показала. Тешко је рећи због чега се стиде. Можда се ти вечити радници ипак стиде само због тога што су спавали ; можда се, међутим, не стиде толико да се сами покажу

колико да виде стран свет. Оно што су помоћу ноћних саслушања срећно избегли, то јест да гледају странке, а то не могу да подносе, не желе да томе поново буду изложени изнебуха, сад ујутру, у пуној природној јасности. То је заиста за њих сувише. Какав мора да је човек који то не поштује ? То једино може да буде човек као што је К. Човек који са тупом равнодушношћу и нехатом прелази преко свега, не само преко закона већ и преко најубичајенијих људских обзира ; човек коме то не чини ништа да готово онемогући поделу аката и да нашкоди добром гласу куће, који доводи до оног што се досад никад није десило, до тога да господа, доведена до очајања, сама почну да се бране, да са самопрегором, несхватљивим за обичног човека, сама потржу за звонца и зову у помоћ да би отерали К., кога ништа није у стању да натера да се сам удаљи. Господа зову у помоћ ! Зар не би и он, гостионичар, и гостионичарка и цело особље, зар не би сви већ одавно дојурили, да су само смели да долазе непозвани, макар то било једино зато да укажу помоћ, па да се одмах изгубе ? Дрхтећи од огорчења на К., очајни због своје немоћи, чекали су ту, на почетку ходника, и у ствари звоњење, мада је дошло сасвим неочекивано, представљало је за њих право искупљење. А најгоре је прошло. Сад могу да баце који поглед на веселу журбу госпде, ослобођене најзад присутности К. Истина, за К. ствар још није свршена. Он ће свакако морати да одговара за све ово што је починио.

Већ су били стигли до крчме. К. није било јасно зашто га је гостионичар поред све срџбе довео овамо. Можда је то било зато што је ипак увидео да је К. толико преморен да му је немогуће да одмах напусти кућу. И не чекајући да му буде понуђено да седне, К. се буквално скљока на једно буре. Ту у тами осећао се добро. У великој просторији, изнад пивских славина, горела је сада само једна слаба електрична лампа. И напољу је била још густа помрчина ; изгледало је да веје снег. Морао је бити захвалан што му је овде топло и побринуту се да не буде најурен. Гостионичар и гостионичарка и даље су стајали пред њим, као да он још представља извесну опасност, као да с обзиром на његову потпуну неурачунљивост није искључено да се он изненада

подигне и покуша опет да продре у ходник. А и они сами били су уморни због ноћног узрујавања и превременог устајања, нарочито гостионичарка, која је на себи имала широку хаљину од сиве шуштеће свиле, мало неуредно закопчану и привезану— клонулу главу држала је на рамену свог мужа, једном танком марамицом притискивала очи и повремено стрељала К. детињасто-љутитим погледима. Да би умирио брачни пар, К. рече да је све што су му сад испричали за њега нешто потпуно ново, али да он упркос свог незнања ипак не би толико дуго остао у ходнику, у којем заиста није имао шта да ради, и да му сигурно није било до тога да неког мучи, већ да се све то догодило једино због његовог превеликог замора. Он им захваљује што су учинили крај том мучном призору, а ако буде позван на одговорност због тога, то ће га много радовати, јер само тако ће моћи да спречи да његово понашање добије једно опште погрешно тумачење. Свему томе је крив једино замор и ништа друго. Тај замор, међутим, потиче отуда што он још није навикнут на напоре саслушавања. Па он је тек одскора овде. Кад буде имао више искуства у томе, тако што неће се више догађати. Можда он саслушања узима сувише озбиљно, али бар то не може да му се припише у грех. Он је имао два службена разговора, убрзо један за другим, један с Биргелом а други с Ерлангером, нарочито га је први много исцрпео, док истина други није дуго трајао, јер Ерлангер га је молио само за једну услугу ; али оба заједно представљала су више него што је, сам одједанпут могао да поднесе, можда би тако што било сувише и за кога другог, на пример за господина гостионичара. После ова два саслушања, он се тако рећи само још тетурео од умора. То је била безмало нека врста опијености, па је он та два господина тек сад први пут видео и чуо, а морао је да одговара на њихова питања. Све је, колико он зна, било онако како треба, а после се десила она несрећа која, с обзиром на оно претходно, једва може да му се урачуна у кривицу. На жалост, да су Ерлангер и Биргел приметили његово стање, они би се постарали за њега и све би даље било спречено, али Ерлангер је одмах затим морао да оде, вратио се очигледно у замак, а Биргел, вероватно исцрпен оним

разговором — како га је онда К. могао да поднесе без клонулости ? — одмах је заспао, па је чак преспавао и целу расподелу аката. Да је и он, К., имао сличну могућност, и он би је искористио с великим задовољством, одричући се радо свих забрањених загледања, утолико пре што он у ствари уопште није био у стању ма шта да види и због тога осетљива господа уопште се нису морала стидети да се пред њим покажу.

Помињање она два примања — а нарочито оно код Ерлангера — и уважење с којим је К. говорио о господи, одобровољило је гостионичара. Изгледало је чак да је он готов да услиши молбу К., да се једна даска положи преко буради да би он могао ту да одспава бар до свитања, али је гостионичарка отворено била против и стално вртела главом, док је непрестано час овде час тамо намештала хаљину, приметивши тек сада да она није у реду. Изгледало је да ће опет да оживи она, рекло би се, стара свађа око одржавања чистоће у кући. Разговор између супружника имао је за К., с обзиром на његову премореност, огромну важност. Бити сад одавде најурен, чинило му се много горе него све што је досад доживео. То није смело да се деси, чак ако се гостионичар и његова жена сложе у погледу њега. Згрчен на бурету, он је притајено посматрао обоје, док гостионичарка у својој необичној осетљивости, коју је К. већ одавно уочио, изненада не крочи у страну и — вероватно с гостионичарем већ говорила о другим стварима — узвикну : » Како ме само гледа ! Најури га већ једном ! « Међутим, К., користећи прилику и сада потпуно, готово до равнодушности уверен да ће остати, рече : » Ја не гледам тебе, већ твоју хаљину «. — » Зашто моју хаљину ? « упита гостионичарка узбуђена. К. слеже раменима. » Хајде ! « довикну она гостионичару. » Он је пијан, пропалица. Пусти га нека се ту ишчава ! « и уз то још нареди Пепа, која на њен позив искрсну из мрака сва рашчупана, уморна, држећи млитаво у руци једну метлу, да му добаци неко јастуче.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Кад се К. пробуди, њему се учини као да није спавао : соба је била исто онако празна и топла, сви зидови обавијени тамом, лампа над пивским славинама уташена, мрак и пред прозорима. Али чим се опружи, јастуче паде, даска и бурићи зашкрипаше, одмах се појави Пепи, и он дознаде да је већ вече и да је спавао више од дванаест часова. У току дана, газдарица се неколико пута распитивала за њега, а једном је долазио и Герштекер, који је тог јутра, кад је К. говорио с гостионичарком, седео ту у мраку и чекао на пиво, али се више није усуђивао да смета К.; најзад изгледа да је долазила и Фрида и за тренутак стајала поред К., али није долазила због њега, већ је имала да припреми разне ствари, јер је те вечери требало опет да ступи на дужност. » Она те сигурно више не мари ? « упита Пепи, док је доносила кафу и колаче. Али она није више питала онако пакосно као што је раније имала обичај, већ жалосно, као да је у међувремену упознала сву пакост света, према којој њена сопствена постаје безначајна и бесмислена. Говорила је са К. као са сапатником, и кад он стаде сркати кафу и њој се учини да му није довољно слатка, она отрча и донесе пуну ћасу шећера. Истина, то што је била жалосна није јој сметало да се данас још више налица него последњи пут : машиница и пантљика уплетених у косу било је у изобиљу, дуж чела и са стране коса је била брижљиво наковрчана, а око врата је имала ланчић који се спуштао у дубоки разрез блузе. Кад К., задовољан што се најзад испавео и што може да пије добру кафу, ухвати руком једну машиницу и хтеде да је одреши, Пепи рече уморно : » Ах, остави ме ! « и седе поред њега на једно буре. К. уопште није морао да се распитује шта је мучи, она је сама почела одмах да прича, укочено гледајући у ибрик с кафом, као да јој је потребна нека разбигра чак и док прича, као да не може сасвим да се преда чак ни својим јадима којима је обузета, јер то премаша њену снагу. Као прво, К. дознаде да је управо он крив за Пепину несрећу, али да му она то не узима за зло. И она је одлучно климала главом док је то причала, да не би допустила К. да јој противречи. Он је најпре Фриду одвукао из крчме и тако њој, Пепи, омогућио унапређење. Иначе ништа друго не би могло да

се замисли што би било у стању да наведе Фриду да напусти своје место, јер она је седела у крчми као паук у мрежи, свуда је прела своје конце који су само њој били познати ; одстранити је против њене воље било би потпуно немогуће, само љубав према нечем што је испод ње, што се не слаже с њеним положајем, могла је отерати с њеног места. А она, Пепи ? Да ли је она икад очекивала да добије то место ? Она је била само собарица, имала је безначајно место без великих изгледа набоље ; истина, као свака девојка и она је имала снове о великој будућности, снови се не могу забранити, али на неку нарочиту будућност није озбиљно мислила ; била се задовољила оним што је постигла. А онда је Фрида неочекивано ишчезла из крчме, то је дошло тако изненада да гостионичар није имао погодну замену при руци, освртао се унаоколо и поглед му је пао на њу, Пепи, а она је, наравно, све учинила да добро падне у очи. У то време она је заволела К. као што никог дотле није волела. Она је месецима седела доле у својој мајушној мрачној собици и била помирена с тим да тамо остане годинама, а у неповољном случају да неприметно проведе и цео живот, и онда се наједном појавио он, К., јунак који ослобађа девојке и њој отворио слободан пут навише. Истина, он о њој није ништа знао, све то није чинио ње ради, али то не умањује њену захвалност, и у ноћи која је претходила њеном постављењу — постављење није још било свршено, али је ипак сматрано врло вероватним — она је сатима провела говорећи с њим и шапћући му у уво своју захвалност. А његов подвиг још више је порастао у њеним очима тиме што је то била баш Фрида коју је он узео себи на терет ; било је у томе нечег несхватљиво несебичног што је он, само да би њој, Пепи, помогао, узео за љубавницу Фриду, Фриду, ту не лепу, постарију мршаву девојку са кратком ретком косом, једну уосталом подмуклу девојку, која увек има неке тајне, што вероватно стоји у вези са њеним изгледом ; пошто у лицу и телу тако јадно изгледа, мора бити да има неке друге тајне које не могу да се виде и провере, као на пример њена тобожња веза с Кламом. А њој, Пепи, долазиле су тада чак и овакве мисли : Да ли је могуће да К. заиста воли Фриду, да он не вара себе или можда вара само

Фриду, и можда ће једина последица свега тога бити њен успон, а онда ће К. приметити своју заблуду или је више неће крити и неће уопште гледати више Фриду, већ само њу, Пепи, што не мора да је њено сулудо уображење, јер, као девојка с девојком, она би могла врло добро да се понесе с Фридом, то нико не може да порекне, а оно што је тренутно засенило К., то је био Фридин положај и сјај који је Фрида умела да му да. И тако је она сањала како ће, кад буде имала то место, К. доћи к њој да је моли, и она ће онда имати да бира или да услиши молбу К. и да изгуби место или да К. одбије па да даље прави каријеру. И она се зарекла да ће се свега одрећи њега ради и да ће га научити како се истински воли, што он није имао прилике да научи код Фриде, и да је права љубав независна од свих почасних положаја на свету. Али онда је све друкчије испало. А чија је то кривица ? Крив је томе пре свега К., а затим, истина, и Фридина препреденост. Али пре свега К., јер шта он хоће, какав је он чудан човек ? Шта он хоће да постигне, какве су то важне ствари којима се он посвећује и које чине да он заборавља оно што му је најближе, најдраже и најлепше ? Жртва тога је она, Пепи, и све је испало глупо и све је изгубљено ; и онај који би био у стању да цео Господски конак запали и изгори, али до темеља, да му не остане никакав траг, да сав изгори као хартија у пећи — тај би био њен изабраник. Дакле, она, Пепи, дошла је у крчму пре четири дана, баш пред ручак. Посао овде није лак, то је посао који готово убија човека, али није мало ни оно што се може постићи. Она ни раније није беспосличила, и мада ни у својим најсмелијим сновима није себи присвајала то место, она је ипак имала довољно искуства, знала је шта то место изискује, сасвим неприпремљена није га преузела. Неприпремљена га не би могла ни држати, и изгубила би га већ у првим часовима. Нарочито кад би се понашала као што се понашају собарице. Собарица се временом потпуно изгуби и заборави ; то је посао као у каквом руднику, бар кад је у питању секретарски ходник, јер сем оно мало дневних посетилаца који се ту и тамо промувају и не смеју ни да погледају, данима се не види човек, изузев две или три друге собарице које су исто тако огорчене. Ујутру се не сме уопште

излазити из собе, јер секретари хоће тада да су сами међу собом, јело им из кухиње доносе слуге, то обично није ствар собарица, а и док секретари једу, оне се не смеју показивати у ходнику. Само кад господа раде, собарице смеју да распремају собе, али наравно не оне заузете, само оне које су тог тренутка празне, и посао мора да се обавља сасвим тихо да се господи не би сметало при раду. Али како је могуће распремати тихо, кад господа остају по собама по неколико дана, а уз то још по њима вршљају и слуге, та прљава багра, и соба, кад собарица најзад сме да уђе у њу, налази се у таквом стању да је чак ни потоп не би опрао. Истина, то су висока господа, али за распремање собе за њима треба имати снаге, да би се савладало гађење. Собарице, углавном, немају претерано много посла, али он није завидан. И никад лепа реч, само грдње, нарочито оне до којих најчешће долази и које су најмучније : да су се при распремању изгубила акта. Стварно, ништа се не изгуби, свака хартијица се предаје гостионичару ; свакако акта се губе, али не кривицом собарица. А онда долазе комисије и девојке морају да напуштају своју собу, комисије претурају кревете, девојке немају готово ништа своје, оно мало њихових ствари налази се у једној корпи, али комисије сатима претражују. Наравно, не нађу ништа, откуд би тамо била акта ? Шта ће акта девојкама ? И резултат су само преко гостионичара поновљене грдње и претње од стране разочаране комисије. И тако никад мира, ни дању ни ноћу, галама до пола ноћи, галама чим сване. Само кад се тамо не би морало да спава, али се мора, јер дужност је собарица, нарочито ноћу, да доносе из кухиње маленкости које им се у међувремену поручују. Тек сваки час, изненада, ударац песницом у врата девојачке собе, саопштавање поруџбине, трчање доле у кухињу, дрмусање заспалих кухињских момака, стављање служавника са порученим стварима испред собаричиних врата, одакле ће га слуге однети, како је све то жалосно. Али ипак, ни то није оно најгоре. Најгоре је напротив кад нема поруџбина, кад у поодмаклој ноћи, кад сви треба већ да спавају, и кад најзад махом сви и спавају, покаткад неко почне да се шуња око врата девојачке собе. Онда девојке устају из кревета — кревети су један

изнад другог, простора је тамо уопште врло мало, цела девојачка соба је у ствари један ормар са три преграде — ослушкују на вратима, клече и држе се загрљене од страха. И стално се чује како се неко шуња око врата. Свима би лакнуло кад би већ ушао, али се ништа не дешава, нико не улази. А мора се рећи да не мора ту неизоставно да прети нека опасност, можда је то само неко који се тамо-амо шета пред вратима и размишља да ли да поручи нешто и никако не може на то да се одлучи. Можда је само то, а можда и нешто друго. Уистини, девојке и не познају господу, једва да су их очима виделе. Било како било, тек у соби девојке су мртве од страха, и кад се све стиша, оне се наслоне на зид и немају снаге да се опет попну у кревет. Такав живот поново очекује њу, Пепи, и она још вечерас треба опет да заузме своје место у девојачкој соби. А зашто ? Због К. и због Фриде. Опет натраг у тај живот од којег тек што је побегла, побегла истина захваљујући К., али уједно улажући са своје стране највеће напоре. Јер у оној служби тамо девојке се запусте, чак и оне најуредније. За кога да се удешавају ? Нико их не гледа, у најбољем случају само кухињска служинчад; којој је девојци то довољно, она нека се удешава. Иначе се цело време проводи у сопственом собичку или у собама господе, које су такве да представља лакомисленост и расипништво макар само крочити ногом у њих у чистим хаљинама. И живети стално при електричној светлости и у загушљивом ваздуху — јер се непрекидно ложи — и у ствари бити увек уморан. Јер оно једно слободно поподне у недељи проведе се најбоље ако се преспава мирно и без страха у неком ограђеном кутку кухиње. Због чега се онда удешавати ? Нема човек воље просто ни за облачење. А онда је она, Пепи, изненада премештена у крчму, где је било потребно, под претпоставком да се жели одржати на том месту, поступати обратно ; где је она стално пред очима, људи, а међу њима има и врло размажене господе, која све примећују, и због чега је увек морала да изгледа што је могуће финије и допадљивије. Дакле, то је био читав преокрет. И она, Пепи, може за себе да каже да ништа није пропустила да учини. Како ће се то доцније развијати, то њу није бринуло. Знала је да она има

способности које ово место изискује, тога је она потпуно свесна и то уверење она још има и нико јој га не може одузети, чак ни данас, на дан њеног пораза. Тешкоћа је за њу била само у томе како ће да се покаже у првим данима, док је још само бедна собарица, без хаљина и украса, и зато што господа немају стрпљења да чекају како ће она да се развија, већ хоће одмах без чекања да имају крчмарицу каква она треба да је, иначе окрећу главу од ње. Рекло би се да њихови прохтеви нису нарочито велики, кад је Фрида ипак могла да их задовољи. Али то није тачно. Она, Пепи, често је о томе размишљала, често се састајала са Фридом, а једно време чак је заједно с њом и спавала. Фриди није лако похватати трагове, и ко се добро не пази — а која се господа добро пазе ? — одмах га она заведе. Фрида сама најбоље зна како јадно изгледа, на пример, видети је први пут са расплетеном косом, руке се склопе од сажаљења; једна таква девојка, по правилу, не би смела да буде чак ни собарица. Она то и сама зна и понекад је ноћу плакала због, тога, прибијала се уз њу, Пепи, и њену косу обавијала око своје главе. Али кад је у служби, онда све сумње код ње ишчезну, она сматра себе најлепшом и зна прави пут и начин да сваког у то увери. Она познаје људе, и то је њена велика вештина. А уме да лаже и вара на брзину, како људи не би имали времена да то подробније провере. Наравно, то не може да траје стално, људи ипак имају очи и на крају увиде истину. Међутим, чим примети такву опасност, она већ има спремно друго средство, у последње време, на пример, то је њена веза са Кламом. Њена веза с Кламом ! Ако у то не верујеш, иди и провери ; питај Клама. Лукаво, зар не, врло лукаво. Али ако ти се не иде Кламу да се распитујеш због такве ствари, јер вероватно не можеш до њега да дођеш ни кад су у питању бескрајно важније ствари, и Клам ти је потпуно неприступачан — наравно само теби и теби сличнима, јер, на пример, Фрида скакуће к њему кад год хоће — али иако је то тако, ствар ипак може бити проверена, треба само чекати. Клам ипак неће дуго трпети такве лажне гласове ; њега сигурно врло много занима шта се о њему прича у крчми и гостинским собама, све то има за њега велику важност, и све што

је нетачно, он ће то одмах исправити. Али он ништа не исправља, и пошто нема шта да се исправља, онда је то гола истина. У ствари, оно што се види само је то да Фрида носи пиво у Кламову собу и враћа се с наплаћеним рачуном; међутим, оно што се не види, то прича Фрида и мора да јој се верује. Уистини, она ништа не прича, она не разглашава такве тајне, не, тајне се саме од себе разглашавају око ње, а она, пошто су већ разглашене, мора и сама да говори о њима, али скромно, не тврдећи сама ништа, и једино се позива на оно што је и иначе већ опште познато. Али ипак не прича све, на пример да Клам, откад је она у крчми, мање пије пиво него раније, не много мање али ипак приметно мање; о томе она не говори, јер то може да има разне узроке, да је, на пример, дошло време кад Кламу пиво мање прија или да он због Фриде заборавља чак и пиво да пије. У сваком случају, дакле, Фрида је Кламова љубавница, ма колико то било чудно. А како код других да не изазива дивљење оно што је за Клама довољно добро ! И тако је Фрида, док се окренеш, постала велика лепота и девојка сасвим онаква каква је крчми потребна, готово још и лепша, вреднија, једва да је крчма довољна за њу. И заиста многи се људи чуде што је она још у крчми. Бити крчмарица, то је много, имати везу с Кламом, у том својству, изгледа врло вероватно, али кад крчмарица једном постане Кламова љубавница, зашто је он онда оставља у крчми, и то тако дуго ? Зашто је не уздигне још више ? Можете хиљаду пута рећи људима да ту нема противречности, да Клам има одређене разлоге што тако поступа, или да Фридино унапређење предстоји можда у најкраћем времену и да ће доћи изненада, наједанпут, све то не вреди много ; људи имају и одређена схватања, и никаква вештина није у стању да их наведе да их се трајно одрекну. Нико више у то није сумњао да је Фрида Кламова љубавница, чак и онима који су очигледно знали боље било је већ доста да у то сумњају. » Нека, до ђавола, буде Кламова љубавница «, мислили су они, » али кад је већ то, онда хоћемо да видимо и како се она уздиже «. Међутим, од тога нема ништа, Фрида је остала у крчми као и дотле, и потајно је била врло радосна што је то тако. Али, истина, код људи је изгубила

од угледа, то је наравно она добро приметила ; она обично примети ствари и пре него што се догоде. Једна заиста лепа, љупка девојка, кад се уживи у крчмарски позив, не мора да се служи триковима : док је лепа, биће и крчмарица, сем ако се не деси неки изузетно несрећан случај. Међутим девојка као Фрида мора стално да се плаши за своје место, наравно она то из разумљивих разлога неће да покаже, пре се жали на место да га други не би пожелели. Међутим, потајно, стално мотри какво је расположење код људи. И тако је увидела како су људи постали равнодушни, како се за њих не исплаћује ни очи да подигну кад се она појави, да јој чак ни слуге више не поклањају пажњу, да се више држе Олге и сличних девојака, што је разумљиво ; приметила је и по гостионичаревом понашању да је она све мање незаменљива, изналазити стално нове приче о Кламу није могуће, све има своје границе, и тако се добра Фрида решила на нешто ново. Ко би само био у стању да то одмах прозре ! Она, Пепи, слутила је, али прозрела јасно, на жалост, није. Фрида се одлучила да направи скандал, да се она, Кламова љубавница, баци у наручје било коме другом, по могућности неком који стоји најниже. То ће да узвитла прашину, о томе ће се дуго говорити и најзад, најзад ће се свет поново сетити шта то значи бити Кламова љубавница и шта значи ту част бацити под ноге у заносу једне нове љубави. Тешко је било само наћи погодног човека с којим ће одиграти ову мудру игру. То није смео да буде неки Фридин познаник, чак ни неки слуга, он би је сигурно погледао разрогачених очију и отишао даље, а пре свега он не би изгледао довољно озбиљан, нити би сва говорљивост била у стању да створи уверење да је он Фриду напаствовао, да она није могла да се брани и да му се подала у тренуцима безумности. Јер иако је требало то да буде неко сасвим са дна, он је ипак морао да буде такав да се може веровати да се он поред свих својих затуцаних простачких навика ни у коју другу није заљубио него баш у Фриду, и да нема никакву већу жељу него — Господе боже ! — да се ожени Фридом. И то је морао да буде човек, иако прост — по могућности простији од слуге, много простији од слуге — ипак човек због кога неће свака девојка бити исмејана, неко у

коме и друге разумне девојке могу да виде нешто привлачно. Где наћи таквог човека ? Друга девојка би га можда узалуд тражила целог живота. Али Фридина срећа доводи јој земљомера право у крчму, и можда баш оне вечери кад јој је тај план први пут прошао кроз главу. Земљомер ! Да, шта он, К., уопште мисли ? Какве то необичне ствари он има у глави ? Да ли ће он постићи нешто нарочито ? Добити добро место, одликовање ? Тежи ли он за тим ? Ако је тако, онда је он од самог почетка морао друкчије да поступи. Па он је нико и ништа, жалосно је човеку погледати његов положај. Он је земљомер, то је можда нешто, значи да је нешто научио, али ако са тим не може ништа да предузме, онда ипак значи да није ништа. Уз то он још има прохтеве, нема уопште никакву подршку а поставља захтеве, истина не непосредно, али се примећује да поставља некакве захтеве, и то ипак љути. Зна ли он да чак и једној собарици шкоди ако с њим дуже разговара ? И са свим тим нарочитим прохтевима он још прве вечери улеће у најпростију клопку ! Зар га није срамота ? Чиме га је то Фрида примамила ? Сада би ипак могао то да призна. Да ли је заиста могло да му се допадне то мршаво жутичаво створење ? Ах не, па он њу није ни погледао, она му је само рекла да је Кламова љубавница, за њега је то онда била новост, и био је изгубљен ! Сада је Фрида морала да се исели, јер наравно њој није било више места у Господском конаку. Она, Пепи, видела је Фриду још оног јутра кад се селила, целокупно особље било се искупило, свако је био радознао да види тај призор. А њена моћ била је толика да су је сви сажаљевали, сви, чак и њени непријатељи. Тако се од почетка њен рачун показао тачан : подати се једном таквом човеку изгледало је свима несхватљиво и као неки зао удес, а мале кухињске девојке, које наравно обожавају крчмарицу, нису могле да се утеше. Чак и она, Пепи, била је дирнута, ни она није могла потпуно да се одбрани, мада је њену пажњу привукло нешто друго. Наиме, пало јој је у очи како је Фрида у ствари врло мало ожалошћена. То је најзад ипак била ужасна несрећа, та која је њу задесила ; она се истина правила као да је врло несрећна, али ипак не довољно, и њено претварање није могло да превари њу, Пепи.

Шта јој је дакле уливало бодрост ? Да није ваљда срећа нове љубави ? Та могућност отпада. Шта је онда то ? Шта јој је давало снагу да чак и према њој, Пепи, која је већ тада важила за њену наследницу, остане онако одмерено пријатељски расположена као што је била увек ? Она, Пепи, није тада имала довољно времена да о томе размишља, имала је толико много посла спремајући се за нову службу. Могла је сваког часа да ступи на ново место, а још није имала ни лепу фризуру, ни елегантну хаљину, ни фино рубље, ни употребљиве ципеле. Све је то морало бити створено за неколико часова; јер ако не може да се опреми како треба, онда је боље да се одрекне места, пошто ће га ионако изгубити за пола сата, то је сасвим сигурно. Делимично је ипак успела. Што се тиче чешљања, она је ту нарочито обдарена, чак је њу и гостионичарка једном звала к себи да је фризира ; то је ствар њене нарочито лаке руке, а уосталом и њена бујна коса је таква да може да ради с њом шта хоће. А помогла се и хаљином. Њене обе колегинице остале су јој верне ; то је у извесном погледу и за њих била част да једна девојка из њихове групе постане крчмарица, а затим она, Пепи, моћи ће доцније, кад буде на власти, да им чини разне услуге. Једна девојка је имала већ одавно скупоцену тканину која је била њено благо, чешће ју је показивала другима да би јој се дивили, сањала је о том како ће једном да је заносно носи и — то је било врло лепо од ње — пошто је сад била потребна, њој, Пепи, она ју је жртвовала. И обе су јој помагале при шивењу ; не би се више залагале ни да су за себе шиле. Штавише, рад је текао у добром расположењу и срећи. Седеле су свака на свом кревету, једна изнад друге, шиле и певале и додавале, час горе час доле, једна другој готове делове и прибор. Кад она, Пепи, мисли на то, њој је још теже на срцу што је све то било узалуд и што се она сада празних руку враћа својим пријатељицама ! Колика је то несрећа и како је лакомислено проузрокована, пре свега од њега, К, ! Како су се онда све радовале због хаљине ; хаљина је изгледала као јемство успеха и кад је она, Пепи, накнадно пронашла још и место за пантљичицу, нестало је и последње стрепње. А зар хаљина заиста није лепа ? Сад је већ изгужвана и мало умрљана,

али она нема никакву другу хаљину, ову је морала да носи и дању и ноћу, али се још види како је лепа — ни оне проклете Барнабасове не би биле у стању да направе бољу. А то, да се хаљина по вољи може да затегне и опет попусти, горе као и доле, да је то додуше једна хаљина, али врло променљива — то је највеће преимућство које хаљина има, и то је њено дело. Истина за њу и није тешко шити, она не жели да се тим хвали, младој здравој девојци све лепо стоји. Много је теже било набавити рубље и обућу, и ту је управо почело с неуспесима. Пријатељице су и ту помагале колико су могле, али нису могле много. Било је то ипак врло просто рубље које су оне сакупиле и искрпиле, а уместо ципелица са високим потпетицама морала је да остане при папучама, које је боље сакрити него показивати. Тешили су је : ни Фрида није била много лепо обучена, а понекад је изгледала тако траљава да су гости више волели да их служе друмски момци него она. Тако је заиста и било, али Фрида је то могла, она је већ била у милости и уживала углед. Кад се једна дама покаже једном прљава и траљава обучена, то је утолико примамљивије, али код новајлике као што је она ? Уосталом, Фрида и није могла да се добро обуче, она није имала ни трунке укуса. Ако неко већ има жутичаву кожу, онда мора то да трпи, али не мора уз то још, као што ради Фрида, да навуче изрезану блузу крем боје, тако да ти се од жутила мора да смучи. А чак и кад тога не би било, она је била сувише тврдица да би се добро облачила ; све што је зарађивала склањала је на страну, нико не зна зашто. Новац јој у служби није био потребан, Фрида је пролазила с лажима и триковима ; она, Пепи, није хтела да се угледа на њу, и зато је оправдано што се толико удешавала да би потпуно дошла до израза, нарочито на почетку. Да је располагала јачим средствима, она би остала победница упркос свем лукавству Фриде и лудости К. Оно мало умешности и знања што је било потребно, она је већ раније научила. Чим је ступила на посао, одмах се уживела. Нико на послу није примећивао да Фрида није ту. Тек другог дана неки гости су се распитивали где је Фрида. Није направљена ниједна грешка, гостионичар је био задовољан ; из страха да се нешто не деси, првог дана није

излазио из крчме, доцније је долазио само с времена на време и на крају, пошто је каса била у реду — приходи су штавише просечно били већи него у Фридино време — гостионичар је све препустио њој, Пепи. Она је завела новине. Фрида је волела да све надгледа, али не из марљивости, већ из тврдичлука, из властољубља, из страха да неке не уступи нешто од својих права ; надгледала је и слуге, бар делимично и нарочито кад је неко посматра ; међутим, она, Пепи, препустила је тај посао потпуно подрумским момцима, који су за тај посао и били много погоднији. На тај начин имала је више времена за гостинске собе и гости су брже услуживани ; па ипак стизала је да са сваким проговори по неколико речи, а не као Фрида, која се тобоже потпуно чувала за Клама и на сваку реч и сваки покушај приближивања од стране неког другог гледала као на вређање Клама. То је уосталом било паметно, јер кад би ипак неког пустила да јој се приближи то је значило указати неке нечувену милост. Она Пепи, мрзела је међутим такве трикове, а у почетку не би јој ни користили. Она је била љубазна према сваком и сваки јој је узвраћао љубазност љубазношћу. Сви су били видно задовољни насталом променом. Кад послом заморена господа најзад седну за тренутак да пију пиво, онда једна реч, један поглед, једно смицање раменима може буквално да их препороди. Све руке су се тако радо завлачиле у њене увојке да је она морала и по десет пута дневно да се чешља, тим увојцима и не може нико да се одупре, чак ни он, К., иначе толико расејан. Тако су протицали узбудљиви дани, истина пуни напора, али и пуни успеха. Да нису само тако брзо протекли, да их је само било мало више ! Четири дана је сувише мало, ма колико да се није жалило напора; пети дан можда би већ био довољан, али четири дана било је врло мало. Додуше она, Пепи, већ за та четири дана створила је себи покровитеље и пријатеље, и кад би само смела да верује свим погледима који су је пратили, она је тако рећи пливала у мору пријатељских осећања ; један писар, Бартмајер по имену, зацопао се у њу, даровао јој је један ланчић с медаљоном, а у медаљону је била његова слика, што је истина била дрскост ; то и много друго се десило, али то су ипак

била само четири дана, а за та четири дана кад се она, Пепи, за то заложи, Фрида је могла да буде прилично заборављена, мада не потпуно. Међутим, Фрида би ипак била заборављена, можда још и раније, да се није постарала да је због њеног великог скандала људи задрже у устима ; она је тиме за људе постала нешто ново, и само из радозналости они би хтели опет радо да је виде. Оно што им је било незанимљиво до додијалости, добило је за њих поново извесну драж заслугом иначе потпуно равнодушног К. ; истина они се не би одрекли ње, Пепи, догод би она ту стајала и дејствовала својим присуством, али то су махом старија господа, са устаљеним навикама, док се навикну на нову крчмарицу, ма колико то била промена набоље, то ипак траје неколико дана, траје неколико дана и против воље саме господе, можда траје само пет дана, али четири дана није довољно, и зато, упркос свему, она, Пепи, важила је још као само привремена. А онда оно што је можда највећа несрећа : за та четири дана Клам, мада је био у селу прва два дана, није долазио у гостинску собу. Да је дошао, она, Пепи, била би стављена на судбоносни испит, на испит којег се она, усталом, није плашила, којем се пре радовала. Она, истина, не би — у такве ствари најбоље је уопште не дирати речима — постала Кламова љубавница, и не би се лагањем уздизала до тога, али би знала да бар исто онако кокетно као Фрида стави чашу пива на сто, да без оне Фридине наметљивости љупко поздрави и љупко се захвали и, ако Клам уопште нешто тражи у очима једне девојке, онда би то у њеним, Пепиним, очима могао сигурно да нађе колико год жели. Али зашто није дошао ? Случајно ? И она је онда у то веровала. Оба та дана очекивала га је сваког тренутка, чекала га је и ноћу. » Сад ће Клам доћи «, стално је мислила и трчала горе-доле без икаквог разлога, понета немиром очекивања и у жељи да га види одмах, прва, чим уђе. То непрекидно разочарање много ју је изморило ; можда због тога није дала од себе онолико колико би она иначе могла да да. Кад би добила мало времена, она би се ушуњала горе у ходник, у који је приступ особљу био строго забрањен, завукла би се у једно удубљење у зиду и чекала. » Кад би само Клам сада наишао «,

мислила је, » кад бих га само узела из његове собе и на својим рукама однела доле у гостинску собу. Под таквим теретом ја се не бих срушила, ма колико да је он иначе велики «. Али он није дошао. У том ходнику горе тако је све мирно да то не може да представи себи онај који није био тамо. Толико мирно да се дуго не може тамо издржати, она мирноћа отера. Па ипак, десет пута отерана, десет пута се она поново пела тамо. Било је то, наравно, бесмислено. Ако је Клам хтео да дође, он би дошао, ако није хтео да дође, она, Пепи, не би га намамила да дође па макар се тамо у удубљењу и угушила од силног лупања срца. Смисла то није имало ; али, не дође ли Клам, онда је све било без смисла. А он није дошао. Она, Пепи, зна данас зашто Клам није онда дошао. Фрида би имала дивну забаву да је могла да види њу, Пепи, горе у ходнику, у удубљењу, с обема рукама притиснутим на срце. Клам није сишао, јер Фрида то није дозволила. Она је то постигла не својим молбама, јер њене молбе не долазе до Клама. Али она је паук, она има везе за које нико не зна. Кад она, Пепи, каже нешто неком госту, она то каже отворено, и суседни сто може то да чује. Фрида ништа не говори, остави пиво на сто и оде : само њена свилена доња сукња, једино на шта троши паре, шушти. Међутим, кад једном нешто каже, она то не каже гласно, већ госту шапуће, нагиње се према њему, тако да за суседним столом сви чуље уши. То што каже вероватно нема никакве важности, али ипак не увек ; везе она има, одржава једну помоћу друге, и ако у већини везе не помажу — ко би се стално бринуо за Фриду ? — ипак ту и тамо држи једну чврсто у руци. Те везе почела је сада да искоришћује. Он, К., омогућио јој је то, јер уместо да седи поред ње и да је чува, он се није готово ни задржавао код куће ; лутао је унаоколо, водио разговоре ту и тамо, за све је имао времена само не за Фриду и, да би јој дао још више слободе, он се најзад из гостионице Код моста преселио у празну школу. Све је то представљало леп почетак меденог месеца. Она, Пепи, сигурно је последња која ће прекоревати К. што није издржао поред Фриде; издржати поред ње и није могуће. Али зашто је није онда сасвим напустио, зашто се стално враћао њој, зашто је својим лутањима стварао утисак да се бори

за њу ? Изгледало је због тога као да је он тек у додиру с Фридом открио своју стварну ништавност, да хоће да се покаже достојан Фриде, да се некако прогура напред и зато се привремено одриче задовољства да буде поред ње, да би доцније смео неометано да накнади то одрицање. У међувремену Фрида није седела скрштених руку : она је у школи, где је вероватно наговорила К. да дођу, мотри одатле Господски конак и мотри на К. При руци има одличне обавештаче: његове помоћнике, које је К. — што не може да се схвати, што не може да се схвати чак ни кад се зна какав је К. — потпуно препустио њој, Фриди. Она их шаље својим старим пријатељима, подсећа их на себе, жали се како је пала у руке једног човека као што је К., тутка их против ње, Пепи, наговештава свој скори долазак, моли за помоћ, преклиње их да ништа не одају Кламу, прави се као да јој је стало да штеди Клама и да зато треба по сваку цену спречити да он силази овамо. Оно што једнима објашњава као штеђење Клама, приказује гостионичару као свој успех, скреће му пажњу на то да Клам више не долази. Како би он и могао да дође, кад тамо доле послужује само нека Пепи ! Истина, гостионичар није крив, ова Пепи је ипак најбоља замена која је могла да се нађе, али није довољна замена за њу, Фриду, чак ни за неколико дана. О целокупној тој Фридиној активности он, К., ништа не зна, јер кад не лута наоколо, он, не слутећи ништа, седи поред њених ногу, док она броји сате који је још одвајају од крчме. Али помоћници не обављају само ову курирску службу, они служе и зато да њега, К., праве љубоморним, да се не охлади. Фрида познаје помоћнике још од свога детињства, сигурно је да они немају више никакве тајне међу собом, али у част њему, К., почињу да чезну једно за другим, и он се плаши да се из тога не роди нека велика љубав. И за љубав Фриди он, К., чини све, и оно најпротивречније, дозвољава помоћницима да га праве љубоморним, али ипак трпи да сви троје остају заједно док он сам одлази на своја путовања. Изгледа готово као да је он Фридин трећи помоћник. И најзад, на основу својих запажања, Фрида одлучује велики потез : решила је да се врати. Заиста, крајње је време и просто је за дивљење како је Фрида, та лукава

жена, умела то да осети и искористи ; ту способност да уочи и одлучи се у правом тренутку, њу има само Фрида ; кад би ту способност имала она, Пепи, како би њен живот друкчије изгледао ! Да је Фрида остала у школи само дан или два дуже, она, Пепи, не би више могла да буде отерана ; коначно би постала крчмарица, одржала би се, била би омиљена од свих, зарадила довољно новаца да своју сјајну гардеробу употпуни ; само још дан-два, и Клама никакве смицалице више не могу да задрже од гостинске собе, он долази, пије, осећа се пријатно и, под претпоставком да уопште примети Фридину одсутност, задовољан је променом у највећој мери ; само још дан-два и Фрида са њеним скандалом, са њеним везама, са помоћницима, са свим тим и упркос свему томе потпуно је заборављена и никад више не може доћи до израза. Она би се можда могла чвршће ухватити за К. и могла би да се научи да га истински воли, под претпоставком да је она то уопште у стању. Али не, није ни то. Јер ни њему није потребно више од једног дана да му она додија, да увиди како га бескрајно вара са свим и свачим, својом тобожњом лепотом, својом тобожњом верношћу, а највише тобожњом Кламовом љубављу, и њему је потребан само један дан, не више, да и њу и целу ту помоћничку багру најури из куће ; замислите само, чак ни њему, К., није потребно више ! И ту, између те две опасности, кад се гробница почиње већ буквално да затвара над њом — К. у својој наивности ипак још држи отворен последњи узани пут — Фрида се извлачи. Изненада — нико то више није могао да очекује, то је у супротности с природом — изненада она је та која отера њега, К., њега који је и даље воли, који и даље јури за њом, и, посредством пријатеља и помоћника, приказује се гостионичару као спаситељка, захваљујући свом скандалу још примамљивија него раније, жељена од најнижих до највиших, али том најнижем подана само тренутно да би га убрзо одгурнула, као што је ред, и опет и за њега и за све друге постала недостижна као раније, само што се раније у све то с правом сумњало, а сада се опет показало тачно. И тако се она враћа, гостионичар се колеба, гледа искоса на њу, Пепи — да ли да је жртвује, њу која се тако добро

показала ? — али брзо је наговорен, много шта говори у прилог Фриде, а пре свега то да ће она опет придобити Клама за гостинску собу. И тако ми сад чекамо, она, Пепи, неће чекати да Фрида дође с вечери и у тријумфу преузме место. Новац је већ предала гостионичарки и може да иде. Постељна преграда у девојачкој соби већ је спремна ; отићи ће тамо, дочекаће је уплакане пријатељице, смакнуће хаљину с тела и машнице из косе, све ће то набити у неки запећак, где ће бити добро скривено да је без потребе не подсећа на времена која треба предати забораву. Онда ће узети велику кофу и метлу, стиснути зубе и дати се на посао. Засада још, међутим, морала је све то да исприча њему, К., који без њене помоћи ни сада ништа не би знао, да би увидео једном како се ружно понео према њој, Пепи, и колико ју је унесређио. Истина, и он је сам при том био злоупотребљен.

Пепи је завршила. Одахнувши, она обрису неколико суза у очима и на образима и гледаше у К. климајући главом, као да је хтела да каже да у основи уопште није у питању њена несрећа; она ће умети да је поднесе и зато јој није потребна ничија ни помоћ ни утеха, а најмање његова, јер упркос своје младости она познаје живот и њена несрећа је само потврда њеног искуства, али је реч о К. ; њему је она хтела да отвори очи и то је сматрала за потребно да учини и сад кад су се срушиле све њене наде.

» Необуздану машту имаш ти, Пепи «, рече К. » Уопште није истина да си ти тек сада открила те ствари ; то су све само снови из оне ваше мрачне, уске девојачке собе доле, и тамо су они на своме месту, али овде, у слободној крчми, они чудно одударају. С таквим схватањима ти се не би могла овде одржати, то је сасвим јасно. Већ и твоја хаљина и твоја фризура, којима се ти толико хвалишеш, само су ружан производ оног мрака и оних кревета у вашој соби, тамо свакако изгледају врло лепо, али овде се свако због тога смеје, било притајено или јавно. И шта ти ту још причаш ? Треба, дакле, да сам злоупотребљен и преварен ? Не, драга Пепи, ја сам исто тако мало злоупотребљен и преварен као и ти. Тачно је да ме је Фрида засад напустила, односно да је, како си се ти то изразила, побегла с једним помоћником, неки

прамичак истине ти видиш, исто тако је заиста врло мало вероватно да ће она још постати моја жена, али је потпуна неистина да је она мени досадила или да сам је ја штавише отерао већ првог идућег дана, или да је она мене варала у оном смислу у коме иначе жена обично вара човека. Ви собарице научиле сте да вирите кроз кључаонице и ваш цео начин мишљења је такав да по једној ситници коју заиста видите исто тако лако као и погрешно судите о целој ствари. Последица је тога, на пример, да ја о целој овој ствари много мање знам него ти. Ја не могу да објасним ни приближно тако тачно као ти због чега је мене Фрида напустила. Мени се чини да је највероватније објашњење, које си и ти додирнула али ниси искористила, то да сам је ја занемаривао. То је на жалост истина, ја сам је занемаривао, али то има нарочите разлоге који не спадају овде ; ја бих био срећан кад би се она вратила, али бих је опет одмах почео да занемарујем. Тако је то. Док је била код мене, ја сам стално правио та толико исмејавана путешествија, пошто је сад отишла, ја сам готово незапослен, уморан сам, имам све већу жељу да се уопште ничег не прихватам. Можеш ли ти, Пепи, да ми даш неки савет ? « — » Наравно «, рече Пепи, оживе наједнапут и ухвати К. за рамена : » Ми смо обоје преварени, будимо заједно. Дођи доле к нама, девојкама «, — » Докле год се жалиш на то како смо преварени «, рече К., » ја не могу да се сложим с тобом. Ти стално хоћеш да си преварена, јер ти то годи и дира те. Истина је, међутим, у томе да ти ниси створена за ово место. Колико то мора да је тачно, кад то увиђам чак и ја, који сам, по твом мишљењу, највећа незналица ! Ти си, Пепи, добра девојка, али доћи до тог сазнања није баш лако ; ја сам те, на пример, у почетку сматрао за сурову и осиону, али ти то ниси, то је само ово место које ти је завртело главу, јер му ти не одговараш. Нећу да кажем да је место сувише високо за тебе; то, ако хоћеш, није неко изузетно место, мало је почасније од твог ранијег, али уопште узевши разлика није велика, пре су оба толико слична да их човек може да меша ; готово би могло још да се тврди и то да је положај собарице бољи од положаја крчмарице, јер тамо си стално међу секретарима, док овде, мада

истина у гостинским собама служиш и старешине секретара, ипак мораш да се упушташ и са потпуно простим светом, као што сам, на пример, ја; ето, по правилу ја смем да се задржавам само овде, у крчми, а зар та могућност дружења са мношћом треба да значи неку изузетно велику почаст ? Лепо, теби се то можда тако чини и ти вероватно имаш своје разлоге. Али баш због тога ниси за ово место. То је место као и свако друго, али за тебе је то небеско царство, и зато у свему претерујеш, лицкаш се, као што се по твом мишљењу лицкају анђели — у ствари, они друкчије изгледају — дрхтиш за место, осећаш се стално прогањана, покушаваш да превеликом љубазношћу придобијеш све за које мислиш да могу да те подрже, али им баш тиме сметаш и одбијаш их од себе, јер они хоће да у крчми имају мир, а не поред својих брига још и брига крчмарице. Сасвим је могуће да Фридин одлазак нико од високих гостију није стварно приметио, али сад сви знају за тај догађај и сви заиста чезну за Фридом, јер Фрида је ипак све водила сасвим друкчије. Ма каква она иначе да је и ма колико умела да користи своје место, она је у служби била искусна, хладна и поуздана, ти и сама то истичеш, али из тога ниси извукла никакву поуку. Јеси ли икад пратила њен поглед ? То више није био поглед девојке за келнерајем, то је био скоро поглед газдарице. Све је видела наједанпут и при том сваког понаособ, а поглед који јој је остајао за појединца био је довољно јак да овога потчини. Шта то мари што је она можда мало мршава, мало постарија, што се може замислити и коса чистија од њене, све је то ситница кад се упореди с оним што она стварно има, а они којима ти недостаци сметају показују само да им недостаје смисао за нешто веће. Кламу се то свакако не може пребацити, и то је само услед погрешног гледања једне младе, неискусне девојке што ти сумњаш у Кламову љубав према Фриди. Теби се чини — и с правом — да је Клам недостижан, и због тога верујеш да ни Фрида није могла до њега да допре. Вараш се. Ја бих, што се тога тиче, веровао свакој Фридиној речи, чак и кад не бих имао непобитне доказе о томе. Ма колико то теби изгледало невероватно и ма колико се то не слагало с твојим појмовима о свету, о чиновницима, о отмености и дејству

женске лепоте, ипак је истина, као што ми овде један поред другог седимо и ја узимам твоју руку у своје, да су Клам и Фрида седели једно уз друго као да је то најприроднија ствар на свету, и да је он драговољно силазио овамо, штавише журио се да сиђе, нити га је ко вребао у ходнику занемарујући други посао, већ је Клам морао сам да се потруди да сиђе, и њему уопште нису сметале грешке на Фридиној хаљини, због којих си се ти ужасавала. Ти нећеш да јој верујеш ! А и не слутити колико се тиме сама откриваш, колику наивност тиме показујеш! Чак и неко који ништа не би знао о вези с Кламом, морао би по њеном бићу да закључи да је њега изградио неко који је нешто више него ти и ја и сав овај свет у селу, и да њени разговори премашују пошалице које су уобичајене између гостију и келнерица, а које су, изгледа, циљ твог живота. Али ја нисам правичан према теби. Ти и сама добро увиђаш Фридина преимућства, видиш њену способност запажања, њену одлучност, њен утицај на људе, само, истина, све то погрешно тумачиш, верујеш да она из себичности све то употребљава у своју корист и ради зла, или чак као оружје против тебе. Не, Пепи, чак кад би она и имала такве стреле, не би могла да их одапиње на тако кратком растојању. А што се тиче саможивости, пре би се могло рећи, кад се упореди оно што је она имала и жртвовала с оним што је имала право да очекује, да је она нама обојима пружила прилике да се огледамо на вишим положајима, али да смо је ми обоје разочарали и тако рећи принудили да се овамо врати. Не знам да ли је то тако, ни мени баш није сасвим јасна моја кривица, али кад себе упоредим с тобом, мени тако нешто сине у глави као да смо се ми сувише трудили, сувише гласно, сувише детињасто, с премало искуства да постигнемо нешто што би се, на пример, лако и не приметно постигло с Фридином мирноћом, с Фридином смишљеношћу, да то нешто добијемо плачем, гребањем, натезањем — као што дете вуче столни застирач, али тиме не добија ништа, већ напротив све те сјајне ствари које га привлаче сручи на земљу и тако их заувек чини недостижним — не знам да ли је то баш тако, али да је пре тако него како ти причаш, то знам сигурно «. — » Па да «, рече Пепи, » ти си заљубљен у Фриду јер је побегла од тебе ;

лако је бити у њу заљубљен кад није ту. Међутим, нека је тако како ти хоћеш, нека ти у свему имаш право, чак и у томе кад ме правиш смешном, али шта ћеш сад да радиш ? Фрида те је напустила и по моме мишљењу и по твојем, ти немаш наде да ће ти се она вратити, па чак и кад би се вратила ти би морао негде да проведеш то време до њеног повратка ; хладно је, ти немаш ни посла ни постеље, ходи к нама, моје пријатељице ће ти се допасти, ти ћеш се осећати удобно, помагаћеш нам на послу, који је заиста сувише тежак само за девојке ; ми девојке нећемо бити упућене саме на себе и ноћу се плашити. Дођи к нама ! И моје пријатељице познају Фриду, оне ће ти причати приче о њој док ти не досади. Дођи ! Имамо и Фридине слике и показаћемо ти их. Онда је Фрида изгледала још горе него данас, једва ћеш моћи да је познаш, сем по очима које су и онда имале вребајући поглед. Дакле, доћи ћеш ? « — » Зар је то дозвољено ? Јуче се направио велики скандал што су ме затекли тамо у вашем ходнику «. — » Зато што су те затекли, али кад будеш код нас нико те неће затећи. Нико неће знати за тебе, сем нас три. Ах, биће весело. Већ ми живот тамо изгледа много подношљивији него пре неки тренутак. Можда уопште и не губим много што сад морам да идем одавде. Слушај, ни ми три нисмо осећале досаду ; треба засладити овој горки живот, он нам је загорчан још у младости, али ето, нас три држимо се заједно, живимо лепо, уколико је то тамо могуће ; теби ће се нарочито допасти Хенријета, али Емилија исто тако, ја сам им већ о теби причала, такве приче звуче тамо неуверљиво, као да се изван соба не може ништа догодити; тамо је топло и тескобно, стиснућемо се још више једно уз друго ; не, иако смо упућене једна на другу, ми ипак нисмо постале досадне једна другој, напротив, кад мислим на пријатељице, готово сам задовољна што се враћам ; зашто да ја стигнем даље од њих ? То је баш оно што нас је задржало, да је за нас све три будућност на исти начин била затворена, а ето, ја сам се ипак прогурала и одвојила од њих Истина, ја их нисам заборавила и моја прва брига била је шта бих могла за њих да учиним. Мој сопствени положај био је још несигуран — колико несигуран, то ни сама нисам знала — а већ сам гостионичару

говорила о Хенријети и Емилији. Што се тиче Хенријете, гостионичар није био сасвим непопустљив, али у погледу Емилије, која је много старија од нас, она је отприлике Фридиних година, није ми давао наде. Али замисли само, оне уопште не желе да иду на неко друго место, оне знају да је бедан живот тај који тамо воде, али су се већ помириле с тим, добре душице ; ја верујем да су сузе приликом расанка потекле најпре из жалости што напуштају заједничку собу и одлазим у хладно — нама се тамо чини да је хладно свуда ван соба — у велике туђе просторије, морам да се носим с великим туђим људима, ни због чега другог већ ради одржавања голог живота, што сам дотле успевала и у заједничком домазлуку с њима. Оне се вероватно уопште неће чудити кад се вратим и, само да би мени угодиле, пролиће коју сузу и оплакивање моју судбину. Али онда ће видети тебе и приметити да је ипак било боље што сам отишла. То што сад имам једног човека као помоћ и заштиту, то ће их чинити срећним и нарочито ће бити одушевљене тиме што све то мора да остане тајна и што ћемо се због те тајне зближити још више него досад. Дођи, молим те, дођи само к нама! Ти не примаш на себе никакве обавезе, ти нећеш стално бити везан за нашу собу, као што смо везане ми. Кад гране пролеће и ти нађеш неко друго склониште и код нас ти се више не допада, можеш да идеш ; истина, и ти исто тако мораш да чуваш тајну и да нас не издајеш, јер онда би нам одзвонило у Господском конаку, а и иначе мораћеш, док си код нас, да будеш обазрив, да се нигде не показујеш где ми сматрамо да није без сваке опасности и уопште да слушаеш наше савете ; то је једино што тебе обавезује, а то је исто толико у твојем интересу колико и у нашем, али иначе си потпуно слободан, посао који ћемо ти доделити неће бити тежак, тога не треба да се плашиш. Дакле, долазиш ? « — » Колико имамо још до пролећа ? « упита К. — » До пролећа ? « понови Пепа. » Код нас је зима дуга, врло дуга и једнолика. Али ми доле не жалимо се на то, ми смо против зиме осигуране. Наравно, једном дође и пролеће, и лето, све у своје време ; али сада, у сећању, пролеће и лето изгледају кратки толико као да не

трају много дуже од два дана, па чак и у тим данима, чак и по најлепшем дану, још по неки пут пада снег «.

Ту се отворише врата. Пеци се трже, она је у мислима сасвим заборавила на крчму, али то није била Фрида, била је гостионичарка. Она се као зачуди што је К. још ту. Он се извини рекавши да је чекао гостионичарку, и уједно се захвали што му је било дозвољено да овде преноћи. Гостионичарка није разумела зашто је К. чекао њу. К. рече да је имао утисак да гостионичарка хоће с њим нешто да говори и моли за опроштење ако је био у заблуди; уосталом он сад неизоставно мора да оде, сувише је дуго оставио саму школу у којој је служитељ, свему је томе крив јучерашњи позив, он још нема довољно искуства у тим стварима, свакако се неће опет десити да он госпођи гостионичарки приређује такве неугодности као што је било јуче. И он се поклони, спреман да пође. Гостионичарка га је гледала таквим погледом као да сања. Тај поглед задржа К. дуже него што је хтео. Сада се мало и смешкала, и тек је зачуђено лице К. некако разбуди. Изгледало је као да је очекивала неки одговор на своје смешкање, и пошто одговор није долазио, она се разбудила. — » Ти си, чини ми се, јуче био дрзак да нешто кажеш о мојој хаљини «. К. није могао да се сети. » Не сећаш се ? Прво дрскост, а онда кукавичлук «. К. се извињавао својим јучерашњим умором, сасвим је могуће да је јуче нешто избрбљао, али сад не може више тога да се сети. А шта је и могао да каже о хаљинама госпође гостионичарке ? Да су лепше од свих које је досад видео. У сваком случају он још никад није видео ниједну гостионичарку у таквим хаљинама, кад ради. » Доста с тим примедбама «, рече брзо гостионичарка. » Нећу више ништа да кажеш о мојим хаљинама. Моје хаљине нису твоја брига. Забрањујем ти то засвагда «. К. се још једном поклони и пође вратима. » А шта треба да значи то «, викну гостионичарка за њим, » да ниједну гостионичарку ниси видео при раду у таквим хаљинама ? Шта значе те бесмислене примедбе ? Па то је потпуна бесмислица. Шта хоћеш тиме да кажеш ? « К. се окрете и замоли гостионичарку да се не узбуђује. Наравно да је његова примедба бесмислена. Он се уопште ништа у хаљине не разуме. У његовом

положају, свака неискрпљена и чиста хаљина изгледа му скупочена. Он је само био изненађен што тамо у ходнику, у ноћи, међу људима готово необученим, види како се појављује госпођа гостионичарка у тако лепој вечерњој хаљини, то је и ништа друго. » Дакле «, рече гостионичарка, » најзад изгледа да си се ипак сетио своје јучерашње примедбе. И још је допуњујеш даљим бесмислицама. Да се ти ништа у хаљине не разумеш, то је тачно. Због тога и престани — ја сам те то озбиљно молила — да оцењујеш које су хаљине скупочене или које вечерње хаљине одговарају којој прилици и томе слично... Уопште « — у том тренутку изгледало је као да је језа подилази — » немој да се петљаш око мојих хаљина, јеси ли разумео ? « И кад се К., ћутећи, опет окрете, она упита : » Откуда теби то знање о хаљинама ? « К. слеже раменима, он нема никакво знање. » Немаш «, рече гостионичарка. » Али онда не треба ни да се правиш да га имаш. Дођи тамо у пословницу, показашу ти нешто што ће те, надам се, заувек излечити од дрскости «. Она прва изиђе на врата. Правећи се као да хоће да наплати пиће, Пеппи притрча К. и они се брзо споразумеше ; то је било лако, јер К. је познавао двориште чија капија води на споредну улицу; поред капије су једна вратанца, иза њих ће Пеппи стајати кроз један сат и отворити их кад К. трипут закуца.

Пословница се налазила до крчме, требало је само проћи кроз ходник, гостионичарка се већ налазила у осветљеној соби и нестрпљиво очекивала К. Била је још једна сметња. Герштекер је чекао у ходнику и хтео да говори са К. Није било лако отрести се њега, помагала је и гостионичарка и грдила Герштекера због насртљивости. » А где да чекам ? Где ? « чуло се још како Герштекер гунђа и, пошто су врата већ била затворена, његове речи су се мешале с непријатним стењањем и кашљањем.

То је била једна мала прегрејана соба. Поред уских попречних зидова стајали су један сто и једна гвоздена каса, а крај уздужних зидова један ормар и један диван. Највише простора заузимао је ормар; не само да је заклањао цео уздужни зид већ је својом запремином сузио целу собу, била су му

потребна троја врата да би цео могао бити отворен. Гостионичарка показа руком на диван да К. тамо седне, а она сама седе за сто на једну столицу која се може окретати. » Јеси ли ти некад учио кројење ? « упита

гостионичарка. » Не, никад «, одговори К. » Па шта си ти управо ? « К. рече. » А шта је то ? « К. објасни ; објашњење не направи никакав утисак на њу. » Ти не говориш истину. Зашто не кажеш истину ? « —

» Ни ти је не кажеш «. — » Ја ? Опет постајеш дрзак ? А ако је и нисам рекла, морам ли да се правим пред тобом ? И по чему то ја не кажем истину ? «

— » Ти ниси само гостионичарка, као што се правиш «. — » Пази молим те ! Ти си пун открића. Шта сам ја онда још ? Твојој дрскости заиста нема краја «.

— » Ја не знам шта си ти још. Видим само да си гостионичарка, а носиш хаљине које не приличе једној гостионичарки и које, колико ја знам, нико у селу не носи «. — » Лепо, сад смо дакле дошли на ствар. Ти то наравно ниси могао да прећутиш, можда уопште ниси дрзак, ти си само као дете које зна неку глупост и ништа га не може натерати да је прећути. Говори дакле ! Шта је то нарочито на овим хаљинама ? « — » Ти ћеш се љутити кад ти то кажем «. — » Нећу, само ћу се смејати, то је само детињасто брбљање. Какве су, дакле, моје хаљине ? « — » Хоћеш то да знаш. Оне су од доброг скупог материјала, али старомодне, пренатрпане, махом с превише украса, изношене и не приличе ни твојим годинама ни твојој прилици, ни твом позиву. Оне су ми одмах пале у очи кад сам те видео први пут, било је то пре недељу дана отприлике, овде, у ходнику «. — » То је, дакле ! Оне су застареле, пренатрпане, и шта још све ? И откуд све ти то знаш ? « — » Видим, зато није потребно никакво знање «. — » Ти то видиш одмах, без даљег. Није ти потребно да се распитујеш, одмах знаш шта мода тражи. Ти ћеш због тога бити мени неопходан, јер лепе хаљине су моја слабост. И шта ћеш рећи на то што је овај ормар пун хаљина ? « Она отвори сва врата, и у ормару су се виделе хаљине збијено поређане једна до друге целом ширином и дубином

ормара; било је ту загаситих, сивих, мрких и црних хаљина, све брижљиво обешене и сређене. » То су моје хаљине, све застареле, све пренатрпане, као што кажеш. Али то су само хаљине за које немам места горе у својој соби ; тамо имам још два ормара, два, оба велика готово као и овај. Чудиш се ? « — » Не чудим се, ја сам и очекивао тако нешто, па рекао сам ти већ, ти ниси само гостионичарка, ти имаш неки други циљ «. — » Једини мој циљ је да се лепо облачим, а ти си или будала, или дете, или врло зао и опасан човек. Иди, иди већ једном ! « К. је већ био напољу у ходнику, и Герштекер га је опет чврсто држао за рукав, кад му гостионичарка довикну: » Сутра добијам нову хаљину, можда ћу те звати«.

Герштекер, љутито одмахујући руком као да тиме жели да издалека ућутка гостионичарку која му смета, позва К. да пође с њим. Није хтео да му одмах ближе објасни због чега. На приговор К. да сад мора ићи у школу није готово ни обратио пажњу. Тек кад се К. успротивио да иде с њим, рече му Герштекер да не брине, код њега ће имати све што му је потребно, место школског послужитеља може да напусти, само нек најзад крене с њим, та он чека на њега већ цео дан, а ни мајка не зна куда је отишао. К. упита, попуштајући мало, зашто хоће да му да стан и храну. Герштекер одговори, с пола уста, да му је К. потребан као испомоћ око коња, он сад има других послова, али нека К. престане већ једном да се одупире и да му прави непотребне тешкоће. Ако хоће плату — и то ће добити. Али сад се К. зауставио, иако га је Герштекер вукао. Па он не зна ништа о коњима. » Па то није ни потребно «, рече Герштекер нестрпљиво и љутито склопи руке да би навео К. да пође с њим. » Знам зашто хоћеш да ме поведеш «, рече К. најзад. Герштеркеру је било свеједно шта то К. зна. » Јер верујеш да могу нешто да постигнем за тебе код Ерлангера «. — » Свакако «, рече Герштекер, » зашто би ми ти иначе био потребан «. К. се насмеја, узе Герштекера под руку и дозволи му да га води кроз мрак.

Собу у Герштекеровој колиби су слабо осветљавали ватра на огњишту и патрљак свеће, поред које је, згурен у углу испод истурених гредица крова, неко читао књигу. Била је то

Герштекорова мати. Пружила је К. дрхтаву руку и рекла му да седне поред ње ; тешко је говорила, па је било тешко разумети је, али оно што је рекла.

(Овде се рукопис прекида)

Д О Д А Т А К

(Делови рукописа који нису укључени
у коначан текст романа)

Варијанта почетка

Гостионичар поздрави госта. Спремљена је соба на првом спрату. » Кнежевска соба «, рече гостионичар. Била је то велика соба са два прозора и стакленим вратима између њих, мучно велика у својој обнажености. Оно мало намештаја што га је било у њој имало је чудновато танке ножице, могло би се поверовати да су од гвожђа, а ипак су биле од дрвета. » Молим вас да не излазите на балкон «, рече гостионичар кад је гост, пошто је кроз прозор пиљио у ноћ, пришао стакленим вратима. » Носач је мало попустио «. Собарица уђе у собу, забави се мало око умиваоника, па упита да ли је соба довољно угрејана. Гост климну главом. Мада до сада није ставио никакву замерку у погледу собе, ипак је још био у кабаници, са штапом и шеширом у руци, и ходао је горе-доле као да још није извесно да ли ће остати овде. Гостионичар је стојао поред собарице. Гост им изненада зађе за леђа и узвикну : » Шта то шапућете ? « Гостионичар уплашено рече : » Наредио сам само девојци да промени постељину. Сада тек видим да соба на жалост није тако добро припремљена као што бих то желео. Али све ће одмах бити уређено «. — » То није важно «, рече гост, » очекивао сам да ћу наћи само неку прљаву штенару и одвратну постељину. Не покушавај да ми одвратиш пажњу. Само једно хоћу да знам : ко ти је најавио мој долазак ? « — » Нико, господине «, рече гостионичар. — » Ти си ме очекивао «. — » Гостионичар сам, и очекујем госте «. — » Соба је била припремљена «. — » Као и увек «. — » Нека буде, ниси знао ништа, али ја не остајем овде «. И он нагло отвори прозор и викну напоље : » Не испрежите, идемо даље ! « Али кад је похитао ка вратима, стала му је на пут собарица, слабачко, заиста исувише младо девојче, и оборене главе му рекла : » Не одлази ; да, очекивали смо те, прећутали смо то само зато што не умемо да одговарамо, што не познајемо твоје жеље «. Изглед девојчице је дирнуо госта ; али њене речи су му биле сумњиве. » Остави ме насамо са девојком «, рече гостионичару. Гостионичар оклеваше, па оде. » Дођи «, рече гост девојци и они седоше за сто. » Како се зовеш ? « упита гост и

маши се преко стола девојчине руке. » Елизабет «, рече она. » Елизабет «, рече он, » чуј ме добро. Имам пред собом тежак задатак, којем сам посветио читав живот. Вршим дужност ведрачела и не тражим ничије сажаљење. Али пошто је то све што имам, тај задатак наине, безобзирно уклањам све што би могло да ме омете у његовом испуњењу. Да знаш, могао бих да будем безумно безобзиран «. Стисну јој руку, она га погледа и климну главом. » То си, дакле, разумела «, рече он, » а сад ми објасни како сте дознали да ћу доћи. Хоћу само то да знам, не питам вас шта осећате према мени. Та дошао сам баш зато да бих се борио, али нећу да ме нападају пре него што сам и стигао. Дакле, шта се збило пре мога доласка ? « — » Читаво село зна да ћеш доћи, не могу да ти објасним како су дознали, већ недељама сви знају, ваљда је потекло из замка, то је све што знам «. — » Неко је био овде из замка и најавио мој долазак ? « — » Не, нико није био овде, господа из замка не опште са нама, али можда је послуга горе говорила о томе, можда су нешто начули људи из села, можда се тако рашчула ова вест. Та овамо долази тако мало странаца да се много говори о сваком странцу «. — » Мало странаца ? « упита гост » Ах «, рече девојка и осмехну се — осмех јој је био и присан и далек у исти мах — » нико не долази, изгледа као да нас је заборавио свет «. — » А зашто би неко и дошао овамо «, рече гост, » зар овде има неких знаменитости ? « Девојка полако извуче руку из његове и рече : » Још увек ми не верујеш «. — » И с правом «, рече гост и устаде. » Сви сте ви иста багра, али си ти још опаснија од гостионичара. Тебе су нарочито послали из замка да би ме послуживала «. — » Послали из замка ? « рече девојка. » Како ти мало познајеш овдашње прилике ! Отићи ћеш сад даље из подозрења, отићи ћеш, зар не ? « — » Не «, рече гост, нагло свуче кабаницу и баци је на столицу, » нећу отићи, ни то ти није пошло за руком: да ме отераш одавде «. Међутим, он се наједном занесе, пређе још неколико корака и пружа се преко постеље. Девојка му притрча : » Шта ти је ? « прошапута и одмах отрча до умиваоника, захвати воде, клече поред њега и опра му лице. » Зашто ме тако мучите ? « рече он с муком. » Па ми те не мучимо «, рече девојка, » ти хоћеш нешто

од нас, а ми не знамо шта. Говори отворено са мнош и ја ћу ти отворено одговорити «.

Варијанта краја

Сад је најзад Герштекер сматрао да је куцнуо његов час. Иако се читаво време трудио да убеди К., освојио га је прилично грубо јер очигледно није умео другачије да говори : » Имаш ли неко место ? « упитао га је. » Да «, рече К., » и то врло добро место «. — »А где ? « — » У школи «. — »Али ти си у ствари земљомер ? « — » Да, али то је само привремено место, остаћу ту само док не добијем писмено постављење за земљомера. Разумеш ли ме ? « — » Да, а да ли ће то трајати дуго ? « — » Не, никако, може да стигне свакога часа, говорио сам јуче о томе с Ерлангером «. — » С Ерлангером ? « — » Ама, знаш и сам. Не досађуј ми. Иди. Остави ме на миру «. — » Па да, говорио си с Ерлангером. Мислио сам да је то тајна «. — » Теби нећу поверавати своје тајне. Та ти си се издрао на мене кад сам се заглибио у снегу пред твојим вратима «. — » Али ја сам те ипак после одвезао у гостионицу Код моста «. — » То је тачно, а ја ти нисам платио за возњу. Колико тражиш ? « — » Зар имаш сувише новца ? Да ли те добро плаћају у школи ? « — » Довољно ми је «. — » Знаш једно место за тебе где би био боље плаћен «. — » Можда код тебе, код коња ? Хвала «. — » Ко ти је то рекао ? « — » Па ти од синоћ вребаш прилику да ме упецаш « — » Ти се љуто вараш «. — » Ако се варам, тим боље «. — » Тек сада кад те видим у невољи, тебе, земљомера, школована човека, у прљавом подераном руху, без крзна, толико пропалог да то човека дирне у срце, у дослуху с оним малим дерлетом Пепиком, која те вероватно потпомаже, тек сада ми је пало напамет шта је једном рекла моја мати : » Не би требало дозволити да пропадне овај човек «. — » Добро је рекла. Баш зато и нећу да пођем с тобом «.

II ОДЛОМЦИ

Јуче нам је причао К. шта је доживео са Биргелом. Најсмешније је што се то догодило баш са Биргелом. Ви знате,

наравно, да је Биргел секретар Фридриха, чиновника из замка, и да је Фридрихов сјај веома потамнео последњих година. Зашто је потамнео, прича је за себе ; могао бих много штошта да кажем и о томе. У сваком случају извесно је да је данас тешко ма где наћи бележника који је мање важан од Фридриховог, а шта то значи за Биргела, који није ни први Фридрихов секретар, него један од готово сасвим споредних, може наравно да увиди свако. Свако, само К. не. Он је, додуше, већ доста дуго код нас у селу, али је овде туђ као да је дошао синоћ, и у стању је да се изгуби у оне три улицице села. При том се напреже да буде нарочито пажљив и своје смерове не напушта као да је ловачки пас, па ипак му није дато да се овде уживи. Причам му, на пример, данас о Биргелу, он слуша жудно, јер га занима све што му неко прича о чиновницима из замка, ставља ми питања као човек који познаје ствари, схвата све изврсно, не само привидно него заиста; али, верујте, сутрадан не зна више ништа о томе. Или, боље речено, зна, он ништа не заборавља, али превише је то за њега, збуњује га велики број чиновника, ништа није заборавио од свега што је икада чуо, а чуо је много, јер користи сваку прилику да увећа своје познавање, па теоријски можда боље познаје чиновнике и од нас самих, у том погледу заслужује дивљење ; али кад треба да примени своје знање, увек некако крене у погрешном правцу, окреће се као у калеидоскопу, не може да га примени, знање га вуче за нос. Све је то вероватно ипак само зато што није овдашњи. Вероватно због тога уопште и не одмиче у свом послу. Ви наравно знате : тврди да га је наш гроф позвао овамо као земљомера ; то је, бар што се тиче неких њених делова, веома невероватна прича, коју нећу сад овде да расподам, укратко, он је позван као земљомер и ето хоће да овде то и буде. Дивовски напори, које је досад због ове ситнице предузимао без икаквог успеха, познати су вам дакако бар по чувењу. Други неко би за то време већ премерио десет земаља, он се међутим још увек шетка овде у селу од секретара до секретара и не усуђује се више да приђе чиновницима, а вероватно се никад није ни надао да ће бити припуштен у канцеларије замка. Задовољан је кад види секретаре који из замка долазе у Господски конак, час га

саслушавају дању, час ноћу, непрестано се шуња око Господског конака као лисице око кокошињца, само што су у ствари секретари лисице а он пиле. Ово само узгред, пошто сам хтео да говорим о Биргелу. Прошле ноћи, дакле, био је опет К. по својој ствари позван у Господски конак код секретара Ерлангера, с којим има највише додира. Увек се радује оваквом позиву, у том погледу га не обесхрабрују разочарања, — кад бисмо то могли да научимо од њега ! Сваки нови позив не подјарује у њему стара разочарања него само стару наду. Позив му је дао крила и он је, дакле, похитао у Господски конак. Он, додуше, није био сасвим спреман за тај позив, није га очекивао, па је зато по своме послу предузео разне кораке у селу, он уосталом овде већ има више веза него породице које овде живе столећима, све те везе служе само његовим петљавинама око земљомерства и он њих — пошто их је тешко стекао и пошто стално изнова мора да се бори за њих — никако не сме да испушта из вида. Морате да представите себи право стање ствари : све те везе као да само вребају прилику како ће му се измаћи. Он, дакле, увек има пуне руке посла око њих. А уз то нађе времена да са мношћом или са неким другим води дуге разговоре о предметима који леже сасвим по страни, и све то само зато што ниједна ствар не лежи толико по страни да би и он помислио да она нема бар неке везе с његовим пословима. Он зато ради увек ; нисам у ствари никад приметио да спава. Па ипак, и то се догоди, у овој причи са Биргелом сан чак игра главну улогу. Наиме, кад је отрчао Ерлангеру у Господски конак, био је већ бескрајно уморан, та он није очекивао позив, па је лакомислено траћио снаге, претходну ноћ уопште није спавао, а две претходне ноћи увек само два-три сата. Због тога га је Ерлангеров позив да дође у поноћ додуше обрадовао, као и све друге такве поруке, али га је истовремено и забринуо због замора који би га можда могао да спречи да напоре разговора поднесе онако како би му то иначе пошло за руком. Стигне он, дакле, у Господски конак, оде у ходник у којем станују секретари и сретне ту на своју несрећу једну собарицу коју је познавао. Петљавина са женама, све само не би ли некако користио својој ствари, имао је такође исувише. Ова девојка хоће нешто да му

исприча о некој другој девојци, коју он такође познаје, одвлачи га у свој собичак, он пристане — та није још поноћ — а његово је начело да не пропусти ниједну прилику да сазна нешто ново. Ово начело, наравно, поред својих добрих страна понекад — а можда и веома често — има и велике недостатке, као на пример у овом случају, јер када се мртав уморан и сањив ослободио брбљиве девојке већ је четири часа. Мисли само на то да му не пропадне Ерлангеров позив. Да би се окрепио потегне мало из боце коју нађе на неком заборављеном послужавнику у углу, мало, а можда и мало превише рума, одшуња се кроз дуги ходник, који је иначе веома жив а сад тих као стаза на гробљу, до врата за која мисли да су ЕрлангEROVA врата, не куца да не би пробудио Ерлангера ако спава, него отвара врата одмах, али веома опрезно. А сад ћу вам, што могу боље, дословно испричати шта се догодило, онако до у све појединости, исто онако како ми је то јуче исприповедао К., показујући при том знаке крајњег очајања. Надајмо се да га је већ утешио неки нови позив. Сами догађаји су, међутим, заиста исувише смешни, чујте само : оно најсмешније је наравно у подробностима и због тога ћете много штошта изгубити мојим препричавањем. Кад би ми пошло за руком, имали бисте у тој причи читавог К., а наравно ни трага од Биргела. Кад би ми пошло за руком — то је неопходан предуслов. Јер прича би иначе могла да буде веома досадна, она крије у себи и ту могућност. Па добро, да покушамо.

... стисак руке на поласку, » заиста ми је било пријатно да говорим с вама, лакнуло ми је некако на души. Можда ћу вас ускоро опет видети «.

» Мораћу вероватно да вас посетим опет «, рече К. и пригну главу ка Мициној руци, хтео је да се савлада и да је пољуби, али му је Мици, уплашено крикнувши, отрже и сакри је под јастук. » Мицика, Мицика «, рече деловођа с пуно разумевања и љубави и помилова је по леђима.

» Ви сте увек добродошли «, рече он, можда да би К. лакше прешао преко Мициног понашања, али онда додаде: » Нарочито сад, кад сам болестан. Кад будем опет могао да седим за писаћим

столом морам се наравно сасвим посветити службеним пословима «.

»Хоћете ли тиме да кажете«, упита К., » да данас нисте службено говорили са мном ? «

» Наравно «, рече деловођа, » нисам говорио с вама службено, можда се може рећи да сам с вама говорио полуслужбено. Ви потцењујете, као што сам већ рекао, све што је неслужбено, али потцењујете и службене разговоре. Нека службена одлука, па то није нешто као на пример ова боца с леком која стоји на сточићу. Човек се маши руком и већ је има. Правој службеној одлуци претходи безброј малих истрага и размишљања, потребан је за њу многогодишњи рад најбољих чиновника, чак и онда кад би ти чиновници унапред знали коначну одлуку. А зар уопште има коначних одлука ? Та надзорне службе постоје баш зато да не би дошло до њих «.

» Па да «, рече К., » све је сјајно уређено, ко још сумња у то ? Али ви сте ми то у целини представили у сувише ружичастим бојама, па сам морам да упрем све снаге да би се упознао и са свим појединостима «.

А затим клањање, и К. оде. Помоћници су се посебно опраштали шапућући и кикоћући се, али су га убрзо стигли.

У гостионици је К. видео да су му толико улепшали собу да је готово није могао препознати. То је била заслуга вредне Фриде, која га је пољубила на прагу. Соба је била добро проветрена, пећ добро наложена, под опран, постеља намештена, нестале су ствари девојака као и њихове слике, на зиду је изнад постеље висила само једна фотографија. К. приђе, слика ...

... у ствари куд сам хтео поћи и то лакомислено као дете. Хођајући журно горе-доле био сам управо код Амалије, лако сам јој узео из руке чарапу коју је плела и бацио је на сто за којим је седела њена породица. » Шта то чиниш ? « узвикну Олга. » Ах «, рекох упола љутито, упола у шали, » ви сви идете ми на живце «. Па седох на банак и узех на крило малу црну мачку, која је ту дремала. Како сам се овде осећао туђ, а ипак као код своје куће, нисам се још ни руковао са старцем и старицом, једва сам проговорио коју с девојкама, а нисам ни говорио с новим

Барнабасом, оваквим какав ми је изгледао овде, па ипак сам седео овде у топлом запећку, и нико није обраћао пажњу на мене, пошто сам се мало закахио с девојкама, док ми се њихова мазна мачка преко груди пела на раме. Па и ако сам се и овде разочарао, ипак је баш овде било и нове наде. Барнабас није сад отишао у замак, али ће отићи ујутро, а ако и не дође она девојка из замка, доћи ће нека друга.

И Фрида чека, али не на К. ; посматра Господски конак и посматра К.; може да остане мирна, њен положај је повољнији него што се сама могла надати, може без зависти да посматра како се Пепи мучи, како расте Пепин углед, та она ће већ све прекратити на време, може мирно да гледа и како К. лута далеко од ње, она већ неће дозволити да је он напусти сасвим.

III МЕСТА КОЈА ЈЕ ИЗБРИСАО ПИСАЦ

Уз страну 16, последњи ред

Али зар су то, што је он правио, била познанства ? Да ли му је ико упутио ма и једну једину отворену, срдачну реч ? Онакву каква му је била потребна. Јер било му је јасно да ће га само неколико дана, које овде бескорисно проведе, заувек онеспособити за неко одлучујуће дело. Па ипак никако не би смео да пренагли.

Уз страну 28, ред 14

Али одмах затим се прибра и рече : » Мој господар вас пита кад сутра треба да дође у замак «. Одговор : » Реци свом господару и не заборави да поновиш све од речи до речи : Макар он питао и преко десет помоћника кад треба да дође, увек ће добити као одговор : Ни сутра, ни неки други пут «. К. би најрадије већ сад спустио слушалицу. Овакав разговор није водио ничем добром. Мора да се лати сасвим других средстава, то му је било јасно, сасвим другачијих од оваквог разговора, на пример. На овај начин није се борио против других него против

самога себе. Истина, он је стигао тек синоћ а замак постоји овде од давнина.

Уз страну 35, ред 27

И као што је К. о овом човеку увек имао мишљење за које је и сам веровао да не одговара стварности, на пример да то и није један човек него да су то два, тако је сад веровао да га није његово лукавство, већ његово снуждено лице, пуно колебљиве наде, које је Барнабас морао да види упркос ноћи, навело да га поведе са собом. На томе је почивала његова нада.

Уз страну 38, ред 34

К. се окренуо да нађе капут, хтео је да га обуче онако мокрог и да се врати у гостионицу, иако то не би било лако. Чинило му се да треба отворено да призна како је дозволио да га обману, а изгледало му је да би ову чињеницу довољно признао само повратком у гостионицу. Пре свега није хтео дозволити да у њему самом преовлада сумња и да се утопи у једном подухвату који се после тако великих почетних нада показао као безизгледан. Руку, која га је вукла за рукав, отресао је и не гледајући чија је то рука.

Онда је чуо старога како Барнабасу каже : » Долазила је овамо девојка из замка «. Међусобно су после говорили тише. К. је већ толико подозревао да их је посматрао неко време како би утврдио да ли је ова примедба пала њега ради. Изгледало је међутим да није тако, брбљиви отац, с времена на време потпомогнут од мајке, хтео је много штошта да исприча Барнабасу; Барнабас се нагнуо ка њему и слушајући га осмехивао се према К. као да га позива да се с њим радује очевој причи. Додуше К. није могао да се радује, али је ипак неколико тренутака зачуђено пиљио у Барнабасов осмех. Затим се окренуо девојкама и упитао : » Познајете ли је ? « Нису га разумеле, а биле су и мало зачуђене, јер их је нехотице упитао брзо и строго. Објаснио им је да мисли на девојку из замка. Олга, која је била блаже нарави — на њој се чак могла наслутити девојачка

збуњеност, док је Амалија упирала у њега озбиљан, непосредан, непоколебљив, можда и помало туп поглед — одговори : » Девојка из замка ? Познајемо је, како да не. Била је овде данас. Познајеш ли је и ти ? Мислила сам да си стигао тек јуче «. — » Да, јуче. Али срео сам је већ данас, проговорили смо коју реч, али су нас прекинули. Радо бих је видео опет «. Да би мало ублажио смисао својих речи, К. додаде: » Хтела је да ме пита за савет «. Али му је већ досадио Амалијин поглед и он рече: » Шта је с тобом ? Молим те, немој стално да пиљиш у мене «. Међутим, уместо да се извини, Амалија је само слегнула раменима и удаљила се, пришла је столу, узела своје плетиво и престала да обраћа пажњу на К. Олга, трудећи се да колико може ублажи Амалијино непристојно понашање, рече : » Вероватно ће сутра опет навратити до нас, онда ћеш моћи да говориш с њом «. — » Добро «, рече К., » преноћићу онда код вас ; могао бих додуше да говорим с њом и код обућара Лаземана, али остаћу радије код вас «. — » Код Лаземана ? «

— » Да, срео сам је код њега «. — » Е, онда се нисмо разумели. Мислила сам на другу девојку, не на ону која је била код Лаземана «. — » Па што ми ниси одмах рекла! « узвикну К. и усхода се по соби, безобзирно прелазећи од једног угла до другог. Чинило му се да ови људи имају чудну мешавину особина ; и поред повремене љубазности били су хладни, затворени, као да су га подмукло вребали, можда за рачун непознатих господара, али се све то бар делимично губило — могло би се додуше и рећи : истицало, али К. није видео у тој светлости, то не би одговарало његовој природи — због њихове неспретности, због дечји спорог и дечји плашљивог начина мишљења, па чак и због извесне покорности. Ако би му пошло за руком да се послужи њиховом предусретљивошћу а да избегне њихове непријатељске црте — али за то му наравно не би била довољна сопствена вештина, јер би му за то на жалост вероватно била потребна њихова помоћ — онда они не би више представљали препреку, онда више не би потискивали К., као што је то било увек до сада, онда би га они понели.

Уз страну 49, ред 34

К. је мислио више на Клама него на њу. Освајање Фриде захтевало је промену његових смерова; стекао је сад оруђе које ће му можда уштедети све време које би иначе провео радећи у селу.

Уз страну 50, ред 3

...онда су лежали готово обнажени пошто су један другоме рукама и зубима раскинули одећу, у малим локвама пива.

Уз страну 68, ред 9

Та он је већ умео да свира на овом апарату власти, овом тананом инструменту који увек тежи некаквој равнотежи. Вештина је углавном била у томе, не предузимати ништа, пустити апарат да сам ради, а приморати га да ради тиме што се без узмицања остане на истом месту, у свој својој земаљској тежини.

Уз страну 73, ред 32

» Допустите ми, господине деловођо, да вас прекинем једним питањем «, рече К., угодно заваљен у столици, иако се више није осећао тако пријатно као раније; деловођина причљивост, коју је додуше увек подстицао, није му се више допадала, » зар нисте малочас споменули неку надзорну службу 7 ... «

Уз страну 76, ред 11

Па нисам могао да због сваког службеног писма трчим до општинског одбора, али Сордини наравно није знао за то писмо, порицао је да оно постоји и тако је, дабоме, изгледало да нисам у праву.

Уз страну 80, ред 28

Ја то другачије тумачим, остајем при своме, иако располажем и сасвим другачијим оружјем, па ћу покушати да се изборим за своје мишљење.

Уз страну 94, ред 36

» Питали су га — у неку руку «, рече гостионичарка, »венчаница носи његов потпис ; додуше случајно, заступао је онда шефа неког другог одељења, због тога пише на њој : » за шефа : Клам «. Сећам се како сам од матичара отрчала кући с том исправом, нисам ни скинула венчану хаљину, села сам за сто, раширила исправу, читала сам и стално изнова читала драго име, с децјим жаром својих седамнаест година покушавала да подражавам потпис, много се трудила, исписала читаве табаке хартије, а нисам ни приметила да Ханс стоји иза моје столице и гледа шта радим, не усуђујући се да ме прекине. Морали смо на жалост после, кад су стављени сви потписи, да исправу предамо општинском одбору «.

» Али, нисам мислио на такав призив «, рече К., » уопште нисам мислио на неки службени корак, не треба говорити са чиновником Кламом, него с њим као приватним лицем. Службени пут овде обично није прави пут ; да сте само данас, на пример, видели као ја како се општински списи повлаче по поду ! А усред свега тога ваша исправа, под условом да је не чувају у амбару — верујем, признали бисте да сам у праву «. Сем тога, то је можда само предање, али онда су га сигурно измислиле напуштене, као утеху у свом даљем животу.

Уз страну 95, ред 34

» Радо «, рече К., » а сад ево шта бих му рекао. Рекао бих му отприлике ово : » Ми се, Фрида и ја, волимо и хоћемо да се што пре узмемо. Али Фрида не воли само мене него и вас, додуше на сасвим други начин, нисам крив што наш сиромашан језик има исту реч за обе љубави. Како је могућно да у Фридином срцу има места и за мене, не разуме ни она сама, па може само да верује да је то могућно једино зато што је то ваша воља. После свега што сам чуо од Фриде, морам да прихватим њено мишљење. Па ипак, то је само претпоставка, а сем ње остаје само мисао да сам се ја, странац, једно ништа, како ме назива госпођа гостионичарка, угурао између Фриде и вас. Да бих то истерао на

чистину, осмелио сам се да вас питам, шта је у ствари. То би, дакле, било прво питање ; верујем да је довољно пуно поштовања «.

Гостионичарка уздахну : » Какав сте ми ви човек «, рече она, » на први поглед сасвим паметан, али при том преиспољна незналица. Хоћете да преговарате са Кламом као са невестиним оцем, као што бисте, рецимо, да сте се заљубили у Олгу — што на жалост нисте — говорили са старим Барнабасом. О како је то мудро уређено што никад нећете имати прилике да говорите са Кламом «.

» Ову вашу упадицу «, рече К., » не бих чуо током разговора с њим, који би се свакако морао да обави само у четири ока, па не бих ни морао да се осврћем на њу. А у погледу његовог одговора има три могућности — или ће рећи : » Није била моја воља «, или : » Била је моја воља «, или ће ћутати. Прву могућност остављам тренутно по страни, делимично из обзира према вама ; ћутање бих међутим тумачио као пристанак «.

» Има и других могућности, које су много вероватније «, рече гостионичарка, » ако већ треба да се упустим у вашу бајку о таквом сусрету, на пример да вас остави и да оде «.

» То не би изменило ништа «, рече К., » препречио бих му пут и натерао га да ме саслуша «.

» Њега да натерате да вас саслуша ! « рече гостионичарка. » Натерати лава да ждере сено ! Какви јуначки подвизи ! «

» Зашто сте увек тако раздражљиви, госпођо гостионичарко «, рече К., » одговорио сам вам само на ваша питања, нисам вам наметнуо неку своју исповест. Уосталом, ми не говоримо о неком лаву него о старешини једне канцеларије, а кад лаву женидбом одводим лавицу бићу ваљда за њега довољно важна личност да ме бар саслуша «.

Уз страну 96, ред 16

» Ви сте, господине земљомере, потпуно изгубљени овде код нас «, рече гостионичарка, » све што кажете препуно је заблуда. Можда ће Фрида, као ваша жена, моћи да вас одржи и овде, али

то је готово претежак задатак за ово слабачко дете. Она то и зна ; кад мисли да је нико не види, уздише и очи су јој пуне суза. Додуше, и мој муж је само терет за мене, но он бар неће да управља и, чак и кад би то зажелео, могао би истина да почини неку глупост, али пошто је овдашњи ипак ништа погубно ; ви сте, међутим, пун најопаснијих заблуда и никад их се нећете ослободити. Клам као приватно лице ! Ко је икад видео Клама као приватно лице ? Ко може уопште да замисли Клама као приватно лице ? Ви можете, рећи ћете ми, али у томе је баш сва несрећа. Ви можете, зато што не можете да га замислите ни као чиновника, зато што уопште не можете да га замислите. Зато што је Фрида била Кламова љубавница верујте да га је видела као приватно лице, зато што га волимо верујете да га волимо као приватно лице. Али за правог чиновника се не може рећи да је некад више некад мање чиновник, него да је увек у највећој мери чиновник. А да бих вас макар и мало приближила правом разумевању, оставићу то сад по страни, па ћу вам само рећи : Никад он није био више чиновник него онда, у данима моје среће, а ја и Фрида мислимо исто: волеле смо искључиво чиновника Клама, једног високог, веома високог чиновника «.

Уз страну 111, ред 3

Па ипак, кад ју је К. видео како седи овде на Фридиној столици, поред себе, ... можда је још данас био Клам, са пуначким ножицама на поду, на којем је био лежао са Фридом, овде у Господском конаку, кући господе чиновника, морао је себи рећи да би да је уместо Фриде овде срео Пепа и наслућивао да она има ма какве везе са замком — а вероватно је и она имала такве везе — покушао да јој отргне тајну истим загрљајима којима је морао да придобије Фриду. Упркос својој детињастој неразумности имала је вероватно и она везе са замком, итд.

Уз страну 112, ред 31

Сад му није више остало ништа друго него да чека, Клам је морао да прође овуда ; можда ће се мало изненадити кад буде

видео К. овде, али ће тим пре хтети да га саслуша, можда чак да му одговори. Није требало сувише озбиљно узимати овдашње забране. Значи К. је остварио и ово. Смео је додуше да дође само до точионице, па ипак је стојао овде, дубоко у дворишту, само корак од Кламових саоница, ускоро поред њега сама, и једе у сласт, прија му боље него на неком другом месту.

Наједном се све осветлило, електрична светлост је засијала унутра у ходнику и на степеницама и напољу изнад свих улаза, а снежна површина је појачавала блесак. Све је то било непријатно К., стојао је некако истурен и као обелодањен на своме месту, које је досад било тако мирно и тамно, а с друге стране је, међутим, изгледало да то наговештава Кламов долазак, требало је истина претпоставити да Клам неће да се шуња низа степенице пипајући по мраку само да би олакшао његов задатак. На жалост, засад ипак није дошао Клам, него гостионичар, за којим је ишла гостионичарка, изренили су из дубине ходника мало сагнути, требало је и њих да очекује, они су наравно дошли да испрате таквог госта. Међутим К. је због тога морао да се мало повуче у сенку и да изгуби згодан поглед на степенице.

Уз страну 116, ред 30

К. је веровао да не мора да их послуша, нека га само напусте, њему је већ свитала нова нада ; био је то додуше тужан знак што су испрегнути коњи, али је ипак остала капија, отворена, која се не може затворити кључем, стално обећање и стално очекивање. Онда је опет чуо неког на степеницама, опрезно и журно је закорачио на трем, увек спреман да се опет повуче, па је погледао нагоре. Била је то, на његово чуђење, гостионичарка из гостионице Код моста. Силазила је замишљено али мирно, равномерно дижући и спуштајући руку којом се ослањала на ограду. Љубазно га је поздравила доле, као да она стара кавга није важила ван њеног дома.

Шта се К. тицао господин ! Нека само иде, што брже то боље ; била је то победа К., коју на жалост није могао да искористи ако се истовремено удаље и санке, за којима је тужно погледао. »

Ако одмах одем одавде «, узвикну он и окрете се господину, одлучивши се напречац, » да ли онда могу да се врате санке ? « Док је ово говорио, К. није веровао да попусти пред притиском — не би то иначе учинио, изгледало му је напротив као да се одриче у корист слабијег, па сме да се радује због свог доброг дела. Дабоме, господинов заповеднички одговор му је одмах показао у каквој је био заблуди кад је мислио да дела по својој вољи, док је у ствари тражио господинову заповест. » Саонице могу да се врате «, рече господин, » али само ако сместа пођете са мном, без оклевања, без постављања услова, без предомишљања. Дакле, јесте ли се одлучили ? Питам последњи пут. Верујте ми, није то моја дужност да се старам о реду у дворишту «.

— » Ићи ћу «, рече К., » али не са вама; идем овуда кроз капију « — он показа велику дворишну капију — » на улицу «. — » Добро «, рече господин с оном истом мучном мешавином попустљивости и чврстине, » идем онда и ја туда. Хајдемо само брзо «.

Господин се вратио до К., пошли су један поред другога средином дворишта, преко недирнутог снега; окренувши се за тренутак, господин је дао знак кочијашу, овај је опет дотерао саонице пред улаз, опет се попео на седиште, морао је вероватно опет да чека. Међутим, и К. је хтео да чека, тек што је напустио двориште зауставио се опет, иако је то наљутило господина. » Ви сте неиздржљиво упорни «, рече господин. Што је био даље од саоница, сведока његовог преступа, К. се осећао све сигурнији, све више посвећен свом задатку, све равноправнији са господином, у неку руку чак надмоћнији, па се окренуо лицем к њему и рекао : » Да ли је то истина ? Не обмањујете ме ? Неиздржљиво упоран ? То је баш оно што и желим да будем «.

У том тренутку К. је осетио на потиљку неко лако голицање, хтео је да га отклони, махнуо је руком иза врата, окренуо се. Саонице ! К. је ваљда још био у дворишту кад су кренуле саонице, нечујне у дубоком снегу, без прапораца, без светилки — пролетеле су сад поред К. а кочијаш је у шали окрзнуо К. бичем. Већ су коњи

— племените животиње које није могао добро да оцени док су стајале у месту — великим али лаким напрезањем свих мишића, не успоравајући брз ход, заокренули ка замку, и пре него што се човек могао честито да освести све је нестало у ноћи.

Господин извади часовник и рече прекорно : » Клам је, дакле, морао да чека два часа «. — » Због мене ? « упита К. » Па да, наравно «, рече господин. » Он не може да поднесе мој изглед ? « упита К. » Не «, рече господин, » то не може да поднесе. Али сад идем опет кући «, додаде он. » Не можете ни да замислите колико ме посла чека; ја сам, наиме, Кламов овдашњи секретар. Зовем се Момус. Клам је радник и они који су му блиски морају да се угледају на њега, у границама својих моћи «. Господин је сад био веома говорљив, можда је чак био расположен да одговори на разна питања која би му поставио К., али К. је ћутао и даље, изгледало је да само помно посматра секретарево лице, као да је хтео открити правило како треба да изгледа лице које подноси Клам. Али није могао да открије ништа, па му је окренуо леђа, није обратио пажњу ни на секретарев поздрав, само је погледао за њим док се овај враћао у двориште, пробијајући се кроз поворку која је долазила отуда ; била је то очигледно Кламова послуга. Ишли су по двојица, али иначе без реда, немарна држања, разговарали су међусобно, а неки су пролазећи поред К. један другоме шапутали нешто на ухо. Иза њих је полако затворена капија. К. је жудео за топлотом, светлошћу, љубазном речи, у школи га је вероватно чекало све то, али је осећао да у оваквом стању неће моћи да нађе пут кући, чак и не узимајући у обзир чињеницу да се сад налазио у непознатој улици. А није га ни довољно привлачила та мета, јер кад је себи представио у најлепшим бојама све што га чека код куће, осетио је да му данас све то не би било довољно. Ипак, пошто овде није могао да остане кренуо је.

Уз страну 127, ред 13

К. се није плашио гостионичаркиних претњи. Није се много уздао у надања којима је хтела да га упеца, али тај записник је

ипак почео да га мами. Записник заиста није био безначајан ; не у њеном смислу те речи, али у једном општијем значењу имала је гостионичарка право кад је рекла да К. не сме да се одрекне ниједне могућности. То је увек мислио и К. кад није био ослабљен разочарањима, као данас после својих послеподневних доживљаја. Али сада се опорављао полако, снажили су га напади гостионичарке, јер мада је она непрестано говорила о његовом незнању и његовој неспособности да нешто научи, ипак је баш њено узбуђење доказивало колико јој је важно да подучи управо њега ; и мада је покушавала да га унизи начином на који је одговарала, ипак је њена слепа ревност показивала моћ коју су над њом имала његова мала питања. Да ли је требало да се лиши тог утицаја ? А утицај на Момуса би можда био још већи ; Момус је додуше говорио мало, а кад би говорио радо је викао, али зар није ћутао из обазривости, зар није можда тиме хтео да заштити свој углед, зар није због тога довео гостионичарку која се — пошто је без службене одговорности, без обавеза — управљала само према тренутном понашању К., па је покушавала да га уплете у замке записника — час слатким, час горким речима ? А шта је у ствари с тим записником ? Свакако, он није допро до Клама, али зар пре Клама, зар на путу ка Кламу није било посла за К. ? Зар није баш ово поподне показало да се човек који верује да може допрети до Клама скоком у неизвесност заиста грдно вара у погледу размака који га одваја од Клама ? Ако се уопште може допрети до Клама, онда само корак по корак, а на том путу су додуше били, на пример, и Момус и гостионичарка ; зар нису, макар привидно, данас само они спречили К., а после Момус, који се са прозора уверио да је К. заиста дошао и који је одмах издао потребна наређења, па је тако чак и кочијаш био обавештен да неће моћи да пође пре одласка К., и који се због тога, што К. онда није могао да разуме, прекорно јадао да ће по свему судећи проћи још доста времена пре него што К. буде отишао. Тако је, дакле, све било подешено, иако је и сама гостионичарка морала готово признати да Кламова осетљивост, о којој су радо ширене бајке, није била прави разлог због кога К. нису припустили к њему. Ко зна шта би се догодило да

гостионичарка и Момус нису били непријатељи К. или да се бар нису усудили да испоље свој непријатељски став. Могуће је, чак је вероватно да К. ни онда не би допро до Клама, искрсле би нове тешкоће, било их је можда небројено много, али би К. бар имао утеху да је све припремио што је боље знао и умео, а овако је данас морао да предвиди гостионичаркино мешање, а ипак није био предузео ништа како би се заштитио од ње. Али К. је знао само грешке које је починио ; како је могао да их избегне, није знао. Била је сасвим разумна прва одлука коју је донео на основу Кламовог писма, намера да буде обичан, незапажен радник у селу. Али ипак је био принуђен да дигне руке од тога кад је варљиви долазак Барнабаса пробудио у њему веру да може тако лако да оде у замак као што се у недељној шетњи осваја неки брежуљак, штавише изгледало му је као да га на то наводе само очи и осмех овог гласника. А одмах затим, пре него што је могао да се прибере, дошла је Фрида и с њом уверење, које ни данас не може да напусти сасвим, да је преко ње успоставио безмало телесну везу са Кламом, тако присну да се готово могу споразумевати шапатом ; можда је испрва за њу само К. знао, али је можда био довољан овлашни покрет руке, нека реч, неки поглед, па да се пред Кламом, а онда и пред свима, обелодани као нешто што је додуше невероватно, али што се ипак разуме само по себи, јер је условљено самим нагоном живота, снагом љубавних загрљаја. Међутим, то није било тако једноставно, и уместо да се засад помири с положајем радника, батргао се К. већ дуго и још увек нестрпљиво и безуспешно не би ли продро до Клама. Али у међувремену, готово без његовог удела, створене су му друге могућности : код куће мали положај школског послужитеља — то можда није било право место за њега, кад се узму у обзир жеље К., одговарало је сувише само тренутним околностима његовог живота, сувише је било упадљиво, сувише привремено, зависило је сувише од милости многих претпостављених, пре свега од самог учитеља — али је то ипак био први ослонац, а сем тога сви недостаци тог положаја били су умањени предстојећим венчањем, о којем К. досад није готово ни мислио, јер му је тек сад пукло пред очима колико је

тај брак важан за њега. Па шта би он био без Фриде ? Ништарија која посрћући граби за тако варљивим путоказима као што су Барнабас и она девојка из замка. Додуше, ни помоћу Фридине љубави није могао да задобије Клама преконоћ, чудео се сада што је у то поверовао или што је чак био готово убеђен у то, и мада ова очекивања нису сасвим нестала, јер као да није могло да им науди никакво оповргавање помоћу чињеница, ипак није више хтео да рачуна с њима приликом остваривања својих наума. Нису му, уосталом, ни била потребна; брак му је доносио другачију, бољу сигурност — уклапање у заједницу, права и дужност, не би више био странац, могао би онда само да се чува самозадовољности свих ових људи, али то је лако кад има пред очима замак. Теже је било приклонити се, обављати мале послове код малих људи ; почеће тиме што ће се подвргнути саслушању. Онда је скренуо правац разговора, можда би из неког другог правца пре могао да допре до истине ; као да се досад уопште нису препирали, мирно упита : » Толико је написано о овом поподневу ? Све ове хартије су о томе ? « — » Све «, рече Момус љубазно, као да је очекивао ово питање, » то је моје дело «. Ако човек има снагу да ствари посматра непрестано, тако рећи не склапајући ока, видеће много, али ако ма и једном посустане и затвори очи, све одмах нестаје у мраку. » Зар не бих могао да прочитам нешто из тих хартија ? « упита К. тада. Момус поче да прелистава хартије као да гледа има ли у њима нешто што се може показати К., па рече : » Не, на жалост није могуће «. — » Чини ми се онда «, рече К., » да ту има ствари које бих могао да побијем «. — » Које бисте покушали да побијете «, рече Момус. » Да, има таквих ствари «. Он узе мастиљаву оловку и осмехујући се јаким потезима подвуче неколико редова. » Нисам радознао «, рече К., » само ви подвлачите, господине секретаре. Само ви мирно и без надзора записујте о мени најружније ствари. Баш ме брига шта све почива у архиви. Мислио сам само да ту можда има и штошта поучно, што би ми показало како о мени поштено расуђује чиновник који одавно службује у селу. Прочитао бих то радо, пошто бих радо хтео нешто да научим, нерадо грешим, нерадо

изазивам неприлике «. — » И радо изигравам невинашце «, рече гостионичарка. » Ама, послушајте господина секретара и испуниће вам се жеља бар донекле. Питањима сазнаћете макар и посредно нешто о садржини записника, а одговорима моћи ћете да утичете на дух читавог записника «. — » Исувише поштујем господина секретара «, рече К., » па не могу да верујем да би питањима против своје воље одао нешто од онога што је одлучио да сакрије од мене. Сем тога, нећу да стварима, које су можда нетачне и које ме нетачно оптужују, дам извесну макар и формалну потврду тиме што бих уопште одговарао и допустио да моји одговори буду прикључени том непријатељском писмену «.

Премишљајући, Момус погледа гостионичарку. » Онда морам да скупим своје хартије «, рече он. » Чекали смо довољно дуго, господин земљомер не може да се пожали да смо били нестрпљиви. Како то оно рече господин земљомер : »Исувише поштујем господина секретара и тако даље «. Због тог исувише великог поштовања према мени запиње му, дакле, реч у грлу. Ако бих могао да га умањим, добио бих одговоре. На жалост, морам га повећати признањем да овим актима нису ни потребни његови одговори, пошто њима није потребна ни допуна ни исправка, али је њему и те како потребан овај записник, и то како питања тако и одговори, јер трудио сам се да добијем те одговоре само ради његове сопствене добробити. А сад, кад напустим собу, измаћи ће му овај записник заувек и никад се више неће отворити пред њим «. Гостионичарка лагано климну главом према К. и рече : » Знала сам то, наравно, смела сам међутим само да навестим, па сам се и трудила да то навестим, али ви ме нисте разумели. Тамо у дворишту чекали сте узалуд на Клама, а овде сте пустили Клама да узалуд чека на вашу изјаву за записник. О како сте пометени, о како сте ви пометени ! « Гостионичарка је имала сузе у очима. » Па добро «, рече К., понајвише дирнут сузама, » засад су још увек ту и секретар и записник «. — » Али ја већ одлазим «, рече овај, стави хартије у торбу за акта и устаде. » Хоћете ли најзад да одговарате, господине земљомеру ? « упита гостионичарка. »

Касно је «, рече секретар, » Пепи мора најзад да отвори капију, одавно је већ време за послугу «. Одавно се већ чуло куцање на капији према дворишту, Пепи је била ту с руком на рези, чекала је само да заврше разговор са К., па да одмах отвори. » Само ви отворите, мала ! « рече секретар а кроз капију грунуше, безобзирно потискујући један другог, онакви људи какве је К. већ био видео, у униформама земљане боје. Мрштили су се и љутили што су морали да чекају тако дуго, нису се обазирали на К., гостионичарку и секретара, пробијали су се поред њих као да су то само гости равни њима, секретар је срећом већ ставио хартије у торбу коју је држао под мишком, јер сточић је био оборен чим је гомила нахрупила и још није био усправљен, мушкарци су га стално прескакали, озбиљна лика као да тако мора да буде. Једино је одмах спасена секретарева чаша пива, неко ју је присвојио брбоћући радосно, па је са чашом похитао до Пепи, која је међутим већ сасвим нестала у тој гомили мушкараца. Видело се само како свуд око Пепи испружене руке показују зидни часовник, не би ли јој тако представили сву неправду коју је нанела људима отворивши им тако доцкан. И мада није била крива за закашњење које је у ствари, иако против своје воље, проузроковао К., Пепи изгледа није била у стању да се оправда пред њима, онако младој и неискусној било јој је заиста тешко да ове људе бар мало доведе у ред. Како би се само Фрида размахала да је на Пепином месту и како би их све скинула с врата ! Пепи међутим уопште није могла да се извуче из те гомиле ; то истина није било по вољи ни људима, који су хтели да им точи пиво. Али гомила није умела да се обузда, па је тако сама себи ускраћивала уживање за којим су жудели сви. Гомила се ваљала час амо час тамо, носећи са собом девојчицу, Пепи је ипак била храбра, јер није викала, није се ни чула ни видела. И стално су навирали људи кроз капију према дворишту, соба је већ била препуна, секретар није могао да оде, није могао да допре до врата према ходнику ни до капије према дворишту, сасвим једно уз другог стајало је њих троје, гостионичарка под руку са секретарем, К. преко пута и толико притиснут уз секретара да су им се лица готово додиривала. Међутим, ни

секретар ни гостионичарка се нису чудили или љутили због гужве, примили су је као неку уобичајену природну појаву, покушавали су само да се одбране од најјачих удараца, ослањали су се о гомилу и тако попуштали струји кад би ова постала сувише снажна и обарали су главе, кад би морали да избегну дахтање мушкараца, који су још увек били незадовољни и нешто тражили ; међутим, гостионичарка и секретар изгледали су иначе мирни и некако заокупљени својим мислима. Овако близак секретару и гостионичарки и заједно с њима, мада то они изгледа нису хтели отворено да признају, противстављен осталим људима у овој соби, К. је осећао да се променио читав његов однос према њима, чинило му се да су међу њима уклоњене или бар привремено потиснуте у страну све службене, личне, класне разлике. Сада ни записник никако није могао да буде недостижан за К. » Па ипак сад не можете да одете «, рече К. секретару. » Не, тренутно не могу «, узврати овај. » А записник ? « упита К. » Остаје у торби «, рече Момус. » Радо бих га мало прегледао «, рече К., па се готово нехотице маши торбе и одмах је ухвати за један угао. » Не, не «, рече секретар и измаче му је. » Па шта ви то радите ? « рече гостионичарка и удари К. овлаш по руци. » Зар верујете да можете на силу освојити оно што сте изгубили својом лакомисленошћу и охолошћу ? Ви зли, страшни човече ! Зар би записник још имао неку вредност кад би доспео у ваше руке ? Био би то цвет, попашен на ливади « — » Али би бар био уништен «, рече К. » Шта би било кад бих сад, пошто нећете више добровољно да ме саслушате, бар покушао да уништим тај записник ? Е, баш ми се много прохтело «, и он сад одлучно истргну испод секретареве мишке торбу, и одузе му је. Секретар му је препусти без опирања ; он чак тако брзо повуче руку да торба готово паде на под, али је К. одмах прихвати и другом руком. » Зашто тек сад ? « упита секретар. » Та могли сте одмах да је узмете на силу «. — » То је сила против насиља «, рече К. » Без разлога ми сада ускраћујете саслушање које сте ми раније нудили, или макар увид у ове хартије. Узео сам торбу само да бих изнудио једно или друго «. » Али као залогу «, рече секретар осмехујући се. А гостионичарка рече : » Да узима залог, то уме.

Ви сте то, господине секретаре, већ доказали у актима. Зар не бисмо могли да му покажемо онај један лист ? « — » Свакако «, рече Момус, » сад можемо да му покажемо «. К. им је пружио торбу, гостионичарка је рила по хартијама, али изгледа није могла да нађе тај лист. Одустала је од тражења и само уморно рекла да ће то бити лист број десет. Сад је потражио К. и одмах га нашао, гостионичарка га је узела да би утврдила да ли је то заиста он ; да, био је то прави лист. Прелетела га је очима још једном за своје лично задовољство, секретар је читао с њом нагнувши се преко њене руке. Онда га је пружила К., он је прочитао : » Земљомер К. је прво морао покушати да баци котву у селу. То није било лако пошто никоме није био потребан његов рад ; нико, изузев гостионичара из гостионице Код моста, кога је збунио на препад, није хтео да га прими, нико — ако изузмемо неке шале госпoде чиновника — није хтео да обраћа пажњу на њега. Тако се он смуцао унаоколо, привидно без сврхе и без неког посла, сем што је реметио мир нашег насеља. Међутим, он је у ствари био итекако запослен ; вребао је неку повољну прилику и убрзо ју је нашао. Фрида, млада девојка која је точила пиће у Господском конаку, поверовала је његовим обећањима и допустила је да је заведе.

Није лако доказати кривицу земљомера К. Наиме, човек може да му уђе у траг само ако сасвим прими његов начин мишљења, ма како то било непријатно. При том човек не сме да се збуни ако на своме путу дође до покварености која је, споља гледано, просто невероватна, — напротив, кад доспе дотле онда сигурно није залутао, онда је тек дошао на право место. Узмимо, на пример, Фридин случај. Јасно је да земљомер не воли Фриду и да се неће оженити њом из љубави, он сасвим добро зна да је она жгољава, деспотска девојка, уз то с рђавом прошлoшћу, он се уосталом тако и понаша према њој и луња унаоколо не обазирuћи се на њу. То су чињенице. Оне се наравно могу тумачити на разне начине, па К. може да изгледа као човек слаб или глуп или племенит или ништаван. Али све то није тачно. До истине се долази тек ако се тачно следе његове стопе од почетка па до везе са Фридом, онако како смо ми то учинили овде. Кад се

онда нађе истина од које се диже коса на глави, онда човек наравно тек мора да се навикне да верује у њу, али му и не остаје ништа друго «.

То је био крај овог листа. На ивици је био цртеж, исцртан дечјим потезима, човека који држи девојку у наручју. Девојчино лице је клонуло на мушкарчеве груди, а од ње много виши мушкарац је преко девојчиног рамена гледао неку хартију, коју је држао у руци и у коју је весело уписивао некакве своте. Кад је К. дигао поглед са листа хартије, био је усред собе сам са гостионичарком и секретарем. Дошао је био гостионичар и у међувремену вероватно завео ред. Умирујући их по свом обичају отмено подигнутим рукама, ишао је гостионичар дуж зидова, где су се већ мушкарци како су знали и умели сместили на буради или на под поред њих. Сад се уосталом видело да и није било онолико људи колико је то изгледало на први поглед; гужва је настала само зато што су сви похрлили ка Пеци. Једна дивља група, нештољене жеђи, окружавала је још увек Пecu, која је вероватно под најтежим околностима поднела натчовечанске напоре, додуше још су јој текле сузе низ образе, лепа кика је била расплетена и замршена, чак јој је и хаљина била раздерана напред на грудима тако да се видела кошуља, али не обазирјући се на себе, можда и због присутног гостионичара, радила је неуморно око славина за пиво. Њен изглед је дирнуо К., па јој је опростио све невоље које му је проузроковала. » Ево листа «, рече он онда, стави га у торбу и пружи је секретару. » Опростите што сам пренаглио и одузео вам торбу. Криви су за то и гунгула, узбуђење ; па ви ћете ми свакако опростити.

Сем тога, морам признати, ви и госпођа гостионичарка имате неки особити дар да пробудите моју радозналост. Али разочарао ме је овај лист. То је заиста сасвим обичан ливадски цвет, као што рече госпођа гостионичарка. Па, што се тиче уложеног труда, он можда има неке службене вредности, међутим за мене је то пуко наклапање, накинђурено, празно, тужно, женско наклапање, заиста писцу је морало да помогне женска рука. Па има ваљда овде још толико правде да бих могао да се жалим некој вишој управи против овог писанија, али нећу тако да

поступим ; не само зато што је исувише ништавно него и зато што сам вам захваљан. Умели сте тако да представите записник да ми је изгледао страшан, сада ме међутим уопште више не страши. Страшно је само да је тако нешто требало да послужи као основа за саслушање и да се у ту сврху чак злоупотребљава Кламово име «. — » Кад бих била ваш непријатељ », рече гостионичарка, » не бих могла ништа друго да пожелим него да овако оцените тај лист «. — » О, па да », рече К., » ви ми нисте непријатељ. Та мене ради сте чак спремни да допустите да се клевета и Фрида «. — » Па ви ваљда не верујете да је ту изнесено моје мишљење о Фриди ! « узвикну гостионичарка. » То је у ствари ваше мишљење ; овако и никако другачије презирете ви то сирото дете «. На ово К. није више одговорио, јер то су већ биле обичне погрде. Секретар се трудио да сакрије своју радост због враћања торбе, али му то није полазило за руком ; осмехујући се гледао је торбу као да то и није његова него нека нова коју су му управо поклонили, па не може да је се насити. Стискао ју је на груди као да из ње избија нека нарочита, њему особито пријатна топлота. Под изговором да хоће да га стави на његово право место, извукао је чак лист који је читао К. и прочитао га још једном. Тек ово читање, при коме је сваку реч поздрављао са срећним изразом лица као старог, доброг знанца кога је срео изненада, уверило га је коначно да је опет дошао до свог записника. Најрадије би лист пружио гостионичарки да га прочита и она. К. их је оставио на миру, једва је обраћао пажњу на њих, сувише је била велика разлика између значаја који су они некад заиста имали за њега и њихове садашње ништавности. О како су се прибили један уз другог, ти сарадници, помажући један другом својим бедним тајнама !

Уз страну 146, ред 30

» Знам », рече Фрида најједном, » за тебе би било боље ако бих те напустила. Али мени би препукло срце ако бих морала то да учиним. А ипак бих то учинила кад би било могуће, али није

могуће, и мило ми је што је тако, бар није могуће овде у селу. Као што нису могли да оду ни помоћници. Узалуд се надаш да си их отерао заувек ! « — » Заиста се надам », рече К., не одговарајући на друге Фридине примедбе, спречавала га је некаква несигурност, изгледале су му све тужније њене слабачке руке и танани зглобови док је полако окретала млин за кафу. » Помоћници се више неће вратити. А о каквим то немогућностима говориш ? «

Фрида је престала да ради; гледала је К. очима које су биле замагљене од суза. » Драги «, рече она, » разуми ме добро. Нисам ја одредила да буде тако, објашњавам ти само зато што си захтевао, а и зато да бих тако оправдала поједине своје поступке које иначе не би могао да схватиш, не би могао да доведеш у склад с мојом љубави за тебе. Као странац ти овде немаш никаквих права, можда је свет овде према странцима нарочито строг или неправедан, не знам, али је тачно да ти овде немаш никаквих права. Неки овдашњи, на пример, узме овакве људе кад су му потребни помоћници, а кад одрасте и хоће да се окући узме себи жену. Власт има велики утицај на све то, али углавном сваки одлучује сам. Међутим, ти као странац зависиш од поклона ; ако се тако свиди власти — даће ти помоћнике, ако јој се свиди — даће ти жену. Ни то наравно није произвољно, али ипак искључиво спада у надлежност власти, а то значи да разлози који су довели до такве одлуке остају скривени. Додуше, ти можеш можда да одбијеш поклон, не знам тачно, можда можеш да одбијеш, али ако си га једном примио, онда на њему а тиме и на теби лежи сва тежина званичне одлуке ; да се ослободиш поклона можеш само ако тако одлучи власт, никако другачије. Тако ми је рекла гостионичарка, која ми је све то објаснила, рекла ми је да ми мора мало отворити очи пре него што се удам. А нарочито је нагласила да сви познаваоци овдашњих прилика саветују странцима да се помире с даровима које су примили, пошто им никад неће поћи за руком да их се отарасе ; једино могу поклоне, у којима се и у најгорем случају крије неки траг пријатељства, претворити у доживотне непријатеље којих не могу да се ослободе. То је рекла

гостионичарка, ја само преносим њене речи ; гостионичарка зна све и мора јој се веровати «.

» Може јој се понешто веровати «, рече К.

Уз страну 150, ред 2

» Није ме уплашила мачка него нечиста савест. А кад мачка падне на моје груди, чини ми се као да ме је неко гурнуо да би ми показао како ме је прозрео «. Фрида спусти завесу, затвори унутрашњи прозор, молећиво одвуче К. до сламарице. » И онда не тражим свећом мачку него хоћу тебе брзо да пробудим. Тако је то, драги, драги «. — » То су Кламови гласници «, рече К., привуче Фриду и пољуби јој потиљак, она се нагло усправи и припи уз њега, онда обоје склизнуше на под и почеше да рију један по другоме, без даха, плашећи се, као да хоће да се сакрију један у другоме, као да сласт која их прожима припада неком трећем, коме је краду. » Да ли да отворим врата ? « упита К. » Хоћеш ли онда да побегнеш к њима ? « — » Не «, узвикну Фрида и узе га под руку. » Нећу да идем к њима, хоћу да останем код тебе. Заштити ме, задржи ме код себе «. — » Али ако су они «, рече К., » Кламови гласници, као што ти кажеш, зар онда помажу врата, зар онда помаже моја заштита, па чак ако би и помогла, зар би то била добра помоћ ? « — » Не знам ко су они «, рече Фрида. » Називам их гласницима зато што је Клам твој претпостављени и зато што ти их је послала власт; иначе не знам ништа. Драги, прими их опет, немој да сагрешиш према ономе који их је можда послао «. К. се одвоји од Фриде и рече : » Помоћници остају напољу, нећу више да их имам поред себе. Како ? Требало би дакле да њих двојица могу да ме одведу до Клама ? Не верујем. Чак кад би они и могли, ја не бих могао да идем за њима ; да, њихово присуство би ми чак одузело сваку способност да се снађем овде. Они ме збуњују и, као што сад чујем, збуњују, на жалост, и тебе. Оставио сам ти да бираш између мене и њих, ти си се одлучила за мене, све остало препусти сад мени. Надам се да ћу још данас добити одлучујуће вести. Они су сами почели тиме што су те одвојили од мене, свеједно ми је да ли са твојом кривицом или без ње. Зар ти

заиста верујеш, Фридо, да бих ти отворио врата и пустио те да одеш ? «

Уз страну 164, ред 4

Изгледало је уосталом као да Фриди прија рад и то нарочито сваки прљав и тежак рад, сваки рад који би је потпуно заокупио и спречио је да размишља и да сањари.

Уз страну 167, ред 4

Управо су се унутра угасиле свеће а у истом тренутку се Гиза појавила на капији; напустила је очигледно собу још док је била осветљена, јер је она много полагала на пристојност. Убрзо је изишао и Шварцер, и онда су кренули путем на којем, на њихово пријатно изненађење, више није било снега. Кад су стигли до К., Шварцер га је потапшао по рамену : » Ако будеш држао кућу у реду «, рекао је, » можеш да рачунаш на мене. Чуо сам међутим тешке оптужбе против тебе због твог јутрошњег понашања «. — » Поправља се «, рече Гиза, не гледајући К. и не заустављајући се. » Крајње је време да се поправи «, рече Шварцер и похита за Гизом да не би сувише заостао иза ње.

Уз страну 195, ред 8

» Ипак те не разумем, Олга «, рече К., » знам само да завидим Барнабасу на свему ономе што теби изгледа тако страшно. Било би наравно лепше кад би све што има већ било сасвим сигурно, али чак ако је он само у најбезначајнијем предсобљу канцеларија, ипак је бар у том предсобљу; колико је само далеко испод њега овај банак, на пример, на којем седимо ми. Чудим се да ти можеш то привидно поштовати да би утешила Барнабаса, али да у ствари, што се тебе саме тиче, изгледа ипак не можеш да разумеш ту чињеницу. При том — и због тога те још мање разумем — изгледа као да управо ти подстичеш Барнабаса на све његове напоре, што, узгред буди речено, никад не бих могао да наслутим после оне прве вечери кад смо се упознали«. — » Вараш се «, рече Олга, » ја га не

подстичем, не ; кад не би било потребно све оно што предузима Барнабас, била бих прва која би желела да га задржи овде и која би желела да он овде и остане. Зар није већ време да се ожени и да се окући ? Уместо тога расипа снагу радећи као занатлија и као гласник, стоји горе пред пултом, вреба поглед чиновника који је сличан Кламу, да би најзад добио неко старо прашњаво писмо које никоме не користи и само изазива збрку у свету «. — » Али то је сасвим друго питање «, рече К. » Ако су поруке које разноси Барнабас безвредне или штетне, то можда може да послужи као оптужба против власти и можда је то веома рђаво за примаоца писма, дакле за мене на пример, али то не шкоди Барнабасу, он само разноси поруке онако како му је наређено, поруке чији смисао често и не зна ; он, према томе, остаје прави службени гласник, као што сте то желели «. — » Па да «, рече Олга, » можда је тако. Кад понекад седим овде сама — Барнабас је у замку, Амалија у кухињи, јадни родитељи дремају у свом углу, узмем онда својим сасвим невичним рукама Барнабасове закрпе, спустим их опет и размишљам, беспомоћно, јер сам сама а мој разум ни издалека не може да схвати све те ствари — онда ми се све смути у глави, не остају чак ни страх ни бриге «. — » А зашто вас свет презире «, рече К. и сети се ружног утиска који је на њега прве вечери оставила ова породица, згурена око стола испод мале уљане светиљке, једна широка леђа поред других, старац и старица главе оборене у саму супу, чекајући да их неко послужи. Како је све то било одвратно, а било је још одвратније зато што утисак није могао да се објасни појединостима, јер човек је, додуше, могао да наброји те појединости, колико да се сети нечега, али оне нису биле страшне, страшно је било нешто друго, што се није могло исказати. Тек сада када је К. већ доживео и дознао штошта у селу, па је постао опрезнији према првим утисцима, и не само према првим него и према другим и према свим осталим, и тек пошто је његов поглед могао да разлучи једне од других поједине чланове ове породице, и видео људе које је донекле могао да разуме и с којима је пре свега могао да саосећа као са пријатељима, које иначе није нашао у овом селу, тек онда је почело да се губи старо гађење, иако оно

још увек није нестало сасвим. Родитељи у свом углу, мала уљана светиљка, сама соба, — није било лако мирно поднети то све, а да би се човек помирио с тим макар само мало и макар само привидно и привремено, морао је и сам да добије неки поклон као што је ова Олгина прича. И мислећи на све то додаде: » Сад сам убеђен да су неправедни према вама, рећи ћу ти то унапред. Али тешко је, иако не знам због чега, не бити неправедан према вама. Човек мора да је странац и да се као ја нађе у нарочитом положају, па да се отме тој предрасуди. А и ја сам дуго био под њеним утицајем, па сам и несвесно делио општи став који свет заузима према вама — то није само презир, има ту и страха, — нисам ни размишљао о томе, нисам ни тражио узроке, нисам ни покушавао да вас браним, додуше није ме се ни тицало све то, изгледало ми је да ме се не тиче. Сад међутим све то видим у сасвим другој светлости. Сад верујем да људи који вас презиру не само прећуткују узроке него их у ствари и не познају ; да би се човек ослободио те заблуде треба да вас упозна, нарочито тебе, Олга. Вама очигледно пребацују само то што хоћете да допрете даље од осталих, љуте се на вас зато што је Барнабас постао гласник замка или што покушава то да постане, да не би морали да вам се диве, презиру вас и то тако снажно да сте томе подлегли и ви сами, јер нису ли ваше бриге, ваш страх, ваше сумње само последица овог општег презира ? « Олга се осмехнула, гледала је К. тако паметним и светлим очима да се он готово тргнуо, изгледало је да је рекао нешто сасвим погрешно, па се Олга радује што мора да утиче на њега и да исправи његове заблуде. Али питање зашто су сви против ове породице остало је опет по страни, а К. се чинило да је крајње време да добије јасан одговор. » Не «, рече Олга, » није тако, наш положај није тако повољан, хоћеш да поправиш своју грешку што нас досад ниси бранио пред Фридом, па сад претерујеш. Ми не тежимо даље од осталих. Зар је то неко тежење навише кад неко хоће да постане гласник замка ? Сваки који уме да трчи и да запамти неколико речи неке поруке способан је да буде гласник замка. Сем тога, то није плаћен посао. Молбу за пријем у гласничку службу власт прима изгледа као молбе мале, беспослене деце, која се нуде да

тркну за одрасле, да за њих обаве неки посао, све само части, и посла ради. Тако је и овде, разлика је само у томе што овде нема много таквих који би се нудили, а према ономе који буде стварно или привидно примљен власт се не односи љубазно као према детету, него га мучи. Не, на томе нам не завиди нико, пре ће бити да нас сажаљевају, при свем непријатељском ставу нађе се овде-онде ипак који траг сажаљења. Можда је то дирнуло и тебе, јер шта би те иначе привлачило к нама ? Барнабасове поруке ? Не могу да поверујем у то. Оне за тебе вероватно никад нису имале велику вредност, тражио си их само из самилости према Барнабасу или бар добрим делом због тога. И у томе се ниси преварио. Барнабас додуше пати због твојих високих захтева, које не може да испуни, али то истовремено крепи његов понос, јача му самопоуздање, сталне сумње, којих не може да се ослободи док је горе у замку, оповргнуте су донекле твојим поверењем, твојим сталним обраћањем пажње на њега. Боље се осећа откад си ти у селу. А и на нас друге прелази нешто од тог поверења ; још би било боље кад би нас посећивао чешће. Ти имаш уздржљив став према нама, због Фриде, то је разумљиво, рекла сам то и Амалији. Али Амалија је тако немирна, у последње време не усуђујем се понекад да проговорим с њом ни о најнужнијим пословима. Изгледа да и не слуша кад јој се неко обрати, а кад слуша, изгледа да не разуме шта јој је речено, а кад разуме, изгледа да је пуна презира. Али она то наравно не чини хотимице, па не смемо да се љутимо на њу ; што је нељубазнија, то блажи морамо да будемо према њој. Она изгледа тако снажна, а у ствари је сасвим слаба. Јуче је, на пример, рекао Барнабас да ћеш доћи данас ; познајући Амалију, додао је опрезно да ћеш можда доћи, да још није сигурно да ли ћеш доћи. Па ипак те је Амалија чекала целог дана, није била у стању ма шта да ради, увече није више могла да се држи на ногама, па је морала да легне «. — » Сад разумем «, рече К., » због чега ви, без неке моје заслуге, обраћате пажњу на мене. Везани смо једни за друге баш онако како су везани носилац и прималац поруке, али само толико, немој претеривати ; сувише ми је стало до вашег пријатељства, нарочито до твог, Олга, па нећу допустити да га

угрозе претерана очекивања ; уосталом и ја сам се скоро био одвојио од вас само зато што сам сувише очекивао од вас. Ако се неко игра с вама, онда и са мношвом, онда је то уопште једна једина, зачуђујуће јединствена игра. На основу твоје приче добио сам чак утисак да су оне две поруке које ми је донео Барнабас једине које су му поверене досад «. Олга климну главом. » Стидела сам се да признам «, рече она оборивши очи, » или сам се бојала да ћеш у том случају сматрати да су те поруке сасвим безвредне «. — » Али вас две «, рече К., » ти и Амалија, па ви се стално упињете да ми што више поткопате веру у поруке «. — » Да «, рече Олга. » То ради Амалија, а ја је подржавам. Нас је обузела баш та безнадежност. Верујемо да је безвредност порука тако очигледна да не можемо ништа да покваримо ако и сами укажемо на оно што је очигледно, штавише, стећи ћемо тако твоје поверење и твоје сажаљење, а то је у ствари све чему се надамо. Да ли ме разумеш ? Ево како ми то замишљамо. Поруке су безвредне, не можемо да црпемо снагу непосредно из њих, ти си сувише mudar па не можемо да те обманемо у том погледу, а чак ако би нам и пошло за руком да те обманемо, Барнабас би онда био само гласник који разноси лажи, а у лажима не лежи спас «. — » Ти дакле ниси искрена према мени «, рече К., » чак ни ти ниси искрена према мени «. — » Ти не схваташ наш јад «, рече Олга и плашљиво погледа К., » криви смо вероватно ми сами, нисмо навикли да опшtimo с људима, па те одбијамо баш нашим очајничким покушајима да те придобијемо. Нисам искрена? Нико не може да буде искренији него што сам ја према теби. Кад нешто прећутим, то је само из страха, али ја тај страх и не кријем, показујем га искрено, ослободи ме страха и имаћеш ме сасвим «. — » Али чега се бојиш ? « упита К. » Бојим се да ћу те изгубити «, рече Олга, » помисли само, Барнабас се три године бори за своје место, три године жудно чекамо на успех његових напора, све је узалудно, ни трага од успеха, само срамота, мука, изгубљено време, злокобна будућност, кад најједном једне вечери доноси писмо, писмо за тебе. » Дошао је земљомер, изгледа да је дошао нас ради. Ја ћу представљати једину везу између њега и замка «, рече Барнабас. » Изгледа да

је реч о важним стварима «, рече он. » Наравно «, рекох, » земљомер ! Имаће много посла, биће му потребне многе поруке. Сад си заиста гласник, ускоро ћеш добити службено одело «. — » Није искључено «, рече Барнабас ; чак је и он, младић који је иначе постао тако сумњичав према себи самоме, рекао: » Није искључено «. Били смо срећни те вечери, чак је и Амалија донекле делила нашу радост, није додуше слушала шта говоримо али је привукла сточицу на којој је плела, и понекад је посматрала како се смејемо и дошаптавамо. Срећа није дуго потрајала, изгубили смо је још исте вечери. Изгледало је, истина, да ћемо бити још срећнији, кад је изненада дошао Барнабас с тобом. Али одмах су се пробудиле сумње, била је то додуше част за нас што си дошао, али нам је то и сметало од самог почетка. Шта си хтео, питали смо се. Зашто си дошао ? Да ли си збиља био тако велики човек као што смо мислили кад ти је стало да дођеш у нашу сиротињску собу ? Зашто ниси остао на своме месту, примио гласника у складу са својим достојанством, па га одмах затим отпратио ? Зар ниси својим доласком умањио значај Барнабасове дужности као гласника ? Сем тога, ти си био одевен страначки али и сиротињски, тужно сам превртала и загледала промочени капут који сам ти скинула те вечери. Значи нисмо имали среће с првим, тако дуго очекиваним примаоцем Барнабасових порука ? Па ипак, видели смо онда да нам ниси прилазио, остао си код прозора и никако ниси хтео да седнеш за сто. Нисмо се окренули да те посматрамо, али мислили смо само на тебе. Да ли си дошао само да би нас кушао ? Да би видео из какве је породице твој гласник ? Зар си већ друге вечери свог боравка сумњао у нас ? И зар се тај испит завршио неповољно по нас, кад си остао тако закопчан, кад ниси хтео да проговориш с нама ни речи и кад си журио да опет одеш од нас ? Твој одлазак нам је доказао да презиреш не само нас него, што је много горе, и Барнабасове поруке. Сами нисмо могли да одредимо њихов прави значај, то си могао једино ти, пошто су биле намењене теби и пошто су говориле о твом занимању. У ствари си, дакле, ти пробудио сумњу у нама ; од оне вечери Барнабас је почео да у канцеларијама запажа и тужне ствари. А на питања на која

нисмо добили одговор те вечери, одговорило је следеће јутро : изишла сам из коњушнице и видела како са Фридом и помоћницима напушташ Господски конак, и било ми је јасно да се ничему више не надаш од нас и да си нас напустио. Барнабасу наравно нисам ништа рекла о томе, довољан му је терет сопствених брига «. — » Али зар се ја нисам вратио ? « рече К., » зар нисам оставио Фриду да чека док ја овде слушам приче о вашој несрећи као да је реч о мојој ? « — » Да, дошао си «, рече Олга, » и ми се радујемо твојој посети. Нада, коју си нам донео, почела је да јењава ; било је заиста потребно да дођеш опет «. — » Сад увиђам «, рече К., » да је и мени било потребно да дођем опет «.

Уз страну 198, ред 4

»И Амалија се наравно уопште није мешала, иако је она, судећи по твојим наговештајима, о замку знала више него ти ; па можда је она највише крива за све «. — » Ти чудновато јасно видиш целину «, рече Олга, » понекад једна твоја реч може да ми отвори очи, то је зато, мора бити, што си дошао из туђине. Јер ми се због наших тужних искустава и страховања уплашимо чим нешто шушне, па се чак и не боримо против страха, већ чим се једна уплаши, уплаши се одмах и друга, чак иако не зна због чега. Не може се тако доћи до тачних закључака. Чак и да смо имале способност да све промислимо до краја — а ми жене је никад нисмо имале — изгубиле бисмо је под тим околностима. О, како смо срећне што си дошао ! « Први пут је К. чуо да га је неко овде у селу поздравио овако, без икакве оградe, и мада му је одавно био потребан овакав поздрав и мада му је Олга уливала поверење, ипак није био задовољан. Он није био дошао да усрећи некога ; могао је да некоме добровољно помогне, ако би му се указала прилика, али нико није смео да га поздрави као усрећитеља, онај који би тако поступио одвраћао би га са његовог пута, захтевао би од њега услуге које он, овако на силу, не би никад чинио, није смео да попусти и поред најбоље воље. Олга је међутим исправила своју грешку, јер је додала : »

Дабоме, тек што помислим да могу бити без бриге, јер ћеш ти да објасниш све и да нађеш излаз, ти најједном рекнеш нешто сасвим нетачно, нешто болно нетачно, као на пример сада : Амалија зна највише, она се не меша и она је највише крива. Не, К., ми не схватамо Амалију, понајмање кад јој нешто пребацујемо! Твоја љубазност и твоја храброст помажу ти иначе кад судиш о стварима, али управо те особине онемогућују ти да схватиш Амалију. Да бисмо смели да јој нешто пребацимо, морали бисмо прво да имамо неку представу о њеним патњама. Управо у последње време је толико немирна, стално нешто крије — а у ствари крије само сопствену патњу — па се једва усуђујем да говорим с њом и о најнужнијим пословима. Уплашила сам се кад сам ушла у собу и затекла те како мирно разговараш с њом ; у ствари, сад се с њом не може говорити, има међутим и раздобља кад је мирнија или кад можда није мирнија него је само уморнија, сад је међутим у једном од својих најгорих стања. Изгледа да и не слуша кад јој се неко обрати, а кад слуша, изгледа да не разуме шта јој је речено, а кад разуме, изгледа да је пуна презира. Али она то наравно не чини хотимице, па не смемо да се љутимо на њу ; што је нељубазнија, то блажи морамо да будемо према њој. Она изгледа тако снажна, а у ствари је сасвим слаба. Јуче је, на пример, Барнабас рекао да ћеш доћи данас; познајући Амалију, додао је опрезно да ћеш можда доћи, да још није сигурно да ћеш доћи. Па ипак те је Амалија чекала целог дана, није била у стању да ма шта ради, увече није више могла да се држи на ногама, па је морала да легне «. Опет је К. у свему овоме видео само наде које је ова породица полагала у њега. Ако не би довољно пазио, могао би да залута због те породице. Било му је само веома жао што су га баш пред Олгом закупиле овакве мисли ; никако није могао да јој их саопшти, оне су зато реметиле њихову присност, коју је прво успоставила Олга, а та присност му је толико пријала и она га је пре свега задржавала овде и због ње би одлазак најрадије пребацио у неку сасвим неодређену будућност. » Видим већ да ћемо се тешко сложити «, рече К. » Једва смо додирнули најважније питање и већ наилазимо на разне тешкоће. Кад бисмо нас двоје били

сами, лако бисмо се споразумели, брзо бих се сложио с тобом, ти си широкогруда и паметна ; али ми нисмо сами ; та ми нисмо ни главни чиниоци, ту је твоја породица, о којој вероватно нећемо имати исто мишљење, а сигурно се нећемо сложити ни у погледу Амалије«. — » Ти потпуно осуђујеш Амалију ? « упита Олга. » Осуђујеш је иако је не познајеш ? « — » Не осуђујем је «, рече К., » и нисам слеп за њене врлине, признајем, штавише, да сам можда неправедан према њој, али веома је тешко не бити неправедан, јер она је охола и закопчана и уз то је властољубива ; да није и тужна и веома несрећна, човек уопште не би могао да се помири с њеном нарави «. — » Да ли је то све што јој пребацујеш ? « упита Олга, која се сад и сама снуждала. » Па то је довољно «, рече К. и запази тек сада да се Амалија вратила у собу, али била је далеко од њих, крај стола родитеља. » Та ево је «, рече К., и против његове воље осећала се у његовим речима одвратност према тој вечери и према свима који су сели. » Ти су пун предубеђења у погледу Амалије «, рече Олга. » Јесам «, рече К. » Али зашто ? « — » Реци ми, ако знаш. Ти си искрена, ја то веома поштујем, али ти си искрена само док је реч о теби, сматраш да брата и сестру треба да заштитиш ћутањем. То није право, не могу да помогнем Барнабасу ако не знам како стоје ствари с њим и с Амалијом, пошто код вас Амалија има везе са свим. Ти сигурно не желиш да предузмем нешто што би, због непознавања тачних околности и само због тога, све покварило и неповратно наудило и вама и мени «. — » Не, К. «, рече Олга после кратког ћутања, » не желим да се догоди тако нешто, зато је најбоље да све остане по старом «. — » Не верујем «, рече К., » да је боље, не верујем да је боље ако Барнабас и даље остане тобожњи гласник, а он и ви и даље животарите као сенке, одрасли који се хране дечјим јелима, не верујем да је то боље него да се Барнабас удружи са мнош, па бих ја овде на миру смишљао најбоље путеве и начине, а он би онда, пун самопоуздања јер није више усамљен, под сталним надзором спровео моје замисли, и себе и мене ради продро дубље у канцеларије, или можда не би ни продро дубље, али би научио да све разуме и оцени у просторији у коју је већ доспео. Верујем

да то није рђаво и да заслужује да поднесемо многе жртве. Могуће је, наравно, и да немам право и да ти дају за право управо оне чињенице које си ми прећутала. Остали бисмо онда ипак добри пријатељи, овде више не бих могао да се лишим твог пријатељства, али у том случају није потребно да останем овде читаво вече а да Фрида чека на мене, то је оправдано само ако имам неодложних послова са Барнабасом«. К. је хтео да устане, Олга га је задржала. »Да ли ти је Фрида нешто говорила о нама ? « упита она. » Ништа одређено «. — » Ни гостионичарка ? « — » Не, ништа «. — » То сам и мислила«, рече Олга, » у селу ти нико неће изнети нешто одређено против нас, али ће свако, било да зна о чему је реч, било да не зна ништа већ само верује причама које круже селом или које је сам измислио, свако ће некако уопштено покушати да покаже како нас презире, очигледно би морао да презире самога себе ако не би презирао нас. Тако је то код Фриде и код свих других, али тај презир је само опште узев управљен против свих нас, против породице, оштрица је ипак увек управљена према Амалији. Баш зато сам ти захвална, К., што ти, иако си под утицајем општег мишљења, ипак не презиреш ни нас ни Амалију. Имаш само неко предубеђење, бар против Барнабаса и Амалије, јер нико не може да измакне потпуно утицају света ; али већ много значи што си се и оволико одупро и на томе углавном почивају моје над е«. — » Не тиче ме се шта мисле други «, рече К., » и не желим да дознам њихове побуде. Можда ћу се променити — то би било зло, али је могуће — кад се оженим и прилагодим овдашњим приликама, али засад сам слободан, тешко је да пред Фридом сакријем или оправдам ову посету, али још сам слободан, још могу колико год хоћу да се посветим свакој ствари која ми изгледа довољно важна, дакле и Барнабасовом случају, на пример. Али ти сад разумеш зашто журим да дођемо до неке одлуке : још увек сам код вас, али само као на допусту, сваког тренутка може неко да дође и да ме одведе, а не знам кад бих онда могао да се вратим «. — » Али ни Барнабас још није овде «, рече Олга, » шта можемо да одлучимо без њега ? « — » Засад ми он није потребан «, рече К., » засад ми је потребно нешто друго. Али пре него што ти набројим шта ми

је све потребно, молим те да ме не схватиш погрешно ако ти се моје речи учине властољубиве, нисам властољубив ни радознао, нећу ни да вас подјармим ни да вам изнудим ваше тајне, понашаћу се према вама само онако како бих желео да и ви поступате према мени «. — » Како чудно и хладно сад говориш «, рече Олга, » па ти си нам већ био много ближи, твоје ограде су потпуно непотребне, никад нисам сумњала у тебе и никад нећу посумњати, али немој ни ти да сумњаш у мене «. — » Ако сад другачије говорим него раније «, рече К., » то је зато што хоћу да вам будем још ближи него раније, хоћу да будем код вас као код своје куће, или ћу се тако повезати с вама или се нећемо уопште везивати, или ћемо се потпуно ујединити у погледу Барнабаса или ћемо избегавати сваки ма и најповршнији непотребан додир, који би само могао да изложи опасности мене а можда и вас. На путу ове везе, онакве какву ја желим, везе која би била усмерена према замку, стоји међутим једна опака препрека : Амалија. И зато те питам прво : Можеш ли да говориш за Амалију, да одговараш у њено име и да јемчиш за њу ? « — » Могу делимично да говорим за њу, делимично да одговарам у њено име, не могу да јемчим за њу «. — » Зар нећеш да је позовеш ? « — » То би био крај. Од ње би мање дознао него од мене. Она би одбила свако повезивање и не би трпела никакве услове, она би чак и мени забранила да ти одговарам, она би те с вештином и непопустљивошћу које још ниси упознао код ње, принудила да прекинеш разговор и да одеш, и онда би, тек онда, кад би ти био напољу, можда би онда пала у несвест. Таква је она «, — » Али без ње све је безнадежно «, рече К., » без ње остајемо на пола пута, у неизвесности «. — » Можда ћеш сад «, рече Олга, » моћи боље да оцениш Барнабасов рад, нас двоје, он и ја, ми радимо сами ; без Амалије је то као да зидамо кућу без темеља «.

Уз страну 221, ред 7

»Да није он можда ипак био кажњен због тог писма ? « упита К. » Зато што је потпуно нестао ? « упита Олга. » Напротив. То потпуно нестајање је награда око које се наводно отимају

чиновници, јер општење са странкама је за њих право мучење «. — » Али Сортини ни дотад није имао много таквих послова «, рече К. » Или је и оно писмо било део општења са странкама, које је за њега мучење ? « — » Молим те, К., не питај тако «, рече Олга. » Променио си се откад је овде била Амалија. Зар помажу таква питања ? Било да питаш озбиљно или да се шалиш, нико не може да ти одговори. Подсећају ме на Амалију из времена кад су почеле године несреће. Готово није ни говорила, али је запажала све што се догађа, била је много пажљивија него данас, а понекад је ипак прекидала своје ћутање и онда би постављала таква питања која можда постићују оног који пита, свакако онога који је упитан, а сасвим сигурно и Сортинија «.

Уз страну 221, ред 34

» Замак је већ по себи бескрајно моћнији од вас, па ипак би могао да постоји бар трачак сумње да ли ће победити, али ви се не користите тиме, изгледа као да се упињете свим силама да потпуно обезбедите победу замку, зато ви наједном усред борбе почнете да се плашите без икаквог разлога и тиме увећавате своју немоћ «.

Уз страну 289, ред 3

» Седните негде «, рече Ерлангер ; он сам седе за писаћи сто, летимице прегледа неке омоте, изнова распореди нека акта, па их стави у малу путну торбу која је личила на Биргелову, али се испоставило да је некако сувише мала за акта. Ерлангер је морао опет да извади акта, која је управо ставио, и да покуша да их другачије распореди. » Требало је да дођете већ одавно «, рече он ; и досад је био нељубазан, а сад је вероватно на К. пребацио и јед због неукротивих аката. К. су разбудили нова околина и Ерлангеров одсечан говор, који га је, кад су узму у обзир све разлике у положају, донекле подсетио на учитеља — и споља гледано било је малих сличности, а он је седео на столици као ђак чији су сви другови с десне и леве стране изостали данас, па је одговарао што је могао боље, поменуо је прво Ерлангеров сан,

испричао је како је отишао само зато да га не би узнемирио, прећутао је, додуше, затим шта је радио у међувремену, па је тек наставио своју причу забуном око врата и на крају се позвао на свој изузетан умор, молећи га да то узме у обзир. Ерлангер је одмах нашао слабу тачку одговора : » Чудновато «, рече он, » ја спавам да бих се одморио за свој рад, ви се међутим за то време смуцате ко зна где, а после, кад треба да почне саслушање, позивате се на умор «. К. је хтео да одговори, Ерлангер га је пресекао покретом руке: » Умор изгледа не умањује вашу брбљивост «, рече он. » Мрмљање у суседној соби, које је трајало сатима, није ми баш помогло да спавам, иако вам је тобож толико стало до мог сна «. Опет је К. хтео да одговори, опет га је прекинуо Ерлангер. » Уосталом, нећу вас много задржати «, рече Ерлангер, » хоћу само да вас замолим за једну услугу «. Ерлангер се међутим наједном сетио нечег, — сад је било очигледно да му је читаво ово време нека нејасна мисао одвраћала пажњу на другу страну и да је строгост, коју је показивао према К., можда била само привидна, јер је само била последица расејаности, — па је на писаћем столу притиснуо дугме једног електричног звонца. Из побочних врата — Ерлангер је, дакле, са својом послугом заузимао више соба — одмах је ступио у просторију неки слуга. Био је то очигледно слуга из замка, један од оних о којима му је говорила Олга, он још није лично видео таквог слугу. Био је то прилично мали али веома округлао човек, и лице му је било округло и отворено, а утолико су изгледале мање његове очи, које никад није отварао до краја. Његово одело је подсећало на Кламово, било је додуше изношено, није му добро пристајало, нарочито су падали у очи кратки рукави, и слуга је уосталом имао кратке руке, али је одело очигледно било намењено неком још мањем човеку, вероватно су слуге носиле стару одећу чиновника. Можда је и то доприносило пословичној охолости слугу ; и овај је мислио да је, послушавши знак звонца, већ обавио сав посао који би се могао очекивати од њега, па је тако строго гледао К. као да је позван да би њему заповедао. Ерлангер је међутим ћутао и чекао да слуга сврши посао због кога га је позвао, било је то свакако нешто

уобичајено, за шта није била потребна нова изричита заповест. Али пошто се ништа није догодило, пошто је слуга и даље само љутито или прекорно пиљио у К., Ерлангер је нестрпљиво ударио ногом о под и скоро истерао К. из собе — опет је К. морао да сноси последице срџбе коју он није изазвао — нека само мало причека напољу, моћи ће одмах опет да уђе. Кад га је после Ерлангер много љубазније позвао да се врати, слуга је већ био отишао ; једина промена коју је К. запазио у соби била је једна покретна дрвена преграда која је сад заклањала постељу, умиваоник и сандук. » Имамо много непријатности са слугама «, рече Ерлангер, из његових уста је то изгледало као неко запањујуће признање, али је наравно могло да буде и обичан монолог. » А непријатности и брига имамо уопште на претек «, настави он ; седео је заваљен, руке са стиснутим песницама испружио је преко стола. » Клам, мој претпостављени, мало је немиран последњих дана, бар нам се тако чини, нама који живимо у његовој близини и размишљамо о сваком његовом покрету и покушавамо да га протумачимо. Чини нам се, то ће рећи, није он немиран — како би немир могао да допре до њега ? — али ми смо немирни, немирни смо ми који смо око њега, и у свом раду једва можемо то да сакријемо од њега. То стање ствари, ако не желимо да се изложимо најтежим несрећама — сви ми, па и ви — по могућству не сме да потраје више ни тренутак ! Тражили смо узроке и нашли смо штошта што би могло да проузрокује ту узнемиреност. Има ту и најсмешнијих ствари, томе се не треба нарочито чудити, јер крајње смешно и крајње озбиљно нису тако удаљени једно од другог. Канцеларијски живот много исцрпљује, па га подносимо само ако стално пазимо на све споредне околности и ако по могућству у том погледу спречимо сваку промену. Околност, на пример, да је мастионица за шаку удаљена од свог уобичајеног места може да угрози и најважније делатности. У ствари су слуге дужне да бде над свим тим, на жалост толико мало можемо да се уздамо у њих да велики део тог посла морамо да обавимо сами, и то добрим делом ја сам, јер ме хвале да имам особито око за то. Али то је веома осетљив, присан посао, који би безосећајне руке

слугу могле да обаве за трен ока, а који међутим мене много задржава, он је удаљен од других мојих задатака, и то стално скакање са предмета на предмет, које је ту неминовно, свакако би потпуно упропастило живце који су само мало слабији од мојих. Разумете ли ме ? «

(Додатак превео *Милан В. Димић*)

ФРАНЦ КАФКА — ПУТНИК НА БЕСПУЋУ

Савремена светска књижевност не може да се замисли без њега. Кад год је реч о ономе што је у њој ново говори се и о њему, у извесном смислу већ постоји мит о Кафки. Он, додуше, није писац који се чита лако, одмора а још мање забаве ради, његова дела нису од оних којима је унапред обезбеђен успех код читалаца. За живота је обично био штампан на лепој хартији и у малом броју примерака, прихваћен од познатих немачких издавачких кућа које су се посветиле објављивању експресионистичке књижевности, украшене цртежима сликара овог правца. Кратким приказима њега су поздравили књижевно обавештајни часописи, као » *Das literarische Echo* «, историчари књижевности, као Оскар Валцел, и сами експресионисти, као Штернхајм и Етшмит. За њега се особито залагао, нарочито после његове смрти, експресионистички писац и публицист Макс Брод, а 1931. јавним прогласом истакли су » јединствену вредност његовог дела « Мартин Бубер, Андре Жид, Херман Хесе, Хајнрих Ман, Томас Ман и Франц Верфел. Некако у то време, већ пред други светски рат, стекао је Кафка изненадну посмртну славу. Утицао је на многе књижевнике, између осталог на немачке писце Томаса Мана (» Исповест варалице Феликса Крула «), Хермана Хесеа (» Игра стаклених куглица «), Ернста Вихерта, Ану Зегерс, Ернста Јингера (» На мраморним стенама ») и Хермана Казака (» Град иза реке «, » Разбој «), на најпознатијег француског егзистенцијалиста Жан-Пол Сартра, на Американце Кристофера Ишервуда и Рекса Уорнера. Поред више стотина стручних (књижевно-историјских,

естетичких, психолошких, социолошких и филозофских) студија и хиљада есеја и написа у часописима и новинама, о њему су писали и ставили га у ред највећих светских писаца: Херман Хесе, Томас Ман, Макс Брод, Алфред Деблин, Јакоб Васерман и Франц Верфел, Конрад Ајкен, Валдо Франк и Едвин Мјуир, Албер Ками, Дени Сора и Морис Бланшо. Његови романи претварају се у позоришне комаде и опере, они се преводе на скоро све језике света. Целокупна дела објављују се у више махова истовремено у САД (Schocken Books) и Западној Немачкој (Fischer Verlag). Не само романи него и збирке приповедака, што још више зачуђује са издавачке тачке гледишта, доживљују цепна издања од више стотина хиљада примерака.

Истовремено, Кафкино место у немачкој и светској књижевности оспоравано је упорно и жучно, понекад разлозима који не могу олако да се одбаце. Поред начелних оспоравача уметничке вредности његових дела од стране критичара који, иначе, полазе са сасвим различитих становишта (на пример Херман Понгс и Ђерђ Лукач) и најоштријих напада на његову идеологију (у последње време у совјетској штампи), треба имати на уму да су и повољна тумачења његових дела пуна противуречности и безбројних разлика у ставовима. Сем тога, многим » обичним « читаоцима сваки Кафкин текст изгледа неразумљив и бесмислен, или бар претежак и сувише суморан. Објашњење, ако не и оправдање, за ове разлике у мишљењима може се, сем у личности критичара и читаоца, пре свега наћи у самом Кафкином делу и његовом животу, у ономе што се о њему зна, али и у ономе што се о њему још није сазнало.

Рођен је у Прагу 3. јула 1883. године. Потичао је из имућне јеврејске грађанске породице, у којој је преовлађивао утицај деспотског оца. Имао је детињство и прву младост сличну Кјеркегоровим и Прустовим искушењима. Похађао је немачку гимназију, затим је студирао права на Немачком универзитету у Прагу. Мада студира права и са успехом припрема докторат, више мисли на књижевност. Учествоје на омладинским књижевним састанцима, упознаје се и спријатељује са Максом Бродом, а касније са Францом Верфелом. Напада Оскара Вајлда

и Франка Ведекинда, ватрено се залаже за Мановог » Тонија Крегера « и Флоберово » Сентиментално васпитање », чита Паскала, Гетеа, Дикенса, Кјеркегора, Ренана, Толстоја, Достојевског, а касније Библију и јеврејску кабалу ; немачким језиком се служи као матерњим, влада такође грчким, латинским и француским, доцније учи чешки и хебрејски. Године 1908. ступа у државно осигуравајуће друштво за раднике, своју дужност обавља веома савесно, омиљен је код претпостављених и код сарадника, занима се за политичке скупове, за спорт, коњске трке, ловачке керове и вегетаријанство. Четири године доцније упознаје младу Немицу » Ф.Б. « ; узајамна љубав је снажна ; иако жуди за обичним огњиштем са женом и децом, Кафка бежи, тако рећи, испред самог олтара, а 1917. долази до коначног раскида који га је тешко погодио. У време првог светског рата показују се и први јаснији знаци његових телесних и душевних обољења : опште слабо здравље, честе опаке главобоље, туберкулоза, претерана осетљивост, велике тешкоће у односима с родитељима и сестрама, са женама уопште, понекад осећање одвратности према читавој околини која га окружава.

Храбрен од Брода с којим испрва сарађује, Кафка почиње да пише око 1912. године, 1913. објављује збирку скица » Посматрање », приповетку » Пресуда « и прву главу романа » Америка « под насловом » Ложац », а 1915. приповетку » Преображај ». У то време му богати експресионист, тада веома познат комедиограф и приповедач Карл Штернхајм уступа књижевну награду коју је управо био добио (Fontane-Preis) ; уз повољне приказе из пера Казимира Етшмита, Оскара Валцела и Макса Брода, то је највеће признање које је добио за живота. Године 1919. објављује збирку кратких приповедака » Сеоски лекар « и приповетку » У кажњеничкој колонији », а 1924 — неколико недеља после његове смрти — излази збирка приповедака » Уметник у гладовању ». Сва ова дела могу да се обухвате књигом од око четири стотине страница.

Крај првог светског рата проузроковао је распад Аустро-угарске монархије и важне друштвене и економске промене.

Кафка је сасвим оболео од туберкулозе, али одбија да се лечи у неком санаторијуму, него се одмара по бањама и у унутрашњости. Нове дубоке психичке потресе доноси му љубав са удамом Чехињом, Миленом, која с мужем живи у Бечу («Преписка са Миленом»). Године 1923. упознаје младу Дору Диамант, Јеврејку пољског порекла ; с њом је, можда први пут у животу, остварио срећне односе. Најпре су се злопатели у Берлину за време врхунца инфлације, а затим су прилично срећно живели у Прагу. Међутим, Кафкина болест се погоршава и он у тешким боловима умире 3. јуна 1924. у санаторијуму крај Беча.

Био је ванредно строг према себи и свом раду. Писао је споро и са прекидима, исправљао и дотеривао стално ; сам је уништио већи део својих рукописа. Пред смрт је заклео Брода да спали читаву његову заоставштину. Срећом, после дужег колебања, Брод није одржао задану реч. Прво је објавио велике недовршене романи: 1925. »Процес«, 1926. » Замак « и 1927. » Изгубљени « (код Брода » Америка «), затим скице и приповетке, па део дневника и писама. Упад Немачке у Чехословачку, други светски рат и прогони Јевреја угрозили су не само Брода него и рукописе који су, уз највеће напоре и пустиловне подвиге, спасени делимично.

Бродово издавање Кафкиних дела, дневника и писама, његове успомене на пријатеља, његова биографија, па и тумачења која је дао, представљају камен-темељац, али и камен спотицања за читаво познавање Кафке. Огроман део онога што се данас зна о Кафки, пружио је Брод ; али и многе празнине које још постоје условљене су његовим односом према Кафкином наслеђу. Највише распри изазвали су његови покушаји религиозно-метафизичког тумачења крајњег смисла Кафкиног стваралашта и његови наводи о тобоже оптимистичком крају » Америке «, као и његова драматизација овог романа ; не мање важне примедбе стављене су и на његов ненаучан начин објављивања недовршених романа, дневника и писама. Кафкини рукописи, наиме, нису били спремљени за штампу; сем празнина (у свим романима) и недостајања

завршетка (у »Замку« и »Америци«), није јасно обележен ни редослед поглавља и страница у оквиру појединих глава. Бродови наводи о изгледу рукописа нису довољно одређени, мењају се од издања до издања, понекад противурече једни другима ; у сваком новом издању појављује се низ мањих измена, и по неколико страница новог текста. Најтежи напади управљени су против распореда поглавља и одломака у » Процесу « и » Америци« ; тај распоред је, према мишљењу Х. Ујтерспрота на пример, суштински изменио облик, садржину и смисао ових дела ¹. Тежина ових замерки постаје тек јасна кад се узме у обзир да нико сем Брода није имао нити има увид у рукописе.

Немогуће је забележити све разлике у мишљењима у погледу тумачења Кафкиних дела. Ипак се називају неке главне струје. Једни су кључ за разумевање тражили у пишчевој биографији : личној отуђености и кризи грађанског друштва и грађанске културе изазваној првим светским ратом, затим у пишчевим телесним и душевним обољењима. Други су га тумачили алегоријски, налазећи верску или филозофску поуку иза његових симболичких слика. Трећи су покушавали да га објасне рашчлањивањем његовог уметничког поступка, тако рећи утврђивањем технике његовог стварања. Сви ови путеви донели су, сем једностраности и поједностављења, и понеко ново сазнање о Кафки. Јер, заиста, главно питање које мучи све тумаче и све читаоце Кафке је одгонетање смисла његових дела ; иако свима пре свега пада у очи да свет који он описује није обичан свет у којем се крећу обични људи, ипак код сваког покушаја да се одреди у чему је необичност, особеност овога света, одмах настају непрегледне тешкоће.

У његовој првој приповеци » Пресуда «, коју је написао за једну ноћ, отац осуђује сина на смрт зато што овај жели да се осамостали. Отац мрзи сина и завиди му, син види у оцу лакрдијаша и потајно му жели смрт : због тога се баца у реку и своју хладноћу испашта дављењем у хладној бујици. — Неки човек се плаши самоће у лифту, непознати људи се можда ноћу прогоне низ улицу, путник у трамвају посматра уво сапутнице и

чуди се откуд он има права да постоји, мушкарац и девојка, који се не познају, узајамно се немо оптужују и једно другом одриче право на живот, нежење личе на Нарциса, отац се појављује у лику трговачког путника... (збирка скица » Посматрање «). — Трговачки путник Грегор Самса, глава породице иако му је отац жив, заљубљен у сестру, буди се једног јутра претворен у дивовску бубу, једе отпатке, пузи по таваници, живи под постељом и полако умире због равнодушности своје породице и очеве окружности (« Преображај «). — » Извештај једној академији « је аутобиографија мајмуна који се постепено претворио у човека ; » Једна царска порука« (одломак из » Грађења кинеског зида «) описује како царски гласник, иако се креће невероватно брзо, никад не може стићи са својом поруком, јер мора да прође кроз небројене одаје и силна предворја царског дворца, бескрајне улице, преко многих поља и брда, кроз многе градове, да се пробије кроз непрегледне гомиле људи, па онај који очекује царску поруку може само да сања о њој на свом прозору ; » Пред законом « (одломак из » Процеса «) приказује човека из народа који све до смрти чека пред отвореним вратима закона и не усуђује се да уђе јер му се испречио чувар у крзну пуном бува ; » Лист из старог летописа « саопштава да су у престоницу продрли варвари, који себе и своје коње хране пресним месом, а немогуће их је отерати ; » Сеоски лекар « само се једном повео за погрешним звоњењем и никад више није могао да исправи своју погрешку, коњи пролазе кроз зидове, лекар леже у постељу поред болесника (све у збирци » Сеоски лекар «). — Неки путник доспева у земљу у којој необична машина безбројним убодима игле исписује на кожи осуђених казну, чије значење сазнају тек у тренутку кад издахну у најгорим мукама; заслепљени поборник овог начина кажњавања добровољно легне у машину која на његовом телу треба да испише » Буди праведан « (« У кажњеничкој колонији «). — »Уметник у гладовању« гладује све више и дуже, испрва окружен радозналима и децом, касније, заборављен од свих, умире у свом кавезу близу зверињака, признавши да није јео само зато што су му била одвратна сва јела која је могао да нађе.

Такви су и рукописи који су објављени тек после његове смрти : » Ах, — рече миш. — Свет ми постаје свакога дана све тешњи. Прво је био тако простран да сам се плашио, трчао сам зато даље и био срећан што најзад у даљини с леве и десне стране видим зидове, али ти дуги зидови се тако брзо приближавају један другоме да сам већ у последњој просторији, а тамо у углу стоји клопка у коју ћу улетети «. — » Треба само да промениш правац у коме трчиш, — рече мачка — и прождра га « (» Басна «). — Човек је као у кавезу, иако су решетке размакнуте једна од друге више метара, а затвореник не може да утекне само због своје чеоне кости (» Он «). — Непрегледно мноштво надзорника на најсложенији начин надгледа бескрајне армије радника који вековима подижу зид, иако више не прети навала варвара (» Грађење кинеског зида «). — Некаква животиња је ископала најсавршенију јазбину, са великим складиштима намирница и топлим кутевима, са безброј запетљаних осигурања, помоћних ходника и скровитих излаза, па ипак свакога дана чује како јој се неумитно приближава гребање и дахтање неке непознате немани (» Јазбина «).

Нису другачији ни недовршени романи : Шеснаестогодишњег Карла Росмана отерали су родитељи због његових сувише плодних односа са служавком, он стиже у вавилонски бучни Њујорк где га прихвата а затим напушта ујак, милионер и сенатор, он се затим потуца по Америци, ради у хотелу, тоне све дубље, да на крају вероватно буде убијен од својих пратилаца-скитница, једног Ирца и једног Француза (» Америка «)*.

* Брод верује да Росман налази коначно уточиште у необичном „Позоришту под ведрим небом из Оклахоме“; међутим, у Кафкином дневнику (15. IX 1915) изричито стоји: „Росман и К., невини и вини, на крају буду обојица злочиначки убијени, невини лаком руком, више одгурнут у страну него грубо оборен на тле.“

— Нежења, малограђанин и мали чиновник Јозеф К. ухапшен је изненада на свој тридесети рођендан, чудновати инспектори допуштају му да се слободно креће и обавља своје свакодневне дужности, није му речено због чега је оптужен, али

га по таванима саслушавају грубе судије, тражи помоћ код тајанственог адвоката и чудноватог сликара, суровог свештеника и жена лаког морала, до краја не зна због чега је оптужен, али га у предвечерје његовог тридесетпрвог рођендана одводе два целата и као пса убијају у некој мрачној улици (« Процес»). — На позив из замка земљомер К. — уосталом није сасвим сигурно да ли је он уопште земљомер и да ли је позван — долази у село у којем скоро и нема пролећа и лета, снег стално пада и мрак се спушта после три часа светлости ; у селу нема посла за њега и поред свих напора нити може себи да обезбеди опстанак у њему нити да допре до самог замка (« Замак »).

И летимичан поглед на садржај дела показује, дакле, да његов свет није обичан, иако углавном није ни фантастичан. Може се чак показати да натуралистичке појединости преовлађују над оним што је заиста немогуће. Кафка ретко кад описује сасвим фантастичне догађаје : преображавање човека у бубу (« Преображај ») и гласника који иде скоро брзином мисли (Барнабас у замку «), на пример. Дан у коме мрак пада два-три сата после сванућа (« Замак »), показује само да се село налази на далеком северу, а ни коњи који прождиру месо (« Лист из старе хронике ») нису измишљени, пошто истраживач Свен Хедин бележи да се у Тибету коњи исхрањују и пресним месом. — Али, у чему се онда поглавито састоји та необичност ? Најбоље је постепено осветљавати главне стране његовог уметничког поступка.

По својим прашким друговима и пријатељима, по издавачима који су објављивали његова дела, по свом суштинском сумњању у мисаоно и уметничко наслеђе, у етику грађанског друштва, Кафка је несумњиво сасвим близак експресионистима. Међутим, уместо њихових експлозија речи, бујица и водоскока метафора, извитоперавања језика, његова реченица је класична у својој укроћености, сапета је као Клајстова и Хебелова проза, у својој одређености понекад слична Наполеоновом законику или банкарским извештајима. Њену необичност представљају сталне ограде, читава поворка

израза који сенче, допуњују значење или одузимају нешто од њега, као на пример : додуше, истина, заиста, наиме, мада, премда, иако, па ипак, међутим, али ... То није само ради веће тачности. С правом је речено да је Кафка човек који стоји у знаку реченице » али «. Други део реченице обично поништава први део, повлачи и пориче изречену мисао, потирући тако и сам смисао реченице као језичке категорије. (Реченица је, vele граматичари, речима исказана или написана мисао.)

У погледу имена својих личности, Кафка је много ближи експресионизму, у коме су лица обично само симболи за неку улогу : отац, мати, старац, старица, гостионичарка, гостионичар, К. (« Замак «), Јозеф К. (« Процес «), итд. А ни » обична « имена нису безначајна, произвољна, него наговештавају неки смисао : Фрида — мир ; Клам — онај којег се грчевито држимо; Ерлангер — онај који се може домашити ; Биргел — који сведочи, јамчи (све у » Замку «) ; Момус (« Замак «) можда треба да подсети на грчког бога подругивања и куђења ; Грегор (« Преображај «) на легендарног Грегора који страда због инцеста ; Тинторели (« Процес «) на Тинторета итд. То већ представља извесно обртање закона обичне стварности, пошто је значење дато нечему што је иначе лишено смисла.

Кафка уопште обраћа велику пажњу на језик и његове скривене наговештаје; у томе је близак немачким егзистенцијалним филозофима, нарочито Хусерлу и Хајдегеру. (У том погледу је занимљиво његово упадљиво понављање израза *hier sein* = бити овде, у » Замку «.) Због тога К. у » Замку « није геометар или геодет, иако су ти називи у немачком језику исто толико одомаћени као и код нас, него » земљомер «, то јест онај који полаже право на то да мери земљу, да је поново расподељује, односно да дели правду. При том немачка реч *Landvermesser* сем *vermesser* (премерити) подсећа и на *sich vermessen* — замерити се, преварити се, усудити се и дрзнути се. И своје слике он понекад непосредно црпе из језика и дословно представља неке немачке речи, поређења и изреке (као што је Бројгел сликао холандске пословице). На пример: *Vorurteil* (предрасуда) и *Vor-urteil* (пресуда донета унапред) — зато пресуда

иде испред недела (« Процес ») ; Boden (таван и тле под ногама, оно на шта се ослањамо) зато судови заседају на таванима (« Процес») ; Schloss (замак и брава) — зато је замак затворен и треба га отворити (« Замак») ; Beruf (позив — занимање), Be-ruf, be- rufen (позив — бити позван) — зато у » Замку « подједнака сумња пада на право занимање К. и на чињеницу да ли је икад био позван ; » бити као буба « зато се Грегор Самса претвара у бубу («Преображај »); » осетити на сопственој кожи« — зато се у » Кажњеничкој колонији « осуђеницима иглама исписују пресуде на кожи ; » несрећа никад не иде сама « — зато представници неке невоље увек долазе по двојица (иследници и целати у »Процесу«, помоћници у » Замку «) итд.

Као што је речено, Кафка описује мирно, тако рећи безлично, па ипак понекад може да се примети личан став писца ; то је онда обична иронија, али и сарказам и сатира. Судови са неизмерно великим, телесно и духовно нечистим особљем заседају по таванима високих, оронулих најамних кућерина, прљаве девојчице трче уз њихове расклиматане степенице, исцепано рубље се суши преко улица којима теку реке смећа и пузе голишава деца, исцерена радознала лица виरे из прозора (« Прозор »). Читава Америка се претворила у мравињак облакодера у којима лифтови јуре горе-доле као суманути, ходнике који су без краја и у којима се човек губи, закрчене улице : » Ти аутомобили су се, само да би што пре стигли до својих власника, просто попели један другом на бранике, сваки од њих гуран је од оних иза њега. А пешаци, који су се нарочито журили да пређу улицу, провлачили су се понекад кроз саме аутомобиле, као да је ту пролаз, не обазирјући се на то да ли су у колима били само возач и послуга или и најотменији људи « (« Америка »). Да би се праведно уредили послови једног малог села, даноноћно ради безброј неправедних, похотљивих људи, ради у мајушним, претрпаним и нераспремљеним хотелским собама, у тесним канцеларијама препуним огромних књига, у њима се чује само трка секретара, муњевито диктирање писара и тресак кула од аката које се стално руше и поново подижу, најважнији списи леже без реда по спаваћим собама и

коњушницама, лење и непослушне слуге упадају у гостионицу у непрегледним гомилама, обарају столове и прескачу их један по један, » као да тако мора да буде « (» Замак «).

Кафка се при том служи неким од класичних средстава хумора. Људи се, наиме, како су то описали Бергсон и Фројд, обично смеју људском механичком, недовољном и неподесном реаговању на појаве, нелогичном држању и необичном току догађаја. Кафкине личности понашају се често као лутке, њихови покрети и њихова мимика имају нешто искидано и укочено, скоро скамењено. Преовлађује, међутим, ситуација у којој главни јунак реагује неадекватно зато што је он логичан, а свет који га окружава ирационалан, те он испада језиво смешан : као пример могу да послуже држање К. у роману » Замак «, или многа места у » Процесу «, рецимо приказ хапшења, па буђење Грегора Самсе у » Преображају «. Ово » окретање наопако « иде понекад тако далеко као у баснама. У њима животиње говоре као људи, а то треба да значи да су људи као те животиње. Код Кафке се једна сложена и бесмислена машина понаша као човек — дакле човек је постао сличан тој машини (» Одрадек «); мајмун постаје човек (» Извештај једној академији «) ; према Амалији, јединој девојци која одбија да прихвати најувредљивије позиве чиновника, село се понаша као према последњој блудници (» Замак «) ; да би показао како свакодневно има догађаја којима се треба чудити и против којих треба устати (» На галерији «, » У трамвају «, » Пролазници који трче «), он без икаквог узбуђења описује како се трговачки путник претворио у дивовску бубу (» Преображај «) ; да би указао на то да су људи мртви и пре смрти, земљу живих представља донекле као » ону страну «, тамни вилајет смрти (» Замак «).

Многи тумачи су дошли на мисао да пред собом имају мање-више потпуну алегорију зато што је Кафка изванредан број својих слика, које су међусобно органски повезане, узимао из појединих области друштвеног и психичког живота, као и из мита. Сваком читаоцу намеће се поређење између Кафкиних бескрајно сложених организација, које постоје скоро само себе ради и које делују у собичцима, ходницима, на степеништима,

таванима који вишеструко подсећају на Пиранезијеве тамнице (« Процес », » Замак », » Зидане кинеског зида », брод и хотел у » Америци »), и постојеће бирократизације свакодневног живота, стварних огромних организација власти, надгледања, суда, свега што треба да омогући опстанак цивилизације, али што је потпуно неразумљиво за неупућене. Упадљиво је, такође, колико положај главног јунака увек личи на свет који почива на строгим начелима патријархата : прогоне га очеви, стричеви, њихови заступници, стари команданти и чиновници зрелих година који личе на очеве, док му помажу мајке, сестре, тетке, девојке, жене уопште, па ујаци, итд.

Мање су упадљиве, али не и мање важне позајмице из мита. Узмимо као пример само роман » Замак ». Већ сам почетак указује на могућност симболичког тумачења : » Било је позно вече кад је стигао К. Село је било под дубоким снегом. Уопште се није могао видети брег на коме је био замак, окружавали су га магла и мрак, ни најслабији трачак светлости није наговештавао велики замак. К. је дуго стајао на дрвеном мосту, који је од пута водио ка селу, и гледао навише у привидну празнину ». Ове четири реченице не само што потпуно представљају психичко стање К. и његов положај у односу на замак (хладноћа и мрак који га окружују, његова усамљеност, удаљеност и сакривеност замка према којем стално управља свој поглед), о чему ће касније још бити речи, него истовремено подсећају на митске, архетипске симболе, који се у књижевности стално понављају од усменог предања свих народа, египатске » Књиге мртвих « и » Гилгамеша », преко Хомеровог и Вергилијевог описа подземља, » Еде », Дантеове » Божанствене комедије », средњовековне и барокне поезије, па, на пример, до романа Алфреда Кубина » С ону страну « (1908) и, после Кафке, до романа Хермана Казака » Град иза реке « (1947). У оквирима такве симболике » вече », нарочито » позно вече », вече је живота, као што је његов крај зима (снег) ; » село « је место у коме као сенке живе преминули, град Дис ; » пут « је, већ од старих Египћана (због тога, између осталог, у египатској архитектури пут између сфинги води ка гробници), сам живот, животни пут ; » дрвени мост « је она

слаба веза између ове и оне обале Стикса ; а » брег « и » замак « одговарају спасењу, небу (јеврејски бог се јавља на Синају, грчки богови на Олимпу итд., занимљиво је упоредити и са почетком » Божанствене комедије « и са Лутеровим псалмом » Тврд замак је наш бог «), брег је увек у супротности са низином, долином плача. И, затим, вечна зима и невероватно кратки дани показују да се село налази на далеком северу — а север је област смрти у германској митологији, па читав ток романа, гроф који је неизмерно моћан, али којега нико никад није видео, страшни чиновници, њихови секретари и слуге, љубав девојака према њима, која није обична љубав, гостионичарка » која зна све и којој се мора веровати «, ћопави Момус који куша К., многи изрази (» о зашто си ме позвао па напустио «, » све је то по твојој вољи «

итд.) скоро све то — особито кад се узме у обзир Кафкин метод » окретања наопако « — може да се доведе у везу са хришћанском и јеврејском (библијском и кабалистичком) митологијом: рађањем, животом, смрћу, искушењем, падом и спасењем, казном и милошћу, људима, демонима, првосвештеницима, светицама, пророцима, животом Христовим, апостолима, анђелима и самим богом, паклом, земљом и рајем ... И сам писац је прилично отворено указивао на ову сличност између мита и неких својих представа. Мит је покушај објашњења човековог положаја у тренутку кад човек не може да га схвати разумом, он према томе не постоји ван човека и у свему је огледало његових проблема. У том смислу треба разумети Ерлангерове речи : Кад је Клам узнемирен, то у ствари не значи да је узнемирен он, него ми сами (XIX глава), или објашњење које Олга даје К.: Нико не зна како изгледа Клам, иако многи верују да су га видели — то није никакво чудо, то је веома разумљиво, јер степен узбуђености, безбројни ступњеви наде или очајања посматрача одређују шта ће видети или мислити да је видео (XV глава); или оно стално јадиковање К. да сви помажу замку, да чине све што могу да би спречили свако угрожавање његове власти, јер као да у подсвести и не верују да је он заиста свемоћан. И не треба се, наравно, чудити што те слике, које личе на митску алегорију, у

суштини представљају сам живот ; зар нису митови настали на основу архетипских представа, симболичких покушаја разрешења оних кључних ситуација и мотива људског живота који се понављају стално и увек ? (Ово су, уосталом, пре Ничеа и Јунга видели Гете и неки романтичари.)

Сви ови симболи нису, међутим, одвојени од главног јунака : саставни делови Кафкиног текста, наиме, симболички представљају психу јунака и његове мене. То је потпуно издвојен и целовит свет, без правог дијалога, без неке спољне тачке ослонаца или другачијег осветљења, све су то — као у сну или као што је то донекле у експресионистичком позоришту и филму — само чиниоци једне унутрашње драме. Слика стања једне психе крије се у свакој реченици, у ономе како она изгледа и шта значи, у именима личности, њима самима, њиховом изгледу и понашању, у догађајима и местима где се они одигравају. Да ли пада снег или не, да ли се светлост пали или гаси, како изгледају поједине просторије да ли на пример, К. иде средином дворишта или дуж зидова, да ли саонице стоје или одлазе (почетак VIII главе) — све су то отеловљења разних његових расположења, његовог страха, његових стрепњи и његових надања. Овако висок степен јединства облика и садржине, у коме се садржина потпуно исказује кроз облик, а облик постоји искључиво смисла ради, остварен је пре Кафке вероватно једино у лирској поезији и у највећим делима драмске књижевности.

Чини нам се да се све стране Кафкиног уметничког поступка могу спојити у заједничку естетичку категорију, која би не само објаснила његову технику него указала и на смисао његовог дела : реч је о гротескном и параболу.

Гротескно се јавља у сликарству од ренесанса па до данас — између осталог у делима Рафаела, Венецијана, Сињорелија, Камермајера, Ј. Х. Келера, и нарочито Боша, Бројгела старијег, Калоа, Гоје, Хогарта, Домијеа, Фислија, Буша, Кипикоа, М. Ернста, Тангија, Далија, Роја, Цимермана, Енсора, Кубина и А. П. Вебера. Затим у књижевности, у којој заузима важно место у комедијама дел арте, немачком Sturm und Drang («Бура и навала»), па у романтизму (код Жана Паула, Тика, Хофмана, Арнима,

Нодјеа, Игоа, Поа), затим у делима Бихнера, Келера, Буша, Дикенса, Карола, Гогоља, Ведекинда, Шницлера, Моргенштерна, Еверса, Мајринка, Е. Лира, Пирандела, у читавом немачком експресионизму, код Т. Мана. О њему је често говорено и са теоријске тачке гледишта, од Фишарта Монтења, Готшеда, Виланда, Ф. Шлегела, Игоа, Хегела, Т. Фишера до Н. Хартмана. Највећи корак у његовом проучавању и досад најбољу дефиницију гротескног дао је Волфганг Кајзер (« Das Groteske » 1957). По њему је гротескно отуђени свет, покушај да се укроти и представи оно што је демонско у свету, његове творевине су у отвореном сукобу са рационализмом и сваким систематским мишљењем, гротескно се игра са апсурдом, оно почива на суштинском страху од живота онаквог какав је и настаје у раздобљима кризе, у којима више нема вере у целовите погледе на свет и у заштитничке поретке прошлих времена.

Сва Кафкина уметничка средства, од хладног, готово леденог тона, па до његових ироничних, натуралистичких и фантастичних слика и визија, уклапају се потпуно у одлике гротескног стила; још је важније, међутим, што управо гротескно као естетичка категорија открива суштински смисао, то јест бесмисао тог космоса, у » коме има наде за све, само не за нас », који ни на који начин не одговара захтевима које му инстинктивно поставља главни јунак, свет у коме је све једно стално, али безразложно разграђивање. (То разграђивање је нарочито јасно у приповеткама » Јозефа, певачица « и » Јазбина », али се може наћи у сваком делу, тако рећи у свакој његовој реченици.) то је свет у коме нема одговора на најнасушнија питања, кад размишљамо о њима закључак зависи само од тога где ћемо се зауставити, а то заустављање је случајно, исто тако неоправдано као и сваки продужетак размишљања (Олга у XV глави), јер разум (К.) » може све да оповргне, али на крају није оповргнуто ништа « (Фрида у XVIII глави). Због тога је Кафка, уосталом, брисао све оне делове рукописа — тако драге тумачима који не виде зашто их је избацио — који су сувише јасни и који нагињу алегорији и рационалном објашњењу.

Напоредо с тим, његова дела треба да буду параболе. Кафка никад није хтео да пише алегорије ; занимљиво је да је једну кратку скицу, која би могла да личи на алегорију, сам назвао параболом. Јер разлика између алегорије и параболе је суштинска : алегорија, према Квинтилијану, речима исказује нешто што није њен прави смисао, то јест њен смисао треба тражити иза њених представа (на пример у Бањеновом » Путовању ходочасника «) ; парабола, напротив, приказује непосредно, без одвајања » слике « од » појма », она је прича која постоји по себи, али која истовремено заступа многе друге, она представља узоран пример (типичан, ако хоћемо) једне могућности људског бивствовања. Чувене параболе могу се наћи у будистичкој и јеврејској књижевности (то је, на пример, библијска прича о » Блудном сину «), позната је прича Мененија Агрипе о стомаку и удовима, Лесингова парабола о три прстена (у » Мудром Натану«, III 7), у наше време Хемингвејова новела » Старац и море «.

Тако и Кафка осећа да психички живот његових јунака, њихова визија космоса, (*der gebrechlichen Welt*: — како би рекао Клајст, није ограничена на овај један, изузетан случај ; он у томе чак види прави, дубљи живот свих оних који припадају царству духа, који су прозрели поредак ствари и који, према томе, не спадају у зверињак (» Уметник у гладовању «).

Кад се једном уоче основне уметничке одлике његовог дела, могу се тражити они чиниоци његовог живота и његовог друштва, који су најјаче утицали на настајање управо оваквих особина; то је сад лакше, а мања је и опасност да се подлегне искушењу свођења једног уметничког дела на његове психолошке и друштвене поводе. Јасно је у коме смислу је деловала лектира : личност која болно осећа да се не може остварити у животу, подсећа на » Сентиментално васпитање « и » Тонија Крегера », распре са вечитим за и против на Библију (» Књига о Јову «), кабалу, Паскала и Кјеркегора, К. и његова судбина нису без додирних тачака са Гетеовим » Вилхелмом Мајстером « и Ренановим Христом, а Росман са » Давидом Коперфилдом », кошмарна сновиђења личе на неке странице

Достојевског (на снове у » Злочину и казни « и » Идиоту «, и на пићем помућен поглед у » Један скандал «) и А. Кубина, итд. Упадљиве су и везе са животом самог писца : његов стил је свакако под утицајем његовог правничког позива, однос личности према сексу одређен је Кафкиним комплексима у односима са сестрама, раним упућивањем у полни живот од стране француске гувернанте, као и каснијим мучним односима са женама, у симболима узетим из области патријархата огледају се његови сукоби са оцем, у бирократским организацијама слика администрацију Аустро-угарске монархије, у митским наговештајима исказују своје метафизичке сумње, у отуђености његових личности исказана је његова отуђеност, као и општа отуђеност у његовом грађанском друштву, иронија и сатира одражавају његово незадовољство светом који га окружава, техника писања слична сновима настала је из његових снова, које је бележио и тумачио; » Јазбина « вероватно представља и развитак његове туберкулозе, преовлађивање параноичких црта над шизофреним у његовом делу свакако је условљено његовим нагињањем ка параноји, без велике опасности може се, уосталом, сваки његов главни јунак изједначити с њим самим. Па ипак, све ово нити може да без остатка сведе његова дела на неуметничке, рационалне појмове, нити може да их замени својим збиром.

Последњи важан, тако рећи пресудан проблем, који се поставља

кад је реч о књижевнику, проблем је вредности и трајности његовог дела. Историја књижевности, књижевна критика и естетика још немају мерила која би заменила суд времена и по којима би се » књижевници распоређивали као тенисери « (Пристли). Постоји, међутим, неколико питања којима — према досадашњем искуству — можемо да се приближимо одговору. Прво питање, које се намеће, долази из области историје књижевности ; оно гласи : Да ли је писац донео нешто ново и да ли је извршио неки утицај ? Друго питање је из области » чисте « естетике : Да ли је писац, на који начин и у којој мери, остварио јединство облика и садржине ? Треће питање је, могло би се рећи, из области психологије и социологије : Да ли је писац, на који начин и у којој мери, одразио своје време и оно што је трајно у човеку ? (Историја је већ показала да идеологија писца не мора да игра одлучујућу улогу.)

Наивно је, наравно, озбиљно поставити овако упрошћена питања, а неопрезно одговорити на њих, неугодна изненађења су, међутим, искључена, пошто се морају очекивати. Ако бисмо их ипак поставили у погледу Кафке, закључили бисмо да је он, мада близак експресионистима и њиховим претечама, ипак суштински нов, како у облику, тако и у садржини, а изнад свега у изванредно високом јединству облика и садржине. Свим оним што је у њему ново, Кафка је веома снажно деловао на неке од највећих писаца нашег времена. Пресудно питање, међутим, односи се у ствари на то у којој су мери његова дела праве параболе, како је он желео, односно у којој његов јунак говори у име човека (у једном раздобљу и уопште), а у којој мери је то само визија света која увек одговара појединцима или једној врсти људи у одређеном тренутку историје. Чини нам се да је и ту одговор јасан : Кафка је захватио живот генијално, али само са једног становишта, он не само по снази него и по обухватности свога дара није песник какви су, на пример, Хомер и Шекспир, он је заиста у свему сродан и раван писцима какви су, између осталог, По и Пруст, уметницима који у једном новом, свом правцу иду до краја, до у најскровитије дубине.

Милан В. Димић

Notes

[←1]

Мање је нападан облик у којем је објављен „Замак“, иако и ту постоје разлике између појединих издања. Наш текст романа је (сем последње странице) преведен према најновијем и најпотпунијем немачком издању (Fischer Verlag, 1951), а последња страница XX главе и цео додатак преведени су упоређивањем свих Бродових издања и узимањем у обзир одломака из рукописа које наводи у својим поговорима (за прво, друго и треће издање). "У овом погледу „Просветино“ издање досад је најпрегледније и најпотпуније.